SZOVJET
IRODALOM
A SZOVJET ÍRÓSZÖVETSÉG FOLYÓIRATA
1988/9

Tartalomjegyzék

PRÓZA

Jevgenyij Szidorov **3** Regény egy rendkívüli emberről (Török Zsuzsa fordítása)
Danyiil Granyin **7** A Bölény. I. rész (A. Fodor Ágnes fordítása)

DRÁMA

Mihail Satrov **102** A breszti béke. Dráma két részben (S. Nyírő József fordítása)

KÖZÖS DOLGAINK

Nyina Kanajeva **166** Szerkesztő, újságíró, műfordító. Vagyim Guszevről (Thiery Henriette fordítása)

MŰVÉSZET

Tatyjana Irinyina **170** Adigeföld kincsei (Baik Éva fordítása)

KRÓNIKA

173 Április-díj; Oleg Gromov magyar kitüntetése
174 Kulturális kapcsolatok

BIBLIOGRÁFIA

Wintermantel István **2** Számunk szerzői

KÉPEK

Szovjet képzőművészek alkotásai **6, 101**

Műmellékletünkön régészeti leletek az adigeai ásatásokból

Számunk szerzői

GRANYIN, Danyiil Alekszandrovics (1918, Voliny): orosz próza-, drámaíró, filmforgatókönyvíró. A Szovjet Írószövetség vezetőségének tagja. Állami díjas (1978). Leningrádban él. = Életrajzát, bibliográfiáját, Gereben Ágnes tanulmányát l.: Mai szovjet írók (Gondolat 1985). További magyar publikációkról l. 1986. 7. számunk életrajzi jegyzetét, valamint: *A blokád könyve* II. (dokumentumreg., Gellért György, Magvető 1985. Tények és tanúk. – ism.: Könyvvilág 1986. 2. [Prohászka László]); *Ország-Világ* 1984. ápr. 25. (Emlékezés Fagyejevre); *Mozgó Világ* 1986. 10. (Részlet a VIII. szovjet írókongresszuson mondott felszólalásából); *Szputnyik* 1987. 12. (Közöny [cikk]). = INTERJÚ: Ország-Világ 1986. 6. (APN). = Újabb műve: *Zapretnaja glava* (Betiltott fejezet [A blokád könyve korábban nem publikált részlete; folyóiratunkban hamarosan közöljük]). Esszéinek, útijegyzeteinek gyűjteménye: *Dva krila* (1983, Két szárny). = Itt olvasható művének eredeti címe: *Zubr*. Fordításunk a Novij Mir 1987. 1–2. számából készült. Ismertetését l.: Élet és Irodalom 1987. 13. (E. Fehér Pál).

IRINYINA, Tatyjana Alekszandrovna (1955, Harkov): orosz irodalomtörténész. A Szovjetunió Kulturális Minisztériumában vezető szerkesztő. A *Russzkije piszatyeli 1800–1917* (Orosz írók) c. bibliográfia egyik szerzője, a *Nyikolaj Tyihonov* és a *Mihail Bulgakov* c. ismeretterjesztő diafilmek forgatókönyvírója és a *Sztroka, oborvannaja pulej* (Golyómegszakította sor) c. monodráma szerzője. Marina Cvetajeva munkásságának kutatója.

KANAJEVA, Nyina (1942, Tulai terület): orosz újságíró, moszkvai szerkesztőségünk munkatársa. Korábban a moszkvai rádió magyar adásának szerkesztőségében dolgozott. 1984. 11., 1985. 2., 1985. 8., 1986. 10., 1987. 12., 1988. 2. és 1988. 4. számainkban közöltük írásait.

SATROV, Mihail Filippovics (1932): orosz drámaíró. Életrajzi adatait l.: Szovjet Irodalom 1987. 7., ahol *A lelkiismeret diktatúrája* c. színművét közöltük, Boldizsár Iván bevezetőjével. A mű azóta könyv alakban is megjelent (Múzsák 1987. – ism.: Film, Színház, Muzsika 1987. 49. [Illés Jenő]; Világszínház 1986. 12. [Kovács Léna]). = MAGYARUL kötete újabban: *Tovább, tovább, tovább* (színmű, Kovács Léna, utószó Kun Miklós, Európa 1988. – ism.: Fáklya 1988. 9. [Anatolij Rozanov]; Magyarország 1988. 10. [Dmitrij Kazutyin; G. Geraszimenko – O. Obicskin – B. Popov]; Magyar Nemzet 1988. 10. [te-]; Népszabadság 1988. 135. [Forgács Iván]). = INTERJÚ: Szovjet Irodalom 1987. 11. = IRODALOM újabban: Élet és Irodalom 1988. 4. (N. Sándor László: A nagy kompromisszum). = Itt közölt művének eredeti címe: *Bresztszkij mir*, fordításunk a Novij Mir 1987. 4. számából készült.

SZIDOROV, Jevgenyij Jurjevics (1938, Szverdlovszk): orosz kritikus, irodalomtörténész. Moszkvában él. Életrajzát l.: Szovjet Irodalom 1987. 12., ahol Jevgenyij Jevtusenko prózájáról szóló tanulmányát közöltük. = Monográfiája újabban: *Jevgenyij Jevtusenko*. Licsnoszty i tvorcsesztvo (1987, J. J. személyisége és munkássága). = Itt olvasható írása Danyiil Granyin A Bölény című regényének előszavaként jelent meg (M., Izvesztyija 1987).

Összeállította: WINTERMANTEL ISTVÁN

JEVGENYIJ SZIDOROV

Regény egy rendkívüli emberről

Danyiil Granyin ezúttal egy óriási tehetséggel megáldott, rendkívuli sorsú emberről írt regényt. A szerző személyesen ismerte hősét, kapcsolatot tartott vele. Nyikolaj Vlagyimirovics Tyimofejev-Reszovszkij szovjet genetikusról van szó, akit az író Bölény néven emleget. A Bölény – a jeles zoológus és biológus, Nyikolaj Kolcov tanítványa – nem csupán a tudományban alkotott maradandót, de személyiségéből is kulonleges erkolcsi sugárzás áradt.

Az írót mindenekelőtt ez utóbbi érdekli Granyin már „A vihar elébe" (1962) című regényében bepillantott a tudomány világába, és az emberi egyuttélés erkölcsi torvényei szerint vizsgálta azt. A XX. században ez a problémakor kulonosen izgalmas és drámai lett. A természettudományok gigászi léptékű fejlődése nemcsak hogy nem vitte kozelebb az emberiséget a boldogsághoz, de még meg is nehezítette az oda vezető utakat, hiszen pusztán az ész hatalma, ha nem nemesíti érző szív, az egyén lelki gazdagsága és pontos szociális látásmód, katasztrofális következményekkel járhat. Granyin a tudomány és a művészet általános humanitárius alapokon történő harmonikus közeledéséről álmodik · számára a tudomány és a művészet a mai kultúra két szárnyát jelenti, amellyel az ember elnyerheti a teljes életet

Magában Granyinban két indíttatás munkál és kuzd időnként egymással · a nyomozóé és a művészé, az analitikusé és a szépíróé. Műveiben mindig érzékelteti a történelem sajátos levegőjét, és vannak saját felfedezései hol az emberi jellemről („A kép"), hol egy valóságos, nehéz sorsról („Klavgyija Vilor"), hol pedig a lét és a lélek egyetemes világáról („A blokád könyve"; társszerző Alesz Adamovics).

Véleményem szerint „A Bolény" Granyin egyik legjobb műve „A konyvem anyaggyűjtésében kulonbozó országokban élő emberek vettek részt, mindnyájan kötelességuknek tartották, hogy segítsenek nekem... Az emberek félretették a dolgukat, szemtanúkat kerestek, a Bölény ismerőseit, és lejegyezték, amit azok elmondtak. Egyesek rehabilitálni akarták az igazságot, mások a Bölény adósainak érezték magukat, és volt, aki megértette, hogy ez a történelem. A Bölénnyel való találkozás a többség számára életének legnagyszerűbb eseményévé vált."

Az ősi nemesi sarjat, a polgárháborús évek voroskatonáját, a moszkvai egyetem hallgatóját Nyikolaj Kolcov javaslatára 1925-ben Németországba kuldik, hogy szervezze meg a szovjet–német genetikai laboratóriumot (a laboratórium létrehozásának otlete egyébként a berlini agykutató intézet igazgatójától, Vogt professzortól származott). Nyikolaj Tyimofejev-Reszovszkij ekkor huszonhat éves. Nem telik bele sok idő, és neve ismerősen cseng a tudományos korökben.

Kezdetben a berlini utazás ugyan hosszú távollétnek, de egyszerű kikuldetésnek látszott. A sors azonban másként hozta. A Bolény húsz esztendőt élt le kulföldon. Összekovácsolt egy nagy tekintélyű tudományos kollektívát, laboratóriumába a tudósok számos országból zarándokoltak tapasztalatot gyűjteni. Kollégái kozé tartozott Vernadszkij, Einstein, Bohr, Heisenberg, akik magukkal egyenrangúnak ismerték el

„Sok nagyszerű ember nyuzsgott korulotte Nagyszerű biológusok, fizikusok, kémikusok, matematikusok Gyenge volt a tehetséggel és a szépséggel szemben E két tulajdonság mindig csodálatba ejtette, a természet ünnepet látta bennuk Valami istenit, valami megmagyarázhatatlant" A tehetséggel szembeni gyengeség a valóban tehetséges emberek tulajdonsága (mint az irigység hiánya is) A Bolény maga elragadtatást váltott ki szarkasztikus, lenyűgöző intellektusával, nem tettetett – a gondolat és a lelkiismeret szabadságát mindennél többre becsülő szellemi arisztokratizmusára épülő – demokratizmusával. Ott égett benne az isteni szikra, és Granyin sikeresen orokíti meg ennek a korántsem megfontolt, duhkitorésre is hajlamos, vidám és vakmerő, végtelen vitákba bocsátkozó, szívesen mesélgető, jósolgató egyéniségnek a varázsát Hirtelen nagyszerű otletei támadnak, hol meg titkos szomorúság fogja el, amely mindig ott lakozik a rendkívüli lelkekben.

A sors e kegyeltje úgy kozeledett életének drámájához, hogy sokáig nem is sejtette Kinozta a honvágy, de lefoglalta a szervező munka, azonkívul Nyikolaj Kolcov és Nyikolaj Vavilov is azt tanácsolta, hogy maradjon Amíg szabadon lehetett érintkezni a Berlinbe érkező szovjet tudósokkal, a Bolény úgy érezte, minden rendben van korulotte. A nácik hatalomra jutásával azonban a helyzet fokozatosan megváltozott. Ráadásul Oroszországból szállingózni kezdtek a hírek a genetikusok uldozéséről 1940-ben letartóztatták Nyikolaj Vavilovot 1940-ben meghalt a minden tisztségéből leváltott Nyikolaj Kolcov. A Bolényt berendelték a szovjet kovetségre Megtagadta a hazatérést, mire békén hagyták. Ugyanilyen határozottan utasította vissza a tobbszor felkínalt német állampolgárságot is

Ezt a konyvet az embernek egy ultő helyében kell elolvasnia, legjobb lapjai erősen emlékeztetnek Stefan Zweig életrajzi műveire. A főhős sorsa egyedi. a történelem sodra őt mintha nem is érintené, csak legvégul ragadja magával. Az olvasó minduntalan megkérdi „És ez tényleg igaz lehetett? Elképzelhető ekkora belső szabadság és ilyen győztes felulkerekedés a korulményeken, ilyen tokéletes hűség onmagához a legcsekélyebb taktikai kompromisszumok és számítások nelkul, ilyen határozott elzárkózás a politikától a világháború – ráadásul a fasiszta Németország – kellős kozepen?" Semmi kétségunk nem támad a kiváló orosz tudós hazafiságát illetően, néhány kérdést mégis fel kell tennunk A szerző sem titkolja nem adatott meg neki, hogy minden ízében megértse ezt a jellemet, amely nem préselhető be a szokványos elképzelések keretei kozé, amely párjat ritkítja, s amely a legkulonfélébb emberekből a legkulonfélébb érzelmeket váltja ki, kezdve a lelkesedéstől, a szeretettől és az odaadástól egészen a meg nem értésig az elítélésig, az ellenségeskedésig

A Bolény nem csupán lelkesített, egyénisége egyben nyomasztott is. Saját kozegében kevés vele egyenrangú társ akadt, jóllehet ő maga alígha gondolkozott el ezen komolyan Sok idejét, erejet felemésztette a kollektív tudományos munka, amelyben hatalmas szerepet játszott a sok időt, osszehangolt és céltudatos erőfeszítést igénylő kísérletezés. Mindig tanítványok, fiatal kuzdőtarsak, kovetők és majdani ellenségek vették korul. Fiatal kora óta megszokta, hogy csalhatatlan tekintely, hogy a tudóstársadalom középpontjában áll, hogy vezető, aki bőven ontja az otleteket, amelyeket rendre mások hasznosítanak. A harmincas-negyvenes években nem volt még egy genetikus Európában, aki ekkora dicsőségnek, ilyen kétségbevonhatatlan hírnévnek orvendett volna Jellemében sok mindent a hazától való huzamos távollét határozott meg, ez formálta veglegesse vonásait, s igy egyesítette magában a furcsa és elbűvölő múzeumi reliktumot orok gyermekiséggel, a céltudatos intellektuális energiát és fegyelmet az alkotó erő szilaj játékosságával Ez az igazi tarsas lény érett éveiben lényegében magányos volt, és bár a szerző kozvetlenul soha nem beszél erről, mindvégig emlékezetunkben marad a mű első oldalain a rezervátumban élő bolényről rajzolt kép. „Szűk neki ez a fukarul mért erdőség, nincs hova rejtenie roppant testét, nincs mire használnia hatalmas erejét."

Éppen a szerzőnek hőse iránt táplált szeretete nem engedi, hogy elhallgassa, szépítse vagy elsimítsa az ellentmondásokat Ezek az ellentmondások helyenként kiáltóak, mivel Tyimofejev-Reszovszkij személyisége csodálatos, hogy mennyire nem helyezhető el a társadalmi-szakmai viszonyok nálunk kidolgozott skatulyarendszerében. Korántsem ideális, inkább romantikus típussal, egy nagy utat bejárt zseniális kópéval van dolgunk De ő is rákényszerül, hogy tragikusan megérezzen valami kétségbevonhatatlant, ami korábban elkerulte unnepi tekintetét a tudomány, az igazság onmagában nem jelenti az értelem legmagasabb rendű célját

Granyin nagyszerűen bontja ki az akadályokat nem ismerő tudós elme drámáját Elérkezik egy pillanat, amikor Tyimofejev-Reszovszkij számára hirtelen osszeomlik az igazságból és becsuletből felépult világ fia elpusztul egy koncentrációs táborban, az élet értelmetlenné válik, hianyzik belőle az isteni logika.

Mikozben apródonkent osszegyűjti a Bolény életének és munkásságának tanúbizonyságait a legnehezebb napokból – amikor a tudós hazája élethalálharcot vívott a fasizmussal, ő pedig „dekkolt" Berlin elővárosában, Buchban, továbbra is vezette a laboratóriumát, valamire várt, valamiben reménykedett, nem emigrált –, az író objektivitásra és tényszerű hitelességre torekszik, hogy ha megmagyarázni nem is tudja, legalább aprólékosan megrajzolja a Boleny nevu fenomént es rendkivuli sorsának fordulóit Tyimofejev-Reszovszkij sok embert megmentett a pusztulástól, kulonbozó országok fiait, tudósokat, akik német fogságba estek és Buchban menedeket találtak. Saját fiát azonban, az antifasiszta ellenállás résztvevőjét, akit elvei szerint tisztességre és emberi méltóságra nevelt, nem volt képes megmenteni.

A belső szabadságért fizetett ár túlságosan nagynak bizonyult Eljott a torlesztés és a valasztás órája

Kelet vagy Nyugat? Elutazni vagy maradni? Amerika vagy Oroszorszag?

„Hogy miként látta a Bolény ezt a mind a maga, mind mások számára egető problémát? Nem tudom Engem nagyon zavart a múltam, az én saját háborúm a fasiszták ellen Sehogy se tudtam magam odaképzelni Nemetországba, Buchba, a németek koze, nem tudtam elkepzelni, mit érezhettek ott ők En fegyverrel a kezemben harcoltam. [.] Nem tudtam elkepzelni magam a masik oldalon, ami azt jelentette volna, hogy áruló vagyok, sehogy se tudtam volna atlépni a frontvonalat fegyver nélkul, feladatok nélkul. "

A szerző alakja es a hős alakja (amint ez már Granyin másik dokumentumregényében, az „Ez a kulonos élet" cimüben is tapasztalható volt) bonyolult kolcsonviszonyba kerulnek egymással Bekapcsolódik ebbe az olvasó is, akinek egyedul, mindenféle sugas és didaktikus utmutatas nélkul kell eligazodnia a mű eszmei és erkolcsi kollizioi kozott Granyin művészi módszerét az határozza meg, hogy bízik az olvasóban, számit belső szabadságára es elismeri az onálló lelki reakció jogát Ez a feltétlen bizalom az olvasóból feltétlenul pozitív valaszreakciót vált ki

A Bolény teljes épségben megőrizte a laboratóriumat. Amikor a szovjet csapatok bevonultak Berlinbe, a laboratórium és a tudományos munkatársak nemzetkozi kollektivaja atkerult a szovjetekhez

Granyin megírja, hogy a Bolény tobbszor visszatért egy, a hazatérese utan a bortoncellaban lezajlott beszélgetésre, amelyet a szegyenkezés nélkul fogadhato halálrol folytattak „Félunk a haláltól vagy semmibe vesszuk, gondolunk rá vagy sem – mindenképpen ez a sorsunk A halálra mindig készen kell állnunk, tehát arra kell torekednunk, hogy mindig tiszta legyen a lelkiismeretunk A halál szornyű, ha úgy érzi az ember, hogy szégyenkeznie kell a hiúságban, a hirnév és gazdagság utáni hajszában elpazarolt evek miatt. Nem lehet megelégedett, a halal pillanatára semmije se marad, nincs mibe kapaszkodnia, minden porrá lesz jótettek, onfelaldozás híjan "

Volt itt minden, semmi nem hiányzott, volt jóság és kínzo toprengés az élet értelméről, ongyilkosságról, amely után ujjászuletett a lélek És itt volt a tudósnak, a szovjet sugárgenetika

megteremtőjének a hőstette: elgondolásai megvetették az alapját a sugárveszély elleni biológiai védekezésnek. Nyikolaj Tyimofejev-Reszovszkij uráli laboratóriuma egész sor körülmény folytán úgyszólván a genetika egyetlen védőbástyája maradt a Liszenko-féle „tudományos" terror időszakában. Maga a történelem gondoskodott erről.

Tyimofejev-Reszovszkij nevét régen fölvették a külföldi és a szovjet enciklopédiákba, szaklexikonokba, noha nem volt semmilyen tudományos fokozata vagy címe, még felsőfokú képzettséget igazoló diplomája sem. A pecsétes papírok soha nem érdekelték a Bölényt, és a kor, amely nevelte, szintén nem ragaszkodott a bizonyítványokhoz. A Nyikolaj Vavilov, Niels Bohr és Max Planck gárdájába tartozó tudóst hazájában még az akadémikusi cím viselésére sem tartották érdemesnek. (Külhoni kitüntetése és tiszteletbeli címe volt elég.) Ez a formai adalék is elengedhetetlen az életút pontos és tartalmi megvilágításához, az alak művészi kiteljesítéséhez. Ez az életregény nem képezne egészet, ha Granyin hősét az általános szabályok, egyfajta korporatív igazságosság szerint mérlegelnénk. A Bölény e tekintetben nem felel meg a normáknak. Neki sem feleltek meg a normák, ezért és romantikus életfelfogásának irányadó mértékeit szem előtt tartva (meg a teljességgel valószerű feljelentések és a rágalmazó szóbeszéd miatt) egyszerűen a Bölény maradt, aki hivatalosan nem lépett be egyetlen alapszabályokhoz igazodó társaságba sem.

Danyiil Granyin Nyikolaj Tyimofejev-Reszovszkijról írt, de egy egész korszakról szólt. Az olyan tudósok, az olyan jellemek, mint a Bölény, arra emlékeztetik az emberiséget, hogy mérhetetlen alkotói potenciállal bír, amelyet mégoly kedvezőtlen körülmények esetén is érvényesíteni lehet. Önmagunkat adni és megőrizni a legnehezebb tudomány a világon, de egyben ez az egyetlen mód a gondolkodó személyiség számára ahhoz, hogy megvalósítsa önmagát a valós világban, hogy átadja az embereknek és a társadalomnak mindazt, amit tud, amire hivatott.

TÖRÖK ZSUZSA fordítása

Robert Avotan: Illusztráció egy sci-fi kötethez

DANYIIL GRANYIN

A Bölény

Első fejezet

A megnyitó napján fogadást adtak a Kongresszusi Palotában. Az első pohárköszöntők után a hosszú, terített asztalok mellett megindult a soknyelvű áradat. Poharastul jártak csoportról csoportra, ismerkedtek és bemutattak, ittak valaki egészségére, üdvözletet adtak át valakinek, kerestek valakit, rásandítottak a résztvevők hajtókáján csillogó névkártyákra. Rajtuk a kongresszus emblémája, az illető vezetékneve és az ország, ahonnan érkezett. Ez a látszatra kaotikus, értelmetlen kavargás, jobban mondva pezsgés az ilyesfajta nemzetközi csődületeknek csak hasznára válik. Ami a hivatalos részt – az előadásokat, a közleményeket – illeti, természetesen az is elengedhetetlen, bár a többség csak színlelte, hogy ért belőle valamit. Egyesek nem is akarták megérteni, ám mindnyájan vártak az alkalomra, amikor eldiskurálhatnak azzal, akit publikációiból már régóta ismernek, amikor kérdezhetnek, elmondhatnak, megmagyarázhatnak valamit. Itt történtek a legfontosabb események azok számára, akik életük legnagyobb részét egymástól távol, Európa, Amerika, Ázsia, sőt Ausztrália egyetemein, intézeteiben, laboratóriumaiban élték le.

Itt voltak a múlt kiválóságai – csak az idősebbek emlékeznek rájuk –, egykor nagy feltűnést keltettek, iskolateremtőnek ígérkeztek; a remények szokás szerint nem váltak valóra, az ígéretekből igazán nem sok maradt, már az is istenes, ha csak valamicske: egyetlen mutáció, egyetlen kis cikk... Tudományáguk – a genetika – múltja a fiatalokat általában nem érdekelte. Számukra a mai korifeusok léteztek, az új reménységekkel, új ígéretekkel hívogató vezetők. Egyesek saját szűk területükön váltak híressé, de akadtak közismert kiválóságok, akik magából az öröklődésből, az evolúció mechanizmusából tudtak megragadni valamit. Voltak aztán olyan híresség-ek, élő klasszikusok, akikről még én is hallottam. Az asztalok, a csoportosulások között fiatalok cikáztak, akik előtt még minden ott állt – a zajos siker meg a keserű kudarcok is.

A fogadásnak azért is volt ilyen nagy sikere, mert az ismerkedésre, a beszélgetésre a kongresszus elején került sor, ki lehetett deríteni, ki kicsoda, ki hiányzik, ki nem jött el...

A kiabálás, pohárcsörgés, nevetés, üdvözlések közepette hirtelen történt valami – suttogás futott végig e teljesen kaotikus forgatagon. A szórakozottan mosolygó, szinte kimódoltan élénk arcokon kíváncsiság jelent meg. Néhányan megindultak a terem szemközti sarka felé. Egyesek mintegy véletlenül, mások határozottan és meglepődve.

A sarokban a Bölény ült egy fotelban. Hatalmas fejét előreszegte, apró szeme bizalmatlanul, szúrósan csillogott. Hozzáléptek, meghajoltak, kezet szorítottak vele. Ajkát biggyesztve fújtatott, hol helyeslően, hol felháborodottan dörmögött. Sűrű, ősz sörénye összeborzolódott. Öreg volt persze, de az évek nem törték meg, súlyos és kemény volt, mint a pácolt tölgy.

Egy vékony, már nem fiatal asszony átölelte és összecsókolta. Az asszony az a bizonyos Charlotte Auerbach volt, akinek nagy érdeklődést keltő könyveit nemrégen adták ki oroszul, őt már ismerték látásból, de a Bölényt még nem. A többség éppen ezt követően lépett közelebb, hogy legalább messziről egy pillantást vessen a Bölényre. Charlotte Angliából érkezett. Hajdan a hitleri Németországból menekült oda, ahol a Bölény segített neki elhelyezkedni. Rég volt, 1933-ban, a Bölény talán már el is felejtette, de az asszony mindenre emlékezett. Örömkönnyek peregtek az arcán. Az örömön kívül a hosszú távollét bánata is megríkatta. Negyvenöt éve váltak el egymástól. Korszakok múltak el, a világ megváltozott, a Bölény azonban a régi maradt az asszony szemében, még mindig az Öreg, bár egyidősek voltak.

Egy amerikai Nobel-díjas lépett közelebb, esetlen, hosszú karú férfi. Megölelte a Bölényt, az orrát szívta. Csinálhatott, amit akart, a kezébe törülte az orrát, igazi nagy ember volt, mindent megengedhetett magának. Mögötte a görög Kanélisz következett, akit harmincöt éve a Bölény mentett meg Berlinben, úgy, hogy a háború végéig magánál tartotta. Az ókori Antosa Kanélisz – a Bölény így hívta – szúkszavú volt, minden nyelven értett, bár egyet se beszélt, hallgatni szeretett, minden nyelven hallgatott, de némaságából mindenki megérezte, micsoda remek ember.

Miután tapintatosan kivárta a sorát, Michael White, az ausztrál csillag, egy öntelt szépfiú lépett a Bölényhez, és azonnal kissé zavartan kezdett magyarázkodni, hogy ő az a fiatalember, aki a Bölényt meg Feodoszij Dobrzsanszkijt* kalauzolta Londonban, jobban mondva kalauzolta volna őket, de csak loholt utánuk, mert ők ketten egymással beszélgettek, őt elveszítették, azután észbe kaptak, és kiabálni kezdtek: „Hol van, fiatalember?" A Bölény helyeslően hümmögött: „Fegyka Dobrzsanszkij..." Bármilyen különös, White-ra emlékezett, Londonra viszont alig-alig. White-ot egy holland követte, őt egy német csoport, majd egy fiatal azerbajdzsán professzor következett, akit moszkvai szerzőtársa mutatott be. Giuseppe Montalentivel a Bölény olaszul váltott szót. A kongresszus egyik érdekessége – hiszen minden kongresszusnak, szimpóziumnak, találkozónak meg kell, hogy legyen a maga „uralkodója" –, a svéd Gustafsson is utat tört magának a Bölényhez. A kongresszus másik dísze pedig – egy társaság elnöke, képviselő, főszerkesztő és egyéb tisztségek birtokosa –, egy dörzsölt nagyvilági fickó, aki jól adminisztrálja magát és mindig talpraesetten szellemes, most egyszerre elbátortalanodott, és egyre nyaggatta fiatal kolléganőjét, hogy mutassa be a Bölénynek.

A fiatalok távolabb szorongtak, kíváncsian nézegették a Bölényt, no meg ezt a programon kívüli ceremóniát – a felvonuló kiválóságokat, akik a Bölény elé járultak,

* A szakirodalomban a Szovjetunióból való távozása után Theodosius Dobzhansky néven vált ismertté.

hogy kifejezzék tiszteletüket. Ő maga természetesen fogadta ezt a spontán díszszemlét. Láthatóan tetszett neki a marsall vagy a pátriárka szerepe, kegyesen bólogatott, végighallgatta az embereket, akik kétségkívül minden tudományok legjobbikát, legszebbikét, legbecsületesebbikét művelték – a Természetet tanulmányozták, azt, hogyan és mi terem a földön, mindent, ami jár, röpül, mászik, azt, hogy miért élnek és szaporodnak az élőlények, miért fejlődnek, változnak, vagy miért őrzik formájukat, miért nem változnak. Ezek az emberek nemzedékről nemzedékre azt a titkos határvonalat kutatják, ami elválasztja az élőt az élettelentől. Tetten érték a minden légyben, minden féregben ott lakozó lelket, bár e tudománytalan elnevezés helyett hosszú, nehezen kimondható terminusokkal éltek; azok pedig, akik a titkok legmélyére hatoltak, önkéntelenül is visszahőköltek a legjelentéktelenebb organizmusok csodálatos tökéletessége láttán. Még a legegyszerűbb struktúrában, a sejtben is tetten érni azt a megfoghatatlanul bonyolult mechanizmust, ami az életet jelenti. Az ezzel az „ingatag" anyaggal való foglalkozás óhatatlanul összetartotta ezt a soknyelvű, különböző korú, sokarcú közönséget.

Ahogy az lenni szokott, a Bölény mellett nyomban forgolódni kezdett egy ügybuzgó professzor, bő termést takarított be névjegyekből, kézfogásokból, mondott is néhány – meglehet, okos – mondatot, de hiába, mert senki sem figyelt rá.

A be nem avatottak pusmogtak, azon igyekeztek, hogy semmit ne mulasszanak el. Érezték, hogy történelmi események tanúi. A Bölényről legendák keringtek, sok legenda, egyik hihetetlenebb, mint a másik. Szájhagyomány útján terjedtek. Nem hitték el őket: csodálkoztak rajtuk. Furcsa lett volna, ha az efféle mendemondák igaznak bizonyulnak. Élete bizonyos eseményeit próbálták magyarázni velük. Anekdoták keringtek róla, fantasztikus ugratásokat és tetteket tulajdonítottak neki. Voltak aztán egyszerűen mesébe illő, érdekes, rá nézve nem mindig hízelgő, néha egyenesen rosszindulatú történetek is. Többnyire azonban hősiességét, ravaszságát illusztrálták, amelynek egyáltalán nem volt köze a tudományhoz.

Most, hogy szemtől szembe látták, önkéntelenül is a képzeletükben élő alakkal hasonlították össze. És bármilyen különös, minden egybevágott. Zömök alkatáról, hatalmas tenyeréről látni való volt, milyen elképesztően erős lehetett. Arcát a viharos, fordulatokban bővelkedő élet ráncokkal barázdálta. Az elkeseredett elhatározások nyomai nem csúfították vonásait. Másképpen is viselkedett, mint a többiek – fesztelenebbül, felszabadultabban. Érződött, hogy nincs miért feszengenie. Saját magát adta. Akár a gyerekek. Egyszerre volt kifinomult és faragatlan. Mindkét tulajdonság megfelelt az arisztokrata őseiről és a bűnözőkkel folytatott csetepatéiról költött legendáknak.

Kedvenc diákja, Vologya Ivanov lakásán láttam egy képet. Ez volt az egyetlen tárgy, amit a fiatalember a Bölény halála után magához vett emlékül. Bármit választhatott volna, és ő ezt a képet kérte. A címe: *„Három bölény"*. A Bölény látható rajta, ül, keze egy bölényfigurán nyugszik, háta mögött a falon Niels Bohr fényképe függ. Közismert felvétel, de a két bölény szomszédságában Niels Bohr is „bölényszerűvé" válik; ezt mutatja a bikákra jellemző konokság, a súlyos állkapocs, a feszült figyelem meg az európai és amerikai bölények – e „majdnem teljesen kipusztult faj" –

szilajsága. Sok a rokon vonás kettejükben – a Bölényben és Niels Bohrban –, nemhiába kerültek olyan közel egymáshoz, amikor a Bölény Niels Bohr iskolájának tagja lett.

A Bölény keze alatt nyugvó figura mintha majd tonnányi, négylábú, hajlott hátú, bozontos marjú, görbe orrú, hatalmas élőlénnyé nőné ki magát. Az ilyenek még a vadrezervátumban se engedik az embert harminc méternél közelebb magukhoz.

A Bölény itt még ereje teljében látható. Hatvanévesen örökítette meg a művész. Ámbár lehet, hogy hatvanöt vagy hetvenéves volt. Az utolsó években semmit se változott. Az újabb ráncok nem öregítették. Soha nem találkoztam hozzá hasonló emberrel. Azok közé tartozott, akiket azonnal megjegyzünk, akiket soha nem tévesztünk össze másokkal. Láttam fiatalkorában készült csoportképeken és portrékon – arca természetesen sima, göndör fekete haja is dús, és minden csoportban azonnal fel lehet ismerni. Még egy 1918-ban készült, gyenge minőségű filmhíradó kockáin is feltűnik a vöröskatonák között. Általános katonai kiképzés Moszkvában, 1918. május 28-án. Vörös tér. A Történelmi Múzeumnál laza alakzatban vöröskatonák állnak. Fölöttük bársony lobogókon „Éljen a munkás-paraszt szövetség!" meg hasonló, roszszul kivehető feliratok. Vöröskatonák gimnasztyorkában, lábszártekerccsel, lakkellenzős sapkában. Egy nagy bajszú ember mellett, nekünk oldalt áll a Bölény. Cingár, ismerősen hajlott hátú, eltéveszthetetlen. A képet a Szovjetszkij Film című lap közölte 1967-ben, és azonnal csengeni kezdtek a telefonok: „Látta? Maga az! Azonnal felismertük!"

Az örmény művész pirossal festette meg a portréját. Nem tudom, mit akart mondani a piros színnel, de a portré sikerült. Az ecset sokkal jobban kifejezte ennek a jellemnek az izzását, a „bölénységét", mint ahogy azt én szavakkal megfogalmazom.

...Távcsövön figyeltem, ahogy előtört a sűrűből. Egy loncsos hústömeg, amely nem tud alkalmazkodni a vadaskert méreteihez. Szűk neki ez a fukarul mért erdőség, nincs hova rejtenie roppant testét, nincs mire használnia hatalmas erejét. Rövid szarvát harciasan előreszegve szinte nesztelenül halad, nedves orrlikai meg-megrándulnak. Ormótlan, túlságosan súlyos, túlságosan nagy az őzek, a kőszáli kecskék és a vadaspark más lakói mellett. Az ősi múlt árad belőle...

Eszembe jutott a kórterem, ahol zsúfoltan, két sorban álltak az ágyak. A Bölényen kívül még vagy tízen feküdtek benne. Azonnal megtaláltam, mert mindenki őt figyelte. Mások beszéltek, csak időnként harsant fel az ő öblös, erős, bömbölő hangja. Ő volt a központ. Mohón vártak tőle valamit, és minél többet kaptak, annál inkább vártak.

Az ágyán ültem, lábtól. Az orvosságok, a karbolsav, az alkohol nehéz szaga, a fiolák csengő hangja, az ágynyikorgás, a betegek jajgatása kórházi mindennappá állt össze, ami sehogy sem fért össze a Bölénnyel. Félig ült, félig feküdt a párnákon. Szétnyílt kórházi ingéből kilátszott széles, bozontos mellkasa. Izmos, könyékig csupasz karja hibátlan formájú. Bőre sima volt, fehér, hihetetlenül finom. Harciasan előrebiggyesztett alsó ajka arcának durvaságot, de egyben arisztokratizmust is kölcsönzött. E kettő – a paraszti és a kifinomult – összefonódott benne. A vadállati és az előkelő. Agyonmosott darócingében – a többiek ugyanilyet viseltek – őt is ugyanúgy rázta

a köhögés, órá is ugyanazok a kezelések, injekciók, vizsgálatok vártak, mint a többiekre, ebben a környezetben nem számított se cím, se rang, se fizetés, semmi, amit egy ember elérhet, semmi abból, amit ott, a kórterem ajtaján túl valamire is becsülnek. Arra gondoltam: talán azért tulajdonítunk neki oly sok mindent, mert tudjuk, ki ő? Itt, ebben a kórteremben bebizonyosodott, hogy a betegek, akiknek fogalmuk sincs róla, ki az a Bölény, honnan jött, miről nevezetes, még ők is elismerték fölényét.

Éppen a legfrissebb híreket meséltem neki, amikor a téli napsugár egyszer csak megvilágította benőtt nyakát,ráncos szemhéját, ősz sörényét. A szokatlan perspektíva, a felvillanó fény hatására megláttam a titkot: nem a korát, nem az öregségét, hanem az *ősiségét*. Egy más korból jött archaikus teremtmény, csodával határos módon maradt meg napjainkig. Abból a korból származott, amikor a bölénycsordák még a Kaukázus meg a Harz-hegység határán kóboroltak. Mint például egy rég kihalt faj, a ma élő bojtosúszós vérteshalakhoz hasonló ritkaság, a celekantus, amelyről elkönyvelték, hogy hétszázmillió éve kipusztult.

Az örmény festő öntudatlan megörökítette ezt az özönvíz előttiséget. A művészek sokszor próféták is. Amikor Leonyid Paszternak rajzalbumát lapozgattam, szemem megakadt a két fiáról – Alekszandrról és Boriszról – készült portrékon: két rokonszenves kisfiú, akiket apjuk szeretettel rajzolt le, és milyen tisztán látszik, hogy Borisz arca más, már hordozza a zseni lángjegyét.

A kórházban, ahová véletlenül került, a közös kórteremben, kiváltságaitól megfosztottan még fenségesebben és még tragikusabban festett. Antik hős, száműzött római császár, a rongyos Lear király – efféle zagyvaságok motoszkáltak az agyamban.

Meg még Avvakum protopópa, akit a Bölény rendkívül nagyra értékelt, és a nagyobb tekintély kedvéért saját bölcs mondásait is neki tulajdonította.

– Vegyük újra az elsőt, ahogy Avvakum protopópa mondotta volt, és lássuk ötödszörre is, miért olyan fontos ez, és akkor kiderül, hogy ötödszörre már közel sem olyan fontos.

A lapos párnák, a kozmás kása, hörgő mellkasa nem volt fontos, az volt a fontos, hogy éppen most olvasta az *Élet az élet után* című angol kötetben azoknak az elbeszéléseit, akik *onnan* tértek vissza, reanimáció útján, azokét, akik a túlparton voltak, és átpillantottak a lét küszöbén túlra. Az ő értelme, tudása tehetetlenül megrekedt a vakfal előtt, amelybe az élet vége ütközött. Mi van ott? Van-e ott egyáltalán valami, vagy nincs? Hová tűnik a lélek, a tudat, az „én"?

... A fénysugár kihunyt, a látomás eltűnt, újra a hörgő, erőlködő beteget láttam, aki nem tudott beteg lenni, mert ritkán, de annál komolyabban támadta meg a kór. Talán először nyugtalanított az, hogy ő is halandó, hogy ő sem lesz örökké közöttünk. Mind ez ideig halhatatlannak hittük, mint a Névát, az Urált, mint a római konzulok Ermitázsban kiállított szobrait... A lánc megszakadt, a másik vége beleveszett a nekünk ismeretlen húszas, harmincas évekbe, a polgárháborúba, Lebegyev és Tyimirjazev korának moszkvai egyetemébe, és átnyúlt még régebbre, a tizenkilencedik, sőt a tizennyolcadik századba, Katalin korába. A Bölény élő, érzékelhető szeme volt ennek az időláncnak, amelyről már-már azt hittük, hogy örökre elszakadt, de lám, mégis rábukkantunk egy élő tagjára.

Akkor határoztam el, hogy leírom, amit mond, megőrzöm, kazettába, kéziratba rejtem legalább egy töredékét annak, amit eddig elszalasztottunk a tábortűz, a terített asztal melletti diskurzusban, értetlenkedő faggatózásainkban. E naptól kezdve mindent lejegyeztem.

Második fejezet

A Kazanyi pályaudvar peronján elég sokan összegyűltek 1956 egy fagyos napján. Többnyire ismerősök, amennyiben mindnyájan törzsökös moszkvaiak voltak, akiket összekötött az egyetem, a tanszékek, az otthon, a közös barátok. A Bölény fogadására nemcsak biológusok jöttek el, voltak itt fizikusok, irodalmárok, tengerészek is, elsősorban vele egykorú barátai. Ki tudja, miért, családostul jelentek meg, gyermekeikkel, akiknek meg akarták mutatni őt, azt az embert, akiről annyit meséltek. Mindnyájan érezték, hogy ünnepélyes, sőt egyenesen történelmi pillanat ez.

A Bölény először térhetett vissza Moszkvába. Harminc éve volt távol, hiszen 1925-ben kelt útra Moszkvából. A Belorusz pályaudvarról indult Németországba, most pedig a Kazanyi pályaudvarra érkezett az Urál felől, a Föld túlsó feléről.

Különleges, viharos év volt 1956, a megvilágosodásé, a társadalmi tudat ébredéséé, a lendületé, a remények, a viták, az idült félelmektől való megszabadulás éve. A félelmek mélyen befészkelték magukat az emberekbe, úgyhogy a Bölényt várni a pályaudvaron egyfajta közéleti bátorságot kívánt. Mindenki izgatott, nyugtalan volt. Nem tudták elképzelni, kit fognak látni, milyen lett, megismerik-e majd? Abban az évben sokan tértek vissza, ez a visszatérés azonban különleges volt. A Bölény nem visszatért, hanem meglátogatta őket, mintegy leereszkedett hozzájuk az Urál hegyei közül.

Izzadt, boldog utasok ugráltak le a vagonokból, bőröndjeikkel, batyuikkal foglalatoskodtak, végül megjelent a Bölény is feleségével. A Bölény régi divatú, hódprém sálgalléros bundában volt; felesége, ez a szépséges, igazi moszkvai asszony, akit a Bölény Lelkának szólított, fél fejjel férje fölé magasodott, és ráadásul magas szőrkucsmában pompázott. Azonnal felismerték őket. A gyerekek, akik soha nem találkoztak velük, tévedhetetlenül rájuk ismertek irigylésre méltó, de el nem sajátítható viselkedésükről. Akkor, 1956-ban ez kiváltképpen szembetűnt. Az emberek zárkózottak, feszélyezettek voltak, különösen nyilvános helyen. Minden kornak megvannak a maga gesztusai: jellemző, ahogy az emberek járnak, köszönnek, belekarolnak valakibe, ahogy a teát isszák, ahogy beszédet mondanak. Az ötvenes években másként viselkedtek, mint a harmincas vagy a húszas években. Mindenkire mély hatást gyakorolt például, hogy a Bölény kezet csókolt az üdvözlésére siető asszonyoknak. Akkoriban ez nem volt szokás. A várakozók összehúzták magukat öblös hangja, óvatlan mondatai hallatán. A frissen érkezettek viselkedése nem illett a korhoz, mégis homályosan ismerős volt, mintha a családi legendák ősei léptek volna elő. Valami régimódi, valami idejét múlt, valami, ami már elveszett. A várakozók közül a legtöb-

ben vagy Lelkával, vagy vele jártak egy gimnáziumba, illetve egyetemre. Ők is felismerték azt, ami csak kettejükben közös, a fiatalságot, ami csak bennük őrződött meg, Lelkában és Koljusában (diáktársai így hívták a Bölényt).

Ezekben a napokban és hetekben kis házi ünnepségek váltakoztak előadásokkal, beszámolókkal, megbeszélésekkel, végtelenbe nyúló vitákkal, mesélésekkel, kérdezősködéssel. Kapica, Ljapunov, Landau, Tamm, Dubinyin, Szukacsov, akadémikusok, diákok, ismerősök, rokonok – mindenki kíváncsi volt, és azok, akik egyszer már jártak nála, igyekeztek újra eljutni hozzá. Egyre nőtt a rajongók hada, vonzotta őket a... Mi is? Erre korántsem tudtak azonnal válaszolni.

Egyelőre viszont... A fekete szakállas Ljapunov, aki híres matematikuscsaládból származott, és maga is tehetséges matematikus, lelkesen magasztalta a Novoszibirszk közelében felépítendő Tudományvárost. Iskolát létesítenek majd olyan tehetséges gyerekek, a jövő matematikusai számára, akiket Szibéria-szerte fognak fölkutatni. A matematikának, a tudományok tudományának az égisze alatt fogják felkarolni és fejleszteni a többi tudományágat. Ljapunov humán tudósokat is meghívott, s az egzakt tudományok égisze alatt helyet ígért nekik. Általános műveltségük fejlesztéséhez a matematikusoknak is szükségük van némi humán ismeretre. A matematikusok patronálják a zenét, a festészetet. Vetélkedni kezdtek a fizikusokkal, akik fontosabbnak tartották magukat. Az atombomba kifejlesztését követően tiszteletet keltettek és nagy reményekre jogosítottak: talán képesek lesznek arra, hogy energiabőséget hozzanak létre, az olcsó energiával átalakítsák a természetet, könnyítsenek az életen, a munkafeltételeken, hogy megoldjanak minden problémát. A fizikusoktól is egyre újabb szédületes fölfedezéseket vártak. És ehhez jött még a kibernetika. Mindenki búj ta Wiener könyveit, úgy vélték, már-már megvalósulnak a fantasztikus utópiák – a mesterséges értelem, a robotok, a tanítható automaták... Felépült Dubnában a fizikusváros, Obnyinszkban az atomerőmű, a szibériai Tudományvárosban a kutatóintézetek. Soha annyian nem versengtek, hogy bejussanak a fizika szakra. Fizikusokról szóltak a filmek, még a színpadról is ezt lehetett hallani: „Einstein", „proton", „kvantumok", „láncreakció"... A fizikusok voltak a kor hősei. A kockás inges, kócos, szakkifejezésekkel fölényesen dobálózó fiatalemberek, akiket díjakkal, kitüntetésekkel, magas fizetéssel jutalmaztak, mindenről kategorikusan és sommásan ítélkeztek. A humán tudósok reszkettek tőlük. Szégyellték tudatlanságukat. A filológiát, a történelmet, a nyelvészetet, a művészetet, a művészettörténetet, a filozófiát ásatag, másodrendű tudománynak kiáltották ki. A jövő a kutatóké és a teoretikusoké lett. Ők, a fizikusok, a beavatottak, a titokzatosak, akik valamiféle „dobozokkal" vannak kapcsolatban, a szokások változását, a kegyvesztett tudósok oltalmazását ígérték. A társadalmi élet, a gazdaság, a jog – minden alá lesz rendelve az optimális törvényszerűségeknek...

A hírlapírók, a szónokok készségesen visszhangozták cáfolhatatlan jóslataikat.

Minden városban és faluban, az egész országban a fizikusokról és a lírikusokról folyt a vita. Egyesek csak piszkálódtak, mások halálos komolyan, őszintén bizonygatták, hogy a művészet csak szórakozásra való, üres időpocsékolás, ha nem szolgál információkkal. A lírikusok zavartan visszakoztak, fejet hajtva az új erő előtt.

Reformatszkijéknál, Ljapunovéknál meg a többi barátnál csak azt lehetett hallani, hová utazunk, melyik tudományos központba, hogy ott tudományt teremtsünk, miféle új szabályok szerint fogunk élni ott, milyen elveket vallunk... Tüneményes kor volt ez!

Ígérték, hogy a biológiát is átformálják, átdolgozzák, át... A fiatal matematikusok, fizikusok, kémikusok nekigyürkőztek, hogy megoldják a biológia özönvíz előtti problémáit. Ha a bogarak, füvek vizsgálatában elektronikát alkalmazunk, akkor mindent meg lehet majd mérni, mindent modellezni lehet. A műszerek szélesre tárják majd a kaput a matematikusok előtt. Végül is a biológiátok meg a biokémiátok, az egész mindenség – tiszta fizika és matematika, az anyag mozgásának különböző formái. Kapcsolatokat létesítünk közöttük, és megismerjük magának az életnek a lényegét, akkor pedig minden szinten irányítani lehet majd az organizmusokat, a természeten belüli folyamatokat. Elég legyen már a sok évszázados görnyedésből a mikroszkóp felett, ne számolgassátok tovább a bogarak lábait!

Szövetségesüknek tartották a Bölényt, de ő csak nevetett rajtuk. A fizikusok által keltett csinnadratta hidegen hagyta.

– Minden készüléken, minden műszeren először a „stop" gombot keresem meg!

Furcsa volt ezt hallani. De cáfolni se lehetett. Ki ítélkezhetne a biofizikáról, ha nem ő, e tudományág egyik megalapítója, felfedezője?

A fizikusokat pedig az bátortalanította el, hogy bálványaik, Niels Bohr, Heisenberg, Schrödinger a kollégái voltak, együtt dolgozott, kapcsolatban állt velük. Maga Kapica is meghívta, hogy tartson előadást a következő kapicsnyikon – a legjobb fizikusok híres találkozóján. A kapicsnyikon előadni igazi „halálugrásnak" számított. Igényes, vérszomjas közönség gyűlt össze. Szétmarcangolhattak, ízekre szedhettek akárkit, sárba tiporhattak mindenféle regáliát. Villámgyorsan felfogtak mindent, vágott az eszük, mint a borotva.

Ő semmi ilyesmitől nem tartott. Ugyan honnan merítette ezt a nagy bátorságot?

Arról, hogy honnan merítette, szívesen mesélt. Sok-sok történetet tudott őseiről. Voltak közöttük tréfásak, tragikusak, pikánsak, megindítóak.

Hogy tudott mesélni, milyen áradóan nevetett, hogy kacsingatott, kurjongatott közben! Sem a magnetofonfelvételek, sem a lejegyzett interjúk nem adják ezt vissza.

A Bölény abban különbözött a jeles elbeszélőktől, hogy ő nem egyszerűen egy kedves mesét mondott el, hanem valami oka volt rá, hogy elmondja, valamit megmagyarázott vele. Mi azonban csak később jöttünk rá erre.

Harmadik fejezet

Gyermekkora tele volt nemcsak tizenkilencedik, de tizennyolcadik századi ősökkel is.

– ... Apám után Tyimofejev-Reszovszkij a vezetéknevem. Anyám született Vszevolozsszkaja. Ősrégi orosz család az övéké. A csúcsra soha nem kerülhettek, hol elszegényedtek, hol meggazdagodtak. Birtokaikat azonban soha nem vesztették el, úgyhogy soha nem jutottak koldusbotra. Rettegett Iván egyik menyasszonya Vszevo-

lozsszkaja volt. Nagy Péter megkedvelte az egyik ifjú Vszevolozsszkijt, és más maturandusokkal együtt külföldre küldte tanulni. Hazatérvén a hon javára kezdett munkálkodni. Háza volt Szent-Pétervárott, jól mentek a dolgai. Biron idejében azonban, amikor rájárt a rúd Péter kegyenceire, figyelmeztették, hogy letartóztatás vár rá, úgyhogy egy lovasszekéren családostul kereket oldott. A Volga alsó vidékén elterülő kietlen birtokain talált menedéket, valahol a kirgiz hordák határában. Mivel jó földesúr volt, a Biron által lefoglalt birtokairól titokban kezdtek visszaszivárogni a jobbágyok. Ez a Vszevolozsszkij majdhogynem olyan volt, mint egy önálló fejedelem. De nem tunyult el, mondhatni, kulcsfontosságú feladatot tűzött maga elé: biztonságossá akarta tenni a Buharába, Hivába, Közép-Ázsiába, majd Perzsiába vezető karavánutakat. Az orosz kereskedőket a hivaiak, a kokandiak, mindenféle tengő-lengő nomád népség fosztogatta. Harcba szállt, ahogy ő mondta, az ázsiaiakkal. Sok kozák verődött össze nála. Teljes volt a kényelem. Ameddig a szem ellát, sehol senki, aki parancsolna, senkinek nem szúrnak szemet, sehol egy mundér...

Kis nevetés, együttérző sóhaj, büszke hümmögés, mintha nem is a tizennyolcadik századról, hanem családi ügyeiről, egy közeli bácsikájáról mesélne. Ükükükapák sorjáztak mögötte, nem ám valamiféle mohos ősök, hanem eleven emberek. Áthatolhatatlan, messzi múlt és szenvedélyes érzelmek, micsoda bámulatba ejtő ellentét!

– ... Az igazi rabló gyilkosság nélkül is boldogul. Tökéletesen elegendő számára, ha félnek tőle. Kedvére való volt a rokonnak a többiek számára is kellemes munka: amikor megtudta, hogy valahol a Volga mellett németet tettek meg kormányzónak, parancsnoknak vagy más efféle vezetőnek, kozákjaival megrohanta azt a bizonyos várost, a németet nyilvánosan megkorbácsolta, és szégyenszemre szélnek eresztette, hadd panaszkodjon a Bironjának, maga pedig elporzott valamelyik isten háta mögötti birtoka felé. Így ápolta tovább meggyőződését, kihasználva, hogy a vidám Erzsébet és anyuskája, Katalin rá se hederítettek. Elmúlt nyolcvanéves, amikor vállán kicsi, de súlyos sebet ejtettek. Mindazonáltal hazáig vágtatott, kozákjai kétoldalról támogatták. Parancsba adta, hogy a közeli kies helyre temessék. Ott folyik a Nagy és a Kis Uzeny, a két folyó egyszerűen eltűnik a homokban, nem torkollnak sehova. A Kis Uzeny mellett állt a kúria is. A folyóparti meredélyen temették el.

Volt egy másik ükapám is, igen jószándékú férfiú, aki kalózkodásra adta a fejét. Egyébként őt is Nagy Péter küldte külföldre, hogy a geodéziát kitanulja. Amikor hazatért, utazó lett, egész életében az ohotszki és a kamcsatkai földeket járta. Az érdekelte, hogyan alakulnak ki a folyók, a tavak meg az egyéb természeti képződmények. Hetvenöt évesen mint brigadéros vonult nyugalomba, majd letelepedett a kalugai kormányzóságban levő kis birtokán. Csodálatos idegennyelvű könyvtárat gyűjtött össze Európa földrajzáról, ásványairól; leginkább a Golf-áramlás foglalkoztatta. A Golf-áramlással foglalkozó külföldi adatokat tanulmányozta – az izgatta, hová tűnik a vize. Számolt, egyre csak számolt, és arra az eredményre jutott, hogy a Golf-áramlás ismert ágaiból nem adódik össze az egész vízmennyiség, kell lennie még egy leágazásnak Grúmanttól – a mai Spitzbergáktól – és a Ferenc József-földtől keletre. Ha szigetek vannak ott, azoknak zöldellő, meleg szigeteknek kell lenniük, enyhe téllel és ragyogó nyárral. És addig ábrándozott, addig fantáziált, amíg elhatároz-

ta: expedíciót indít. Eladta minden ingóságát, elzálogosította birtokát, összecsődítette vagy félszáz bátor kozákját, és Arhangelszkba utazott. Ott felszerelt három kis halászvitorlást, hogy elhajózzanak az Északi-sarkhoz, fölfedezni a meleg vizeket...

Először találkoztam emberrel, aki ennyire ismeri az őseit. Manapság ritka, ha valaki a nagyapján túl is fel tud idézni valakit. De nem is nagyon izgatja az embereket a múlt. Ugyan kik azok az ősök? Mi hasznunk belőlük? Megtagadjuk a régi világot... Megtagadtuk egyúttal a felmenőinket is. Hogy kik voltak? Elnyomók vagy elnyomottak, tudatlanok, megfélemlítettek. Mi vagyunk a kezdete mindennek. Mi mindent újra kezdtünk. És megint újra és újra. Hogy valaki a nemesi származását ne titkolja el, az akkoriban szinte elképzelhetetlen volt. A Bölény, bár kigúnyolta őket, de büszkén meséit a botrányhősökről.

– ...Lassan hajóztak a sarki jégmezők szélénél. Ükapám mérte a hőmérsékletet, a sebességet meg minden mást, és látszott, hogy rájött: tévedett, a Golf-áramlásnak nincs ismeretlen ága; meleg zöld szigeteket nem fog találni errefelé. Eljutottak Grúmantig, ott viharba kerültek, ami az Atlanti-óceán északi szélére sodorta, majd Normandia partjaira vetette őket. Néhányan vízbe fúltak, a többiek kievickéltek a francia sziklákig, és elindultak Párizsba. Ahelyett, hogy a párizsi orosz követtől azt kérné, segítse őket haza, ükapám új vállalkozásba fog. Üres kézzel hazatérni semmi kedve. A francia kereskedők akkoriban Algírt, Marokkót ostromolják, ükapámat pedig mindig is érdekelte Észak-Afrika, így hát a kereskedőknek azt javasolta, vegyenek részt expedíciójában. Meg is állapodtak. Elindultak Marokkóba. Marokkói katonák megtámadták, foglyul ejtették, és az egyiptomi Alexandria piacán rabszolgának árulták őket. Ükapám barátságot kötött a vele egy hiten lévő görögökkel, és azok kit kiváltottak a rabszolgaságból, kit megszöktettek. Az öreget olcsón vették – ősz volt és sovány. Görögöknél laktak. Egyszer aztán meglátták egy török fregattot. Csak az őrök voltak rajta. Egy sötét éjszakán a görögökkel együtt odaeveztek, elfoglalták a hajót, az őröket a tengerbe vetették (olyan az egész, mint Stevenson könyveiben), vitorlát bontottak, és odébbálltak a török hajóval. Tudták, hogy Oroszország még mindig hadiállapotban van a török Portával, és kalózkodni kezdtek. Az akkori rendnek megfelelően a hadicselekményben részt vevő hajó a zsákmányolt javakból bizonyos százalékot kapott. Mivel a hajó gyors volt, eredményesen kalózkodtak, osztozván a görögökkel. A tenger meleg, megint csak azt tesznek, amit akarnak. A kozákoknak tetszett ez a foglalatosság, míg csak a török flotta útjába nem kerültek, és fogságba nem estek. Most azonban nem rabszolgaként, hanem mint hadifoglyok. Egy Konstantinápoly környéki táborba zárták őket...

A történet úgy folytatódott, hogy megint a görögök segítettek, szökést szökés után szerveztek, majd a szökevényeket átszállították Kisázsiába, amíg csak össze nem verődött az egész kompánia, és megint hosszú ideig kalózkodtak az anatóliai partvidéken... Kis változásokkal többször hallottam már a történetet, új részletekkel tarkítva, olyanokkal, amelyek akkor jutnak eszünkbe, ha többször haladunk el ugyanamellett az állomás mellett. Nyomtatásban nem lehet megtalálni, egy történész valahol

talán felkutathatná, de a Bölény kívülről fújta: a családon belül nemzedékről nemzedékre öröklődő legendák egyike volt. Sok hasonló legendát ismert. Meséjük középpontjában az a sajátságos jellem állt, aki a történelem sűrűjében cselekszik, mint Annibal de Coconnas a *Margot királynéból*. Azelőtt azt hittem, hogy a mi orosz történelmünk túl komor és keserű, ezért nincsen elég olyan hősünk, mint *A három testőr, A kincses sziget*, a *Blood kapitány viszontagságai* szereplői. De nem erről van szó, a történelemnek semmi köze az egészhez. A Bölény bebizonyította, hogy a mi történelmünk is bővelkedik vidámságban és füllentők, kalózok, álmodozók vakmerő kalandjaiban, csínytevéseiben, szerelmeiben meg olyan anekdotákban, amelyek díszére válhatnak bármelyik pikareszknek.

– ...Új sorhajó és fregatt török lobogó alatt. A legénység a parton mulatott. Éjszaka a már ismert módon elnémították az őröket, és kihajóztak észak felé. Patyomkin herceg ott a folyók alsó folyásánál állította fel a Tauriszi Flottát. Egy szép napon látják, hogy két török hadihajó közeledik partjaink felé. Csakhogy orosz zászlók alatt hajóztak ám! Riadalom támadt. Úgy döntöttek, hogy ez csak hadicsel, furfang lehet, de lám, a jövevények érthetően, oroszul magyarázták meg, hogy a hajókon nem mohamedánok vannak, hanem igazhitű oroszok. Hatalmas ünnepséget csaptak, folyt a bor. Katalinhoz hírnököt menesztettek. A cárnő intézkedett, hogy a külföldről szerencsésen hazatért brigadérostól vegyék el a török hajókat, és sorolják be őket az orosz flottába. A brigadérost léptessék elő altábornaggyá, az udvari rangja pedig legyen főhadsegéd. Csekély pénzt meghagytak neki, kárpótlásul, az expedíció költségeinek megtérítésére, egy kis birtok vásárlására, a jobbágyai megjutalmazására...

Kiderül, hogy e hőskölteménybe illő eseményeket dokumentumok és okmányok is alátámasztják. A családi levéltárban fennmaradt ez-az a hajószerzésről. Ezeket a Rumjancev Könyvtárnak adományozták, de odaszállítani már nem tudták, mert kitört a háború.

– ...Nem olyan könnyű az állam javára adakozni. Huszonkettőben végül megengedték a kalugai hatóságok, hogy elszállítsuk a levéltárat, de akkorra a szovhozigazgató, miután mindent ellopott, amit csak tudott, már eltüntette a nyomokat. Felgyújtották a házat, a bútorokat, a levéltárat, amit a Rumjancev Könyvtár már elfogadott, és ami szállításra készen várakozott. A kacatokat fene bánja, én a levéltárat sajnálom. Nekem is közbe kellett volna lépnem, de én a frontot jártam, amikor pedig hazatértem, szaladtam az állattani múzeumba a pontyaimhoz meg a botos kölöntéimhez.

A levéltár a lángok martaléka lett, csak az emlékezet bizonyult tartósnak – kötelességének is tartotta ezt, hiszen ismerni és becsülni kell a családfát. Másként nem lehet. Akár büszke volt az őseire, akár szégyenkezett, mégiscsak ők jelentették a múltját, a gyökereit, ereiben az ő vérük folyt, az ő leszármazottuk volt.

Apai és anyai ágon is jellemző volt a kései házasság. A Bölény apja, Vlagyimir Tyimofejev 1850-ben született, anyja 1866-ban; 1895-ben házasodtak össze, vagyis amikor apja negyvenöt, anyja huszonkilenc éves volt. Ő, Nyikolaj, vagyis Koljusa

1899-ben született, tehát még a tizenkilencedik században. Két nagyanyja pedig még I. Sándor uralkodása alatt. Egyikük már a lenini korszakban halt meg – micsoda életút! A nagyapja birtokán három öreg lakott: a szakács, a kertész meg a harangozó. Még a nagyapja nyugdíjazta őket, három kis házat építettek maguknak, és ott éldegéltek. 1912-ben mindhármukat Moszkvába vitték, a honvédő háború centenáriumi ünnepségére, bronz emlékéremmel tüntették ki őket, rajta a felirat: „Nem magunkért, hazánk dicsőségéért!"

– ...Mivel én voltam a legidősebb, elsőként csapódtam hozzájuk; nagyon szerettek, ebéd után szaladtam hozzájuk teázni. A teát Nágyka, anyám egykori dajkája főzte, aki hozzájuk képest kislány volt, alig nyolcvanéves, ő is nyugalomba vonult már. Én csak ültem, és fülemet hegyezve hallgattam, mit mesélnek, kezdve egészen a napóleoni időktől. Ők mindezt át is élték, az egész tizenkilencedik századot, úgyhogy az egész maga volt a jelen számomra. Én a történelmet emberektől ismertem meg, nem könyvekből...

A gimnáziumban világosan érzékelte a különbséget a maga és iskolatársai történelemfelfogása között. Azoknak mind a honvédő háború, mind a szevasztopoli harcok egyformán régi dolgok, ő viszont tudta, hogy Szevasztopol védelménél a szakács már korosodó ember volt, hadtápos az egész Oroszországból összegyűlt népfelkelők között...

Most már bevallhatom: az emlékéremre vésett feliratot alkalomadtán ellenőriztem az Ermitázs numizmatikai osztályán. A szakemberek először az állították, hogy tévedtem: ilyen felirattal ellátott emlékérmekkel – ezüst- és bronzérmekkel – rögtön a győzelem után tüntették ki az 1812-es háború résztvevőit. A centenáriumon, 1912-ben másfajta felirattal verték az érmeket. Elkedvetlenedtem: egy-két tévedés, és a Bölény történetei mendemondává válnak, a gyanú árnyéka sok mindenre rávetülhet. Azért ellenőriztem, hogy bizonyosságot szerezzek. Biztos akartam lenni a dolgomban. Visszamentem hát az Ermitázsba, és azt kértem, hogy ellenőrizzék újra. Újabb szakkönyveket szereztek, és kiderítették, hogy a honvédő háborúban részt vett veteránoknak, vagyis azoknak, akik betöltötték a századik életévüket, hasonmás érdemérmeket osztottak, külön készítették őket a korabeli sablon alapján, ami épségben megmaradt a pénzverdében, „Nem magunkért, hazánk dicsőségéért!" felirattal. A Bölény elbeszélése tehát igaz volt. Elképesztő memóriáján kívül tudósi lelkiismeretességére is hagyatkozni lehetett.

Ősei közt „tengerészágon" találjuk Szenyavin admirálist, aki kieszelte a nyomdokvonal-oszlopot; Golovnyik admirálist, aki a világ körül hajózott, és a japánok fogságába került; Nyevelszkoj admirálist, aki törvénytelenül az Orosz Birodalomhoz csatolta a Távol-Keletet, amiért is Nesselrode lefokozta.

– ...Majdnem lefokozta! Majdnem! Ennek a Kisselvrodénak – így hívtuk őt otthon – nem sikerült. A következőképpen történt...

Micsoda szerencse, hogy mindennek legalább egy részét meghallgattam, lejegyeztem... Egykor az én apám is mesélni szeretett volna a nagyapjáról, az én dédapámról, meg egy csodabogár bácsikájáról, de én nem értem rá. Sosem értem rá, ha a régi időkről volt szó, amikor én még nem éltem. Így hát semmit sem tudtam meg az őseimről, most meg már nincs kitől kérdeznem. Mögöttem, a gyermekkorom, apám fivérei és anyám fiatalkori lengyel képei mögül homályba vesző, névtelen alakok bukkannak fel, utánuk pedig a nagy semmi, puszta földek és rideg falvak.

Negyedik fejezet

– ...Ő a nyolcszázhetvenhatos–nyolcszázhetvenhetes fekete-tengeri török hadjáratban jeleskedett. A török flotta ellen sikerrel alkalmazta a gyújtóhajókat. A törökök flottája fából volt. Az oroszok torpedó helyett gyújtóhajókat küldtek ellenük. A gyújtóhajó egy nem túl nagy vitorláscsónak, hosszú orrárboccal, amelyhez bombákat erősítenek. Két önkéntes – egyikük feltétlenül tiszt, a másik matróz – hátszélben, teljes sebességgel elindult az ellenséges hajó irányába, amely természetesen minden ágyújából tüzelt. Néha sikerült oldalba találniuk egy bombával. A hajó felrobbant, amivel az egyiknek örömöt, a másiknak bajt okozott. A matróznak meg a tisztnek, ha csak nem voltak bolondok, sikerült a vízbe ugraniuk és úszva megmenekülniük. Úgyhogy korántsem mindig pusztultak el. A haszontalan hősiességet minálunk nem ösztönözték.

Ez történt hát nagyapám testvérével. Maga a nagyapám tevőlegesen részt vett a jobbágyfelszabadításban. Szimbirszkben volt a kormányzósági kamara igazgatója. A bátyja pedig különc agglegény, de kiváló tengerésztiszt volt. A történetben, amit elmondtam, nem valamiféle vén teknőt robbantottak ám fel, hanem a török flotta egyik sorhajóját. Idejében vízbe ugrottak, aztán kivergődtek a partra valamilyen földnyelvre, így menekültek meg. Arany Szent György-karddal és a tiszti György-kereszt negyedik fokozatával tüntették ki – emlékszem is rá: fehér, igen nehéz kereszt. Aztán ellentengernagy, végül tengernagy lett...

Tanflottillával a Földközi-tengerre vezényelték. Kikötőtől kikötőig hajózva elértek Toulonig. Ott maradtak. Közel van Nizza, Monte Carlo. Vágyott oda, de ahogy meglátta a rulettet, ezt a fürge kis golyót, elhatározta, hogy fölteszi a pénzét. Miért is jó a rulett? Tiszta rizikó. Hozzáértés, mindenféle tudás kizárva. A sorssal játszol, rengeteg a választási lehetőség: bárhonnan megközelítheted... A rulettezők lélektana szórakoztató dolog. Sok emberben szunnyad ez a szenvedély. Az én tengernagyomban fel is ébredt. Akkor nem számított gazdagnak. Csak az admirálisi fizetését kapta. A miniszter fizetése se volt sok. Apám például a miniszteri fizetés dupláját kapta. Egy professzor a miniszter fizetésének dupláját vagy akár háromszorosát is megkereste. A tengernagy magához vette az összes arany frankot, azt a nem túl sokat, amennyije volt, és sehogy se tudta elveszíteni: felteheti bármire, egyre nő a pénze. Fortuna kegyeibe fogadta és vezette. A játékosok ismerik ezt a kísértést. Itt nincs idő fontolgatni, és abbahagyni se lehet. Elment a végsőkig, és ami ritka esemény volt – bankot

robbantott Monte Carlóban. Hogy ez pontosan mekkora összeget jelentett, arra nem emlékszem, három- vagy talán ötmillió frank lehetett. Egyszóval a bank aznap felfüggesztette a kifizetéseket, és másnapig a zene is elhallgatott. Kifizették neki a pénzt. Hosszú táviratot küldött nagyapámnak, a bátyjának: nézzen ki egy jó kis birtokot a közelben. És a foglalóra küldött pár ezer frankot. Maga meg tovább hajózott. Nem volt ő se mulatozós, se iszákos, de ahogy a következő kikötőbe megérkeztek, beállított egy vendéglőbe, s közölte, hogy meghívja a helybelieket, igyanak és mulassanak az orosz flotta tiszteletére. Amikor kisfiú koromban Oroszországban jártam apámmal, a kikötőben találkoztunk olyanokkal, akik még emlékeztek rá, hogy egy orosz étellel-itallal vendégelte meg a város lakóit. Így jutott el Konstantinápolyba. Onnan távirazott nagyapámnak – küldj száz rubelt! A milliók elúsztak. Ez a kilencvenes évek elején történt. Kegyelmes úrként vonult nyugalomba. Láttam őt díszegyenruhában. Káprázatos látvány volt! Erről a díszöltözetről is eszembe jut egy történet, kilencszázhatból.

Kalugának akkortájt ocsmány kormányzója volt. A zemsztvo hívei sehogy se jöttek ki vele. Állat-egészségügyi állomásokat szerettek volna létesíteni, hogy felügyelhessék a mindenfajta beszélő jószág táplálékául szolgáló néma jószág járványállapotát. A kormányzó akadályokat gördített az útjukba. A tengernagy egy darabig hallgatta, hallgatta a panaszáradatot, majd így förmedt rájuk: „Ne hordjatok itt össze hetethavat! Még hogy a kormányzó ellenzi? Ha egyszer jó ügyről van szó, akkor föl kell állítani ezeket az állomásokat." Rendelkezett, hogy hozzák elő a négyesfogatot, a bakra a kocsisát, a hágcsóra egy volt matrózát állíttatta (szívesen utazott régimódian), a fogatra pedig fél tucat birkát tereltek fel. És így hajtott Kalugába. Odaértek a kormányzó házához. Látják ám bentről, hogy a tengernagy száll le a fogatról személyesen, az összes érdemrendjével, szalagjával. Jelentették a kormányzónak. Az szalad a tornácra, hogy fogadja. A kegyelmes úr belépett az előtérbe. „Azt jelentették nekem – mondja –, hogy ellene vagy az állat-egészségügyi rendszabályoknak." Csak így, tegezve. „Állat-egészségügyi állomásokat kell létesíteni. De ha te ellenzed, elhoztam én hozzád, kedveském, féltucat birkámat, gyógyítanád meg őket." Tapsolt egyet, és a matróz tereli is az állatokat befelé a kormányzó házába. A kormányzó megrémül. Hebeg-habog, hogy félreértették. „Nos, ha egyszer félreértettek, az egészen más. Csak egy papír kell tőled. Küldd el a vendéglőbe, ott fogok ebédelni. Elküldöd?" „Elküldöm."

A tengernagy visszaterelte a birkákat. Elhajtott, hogy megkeresse a zemeceket.* Magával vitte őket a vendéglőbe. Ülnek, iszogatnak. Megjelenik a kormányzó küldönce a papírral.

A zemecek egészen elképedtek...

A tengernagyra jól emlékezett a Bölény, és a halálára is emlékezett. Miután megülte a nyolcvanötödik születésnapját, minden dolgát szépen rendbe tette, felolvasta a végrendeletét, majd főbe lőtte magát.

* Zemec: a zemsztvo híve.

Ötödik fejezet

– ...Mivel ilyen hőség van, a szeminárium résztvevői nyakig, az előadó pedig derékig merüljön vízbe – javasolta a Bölény.

Az előadó, Vlagyimir Pavlovics, bár a frontot is megjárta, és akkor még egyáltalán nem is volt öreg, kissé zavarba jött, illetlen tréfának, mi több, az előadóval szembeni tiszteletlenségnek tartotta az egészet; vízben hallgatni őt – ez nem a megfelelő mód. Mindez Miasszovóban történt kilencszázötvennyolcban. Még nem szokták meg az ilyesmit. Legalábbis a biológusok. A Bölény akkor teljes komolysággal szavazásra bocsájtotta a kérdést: megfelelő mód-e avagy nem? A szavazatok megerősítették, hogy ilyen hőségben vízben tartani a szemináriumot teljességgel rendjén való. Ezek után mindenki – diákok, a tudományok doktorai, fiatal lányok és öreg emberek, maga a Bölény is – fürdőruhát vett, és bemászott a vízbe. Az előadónak, bár a parton maradt, fürdőnadrágra kellett vetkőznie. A grafikonjait egy felfordított csónakra vázolta fel krétával.

Minden ülésük közül erre a vízben tartottra emlékeznek a legjobban. Vlagyimir Pavlovics számára is emlékezetes, noha igencsak feszengett. Az előadására is kivétel nélkül emlékeznek. A víz miatt. Bár önmagáért is rászolgált volna.

– Az előadás után megcsókolt. Ez volt a felszentelés. Éreztem: angyalszárnyaim nőnek. – Elhallgatott, egy gondolat ötlött fel benne, aztán mondta: – Emlékszik, a *Faust*ban az mondják: „Föl avval érsz, akit megértsz, nem velem"*. A Bölény nagyobb volt nálam, mert én nem értettem őt. És itt lényeges, *mennyire* nem értem. Én annyira nem értettem, hogy két fejjel magasodott fölém.

Vlagyimir Pavlovics elég nagy véleménnyel van magáról. Inkább kételkedő, mintsem könnyen lelkesedő ember. Csípős és találó jellemzéseket szokott adni, ez viszont... Töprengek, mit nem ért a Bölényben.

– Megvolt a stratégiája, amivel a biológiához közelített. Ez ugyanaz, mintha én, aki egy zászlóalj-parancsnok szintjén gondolkodom, meg akarnám érteni a frontparancsnok gondolkodását.

Újra visszatért ahhoz a csókhoz, amire legalább annyira büszke volt, mint a fronton szerzett kitüntetéseire.

Esténként tábortüzet raktak a mozsajszki víztározó partján, és kötetlenül elbeszélgettek. A Bölény volt a szóvivő. Rávette az öreg professzorokat, doktorokat meg más mestereket, hogy megnyilatkozzanak. Mindenki másról beszélt: utazásokról, Rerih képeiről, a női szépségről, Marina Cvetajeva verseiről.

A sárga, táncoló lángnyelvek fényénél nagy átalakulások történtek: néhány ismert, érdemes tudósról kiderült, hogy színtelenül, bőbeszédűen, önálló gondolatok nélkül mesél. Az ilyenek banális dolgokat mondtak, az intimitástól csak vesztettek tekintélyükből. Ahogy kiléptek a tudomány templomából, a papok unalmas polgárokká

* Sárközi György fordítása.

változtak. De másmilyenek is akadtak – minél közelebb került hozzájuk az ember, annál érdekesebbnek bizonyultak: egyesek ügyes verseket faragtak, akadtak nagyon szellemes társalgók, tehetséges elbeszélők és egész jó történészek. Előbb-utóbb azonban ez is unalmassá vált, és akkor a Bölényhez fordultak, kérték, meséljen valamit magáról. Kifogyhatatlannak látszott...

Hatodik fejezet

Déli irányban támadtak, ő a 113-as gyalogezred vöröskatonája volt, aztán fordult a hadiszerencse, és elkezdtek visszavonulni a „Vad Hadosztály" elől, ahogy Mamontov csapatait hívták. Kinevezték szakaszparancsnoknak. Nem sokáig parancsnokoskodhatott, megkapta a kiütéses tífuszt. Egy tanyán hagyták. Az ezredét miszlikbe vágták. Nem is emlékszik, mennyi ideig feküdt felügyelet nélkül. A tél még tartotta magát. Lázálmában kiszaladt a hóba. Vörösök mentek el mellette. A tanya gazdája igyekezett megszabadulni tőle. A szanitécek fogták és – akkori kifejezéssel élve – „begyűjtötték" a katonai tífusztáborba. Ezt a Tulától vagy tizenkét kilométerre levő cukorgyárban rendezték be. A gyár nagycsarnokában feküdtek szép sorjában parancsnokok is meg vöröskatonák is. Az ablakok ki voltak verve. „Begyűjtöttek" oda kiütéses, has-, visszatérő, foltos tífuszos – mindenféle tífuszos – katonákat; aztán voltak ott még hűdésesek, zúzott sebekkel meg más nyavalyákkal küszködők. A tífusz egyik-másik fajtáját végül mindenki megkapta ráadásnak ahhoz a bajához, amivel idekerült. Vagy kétezren feküdtek itt. A mi Koljusánk mindenekelőtt azért gyógyult meg, mert hihetetlenül erős volt. Másodsorban pedig azért – legalábbis az ő elmélete szerint –, mert közvetlenül az ablak mellett, a hidegben feküdt. Orvos hiányában a flekktífuszosokról való gondoskodás abban merült ki, hogy másnaponként katonák jöttek szánon, újabb haldoklókat szállítva, majd összeszedték a holttesteket, sorban a szánokra dobálták és elvitték őket. A betegekkel együtt termenként két vödörnyi „barna szemek"-et is hoztak. Valami levesfélét főztek voblafejből és -farokból. Úgy látszik, a hal maga valahova a harcoló katonákhoz került vagy talán gyermekotthonba, ki tudja, de lám, leeső részeit a levesbe dobták, és hozzáadtak még egy csöppnyi psát, egy távol-keleti vadnövényt. Moszkvában minden kásába ezt rakták. Mindenki halálosan unta már, még szólás is járta róla: a sáska a növényt rágja, a rozsda a vasat, a psa pedig a lelket.

A „barna szemek"-kel teli vödröket a bejárathoz tették, úgyhogy odáig kúszniuk is problémát jelentett, hiszen nem volt elég erejük. Amikor Koljusa úgy-ahogy fölépült, éhséget érzett, vadállati étvágyat. Jobban mondva: éhes volt, és megértette, hogy legyűrte a betegséget, nem halt meg. Szörnyen legyöngült, csak annyi ereje maradt, hogy mint a krokodil, a hasán csússzon végig a betegek között. Odakúszott a fejénél fekvő szerencsétlen megboldogulthoz, aki, míg élt, a zsákjában mindig őrzött valami rágcsálnivalót. Körbetapogatja, meglapogatja – no nézd csak, egy kis kenyérhéj! Szopogatni kezdte. Rágni sem volt ereje. Aztán elvergődött a vödörhöz.

Föl kellett emelkednie, hogy arcával elérje a vödröt. A zöld löttyben kerek, főtt voblaszemek úszkáltak, nagy pupillával, ezért is hívták a levest „barna szemek"-nek – ez tartotta benne aztán a lelket. Ami az éhezést illeti, az ember lehetőségei nagyok, az ember sokáig képes éhezni, ha nem esik pánikba.

Egy ápolónő volt ennek az intézménynek a főnöke. Időnként megjelent, mint egy tündér, piros gumicsizmában, kis bundája fölé fehér köpenyt kanyarított. Benéz a terembe, elsírja magát, és elmegy. Se orvosságot nem hozott, se szanitéceket. Történt egyszer, hogy Koljusához is odalépett. Az intett a kezével, mozgolódott. Körös-körül holttestek. Az ápolónő persze fölfigyelt az élőre.

– Ki vagy? – kérdezi.

Koljusa jelenti: ez és ez vagyok, vöröskatona, azelőtt pedig a moszkvai egyetem zoológus hallgatója voltam.

A nővér nagyon megörült a diáknak, és közölte, hogy ő is Moszkvában diák, medika, de bevonult.

– Borzasztó itt nálunk – és megint elered a könnye.

Koljusa vigasztalja: lehetne rosszabb is. Persze nem valami kellemes, persze, hogy sajnálni kell az embereket, de itt van például ő: lám, meggyógyult! Most arra kell ügyelnie, hogy éhen ne vesszen. Majd belebolondul, mindig zabálna. Talán maga is tudna szerezni ennivalót, de nincs ereje fölkelni. Amíg a „barna szemek"-ig el tud vergődni, teljesen kimerül.

– Jól van – mondja a nővér –, majd én segítek, máris jövök.

Hozott is egy csajka sűrű levest. Koljusának jóbarátja volt Szasa Reformatszkij. Annak a nővére szintén medika. Így hát akadtak közös ismerősök is. A nővér attól a naptól fogva préselt olajpogácsából készült ragacsos kenyérdarabokat hordott neki. Nyilván a saját fejadagjából. És Koljusa gyorsan gyógyulni kezdett. Csakis az ő szervezete volt képes ilyen porciótól magához térni és erőre kapni. Hátát a falnak veti, és keservesen föltápászkodik. Ott áll reszkető lábain. A nővér a hóna alatt fogta, így tett néhány lépést. Aztán a falba kapaszkodva elkezdett egyedül járni. Egy szép napon a nővérke egy papírt meg egy utazási igazolványt hozott neki: „Ez és ez a vöröskatona, aki flekktífuszon esett át, gyógyulás céljából hat hétre hazautazhat."

Még egy ugyanilyen iratot tartott a kezében, egy Szergejev nevű visszatérő tífuszos számára. Úgy látszott, meggyógyult, kiírták, de az éjjel meghalt.

– Fogd – javasolta a nővér –, még hasznát veheted.

És tényleg hasznát vette.

Másnap hajnalban Koljusa gyalog indult Tulába. Azt a tizenkét kilométert legyűrni annyit jelentett, mint a világ végére eljutni. Botladozott, el-elesett, aztán amikor összerogyott, egy kerítéshez, egy fához mászott, mert a csupasz földön nem tudott fölállni. Éjszakára ért Tulába. Tizenöt óra alatt vánszorogta végig azt a tizenkét kilométert.

Tulában csak a 113-as gyalogezred kaszárnyáját ismerte, ahová egyszer már bekvártélyozták. Valahogy elvergődött odáig.

Az erről az időszakról mesélt történeteiben a Bölény nem hallgatott el semmit, nem mentette magát. Ami volt, az volt, nem bocsátkozott magyarázgatásba a korral és

a körülményekkel kapcsolatban. Lopott, csalt, koldult – épp csak hogy valami nagy gazságot el nem követett.

Egy 1868-as Berdan-puskával kezdett harcolni, és hogy, hogy nem, lovassági karabéllyal végezte. Akkoriban ez kiváló fegyver volt: hatlövetű, 3/10 hüvelykes, és ami a legfontosabb, könnyű; meghatottan emlékezett vissza rá. Egy „Vad Hadosztály"-beli gyenyikinistától szerezte. Az egész polgárháborúban egyre tökéletesítette a fegyvereit. Volt kozák karabélya, volt német, a vége felé ezt a gyenyikinista japánt szerezte meg. Amikor tífuszos lett és betegen feküdt, egyre a karabélyát szorongatta, félt nélküle. A zsebeiben valóságos tölténytár volt. Megőrizte a töltényeket is.

Az emberben hál'istennek semmi se változik. A katona az mindig katona. Harminc év múlva, az újabb háborúban én is azon igyekeztem, hogy géppisztolyt szerezzek magamnak. Elcseréltem a hétlövetűmet. Előbb egy Spagin géppisztolyra, aztán egy Gyegtyarjovra... A háborúban a lövöldözéseken, támadásokon és védekezéseken túl cserebere, üzletelés, mindenfajta mesterkedés folyik. Valaki fölhajt egy bekecset, fehérneműt cserél konzervekre, szurkosvásznat krómbőrre. Hányfajta kereskedelmi tranzakció zajlott a menetszázadokban, a kórházakban, hogy dicsekedtek a jól sikerült cserével! Hencegtek egymás előtt ügyességükkel, szélhámoskodni és alkudni tudásukkal, azzal, hogy az árura rá se hederítve csak légyintenek. Ugyanaz az eset, mint amikor a bátor katona nem a hőstettéről szeret mesélni, hanem arról, hogy félt a bombázás alatt, hogy elveszítette a fejét. A legtöbb kórtermi fronttörténet – pedig ott aztán éjjel-nappal mesélnek – arról szólt, hogy a mesélő hogyan oldott kereket, hogy talált aknát, hogy követett el ostobaságot, és miféle büntetést kapott.

Koljusa se a hősiességét szokta ecsetelni, sokkal inkább azt, hogyan került a banditák fogságába, hogy lőtt egy tyúkra.

Valahogy csak elvergődött a kaszárnyáig, bemászott hortyogó, fullasztó melegébe, és irány az ügyeletes, aki a gyenge éjszakai világítás mellett bóbiskolt. Könyörgött neki, hadd éjszakázhasson ott. Az csak forgatta, nézegette az iratait, aztán megengedte, hogy lefeküdjön mellette a priccsre. Lefeküdni lefeküdt Koljusa, hanem aludni nem tudott. Fájt az egész teste, hasogatott a lába. Beszédbe elegyedtek. Koljusa elmondta, hogy szabadságra megy Moszkvába. Az ügyeletes felélénkült, elszállt az álmossága. Tősgyökeres moszkvai volt, a Szmolenszk téri piacon szabóskodott. Koljusa megörült: szomszédok! Ő is ott lakik a közelben. Rágyújtottak. Az ügyeletes irigyelte: hazamegy Moszkvába! Ami a hazamenetelt illeti, Koljusának kétségei támadtak: nem tudja, hogy fog odáig elvánszorogni, a lába nem bírja, a kezével fogni is alig tud, min utazzon, el fog pusztulni, nem bírja ki az utat. És akkor eszébe jutottak a megboldogult Szergejev iratai. Megmutatta őket az ügyeletesnek. Az a fény felé fordította, minden oldalról megnézegette.

– Kiváló papírok, sokat érnek – szögezte le. Felsóhajtott, óvatosan fontolgatta, vajon mennyit fog kóstálni a dokumentum. Koljusa kertelés nélkül kijelentette:

– Ingyen odaadom. Egy feltétellel: ne hagyj magamra! Ha egészséges lennék, nem törődnék az egésszel, gyalog megtenném azt a kétszáz versztet Moszkváig. Most egyedül még egy tehervagonba se tudok bemászni. Segíts, hogy hazajuthassak!

Koljusa megeskette az ügyeletest, az meg, bármennyire húzódozott is, szemforgatva kénytelen volt elismételni, hogy halálos láz essen minden rokonába, ő maga kapjon vérmérgezést, a lábára meg sömört, ha becsapja, ha elhagyja Koljusát... A legnagyobb hatást a vérmérgezés gyakorolta Petya Szkacskovra – így hívták az ügyeletest.

– Nincs az a pénz, amiért becsapnálak. Csak láthassam az enyéimet! – És Petya a mellét verte. – Hisz nekem ajándékoztad, magadat rövidítetted meg, egy ilyen papírért Moszkvában egy egész házat vehetnél.

– De minek kéne nekem ház? – csodálkozott Koljusa. – Inkább kenyeret szerezz az útra!

Azért beszélt ilyen magabiztosan a kenyérről, mert amikor előzőleg ebben a kaszárnyában voltak, kenyérvagonok őrzésére küldték őket. Őrizni őrizték ugyan, de levegőből nem él meg az ember – törtek maguknak egy kis kenyérhéjat, még tartalékba is. Köpenyük belsejébe mély zsebeket varrtak, abba csúsztatták a kenyérhéjat. Pjotr Szkacskov most széttárta a köpenye szárnyát – hát belülre ugyanilyen zsebek voltak varrva. A jelenlegi állomány „működése" során tehát a régi „eszközhöz" folyamodott. Koljusát akkor meghökkentette az újabb nemzedék azon képessége, hogy pontosan ugyanazt fedezi fel, ugyanazokkal az „eszközökkel" boldogul.

Szkacskov beszerző körútra indult, Koljusa pedig karabélyostul a kaszárnyában őrködött. Vagy két óra múlva, még ébresztő előtt megjött Szkacskov, egy kis zsákra való kenyérmaradékot cipelt, valahol lopott még két darab szalonnát és egy nehéz, összesült sódarabot is.

– Legjobb lenne most kereket oldanunk – javasolta. – Útközben már kinéztem egy nem túlságosan sérült vagont.

Elmentek a teherpályaudvarra. Ott, ahol a szerelvény alatt kellett átmászniuk, Szkacskov rángatta át Koljusát. Fölhúzta a tehervagonba. Elhelyezkedtek a menetszéltől védett oldalon. Szkacskov elszaladt, hogy szerezzen egy kis vaskályhát: hűvös tavasz volt, reggelenként ropogott a fű a réten. Valahonnan elvonszolt egy burzsujkát*, közben kerítésdeszkákat tördelt ki. Egész jól berendezkedtek. Irgalmatlanul megrakták a burzsujkát, hisz menet közben iszonyú huzat volt. Bármikor lesz forró víz, utána kenyeret esznek, és még egy kis szalonna is kerül rá. Negyven kilométeres sebességgel haladtak. Egy hétbe került, míg Moszkvába értek. Kiérnek a térre – minden a helyén van: a Kazanyi pályaudvar, a Miklós templom, sorban ott ülnek a kosaras nénikék. Kosaraikban napraforgómag, sült krumpli, lepény. Moszkva! Micsoda boldogság! Ott sorakoznak a bérkocsisok. Cilinderben. Igen méltóságteljesen festenek.

– Fogadjunk egyet – javasolta Koljusa. – Érkezzünk lovon a fővárosba!

– Mivel fizessünk?

– Egy darab szalonnával.

Olyat választottak, akinek fehér lova volt. Nem is tiszta fehér, inkább almásderes.

Burzsujka: kis vaskályha.

– Szereted a szalonnát?

A kocsis fölülről rájuk meredt.

– Moszkvában nem terem szalonna.

Mutatták neki a nagy darabot.

– Akarod? Akkor vigyél a Szmolenszk téri piachoz, de ügetésben.

Ügetett az almásderes, ők a kocsiban álltak egészen a Nyikolszkij közben levő házig.

Micsoda gyönyörűség volt otthon lenni az édesanyjánál! Működött a központi fűtés. Kihagyásokkal ugyan, de volt gázszolgáltatás is. Meleg víz folyt a fürdőszobában, Koljusa három napon át feküdt a kádban, áztatta magáról a kórház mocskát, a gőzös kormát, élvezte a nyugalmat, ahogy ő mondta, túlélő burzsuj lett belőle.

Akkoriban ő mindenkinek Koljusa volt. Sok régi moszkvai családban mind a mai napig Koljusának hívják. Amikor belekezdtek a róla szóló történetekbe, a gyerekek és az unokák egyre azt hajtogatták: „Koljusa, Koljusa", ami nekem roppant furcsa, hiszen én már a hatalmas Bölénynek ismertem meg őt; hírnév és legendák sziporkázó dicsfénye övezte, ami a nagy emberek sajátja.

Hetedik fejezet

A polgárháborúban és a háború utáni években kezdődött. Hadikommunizmus, nep – olyan évek ezek, amelyeknek a szellemét kevésbé ismerjük, mint a forradalom előtti korszakét. Puskin, Katalin, talán még Nagy Péter korát is jobban el tudjuk képzelni, mint a húszas évek paradoxonjait.

– Vagdalkozunk egy kicsit, kiverjük a fehéreket, megpihenünk, megint harcolunk, és ahogy a csapatunkat feloszlatják, visszatérek Moszkvába, az egyetemre, a halaimhoz, abba a kicsit matematikai beállítottságú logika-filozófia körbe, amelyért akkoriban lelkesedtem. Aztán megint a hadsereg, irány a front. Mert szégyellem, hogy mindenki harcol, én meg mintha bujkálnék előle. Egyik héten az Isteni Bölcsességű Sophiával kacérkodik az ember, a következő héten irány a Gyenyikin-front.

Nem akarjuk szépítgetni a dolgot: Koljusa nem politikai meggyőződésből állt a Vörös Hadseregbe. Erről szó se volt. Nem érdekelte túlzottan a politika se fiatalkorában, se később. Feltételezte, hogy a kommunistáknak is, a fehéreknek is van politikai meggyőződése. Ő nem volt kommunista. Fehér se. A fehéreknek mindenféle hitükmeggyőződésük van, ahogy számolta, talán tizenötféle is: abszolút monarchia, alkotmányos monarchia, diktatúra, egyik, másik, harmadik típusú polgári demokratikus köztársaság... Koljusát meg a hozzá közel álló embereket nem annyira politikai, mint inkább hazafias megfontolások vezették. Micsoda dolog az, hogy Oroszországban mindenféle pimasz alakok – zöldek, fehérek, barnák, kozákok, lengyelek, franciák, japánok, angolok, az antant meg más megszállók – csak úgy ki-be járkálnak? Oroszországnak népi hatalomra van szüksége, Koljusa egész életében szilárdan vallotta, hogy ez az egész csürhe – fehérek és szövetségeseik – éppen e miatt az elemi

érzés miatt nem tudta legyőzni az 1868-as egylövetűvel fölfegyverzett toprongyos, mezítlábas vörösöket.

Ami a mezítlábasságot illeti, az nem véletlen. A 12. hadseregben besorolták őt a 17-es önálló zászlóalj különleges síszázadába. Sí ott még mutatóba se akadt. Háncsbocskort adtak nekik. De még csak nem is hársfaháncsból készültet, ahogy az dukálna, hanem teljesen alkalmatlan fűzfakéreg bocskort, ami gyenge volt és kemény. Hát így folyt ez a hihetetlen élet: „Hol harcoltunk, hol filozofáltunk, hol valami zabálnivalót hajtottunk fel."

Hogy legyen mit „zabálni", egy nyárra beállt pásztornak. Boldog volt, mivel meggyőződött róla, hogy a világon ez a legjobb foglalkozás. Először is, egy szezon alatt a sokszorosát kereste meg annak, amit a moszkvai egyetem rendes tanáraként kapott. (Akkoriban rendes és rendkívüli professzorok léteztek.) Természetbeni juttatásként két kul rozs járt neki. Egy kul pedig hét pud! Másodszor: öltözetet is adtak. Rövid, vattabetétes felsőkabátot piros béléssel – nagyon festői volt –, két nadrágot, csizmát. Bojtárja is meg kutyája is volt. Be volt osztva, mikor hol evett. Reggelenként énekszóval szedte össze a teheneket. Végig a falun az „Elmenjek-e a folyóra" kezdetű dalt énekelve terelgette őket. Kétcsövű fegyver volt a vállán – vadlibára szokott lőni. Barátjával, a helybeli felcserrel megtanulták, hogy kell valeriánból – a felcsernek vagy hatliternyi volt belőle – szeszt főzni. A libákat is megitatták ezzel a folyadékkal. „Remek élet volt!" Értelmiségi, szellemi munkával képtelenség volt elhelyezkedni. Katasztrofális volt az infláció. Milliókkal fizettek. Keresni fizikai munkával lehetett.

A logika-filozófia kört Gusztav Gusztavovics Spet vezette, aki soha nem hallott paradoxonokkal tömte az agyukat, megingatva e világ legszilárdabb alapjait, meg Nyikolaj Nyikolajevics Luzin, aki, lévén igen nagy matematikus, meg tudta találni tudományában a filozófiai gondolatot. Ott volt Szergej Bulgakov és Bergyajev, akit a kör tagjai Belibergyajevnek hívtak – mindketten filozófusok.

Szemjon Ljudvigovics Frank átható, kántáló hangon olvasta: „A művészet mindig kifejezés. Mi az a kifejezés? Ez az emberi nyelv legtalányosabb szava. Mindenekelőtt lenyomatot jelent. Azt a folyamatot, amelynek során valami lenyomódik valami másban. Valami megfoghatatlan, eszmei rejtőzik az emberi lélek mélyén: az ember szükségét érzi annak, hogy ezt láthatóvá, világossá tegye... Az eszme testet ölt. De tulajdonképpen mit akar kifejezni? Nemcsak magát, hanem valami objektívat is. Mi ez a »valami«?"

Filozofáló kamaszból Koljusa lelkiismeretes zoológus lett, készen arra, hogy álló nap és éjjel mindenféle vízi förmedvényekkel bíbelődjön, és beérve az ichtyológus szerény helyzetével tanulmányozza, leírja őket. Természetes az átalakulás, de ugyanilyen könnyedén alakult át vakmerő hadfivá is. Üsd, vágd, előre a szovjethatalomért! – és híre-hamva se maradt a buzgó diáknak. Azt hinné az ember, hadakozó ősei vére buzgott benne.

Hogy az egyetemen tanulhasson, valahol keresnie kellett, valamiből fönn kellett tartania magát. Mi mindent nem próbált!

Egyszer sikerült elhelyezkednie a Centropecsaty* mellett működő rakodómunkás közösségnél. Nem kis ismeretség szükségeltetett még az efféle álláshoz is. Nem több, nem kevesebb, maga Vlagyimir Dmitrijevics Boncs-Brujevics, a Népbiztosok Tanácsa titkárságvezetője helyezte el. 1905 forradalmi napjaiban Koljusa egyik nénikéje bújtatta Boncs-Brujevicset a rendőrség elől. Ő pedig hálából kenyeret adott a rokonának. A munkaközösség újságot kötegelt, könyveket, brosúrákat rakodott. Sok ilyesmit adtak ki akkoriban: *A kommunizmus ábécéje, Anti-Dühring,* ábécéskönyvek, *Alkotmány* – a nyomdák le se álltak, sok papír volt. Az egész országban terjesztették ezeket a nyomdatermékeket. A rakományért mindig járási és kormányzósági biztosok jöttek. A rakodómunkások kiegészítő élelmiszerjegyet kaptak – negyed font kenyérre. A Népbiztosok Tanácsának titkárságvezetősége minden munkaközösségnek három-három ebédjegyet utalt ki egyik étkezőjükbe, a Metropolba. Három akkori ebédtől persze nem lakott jól egy fiatal munkás, mégis komoly pótlást jelentett ez az élelmiszerjegyek mellé. Úgyhogy rakodómunkásnak lenni egy kezdő tudós álmainak netovábbja volt. A munkaközösség más eszközökkel is javította a táplálkozást. Míg a kötegeket pakolták – és nem siették el a dolgot –, a megrakott teherautóról egy fiú lopva kiszívta az „autókonyakot" a „házi tartályba". Akkoriban a rakodómunkások alkohol-gazolin keverékkel dolgoztak Moszkvában. A Szretyenkán volt a fuvaros étterem. Akárcsak azelőtt, most is itt ettek a moszkvai fuvarosok meg a teherautósofőrök – nem voltak valami sokan. Oda jártak a rakodómunkások is mind, tizenkét ember, és a vendéglős mindig kapott egy tartály „autókonyakot". Kupicánként mérte szét az alkoholistáknak. A rakodómunkások cserébe kaptak egy-egy tányér előző napi scsit hússal meg egy darabka igazi kenyeret. Koljusa, miután jóllakott, az egyetemre indult dolgozni, vagy a körbe, ahol éppen Brjuszov nyilakoztatott ki valamit, vagy Andrej Belij olvasott fel. Esetleg futott, hogy meghallgassa Grabar előadását a festészet történetéről; Grabartól Muratov előadására; Muratovtól Trenyovhoz, az óorosz művészetről, a freskókról hallani. Mindent tudni, mindent érteni akart. Vonzotta az ékesszólás, a mögöttes értelem, a bizonytalan formák... Elég mélyen belemerült ezekbe a dolgokba. Csak rágta, rágta ezt az egész filozófiát és művészetelméletet, amíg meg nem győződött róla, hogy „üres dünnyögés" az egész, hogy nem szabad az elbűvölő víziférgeket ilyen szócséplésre cserélni.

Ezért lett biológus, nem pedig művészettörténész. Bár mindig megőrizte érdeklődését a festészet leíró, mindenféle nyakatekertségtől mentes története iránt, ami segített eligazodnia abban, mikor és mi megy végbe a nagyvilágban, melyik művész mit alkotott, mi a szép benne, mi a mesterkélt...

* Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság központi nyomdai terjesztési ügynöksége.

Nyolcadik fejezet

A Szerző feljegyzései itt megszakadnak, és minden átmenet nélkül átadják helyüket a denaturált szeszről szóló leírásnak. Hogy ezt minek is mondta el, azt most már nehéz lenne megmagyarázni. A Szerző, vagyis én, csak úgy-ahogy, hevenyészve jegyeztem le, amit lejegyeztem, volt, amit le sem írtam, fülem hegyezve hallgattam, saját kedvtelésemre, elfeledkezve kötelességemről. Vitába szálltam a Bölénnyel, villogtam, ahelyett, hogy hallgattam, emlékezetembe vésték, lejegyeztem volna mindent – mert hát ez az író dolga. A Szerző most vádolja magát, meg akarja osztani az olvasóval kései bánatát. Ha a Szerző szerényen, legalább néhány éven át egyszerűen rögzítette volna azt, amit látott, hallott – abból sok történet kerekedhetett volna ki. A Szerző soha nem látott ilyen naplót. Akik naplót vezetnek, általában olyan eseményeket vesznek bele, amelyek szerintük többé-kevésbé fontosak, említésre méltóak. Méltatlannak tartják lejegyezni az asszonyok beszélgetését a boltban, az ebédet az étkezdében, azt, hogyan zajlott le a szülői értekezlet az iskolában, a piaci árakat... De honnan tudhatjuk, mi érdemel említést és mi nem?

„A denaturált szesz zöld volt, mint a kerenka..." Ez a mondat azért érdekes, mert a korszakot tükrözi. Senki se tudta közülünk, hogy a denaturált szesz valaha is zöld lett volna, és azt se tudtuk, hogy a kerenka – az Ideiglenes Kormány által kibocsájtott pénz, a Kerenszkij-bankó – szintén zöld volt.

A denaturált szeszbe hánytatógyökeret vagy valami más vacakot kevertek. A háború alatt Oroszországban szesztilalom volt. A raktárakban felgyűlt a vodka, a tiszta szesz, de még a denaturált szesz is. Ilyen raktárak voltak Kasinban, nem messze attól az állami gazdaságtól, ahol Koljusa pásztorkodott. Amikor Kasinban hozzáfogtak, hogy megsemmisítsék a készleteket, a falusiak egy öreg munkásaktivistát, Ivan Ivanovicsot meg Koljusát küldték a helyszínre. Fogatot adtak nekik meg korsókat. Kasinban bábeli zűrzavar keletkezett. A Vörös Hadsereg parancsnokai először megpróbálták a földre engedni a vodkát. Egy időre kinyitották a csapokat, a vodka az utcán folyt végig. Az iszákosok belevetették magukat a vodkatócsákba. Az asszonyok letérdeltek, és merőkanállal edényekbe merték a sáros folyadékot. Koljusa most is tudományosan közelített a dologhoz, meggyőzte Ivan Ivanicsot, hogy nincs értelme a vodkához törtetniük, a szeszhez kell eljutniuk. De nem engedték őket. Akkor a denaturáltszesz-készletekhez fordultak, hiszen az is csak szesz. Megtöltötték a korsóikat a „zöld kígyóméreggel". Nagy nehezen tudták onnan kiverekedni magukat. Életveszélyes akció volt: cölöpökkel, feszítővasakkal törtek át! Jó, hogy időben, még a lett segélycsapat érkezése előtt végeztek. Koljusát majdnem megölték. Ebben az ostoba helyzetben úgy agyoncsapták volna, mint egy legyet. Aztán megtanította a falusiakat, hogy lehet megtisztítani a denaturált szeszt az undokságoktól. Ám azok a lepárlószerkezetek, amelyeket ő eszkábált, természetesen lassan csöpögtek. Így a folytonos részegségtől tulajdonképpen megóvott.

Olyan egyéniség volt, hogy inkább habzsolta az életet, mintsem elrejtőzött volna a laboratórium csendjében. Mintha tudta volna, mi áll előtte. Ifjúsága csöppet se hasonlított egy tudós ifjúságára.

Énekléssel is karriert csinálhatott volna. Néhányszor ezzel is megkísértette a sors. Mire a tífusz után hazatért Moszkvába, a lakásukba bizonyos Egertéket szállásoltak be. Maga Egert, egy volt templomi karnagy akkor a Vörös Hadsereg kórusát vezényelte. Ahogy meghallotta, hogyan énekel Koljusa a fürdőszobában, megpróbálta őt rábeszélni, álljon be a basszus szólamba. Annál is inkább, mert Koljusa volt már kórustag. Énekelt a gimnáziumban, énekelt templomi kórusban, énekelt az egyetemen is a Tatyjana napi diákünnepen. Koljusa rajongott a közös éneklésért. Ahol csak tehette, kórustag lett, még a kalugai kormányzóságban, az aratókórusban is. Nem pályázott szólista babérokra, éppen a közös éneklés összetartó ereje tetszett neki. Mindenben az egyéniség dominál, itt pedig – milyen érdekes – épp a kórus közösségi jellege vonzotta, az, hogy eggyé forr a többiekkel, maga se hallja magát a hangok hatalmas egységében, ahol nincs én, ahol csak mi vagyunk.

A Vörös Hadsereg kórusa férfikar volt. A kórustagok két Vörös Hadsereg-beli fejadagot kaptak, ami megfelelt a frontadagnak; ezen elvolt édesanyja és két nővére is.

Akkor járt le a betegszabadsága. A Vörös Hadsereg körzeti énekkarába való áthelyezése céljából Koljusa megjelent a városparancsnokságon, méghozzá japán karabélyával és tölténytáskájával. Sokáig ácsorgott a kapuban, simogatta arcához szorított karabélyát. Nem vigasztalta a felettesektől kapott köszönet sem – őt akkor Moszkva városparancsnoka elé mint a Vörös Hadsereg mintakatonáját vezényelték, aki tífuszos lázában is megőrizte fegyverét, töltényeit.

– Miért adta le a karabélyát? Hisz akkoriban meg is lehetett tartani.

– Lehetni lehetett volna, de ha egyszer az volt a parancs, hogy le kell adnom!

Számára a parancs az parancs volt, a törvény az törvény, helyes, nem helyes, de be kell tartani, ha egyszer törvény. A lázadó különös törvénytisztelete volt ez.

Ritka szép basszusa volt. Nem tudom, szólistaként mire vitte volna, de kórusban pótolhatatlannak tartották Koljusát. Hangja és zenei hallása az életben nemegyszer segített neki, volt, hogy megmentette. 1916-ban Grabar és Muratov rábeszélte, hogy gyűjtsön bublikokat. A bublik a raszkolnyikok ikonja, de perecet is jelent. Miklós uralkodása alatt újra üldözték a raszkolnyikokat, és parancs volt rá, hogy el kell kobozni az ikonjaikat. Ezért az ikonok sarkába lyukat fúrtak, felfűzték őket egy zsinegre, és a „perecfüzért" leadták az egyházi hivatalnak. Koljusát megbízták, hogy utazzon Karéliába, és a kolostorokból meg a templomokból gyűjtse össze ezeket a „perecfüzéreket". Szabályosan kifizették, majd az expedíció nekivágott a Ladogának, aztán csónakon az Onyegán meg gyalog eljutottak Kandalakságig. Megérkeznek egy faluba, teázgatni kezdenek, ő meg máris rázendít egy dalra, az éneklő koldusok „repertoárjából":

Hej, hallgasd csak ezt a galambkönyvet,*
S ebben a kilenc százseny hosszú könyvben...

*Galambkönyv: verses legenda, melyet koldusok és vakok adnak elő.

Az volt még a csoda, amikor egy paplány gitározott, Koljusa románcokat énekelt, a lány pedig „füzért" adott cserébe.

Gyermekkorában Koljusa kérte, hát elvitték Moszalszkba. Évente kétszer, pünkösdkor meg az őszi böjt vigíliáján egész Oroszországból a kolostorba gyűltek a főpapok, hogy basszushangú protodiakónust válasszanak. A klasszikus diakónus-basszusok a Novoszibkovszkij kolostorban és a Tyimofejevékhez közeli Moszalszkban voltak. Koljusa hallgatta még a mellettük elhaladó zarándokokat is, akik északra, a szolovecki szentéletűekhez és délre, a kijevi Barlang-kolostorbeliekhez tartottak. Egyházi dalokat énekeltek.

Koljusa sok egyházi éneket ismert, és nem is volt annál érdekesebb, mint amikor valahol a bioiskolában, a tábortűz mellett, a mozsajszki víztározónál vagy Miasszovóban, a Dél-Urálban, a szokványos bugyuta kiránduló dalocskák helyett ő réges-régi, mindenki számára ismeretlen szent énekekre zendített rá.

„És most oldozz fel...", „Teljesedjék be az én imádságom..." – kezdte egészen mélyen. Majd hirtelen komédiázva átváltott.

Tíz méltóság van angyali,
Ugyanannyi arkangyali,
Három személyben az Isten,
Mennyek országában trónol,
A földünkön uralkodik,
Ő a mi urunk-királyunk.
Adakozzatok a vaknak, Krisztus nevében!

Mihail Vasziljevics Nyesztyerov és Ivan Florovics Ognyov elvitte őt, a suhancot az esti áhítatosságokra, ahol jó diakónusokat lehetett hallani. Alighogy elkezd énekelni a pap, Ivan Florovics máris ellenőrzi, honnan kezdi az *Apostolt*: ha nem a legmélyebb C-ről, akkor kisfiú még. A jó pap két és fél oktávot kiénekelt.

Tényleg, kik is voltak ezek az öregek? Nyesztyerov Mihail Vasziljevics például nem a festőművész volt? Hirtelen belém villan, ellenőrzöm a keresztnevet, az apai nevet. Valóban ő az, a festőművész, egyik legkedvesebb festőm. Hát Ognyov Ivan Florovics? Az enciklopédiában olvasom, hogy híres orosz hisztológus, akit Kasszo, a reakciós művelődési miniszter 1914-ben elbocsájtott a moszkvai egyetemről. Ők ketten, Nyesztyerov és Ognyov tehát barátok voltak, és a sors valahogy összehozta őket Koljusával. Hármasban járták a moszkvai templomokat. Mit találtak vajon ebben a fiatalemberben? A papok énekén kívül ugyan mi kötötte őket egymáshoz? Hisz Nyesztyerov az idő tájt már híres festő volt... Számtalan kérdés merül fel bennem. Annak idején, amikor a Bölényt hallgattam, nem szakítottam félbe, nem kérdezősködtem. Túl későn kaptam észbe. Minél jobban belefeledkezem az életébe, annál többször ütközöm bele mulasztásaimba.

Kilencedik fejezet

– Ilyen hanggal miért döntött a tudomány mellett?

– Mivel akkoriban még nem szaporodtak el a tudománnyal foglalkozó paraziták, és nem voltak nagy kárára hazánknak.

Mi az, harapunk? A Bölény nevet. Mindig így van: sosem a várt választ kapjuk tőle.

– Huszonegyben–huszonkettőben kevés időm volt. Megengedhetetlennek tartottuk, hogy pénzt keressünk a tudománnyal, mi rendes munkával kerestük a pénzt.

Hogy mi mindennel foglalkozott? Arató-, kaszáló- és másfajta gépeket javított, mellékesen is keresett a falusiaknál. Ez volt nyáron. Télen előadásokat tartott. Rábeszélték, hogy adjon elő zoológiát az újonnan szervezett Precsisztyenszkij munkásfakultáson. Ez volt egyik első népművelő vállalkozása a moszkvai értelmiségnek, amely, mihelyt túljutott az éhezés okozta sokkon, a maga módján segíteni kezdte a forradalmat. Hatalmas volt a munkásfakultás, közel huszonötezer hallgató. Összegyűjtötték a leszerelt katonákat, hogy fölkészítsék őket a felsőfokú tanintézetekre. A munkásfakultáson a Bölény fizetést kapott meg szerény fejadagot. A fizetés semmit sem ért, azon egyszerű oknál fogva, mert körülbelül egy trolijegyre lett volna elég, troli viszont nem járt. 1920–21-ben a moszkvai élet még nem állapodott meg, még nem rendeződött. A Tyimofejevék házához közeli Szmolenszk téri piac kongott az ürességtől. A nemrég még lármás, kiabálástól hangos piactéren beszögezett bódék szomorkodtak. A szemetes téren héjak, papírok, ganéj között cvikkeres öregasszonyok, öregemberek kószáltak, szégyenlősen hadarva kínálgattak mindenféle szükségtelen holmit – kávédarálót, fekete fátyolszövetből varrt, üveggyöngyös estélyi ruhát, sárga papírrózsákat, leszakított parolijú és paszományú egyenruhát. Cserébe került mindenféle jegyes kenyér száraz serclije, szappandarabok, kék papírba csomagolt szürke cukordarabkák, nyolcad font mahorka, de többnyire inkább annak is a fele.

Hogy további keresethez jusson, klubokban kezdett forradalmi jellegű zoológiai előadásokat tartani. Ezért vöröskatona-fejadag járt. Egyszer hívatták a Vörös Hadsereg Központi Klubjába. Hatalmas hallgatóság gyűlt össze, vagy másfélezer ember, parancsnokok és parancsnokfeleségek. Kiderült, hogy a nagy francia forradalomról hirdettek előadást. Összekevert valamit a vezetőség. Koljusa széttárta a kezét: ő státusban levő biológiaelőadó, mi köze neki a Bastille-hoz, a Konventhez meg a jakobinusokhoz? Ebből igazán semmi se tartozik a biológia körébe. A klubvezető a fejéhez kap: „Mit csináljunk? Krisztus szerelmére, segítsen!" Koljusa csak nem áll kötélnek.

Valaki emlékezett, hogy a klubnak van egy diapozitív sorozata a festészet és az építészet történetéből. Mi lenne, ha kiválogatnánk közülük a francia forradalomhoz is kapcsolható diákat?

– Ez már mindjárt más! – Koljusa felélénkült. – Konyítok valamit a művészethez, érdekelnek a stílusirányzatok – a rokokó, a barokk. Legyen ez a cím: „Stílusváltás az európai építészetben és festészetben a nagy francia forradalom idején".

Ki gondolta volna, mi lesz az eredménye a klubvezető iránti együttérzésének? Az előadás sikerült, mindenkinek tetszett. Koljusa lelkesen „váltogatta" a stílusokat, és

összefüggésbe hozta őket a forradalommal. Ez pedig ahhoz vezetett, hogy mint sokoldalúan képzett elvtársat hamarosan kinevezték a Hadseregellátás Központi Vezetősége Kulturális–Felvilágosító Bizottságának elnökévé. Sőt mi több, kiutaltak neki még egy fejadagot, továbbá rendelkezésére bocsájtottak egy kétfogatos kocsit kocsissal. Ez felért egy automobillal.

Elég komikus látványt nyújtott Koljusa, amint aktatáskástul fölült a fogatra, és így szállították az egyetemre, ahol a halaival bíbelődött, előadásokat hallgatott, majd a hivatalába vitték, azután pedig maga tartott előadásokat.

Az összes lehetséges foglalatossága közül a tudomány volt a legkevésbé kifizetődő. A tudományos munka nem hozott se fejadagot, se pénzt, se dicsőséget. Akkoriban kevesen foglalkoztak tudománnyal. Nem csupán önzetlenek voltak, csodabogarak is. Vagy éppen különcök. Ez még inkább megerősítette a független, tudománytól, bogaraitól, kémcsöveitől és képleteitől rabul ejtett magányos farkas alakját. A tudományt magáért a tudományért művelték, engedelmeskedve a tudásszomj ősi, ki tudja miért kifejlődött ösztönének. Úgyhogy a Bölény válasza az én kérdésemre – hogy tudniillik miért is döntött a tudomány mellett – nem is volt olyan huncut.

Meg kell jegyeznünk, hogy Koljusa előtt kitárultak az előkelő karosszékes, reményteljes irodák ajtajai. Fiatal, frontról érkezett vöröskatona, művelt, mégsem monarchista szakember, még diák. Akkoriban a „diák" szó kitüntetően hangzott: az elnevezésben megőrződött valami haladó a raznocsinyecektől, a demokratáktól. Így tudott előrejutni, mégpedig gyorsan. A puhán rugózó kocsi könnyedén, vidáman szaladt vele ezen az úton. Jó kapcsolatai voltak, a szülei is az akkori értelemben vett tűréshatáron belül voltak: apja, bár nemes, de szállítási és közlekedési mérnök, nem gyáros, nem burzsuj; a hozzá hasonlók segítették a forradalmárokat. Kropotkin rokona. Jól forog a nyelve, abban az időben pedig a szónoki adottságok valóságos kiváltságot jelentettek. Egyszóval teljesen megfelelő személy volt a gyors előremenetel szempontjából. Eljött az idő a fiatalok, a nagyhangúak, a vakmerőek számára. És szüksége volt az erős és rendíthetetlen elhivatottságra, hogy visszatartsa a kísértéstől. Annál is inkább, mert nem bűn, nem az ördög kísértette meg, a kultúrához, a műveltséghez való össznépi nekibuzdulás ejtette rabul őt is. Alig vonult el a forradalom vihara, a remények tiszta levegője még a Koljusánál jóval tapasztaltabbakat is megrészegítette. Hisz ő reggel fogaton indul az egyetemi laboratóriumba, szégyenkezés nélkül gördül a feljáró elé, ahová gyalog érkeznek a tiszteletre méltó professzorok és akadémikusok.

Fenntartással kell élnünk: nem kellett gyötrelmeket elviselnie. Nem szabad érdeméül tekinteni, hogy leküzdötte a megpróbáltatásokat. Nem választott, nem kereste a maga útját, a kitérők, útvesztők után nyugodtan lépett rá újra, úgy, mint ahogy az ember hazatér.

Tizedik fejezet

A híres Nyikolaj Konsztantyinovics Kolcov volt a tanára, az, aki a mai genetika, a kísérleti zoológia néhány fontosabb elméleti állítását kidolgozta, az, aki megalkotta, felvetette, megállapította... és így tovább és így tovább; Kolcov érdemeinek sora hosszú és vitathatatlan. De Kolcovnak is megvolt a maga tanára: a szintén híres zoológus, Mihail Alekszandrovics Menzbir, az orosz ornitológia és állatföldrajz szülőatyja, Darwin tanainak kiváló hirdetője. Menzbirnek is voltak tanárai, a legfontosabb talán Nyikolaj Alekszejevics Szevercov, aki az állatökológia megalapítója, azé a tudományé, amelyet először ő és tanára, Karl Francevics Rulje dolgozott ki. A tudománytörténetben mint „nagyszerű zoológus, kiemelkedő elméleti biológus, az evolucionista zoológusok első orosz iskolájának megalapítója" ismert. E lánc mentén messzire lehet jutni, nemzedéktől nemzedékig, a jelentősektől a kiválókig, és örvendezhetünk: szerencsés esetre bukkantunk, nem minden tudósnak van ilyen kiváló „családfája". A Bölény tudományos családfája terebélyes, hatalmas és tiszteletre méltó. Nem kevésbé híres, mint nemesi családfája. Koljusa biológiai iskolájának ágas-bogas fája jó származással és örökséggel, első osztályú hagyományokkal látta el őt. A forradalom se törte derékba e tudományos családfát. A professzorok professzorok maradtak, a pontyok pontyok, a tengeri rák is ugyanúgy viselkedett, mint a Romanovok alatt.

Koljusa őszintén szólva szeretett dicsekedni őseivel mind anyai, mind apai ágon. A róluk mesélt történeteket azonban össze se lehet hasonlítani a Kolcovról és Menzbirről szólókkal – utóbbi akkor a moszkvai egyetem rektora volt.

Ami Kolcovot illeti, hogy miféle ember is volt – vannak kétségbevonhatatlan, általános definíciók róla: tehetséges, rendkívüli munkabírású, végtelenül tisztességes. A továbbiakban megoszlanak a vélemények. Koljusa számára az volt a leglényegesebb, hogy Kolcov ragyogó zoológus. Kevés a jó zoológus. Jó matematikus, fizikus, kémikus van elég. Ám zoológus, ráadásul jó, kevés van, több kellene belőlük, annál is inkább, mert ők rendszerint jó emberek. Koljusa mélyen meg volt győződve arról, hogy a zoológusok abban különböznek az egyéb művelt emberektől, hogy az átlagnál jobbak.

Kolcov összehasonlító anatómusként kezdte. Első dolgozatának témája a béka volt. Első felnőttkori munkája pedig az ingola feje. Eredetileg tehát, akárcsak a Bölény, ő is „vízi" zoológus. Az ingola fejéről írott munkája rögtön klasszikussá vált. A változatos tengeri faunáról Kolcov áttért az állatok formájára – miért ilyen alakúak az állatok, miért nem másmilyenek –, aztán eljutott a sejtformákhoz.

Kolcov jelentősége túlmutat a genetikán. Iskolája szélesebb, mint amilyennek ismerik. G. G. Vinberg igazított el e kérdésben.

– Kolcov kísérleti biológiával kezdett foglalkozni, alapított egy intézetet, aminek Kísérleti Biológiai Intézet lett a neve. Ma ezt magától értetődőnek tartjuk, de akkor, kilencszáztizenhétben volt benne valami különös, mondhatnám furcsa. A tizenkilencedik századi biológia leíró jellegű volt. Kolcov kísérleti irányzata ironikus mosolyra késztette a professzorokat. Azzal kezdte ugyanis, hogy a biológiához csatolta a fizikai

kémiát. Ily módon tanulmányozni lehetett az élő sejteket, különféle környezetbe lehetett helyezni őket és így tovább. Ez az újfajta megközelítés új reményeket keltett.

Maga Vinberg nem volt Kolcov tanítványa, de Szkadovszkijtól tanult, aki viszont Kolcov tanítványa volt. Ismerte Kolcovot, és megpróbál tárgyilagosan szólni róla. Száraz, karcos hangját néha nevetés élénkíti, nyilván sok minden felidéződik benne. Egyelőre kedves részleteket közöl a rajzokról, amelyeket Kolcov színes krétával, nagy szakértelemmel vázolt a táblára.

– A tudósok akkoriban semmiféle juttatást nem kaptak, kizárólag a tanításból éltek. – Georgij Georgijevics már éppen sóhajtozni kezdene a sorsukon, de inkább hümmög. – A tudomány aranykora... A forradalom kezdetén Kolcovot valami homályos váddal letartóztatták, golyó általi halálra ítélték. Hamarosan tisztázódott az ügy, kiszabadult. A Kísérleti Biológiai Intézet kiadványának első számában tudományos cikket közölt arról, milyen hatással vannak az ember súlyára a pszichés élmények. Azt részletezte, hogy miután halálra ítélték, csak tessék-lássék evett. A kalóriatartalom ennyi és ennyi volt, kielégítő, ő azonban ennyit és ennyit fogyott. Míg a főbelövésre várt, önmaga megfigyelésével foglalkozott. Külseje? Imponáló. Tolsztojing, széles öv, elegancia. – Vinberg szünetet tart, és változatlanul száraz, karcos hangon folytatja. – Mint a Macska Maeterlinck darabjában – nem változtat az intonációján –: fehér bajusz, mindig borongós-vidám hangulat. Liberális, de nem találta a helyét a moszkvai egyetem oktatóinak körében.

A kék madár Macskájával való összehasonlítás aligha tisztán külsődleges. Georgij Georgijevics Vinberg legjelentősebb hidrobiológusunk, a Tudományos Akadémia levelező tagja, aki nem dobálózik feleslegesen a szavakkal.

– Nagyon kezdetlegesen értelmezte a sejtet. Sokszor komolytalan dolgokért lelkesedett. Például azért, hogyan lehet megfiatalodni. *A gondolkodó lovakról* címmel is írt cikket.

Vinberg szemében ezek a dolgok megbocsáthatatlanok. Innen a „Macska". De rögtön megbizonyosodhattam, hogy e véleményét egy másfajta is követi.

Kolcov feleségére emlékszik. Gúnyosan, leereszkedően kezdi:

– Hisztérikus, buta, szeszélyes nőszemély volt, imádta hangoztatni, hogy férje iránti szerelme a sírig tart, kijelentette, hogy nem éli őt túl. Nevettek rajta. Amikor meghalt Kolcov – hirtelen halt meg, éppen Leningrádban volt –, egy munkatársa elrohant az asszonyhoz. Minden eshetőségre készen, hisz ki tudja, mi történhet. Annyira egykedvűnek látta az asszonyt, hogy megnyugodott, és hamarosan csalódottan távozott a temetést intézni. Amikor visszatért, holtan találta az asszonyt.

Hangja még mindig száraz, karcos. De számomra ez már nem fontos. Most értem meg beszédstílusának lényegét. Ironizál, hogy ne legyen érzelmes, mert e történetben minden a feje tetejére állt. A szerelem tragédiája megváltoztatott minden téves, felszínes véleményt erről az asszonyról. Más színben tűnik fel hisztérikussága azokban a Kolcov számára egyre vészterhesebb években. Mert micsoda remek asszony, aki ennyire tud szeretni! Ő, Marija Kolcova méltó volt a férjéhez.

Vlagyimir Jakovlevics Alekszandrov Kolcov 1928-as, történelmi jelentőségű előadásával kapcsolatban az előadó impozáns külsejére emlékezett – bársony öltöny,

hosszú szárú csizma –, és arra, ahogy a kiejtést tanította: nem kromozóma, hanem kromoszóma. Az előadás lényegét: a mátrixszal – a kromoszóma burkával – kapcsolatos fejtegetését Alekszandrov nem értette meg, bár fiatal volt és minden újra fogékony.

– ...És mások se fogták fel – töpreng. – Nincs ezen mit csodálkozni: Túl korai volt. A tudományban egészen természetes az a mechanizmus, hogy az újnak ellenállnak. Csak úgy kell beállítani, hogy ne fékezze a mozgást. Vagyis megfelelő súrlódás szükségeltetik, hogy túl ne szaladjon. Telt-múlt az idő, a mátrixokra szükség volt, és meg is jelentek. Akkor emlékeztek vissza Kolcov előadására. De van ennél még bosszantóbb is. Ezerkilencszázötvenben ünnepelték a Mendel-törvények születésének ötvenedik évfordulóját, amelyeket ezerkilencszázban fedeztek fel ismételten. És ami igazán csodálatraméltó: három tudós egymástól függetlenül, egyidőben fedezte fel őket! És mindezt harmincegynéhány évvel Mendel után. A genetika ezerkilencszáztól indult viharos fejlődésnek.

Hát így van ez: ha túl nagy az előkészület, a felfedezés túllő a célon.

Kolcov tanítványai saját kedvenc elméletüket választják ki a mester munkáiból, mindenki a saját szája íze szerint formálja meg alakját, rajzolja meg portréját. Ha ezeket egymásra helyeznénk, az ábrázolás nem lenne valószerűbb, a véletlen vonások nem tűnnének el. A kép elmosódottabb, ami élővé teszi, az eltűnik belőle. Körülbelül ez történik manapság a Bölénnyel is. Tanítványait hallgatva az ember egyre inkább elbizonytalanodik, milyen is lehetett a valóságban: az egyik éles szeműnek tartja, a másik naivnak, a harmadik zárkózottnak. Az egyik idealistának, a másik materialistának. Néhányan azt állítják, hogy hívő volt, mások azt, hogy csak élete utolsó éveiben kezdett Istenről gondolkodni, megint mások azt bizonygatják, hogy mindig is ateista volt. A szokásos história.

Ami pedig Koljusának a tanárához való viszonyát illeti, ebben nincsenek variánsok. Amikor az emberek eltávoznak, alakjuk elmosódik, eltűnnek a fókuszból, csak az emberek közti viszony marad egyértelmű. Lám, hol marad a legbiztosabb nyom!

Menzbirnek persze Kolcovon kívül voltak más tanítványai is. Kolcovnak Menzbiren kívül voltak más tanárai is. De lehetett akárhány tanára, ő volt a Tanár Úr, és a legjobb tanítványok között is létezik a legkedvesebb Tanítvány.

Koljusa számára a Tanár Úr Kolcov volt, Kolcov számára a Tanítvány Koljusa. Maga Kolcov Tanítványként hasonlított Koljusához – elszánt fiatalember volt, szerfelett radikális baloldali nézetekkel, aminek következtében keményen összetűzött Mihail Alekszandrovics Menzbirrel. A húszas években a tanítványok és a tanárok soron következő nemzedéke gyakran megvitatta ezt az összetűzést, és ez az ősrégi, mondhatni történelem előtti eset komoly hatást gyakorolt a Bölényre.

Történt pedig, hogy Kolcov, aki kapcsolatban állt a liberális körökkel, forradalmi könyveket rejtegetett a laboratóriumban. A reakció évei voltak ezek, és Menzbir, amint tudomást szerzett az ügyről, megrótta Kolcovot. Az rá se hederített. Akkor Menzbir egyszerűen elvette Kolcovtól a szobáját, és szigorúan figyelmeztette: ha egyszer lehetőséget kaptál, hogy tudománnyal foglalkozz, akkor ne kalandozz másfelé. Erre a konfliktusra különféleképpen emlékeztek, különféleképpen is ítélték meg,

de a húszas évekbeli Kolcov lógó, tömött bajsza alól azt dörmögte, hogy ő, a fiatal docens ostoba volt, bajba sodorhatta volna a laboratórium vétlen munkatársait, hisz egész paksaméta tiltott könyvet tartott ott; „Mihail Alekszandrovics végül is helyesen tette, hogy kidobott a brosúráimmal együtt". Menzbir pedig, elnyújtva a szavakat, ősz fejét csóválva így magyarázott: „...veszélyes életkor ez, hiszen azt méltóztatnak hinni, hogy a politikai kétértelműségek a legfontosabb foglalatosság, fogalmuk sincs arról, hogy hasznosabb a normális tudományos munka. Az oly nehezen felállított laboratóriumot veszélynek kitenni, már megbocsássanak, nem tudtam. Semmi pénzért sem. Hála Istennek, Nyikolaj Konsztantyinovics ma már megért engem."

Koljusa vöröskatona múltja perbe szállt az ilyesfajta érvekkel. Tudta, milyen drága és fontos lehet az ezekben a brosúrákban foglalt igazság, csak az zavarta meg, hogy Kolcov csatlakozott Menzbirhez, a tapasztalatok magaslatáról igazolta a tudomány kikezdhetetlen elsőbbségét a politikai indulatok lázas összevisszaságával, a brosúrákkal szemben, amelyek igazság helyett agitációt tartalmaznak, ma ilyet, holnap olyat. Tisztelt tanárai nem szégyelltek így beszélni, bár még hevesen gyűlöseztek, brosúra- és plakáteső zuhogott, mindent átitatott a politika, felhívások hangzottak, úgy rémlett, egyedül segítségükkel lehet az új élet irányába fordítani az ormótlan orosz gépezetet. Az öregek azonban kitartottak a maguké mellett. Előbb-utóbb csak megértik, hogy az egyedüli cél a tudomány szolgálata, az nem vezet félre, abban nem csalódik az ember. A tudomány, a laboratóriumi munka, a természet titkainak kifürkészése – mindez szép volt, egyértelmű, és elhatárolt az egyéb kötelességektől. Ha pedig előbb-utóbb megértik, akkor már jobb előbb, amíg még friss erőben vannak.

Mégsem teszünk nekik szemrehányást, együgyűség lenne fanatikusoknak, a tudomány megszállottainak nyilvánítani őket. A „megszállottság" szó amúgysem illik hozzájuk. Ők odaadóan és szeretettel szolgálták a tudományt, de még számukra is a tudomány fölött állt – a becsület és a tisztesség. 1911-ben, a moszkvai egyetemen történt események idején ugyanez a Menzbir a cári kormány tettei elleni tiltakozása jeléül lemondott rektorhelyettesi tisztéről, és otthagyta a tanszéket, amelyet vezetett. Vele együtt több professzor kérte a nyugdíjazását: K. A. Tyimirjazev, P. Ny. Lebegyev, V. I. Vernadszkij, Sz. A. Csapligin, Ny. D. Zelinszkij.

Meghívták Ny. K. Kolcovot, felajánlották neki, hogy vezesse Menzbir tanszékét. Mi másról álmodhatna egy fiatal docens? Kolcov habozás nélkül visszautasította az ajánlatot. Sértve érezte magát, hogy képesnek tartanák ilyen alantas lépésre. Így más jelölt után néztek. Alekszej Nyikolajevics Szevercovra esett a választás, aki azelőtt a kijevi egyetemen dolgozott. Ő rá is állt. Kijevből Moszkvába költözött, és elfoglalta tanára tanszékét. A szituáció azért volt kényes, mert Alekszej Nyikolajevics Szevercov Menzbir híres tanárának, Nyikolaj Alekszejevics Szevercovnak volt a fia. Menzbir igen nagy tiszteletben tartotta tanára emlékét. Az apa igen becsületes, köztiszteletben álló ember hírében állt. Anekdotákat meséltek szórakozottságáról, de szerették, és büszkék voltak érdemeire. És akkor egyszerre ez az eset a fiával! Mindenkit borzasztóan elszomorított a dolog, de nem tudtak neki megbocsájtani – ezt a lépést mindenki egyöntetűen elítélte. A közvélemény ítélete szörnyűbb a bírósági ítéletnél. Nincs fellebbezés. Nincs óvadék, nem lehet védekezni. A közvélemény a tisztesség íratlan

törvényei szerint ítélkezik. E törvények alapján az ifjabb Szevercov lépése tisztességtelennek találtatott, így aztán Szevercov csinálhatott bármit, próbálhatott laboratóriumot létrehozni, iskolát alapítani a morfológusoknak, kitértek előle. Jó monográfiákat írt, elméletet dolgozott ki az új tulajdonságok ismérveiről, azok változásáról, egyszóval nem kis érdemeket szerzett, mindazonáltal az a bizonyos história sokáig árnyékként kísérte, nem kopott le mellőle. A közvélemény azokban az években nem tűrte a hatalom előtti hajbókolást, megvetette a kormányzattól kapott jutalmakat, könyörtelenül elítélte a hazugságot, a tények meghamisítását... Kolcov lépése volt a norma, Szevercové a norma megsértése. Menzbir idősebb tanítványai – Szuskin, Kolcov – és a fiatalabbak az évek során megenyhültek, és látva, hogy Szevercov milyen nehezen vészeli át a teljes kiközösítést, azt tanácsolták neki: Alekszej Nyikolajevics, el kell mennie Menzbirhez és meg kell követnie, máskülönben minden marad a régiben. Szevercov vonakodott, de aki bűnös, az bűnös, a beismerés nem alacsonyít le. Végül így is tett – elment Menzbirhez, hamut hintett a fejére, megbánta a vétkét.

Tizenegyedik fejezet

Régóta szeretnék könyvet írni a becsületről és a becstelenségről. A különféle forrásokból megismert tetteket, nemes cselekedeteket gyűjteném össze benne, a tisztességnek, a nagylelkűségnek, a jóságnak, a becsületességnek, a lélek szépségének példáit.

Abban a könyvben írnék Pjotr Nyikolajevics Lebegyevről, akinek szintén 1911-ben kellett döntenie, elhagyja-e a moszkvai egyetemet. Hihetetlen erőfeszítések árán létrehozta az első orosz fizikusiskolát – sok fiatal munkatársat gyűjtött maga köré, akiket aztán nem tudott otthagyni. És a laboratóriumot, ahol belekezdett új munkájába – ugyan hogy hagyhatná ott? Hova menjen? Miből éljen? Moszkvában nem volt más fizikai intézet. Próbálták rávenni, hogy maradjon, tanítványai meg néhány oktató a lelkére beszélt. Meg is bocsátották volna neki a hitszegést, mert mindenki megértette szorult helyzetét. Kínlódott, egyre kínlódott, de mégiscsak úgy döntött, hogy otthagyja az egyetemet. Látszott, hogy megértette: nem találna mentséget magának. Nem tudta kivonni magát a tiltakozásból, bár, akárcsak Menzbirt, őt sem érdekelte a politika. A helyes tetteket egyébként nem kell magyarázni, indítékukat nem kell keresni.

Abba a becsületről szóló könyvbe bekerülne Charles Darwin és Alfred Wallace kapcsolata. Milyen gálánsan engedték át egymásnak az elsőbbséget! Számomra különösen Alfred Wallace lépése rokonszenves. Mint ismeretes, Nyugat-Indiából elküldte Charles Darwinnak cikke kéziratát, amelyben a természetes kiválasztódás elméletét, a kiválasztódás meg a létért vívott harc közötti kapcsolatot taglalja. Tizenöt oldalon keresztül kifejtette mindazt, amit Darwin maga *A fajok eredete* című művében nyomdai leadásra készített elő. Barátai, akik tudták, hogy Darwin húsz éve kezdett bele munkájába, elhatározták, hogy egyidejűleg közlik Wallace cikkét is meg azt a magánlevelet is, amit Darwin egy évvel azelőtt írt, s ami munkája annotációját tartalmazta, és hogy mindkét munkát a Királyi Társaság, a Royal Society elé terjesz-

tik. Így is történt. Wallace kijelentette, hogy túlságosan is nagylelkűek vele. Elkövetkezendő kitűnő munkáiban, amelyek valamiben újból megelőzték Darwint, soha egyetlen szóval se formált jogot a világhírre, ami Darwinnak és hatalmas művének jutott. Ő volt az, aki először használta a „darwinizmus" kifejezést.

Írnék azokról a tudósokról, akik saját tévedéseiket bátran leleplezték. Úgy, mint Dolivo-Dobrovolszkij orosz villamosmérnök, aki sokéves munkáját képes volt teljesen megsemmisíteni, miután bebizonyosodtak korlátai. Azokról a tudósokról, akik visszaadták akadémikusi címüket, amikor az Akadémia másokkal igazságtalanul járt el.

Vagy egy XVII. században élt cambridge-i matematikaprofesszorról, Sir Barrow-ról. Látta egyik új tanítványa sikereit, és mindenkinek dicsérni kezdte a tehetségét, hamar elismerve fölényét. Sőt mi több, visszautasította az egyetemi katedrát, követelve, hogy hadd foglalja el tanítványa, akit akkoriban alig ismert valaki. Az ifjú tanítványt Isaac Newtonnak hívták. „Az ön helye itt van – mondta neki tanára –, az enyém pedig lejjebb."

Megírnám Paul Kammerer öngyilkosságának történetét. Az osztrák zoológus szentül hitt a szerzett tulajdonságok öröklődésében. Kísérleteket végzett, hogy ezt bebizonyítsa a foltos szalamandrán és a dajkabékán. Kinevették, de ő annál makacsabbul kitartott. Arról írt könyvet, hogyan alakított át egy békát másfajtává, arról, hogy állítólag más színű kopulációs kefékkel rendelkező békát kapott. Akkor Nobel amerikai zoológus Bécsbe érkezett, és vizsgálat alá vette a preparátumokat. Miután figyelmesen megvizsgálta a dajkabékák kopulációs keféit, felfedezte, hogy fekete tussal preparálták őket. Ezt a históriát nagydobra verték, és a tudósra záporoztak a vádak. Öngyilkos lett. Később kiderült, hogy Kammerer tévedése jóhiszemű volt. Szörnyű csapás volt számára, amikor fölfedezte, hogy az egész munkája hamisítvány. Néhányan tudni vélték, hogy rábízta magát egyetlen laboránsra, aki elébement Kammerer vágyának, hogy a várt kopulációs kefeket kapja meg az utódokban is. A laboráns, nyilvánvalóan, hogy megszabaduljon a főnökétől, vagy talán azért, hogy a kedvében járjon, tust fecskendezett beléjük, és Kammerer lelkesen fogadta a régóta várt „eredményt". Ami a tudós szomorú történetében vonzó, az a neve becsületének megvédése. Nem tudott úgy élni, hogy a tények meghamisításával vádolták.

E történetek közé került volna a Ny. K. Kolcovról szóló is. 1893-ban Moszkvában, a Nemesi Kaszinóban rendezték meg a Természetkutatók és Orvosok Összoroszországi Kongresszusát. A kongresszus társadalmi eseménnyé vált. Az orosz tudomány hírt adott magáról. A kongresszusra az orosz értelmiség legkülönfélébb köreiből érkeztek vendégek. Még Lev Tolsztoj is jelen volt. Az egyik előadást Alekszandr Andrejevics Kolli, a szerves kémia professzora tartotta. Kolcov, aki akkor még diák volt, végighallgatta az előadást. Kolli azt a kérdést tárgyalta, hogy a kicsiny sejtből hogyan öröklődnek a tulajdonságok. Molekulák segítségével talán? Nem, ehhez túl kevés a molekula. És ha nem molekulárisan, akkor hogyan?

Erre a kérdésre Kolcov adta meg a választ. Csakhogy művében a szerzőséget átengedte Kollinak, noha Kolli nem válaszolta meg a kérdést. Kolcov azt tartotta, hogy ötlete Kolli pontosan föltett kérdésének köszönhető. Ezért nincs joga magának fenntartani a szerzőséget.

Néha Kolcovot kiáltják ki a molekuláris biológia megalapítójának. Kockázatos dolog ezt kategorikusan kijelenteni. Mondjuk inkább azt, hogy egyik megalapítója volt. De hogy fejlődéstanilag hogyan alakult ki minden, arról ő semmit se mond. Az „evolúciós gén molekuláris alapon" gondolatot Koljusa fejleszti tovább. Addig azonban eltelik még egy kis idő. Addig még nagy gyakorlatra kell szert tennie, el kell végeznie az egyetemet, és mindenekelőtt a Tanár Úrtól kell tanulnia.

Kolcov tanítványai teljes erőbedobással dolgoztak, és nagy gyakorlatot szereztek. Koljusa a diákok középnemzedékéhez tartozott. Kolcov tanszékén, laboratóriumaiban tanult-dolgozott Csetverikov, Szerebrovszkij, Szkadovszkij, Asztaurov, Frolova, Zsivago. Ez a nemzedék segített megszervezni az addig még nem létező gyakorlati munkát. Akárhol járt is később Koljusa – német, olasz, angol, amerikai egyetemeken –, a Kolcov-szemináriumokhoz hasonló szinttel sehol sem találkozott. A gyakorlati képzés két évig tartott. A diákok először gyűrűsférgekkel, majd ízeltlábúakkal, végül alacsonyabb rendű gerincesekkel bíbelődtek – mindegyik a lancetta alatt végezte. Mivel a diákoknak meg kellett keresniük a kenyerüket – előadásokat tartottak, ácsoltak, javítottak, forrasztottak, ki mihez értett –, Kolcov huszonnégy órán keresztül nyitva tartotta a laboratóriumot. Mindenki akkor járt be dolgozni, amikor tudott. Választottak egy napot – általában a szerdát –, amelyik mindenkinek megfelelt, amikor is tanár tartott előadást azokból az anyagrészekből, amelyeket a közeli hetekben a diákoknak föl kellett dolgozniuk. Néhány foglalkozást maga Kolcov vezetett. Többnyire olyan témát választott, amit szeretett, vagy amin belül valami újat fedezett fel. És így ment ez két éven keresztül, szerdától szerdáig. Preparátumokat készítettek, megtanulták megkülönböztetni az egyedeket, baktériumtenyészeteket vizsgáltak. Mindenkinek megvolt a maga amőba-, ostoros- és infusoriakultúrája. Rögzíteni kellett minden osztódási, szaporodási szakaszt, össze kellett vetni, le kellett rajzolni őket. Ugyanezt tették a szivacsokkal, a tömlős állatokkal is. És mindezt önállóan végezték. Felboncoltak mindenféle furcsaságot, a regenerálódást, a transzplantációt figyelték ebihalakon, gőtéken. Mindenki maga pepecselt, fedezett fel, csodálkozott, tévedett, kérdezett – kutatónak érezték magukat. Tanulmányozza a puhatestűeket – Vinberget ezzel bízták meg. És hogyan tanulmányozza őket? Elkezdett kérdezősködni. Összezavarodott. Aztán rájött a dologra. Végül azt javasolták, számoljon be róla a szemináriumon. Voltak kislétszámú speciális kollégiumok. Szergej Nyikolajevics Szkadovszkij vezette a hidrofiziológiai, Dmitrij Petrovics Filatov a kísérleti embriológiai, Pjotr Ivanovics Zsivago a citológiai kurzust. E nevek mindegyike megtalálható a biológia történetében. Valahogy úgy adódott, hogy a Bölényt fiatal korától kezdve nem mindennapi személyiségek vették körül.

Hat vagy nyolc speciális kollégiumot hirdettek, egyikre sem volt kötelező járni. Aki akarja, látogatja őket, aki nem akarja, az nem: az ő dolga. Koljusa mint csoportbizalmi nem vezetett katalógust. A szabadság, amelyet a gyakorlat nyújtott, minden parancsnál erősebb kötéléknek bizonyult. Minden erejüket a gyakorlatnak szentelték, nyakig belemerültek, egész ifjonti lelkesedésükkel vetették magukat a versenybe, mindent meg akartak érteni, nem akartak lemaradni. Senki nem kérdezte tőlük, milyen nyelven tudnak? Ha egy francia nyelvű cikket adnak, az azt jelenti, tanulj meg

franciául, rég föltalálták a szótárat. Koljusának nem volt szerencséje első referátumával: egy olaszul írott monográfiát kapott. Két hónapja rámént. El kellett olvasnia. Majdnem teljes napokat töltött ébren. Egyszer színházban volt, és a karzaton elaludt. Ülve elaludt. Aztán egyszerre zaj támadt körülötte. Kiderült, hogy két mellette ülő leányzó rúzzsal bohócarcot festett neki.

Az 1917 és 1927 közötti szemináriumi résztvevői, mindannyian, akik e tíz év alatt itt dolgoztak, a szerencse kegyeltjének tartják magukat – ez volt éltük legszebb időszaka.

Ha új diák jelent meg, aki Kolcovnál akart tanulni, Koljusa mint csoportbizalmi megismerkedett vele, beszámolt róla Kolcovnak, hiszen tanára általában őt bízta meg azzal, hogy tájékozódjon az új diák felől: miféle szerzet, mit lehet kezdeni vele? Jelena Alekszandrovna Fidler is így jelent meg egyszer. Még a Sanyavszkij egyetemen kezdett Kolcovnál tanulni. Magas, szép arcú, tökéletes alakú lány volt. A híres moszkvai Fidler családból származott, ez a család egy akkoriban igen népszerű leánygimnáziumot vezetett. Ennek a finnyás arisztokratikus modorú kisasszonynak, a mama kedvencének is kijutott a jóból! A dolog lényege az, hogy Kolcov mellett mint oktató dolgozott M. M. Zavadovszkij, aki kirándulást szervezett Aszkanyija-Novába. A Sanyavszkij egyetem hallgatóiból verbuválta a csoportot – ott többnyire lányok tanultak –, és elindultak a természetvédelmi területre. Itt, Ukrajnában azonban már dúlt a polgárháború – Mahno banditái, petljuristák, hetmanok, anarchisták garázdálkodtak bandáikkal. Moszkva felé elvágták az utat, nem tudtak hazatérni, csak a Krímbe mehettek, úgyhogy a lányok szétszéledtek, mindenki ment, amerre a szeme látott. Bőven volt részük kalandokban, Jelena Alekszandrovnának sok mindent át kellett élnie, csodával határos módon menekült meg és jutott Moszkvába 1920–21 telén.

Lena, vagy ahogy Koljusa hívta, Lelka, teljesen megváltozott – megkomolyodott, kivirult. Koljusa, aki a barátnőjének csapta a szelet, egyszerre mindent felfordított, és két hét múlva bejelentette, hogy feleségül veszi Lelkát. Az esküvőt tavasszal tartották, májusban. Regényük viharosan és váratlanul indult mindenki számára, aki a fiút – jellemét, helyzetét, termetét tekintve – jobban hozzá illő lány oldalán szerette volna látni. Lelka fél fejjel magasabb volt nála, és természetük élesen különbözött. Senki nem hitte, hogy ki fognak jönni egymással. Májusban nem ajánlatos nősülni, mondták: egész életetekben marakodni fogtok. Komolyan, egész valójában az esküvő után teljesedett ki a regény, annak arányában, ahogy megismerték egymást. Tényleg összeférhetetlennek látszottak. A lány higgadt, megfontolt, a fiú heves vérmérsékletű, hirtelen haragú; a lány kiegyensúlyozott, következetes, aki a legkülönfélébb emberekkel is tud bánni, ugyanakkor kellő távolságot tart, a fiú üvöltözik, szitkozódik, bármilyen társaságba könnyen beleveti magát, és rögtön hozzácsapódnak az érdekes emberek. Lelka házias, rendre van szüksége, s úgy tetszett, csak azért teremti meg ezt a rendet, hogy a fiúnak öröme teljék szétrombolásában. A lánynak Koljusánál jobb volt az emberismerete, kötelességtudó, megbízható, gazdaságosan tudta vezetni a fiú rendszertelen háztartását. Az emberek előtt mindig rendezett

frizurával, választékos öltözékben mutatkozott, zöldes, nyugodt szeme ragyogott; a fiú meg orosz kihajtós ingben, kutatóútjain elnyűtt nadrágban, ráadásul mezítlábasan feszített. Nyakló nélkül evett, dohányzott, ivott, míg a lány éppen csak hozzáérintette az ajkát a pohárhoz...

Mint biológus a lány tökéletes végrehajtó volt, volt türelme aprólékos, hosszú időt igénylő kísérletekhez, ott aratott sikert, ahol türelemre, pontosságra volt szükség, arra, hogy ezernyi ismétlődő megfigyelést dolgozzon föl az ember. Képes volt szétválogatni, analizálni száztizenkétezer legyet, és közte meg tudta találni a tizenkét fehérszeműt – egy másik kísérletben megtalálta a röntgennel besugárzott legyek utódait, kilencvenezer közül ki tudta választani a három vörösszeműt.

A közös munka erős kapocs volt közöttük, aztán szorosabbá tette kapcsolatukat az idegen ország is, ahová egyszer csak odacseppentek. Az évek múlásával a férfinak nagyobb szüksége volt az asszonyra, mint neki rá, ő azonban egyre büszkébb volt férjére, akivel szemben a többi férfi mindenben alulmaradt. Azokkal unalmas, sótlan volt az élet, nem volt bennük elég kurázsi, tűz.

Se a férfi, se a nő nem mesélt nekem kapcsolatukról, én se akarok semmit se hozzákölteni. Soha nem láttam, hogy a hétköznapi, szokásos értelemben véve veszekedtek, becsmérelték volna egymást. Nem engedte a kölcsönös tisztelet. Egymás között persze összezördültek néha, előfordultak sértődések, szóváltások, de nem köznapi szinten, egyikük sem alázta meg a másikat. Én akkortájt találtam rájuk, amikor Lelka bonyolította a teljes levelezést, cikkeket, könyveket olvasott fel, mivel a Bölénynek bizonyos események folytán megromlott a látása.

Akadtak futó szerelmi kalandok a férfi életében, nem is kevés, a nők vonzódtak hozzá, de egyik sem tudott olyanná válni a számára, mint Lelka, egyik se tudott olyan fontos lenni, mint a felesége.

Egyébként, ahogy néhány visszaemlékezésből megítélem, túlságosan is leegyszerűsítem a dolgot: az ő szerelmük egyre bonyolultabb lett, a férfi mindig elvesztette és újra meghódította a nőt. És talán jobb is, hogy semmi bizonyosat nem tudunk.

Tizenkettedik fejezet

Azokban az években a tanulás nem tudta fölemészteni kirobbanó energiáját. Gőzerővel bekapcsolódott az Alkalmazott Biológiai Főiskola megszervezésébe. Úgy tervezték, hogy teljesen új típusú felsőoktatási intézményt hoznak létre, három – biotechnikai, mezőgazdasági, közgazdasági – fakultással. Szerette volna valahogy közelebb hozni a biológiát a valódi szükségletekhez, az ország gazdasági feladataihoz. Új főiskolát alapítani, ráadásul az adott körülmények között, hihetetlen boldogságot jelentett – és mennyivel egyszerűbb volt, mint manapság! A fiatal hatalom legfőbb kincse a bizalom volt. Helyiségek bőven álltak rendelkezésre. A főiskola megkapta az Osztozsenkán a volt kereskedelmi iskola pompás, üresen álló épületét. A többit maguk szervezték meg, kerítették elő. Hamarosan megszerezték a jogot arra, hogy fölhasz-

nálhassák a Vöröskereszt tartalék készleteit. A szervezet a háború alatt ugyanis különféle laboratóriumi felszereléseket kapott. Koljusa szépen magára öltötte katonaruháját, beült a kétlovas kocsiba – a bakon egy katona –, és egész félelmetes valójában az adott intézmény elé hajtatott. Követelőzött. Mondta a magáét. Szuggesztívan és fontossága teljes tudatában. Új mikroszkópokat, binokuláris és monokuláris nagyítókat, mikrotomokat, termosztátokat, kémiai edények tárolására szolgáló állványokat kapott...

Huszonháromra a főiskolát jobban fölszerelték, mint az egyetem biológiai laboratóriumát.

Akadt még egy forrásuk. Nem valami becsületes, de mit lehet tenni? A szükség nagy úr. „Másodszor" alkalmazták azt, amit először P. P. Lazarev ötlött ki és kamatoztatott. Pjotr Petrovics Lazarev fizikust, akadémikust, vagy ahogy az ifjúság hívta, Pépélazát, akinek sokkal több joga és lehetősége volt, mint ennek a „hintón járó világmegváltónak", még Lenin is támogatta, mégpedig az orosz fizikusok és geológusok egész nemzedékeinek a kurszki mágneses anomáliával kapcsolatos álmai miatt. Bejárta – már automobilon! – a legkülönfélébb intézményeket, „a mágneses anomáliával kilincselt", és mindenre rátette a kezét, ami csak hasznos lehet az anomáliák számára. Hogy aztán el is igazodjék a felszerelésekben, arra már nem jutott ideje. Bárhol edényfelesleg volt, ő megszerezte, így kerültek be aztán konyhai edények is a biológiai tégelyek közé, a laboratóriumi köpenyek, szalvéták és egyebek közé így keveredett ágynemű, fehérnemű, talán még alsónadrág is. Pépélaza ellenőrizte minden, a háború alatt meggazdagodott szervezet készletét, jó részüket elszállította az addigra fölépült biofizikai intézetbe, és a dobozokat a magas kerítéssel védett udvaron helyezte el. Beköszöntött a tél. Koljusa meg a barátai szereztek egy szánt. A sötétség beálltával hárman Lazarev intézetének kerítéséhez álltak. Ketten bemászták az udvarra, csak megbecsülték, mi lehet egyik-másik dobozban, nekik mire lehet szükségük, azt átadták a kerítésen; a harmadik, aki falazott, elrendezte a szánon a szerzeményt, aztán odébbálltak. Aztán amikor fölbontják az egyik dobozt, látják ám, mi van benne – egy kínai teáskészlet. Káromkodnak – szervizre aztán igazán nincs szükségük. Laborüveg kellene, amit az országban akkoriban nem gyártottak. Mi legyen a szervizzel? Végül törülközőre cserélték. Az eset nem vallott valami magasfokú erkölcsiségre, akárhogy vesszük is, a lopás az lopás, nincs rá mentség. Ők a következőket hozták fel mentségül: először is, nem maguknak kellett, nem nyereségvágyból loptak, másodszor, az életüket kockáztatták: a rend őrei akkoriban nem sokat teketóriáztak, helyben lelőhettek bárkit ilyen mesterkedés közben. A „rablók" logikával nem bonyolították a helyzetet, még azt is érdemükül hozták fel, hogy Kolcovnak semmit se mondtak, nehogy bármivel terheljék az ő lelkiismeretét.

Diákévek... Nincs bennük semmi közös a forradalom előtti diákélettel, és a rákövetkező munkásfakultás nemzedéktől is különböztek. Ezek az első szovjet végzősök kiemelkedően tehetségesek voltak.

Nem voltak csodagyerekek. Koljusa huszonkettedik évében járt, és még mindig diáknak számított. És ezt egy csöppet se érezte terhesnek. Csupán egyvalami foglalkoztatta – olyan gyakorlatot folytathasson, ami érdekli, és a számára szükséges

előadásokat hallgathassa. Amikor ezt megtette, úgy tartotta, hogy végzett az egyetemmel, és nem is vágott neki az államvizsgáknak. Nemcsak ő járt ebben a cipőben. Akkoriban sokan szükségtelen formaságnak, a múlt maradványának, bürokratikus csökevénynek tartották a diplomát. A papírnak nem volt ereje, nem tartották fontosnak a tudományos életben; a tudomány ritka népességű táborát rajongók, igazságkeresők, a gondolat kalandjának szerelmesei, egy eszmének, illetve valamiféle homályos ősi akaratnak a lovagjai alkották. Ingyen is a tudományt űzték volna, csak a betevő falatjuk meglegyen. Nem voltak se fanatikusok, se megszállottak, inkább romantikusok.

Amikor Koljusa külföldre utazott, ott se kérték tőle a diplomáját. Karriert tehát papírok nélkül csinált. Miután hosszú odüsszeiájából visszatért, valamikor az ötvenes években kaptak észbe: hisz ő egy senki. Ráadásul a viharos évek alatt Lelka a gimnáziumi érettségi bizonyítványát sem őrizte meg, így a Bölény mindenfajta képesítés nélküli embernek számított. Nehezen tudták elintézni, hogy a vezető laboránsnak kijáró fizetést megkaphassa...

Ez azonban még odébb van. Egyelőre a KEPSZ* mellett működő Kolcov-féle laboratóriumok egyikében kezdett dolgozni. Az intézmények, bizottságok egymás után alakultak meg akkoriban, alig szűnt meg az egyik, már szervezték is a másikat. A nélkülözések, az éhezés ellenére virágzott a tudományos élet. Felépült Lazarev intézete, megerősödött Kolcové, most tűnt fel a Marcinovszkij-intézet, a Közegészségügyi Főiskola. Nem emeltek sokemeletes épülettömböket, ezek az intézmények mai fogalmaink szerint egészen kicsi, régi villákban kaptak helyet, és kevesen is dolgoztak bennük – de mindez a javukra vált. Az se volt mellékes, hogy a világháború majd a polgárháború évei alatt felgyűltek az ötletek, a vágyak, a tervek. Mindez az első adandó alkalommal a felszínre tört, a húszas évek orosz tudománya szárnyakat kapott.

Megújult a Természet című folyóirat, Kolcov elindította a Kísérleti Biológia, Lazarev A Fizikai Tudományok Sikerei című folyóiratot...

Tizenharmadik fejezet

Koljusa a délnyugati frontról hazatérőben az egyik kitérőnél anarchista banda fogságába került. Zöldeknek számítottak, a maguk módján harcoltak a németek ellen, akik megtámadták Ukrajnát, és mint zöldek, ráadásul anarchisták, senkinek nem engedelmeskedtek, semmiféle hatalmat nem ismertek el, úgy tartották, hogy Oroszországban csak anarchiából születhet rend. Az ellenséggel nem teketóriáztak. Ennek a bandának az atamánja egy bizonyos Gavrilenko volt, aki „Kropotkin herceg tanítványának" nevezte magát. Gavrilenko maga vallatta Koljusát, e gyanúsan művelt vöröskatonát,

* Komisszija po izucsenyiju jesztyesztvennih i proizvodsztvennih szil Rosszii: Oroszország természeti és termelési erőinek tanulmányozására alakult bizottság.

akinek olyan sietős az út Moszkvába. Mert a polgárháború kellős közepén igazán nem lehetett komoly oknak tartani a pontyfélék kutatását. Valami sántított a dologban. És hogy ne kelljen sokáig törnie a fejét, egyszerűbb volt pofozni a fiatalembert. Legjobb helybenhagyni a forrófejűeket. Ismerve Koljusa lobbanékony természetét, könnyű elképzelni, hogyan végződött volna számára ez a találkozás, ha akkor csak úgy, kíváncsiságból meg nem kérdezi Gavrilenkót: „Kropotkin tanítványa vagy, de láttad-e őt valaha is?" Gavrilenko természetesen nem látta őt, ám ettől még nem jött zavarba – ugyan ki láthatná magát Kropotkint? „Hát én láttam! – jelentette ki Koljusa. – Ugyanis a rokonom!" És elmondta, hogy Pjotr Alekszejevics Kropotkin az ő nagyanyjának az unokabátyja.

– Nagyanyámmal voltunk nála párszor, beszélgettünk néhány forradalmi problémáról. Málnalekvárral kínált minket, amit egyébként Lenintől kapott ajándékba. Lenin tisztelettel viseltetett iránta, meglátogatta, és ő is rokonszenvezett Leninnel.

Igaz, Koljusa ekkor közölte, hogy komoly vitába keveredett Kropotkinnal, no nem, nem az anarchizmussal kapcsolatban, az anarchizmussal neki, Koljusának semmi baja. A vita Kropotkin evolúciós nézetei miatt támadt, de hiába vitatkozott, akkor nem értette ezeket a nézeteket, aztán elolvasta a *Kölcsönös segítség mint természettörvény* című könyvet – kiváló munka! –, és elismerte: Kropotkin nagyon okos, még ha nagy úr is. Ezen kívül még a jégkorszak kialakulásáról is felállított egy elméletet.

– Hogy mertél vitatkozni magával Kropotkinnal! – kiáltott rá Gavrilenko.

De attól a pillanattól kezdve tisztelte Koljusát, úgy közeledett hozzá, mint Kropotkin képviselőjéhez, és bevette a németek elleni rajtaütésekbe, akiket – esküvel fogadta – ki fog űzni Ukrajnából. Egy ilyen csetepatéban egy német ulánus kardlapjával fejen találta Koljusát, aki eszméletlenül esett le lováról. Éjszaka tért magához. Mellette áll a lova. Nincs meg a kucsmája. Fölmászott a lóra, és mivel megsértődött, hogy sorsára hagyták, elindult, hogy megkeresse az övéit, a Vörös Hadsereg 12. hadseregének csapatát...

A sors abban az időben nem tudta őt kirekeszteni az események sodrából, a bennük való részvételből. Ilyen volt a természete – mohón habzsolta a jelent, mindig az élet sűrűjében járt. A kétségbeejtő helyzetekből azonban jósorsa gondosan kiszabadította, a hajánál, a gallérja csücskénél kapta el... Néha úgy rémlik, nem is csoda rejlik ebben, hanem nyilvánvaló szándék – megmenteni, az élők között megőrizni az ilyen, valamennyi esemény sebhelyével megbélyegzett példányokat.

Életének kalandos eseményei rendszertelenül bukkantak felszínre, mikor mi jutott eszébe, némelyek többször is elhangzottak, de soha nem ugyanúgy. Mint egy kaleidoszkóp. Illett volna mindet összegyűjtenem, minden változatból egyet – a legteljesebbet – összehoznom, de én egy kicsit ódzkodtam ettől.

... Koljusa következő elbeszélése azt szemlélteti, hogyan tanították meg a lovasságnál suhintani:

– Két fő mozzanata van: amikor előrelendíted a kezed, le ne vágd a ló fülét, amikor pedig suhintasz, egy darabkát se vágj ki a ló farából. Ezért kifelé kell fordítanod a kezed, ami pontosságot és gyakorlatot követel. Mindent levághatsz, amit akarsz, csak egyre figyelj: a ló fülét és farát meg ne sebezd!

Mellesleg az is kiderül, hogy a Gavrilenko-banda csapdába esett, amikor soros rajtaütésükből tértek vissza. Kocsisorral vonultak: a nők meg a gyerekek szekereken, aztán a zsákok, szamovárok, üstök, kecskék – kész nomád köztársaság. Az oszlop befelé tartott egy szűk völgykatlanba: egyik oldalról folyó, másik oldalról sűrű, áthatolhatatlan bozót. Szemből rájuk rontott egy német század. „Előre!" – vezényelt Gavrilenko. Aztán mindenki boldogult, ahogy tudott. Koljusa nekiiramodott, lova nyakára hajolt: menekíts ki, kedvesem! Nem volt hű de nagy lovas, ám tartani tudta magát, a ló megértette – az állatok mindig megértették, ő is megértette az állatokat, nemhiába tartották igazi zoológusnak. Szóval nekiiramodott, aztán egy ütés, majd a csillagos ég és mellette a lova...

Az ember azt hinné, az előadói képesség egy tudós számára szükségtelen, de őnála ez valahogy összefüggött tudósi tehetségével. A. M. Molcsanov, a híres matematikus így nyilatkozott róla:

– A Bölénynek megvolt a maga módszere: tartotta magát az alapeszméhez. Kedvtelve színezte a történeteket, de aztán mindig visszakanyarodott. A cserélhető részletek váltakozhattak, de az alapgondolatot mindig megőrizte... Prelúdiumok, kis kitérők – mindennek nagy mestere volt. De magabiztosan, lépésről lépésre közelített az alapgondolathoz. Az efféle „kiselőadások" többet értek, mint sok-sok kötet. Amikor a Bölény meghalt, és Keldis is meghalt, szomorúan sóhajtottam: „Nincs többé kitől félnem." Csakis kettejüktől féltem. Ennek több oka volt. Ők ketten annyival okosabbak voltak nálam, hogy én magam is tökfilkónak tartottam magamat. Mindketten erősek voltak, mindenkit maguk alá rendeltek, ami szintén nem különösebben szokványos dolog... De másban egyáltalán nem hasonlítottak, sőt egyenesen ellentétei voltak egymásnak. Észrevettem például, hogy amikor beszélek, a Bölény hanghordozását utánzom.

Tizennegyedik fejezet

Oscar Vogt 1925-ben felkérte Ny. A. Szemaskót, az egészségügyi népbiztost, hogy ajánljon neki egy fiatal orosz genetikust, akit berlini intézetének új genetikai és biofizikai osztályán foglalkoztatna.

Vogt professzor a berlini agykutató intézetet igazgatta. Amikor Lenin megbetegedett, konziliumra hívták Moszkvába, Lenin halála után, 1924-ben pedig a szovjet kormány őt is felkérte, hogy vegyen részt Lenin agyának vizsgálatában, és segítsen megszervezni az oroszországi agykutató intézetet.

Szemasko megtanácskozta a dolgot Kolcovval. Kolcov kis gondolkodás után Koljusát választotta.

– Ki az a Tyimofejev? – kérdezte a népbiztos. – Csak nem az a belevaló útonálló, aki furkósbottal támadt rám?

– Hát persze hogy ő – erősítette meg Kolcov.

– Hm – Szemasko gondterhelten vakargatta a tarkóját. – Egy keresztúton lesben álló bandität ajánl?

– Kifejezetten őt ajánlom.

Szemasko nagyot nevetett, és kiadta az utasítást, hogy hívassák be ezt a Koljusát.

Mielőtt találkoznának, tisztáznunk kell, honnan ismerte Szemasko Koljusát, és ugyan miért vakargatta a tarkóját.

Egy évvel azelőtt Kolcov rávette a népbiztost, látogassa meg mindkét biológiai állomását. Az egyik Anyikovóban volt, ahol A. Sz. Szerebrovszkij munkatársai dolgoztak, a másik a szomszédban, Zvenyigorodban, ahol Koljusa dolgozott barátaival.

Szerebrovszkijnak, Kolcov idősebb tanítványának a telephelye híres genetikai állomás volt, ahol tyúkokon tanulmányozták a populációgenetikát. Már jó eredménynyel dicsekedhettek, amelyek hasznosak voltak a Földművelési Népbiztosság számára.

A másik, a zvenyigorodi állomásnak valahogy kisebb volt a presztízse, mert ott valamiféle legyekkel foglalkoztak, amit minden kívülálló marhaságnak tartott. Amikor Koljusa jóbarátja, Reformatszkij vadászatot szervezett, és Koljusa az utolsó pillanatban mondta le a meghívást arra hivatkozva, hogy a legyekre kell felügyelnie, kigúnyolták. Hát a legyek aztán tényleg olyan értékesek! Nem ostobaság-e elszalasztani miattuk az ünnepnapokat, az élet gyönyörűségét? Koljusa nem tudta – legalábbis akkor még nem tudta megmagyarázni –, hogy ezeken a hitvány kis legyeken keresztül az élet fejlődésének teljesen ismeretlen folyamatai tárulnak föl. A kétszárnyú legyek hosszú évekre örömök és csalódások, hírnév és kellemetlenségek forrásává váltak...

A legyecske neve Drosophila – ecetmuslica. Három milliméteres ecetmuslica tigriscsíkos potrohhal. Ha tudományos-ismeretterjesztő könyvet írnék, mindenekelőtt a Drosophilát énekelném meg; valami ódához hasonlót költenék ennek a parányi élőlénynek a dicsőítésére, amely 1909 óta a genetikusok ezreinek igaz segítőtársa. Ódát az őszinteségéért. Vagy a bőbeszédűségéért. Egy fecsegő lény, aki attól nagyszerű, mert oly rosszul őrzi a természet titkait. Nehéz kifejezni, mekkora szolgálatot tett a Drosophila a tudománynak. Ha lehetségesnek tartották, hogy szobrot emeljenek Pavlov kutyájának, akkor a Morgan-féle Drosophilát is meg kellene örökíteni.

Nyikolaj Viktorovics Lucsnyik, a Bölény egyik tanítványa lejegyezte tanárának a Drosophilát dicsőítő beszédét:

– Nélkülözhetetlen! Gyorsan szaporodik. Rengeteg utódja van. Határozottak az örökletes jegyek. A mutációt nem lehet összetéveszteni. Piros szemek, fehér szemek. A világ minden valamirevaló laboratóriumában Drosophilákkal dolgoznak. A laikusok felhánytorgatják, hogy a Drosophilának nincs gazdasági jelentősége. De nem is törekszünk arra, hogy jól tejelő Drosophila-fajtát tenyésszünk ki. Ezek a parányi lények arra kellenek, hogy az öröklődés törvényszerűségeit tanulmányozzuk rajtuk. Ezek a törvények egyformák, akár légyről, akár elefántról van szó. Az elefánton is ugyanazt az eredményt kapnánk. Csakhogy a legyek új nemzedéke két hét alatt kifejlődik. Ahelyett, hogy a légyből csinálnánk elefántot, az elefántból csinálunk legyet!

Oroszországban csak akkoriban kezdtek Drosophilával dolgozni, így a legyecskének és a vele végzett munkának semmiféle tekintélye nem volt. A Drosophilának egyébként alaposan kijut majd a negyvenes, sőt még az ötvenes években is. Szégyellték, szemrehányást tettek miatta, a gyakorlattól elszakadt, felesleges tudomány példájául szolgált, veszélybe sodorta magát, aki vele foglalkozott – bűnös légy!

Szóval, megtudták Zvenyigorodban, hogy jön a népbiztos, és először az anyikovói állomást tekinti meg. Nekibúsultak, mert elképzelték, hogy ott, a jól felszerelt állomáson micsoda lakomát fognak csapni, ha felvonultatják a tyúkjaikat, az italkészletüket. A népbiztosnak aztán talán már ideje se marad, hogy Zvenyigorodba jöjjön, de ha el is jön, akkor is sietni fog. Mit tegyenek? Koljusa azt javasolta, hogy fogják el a népbiztost. Gondolkoztak, törték a fejüket, és úgy határoztak, hogy elrabolják Szemaskót, mégpedig az útelágazásnál. Vagy öt kilométerre esett az útelágazás: balra Anyikovóba, jobbra Zvenyigorod felé vezet az út.

Akkoriban teljesen természetes körülmények között éltek az állomáson, és úgy is öltözködtek. Koljusa például többnyire mezítláb járt, csíkos háziszőttes nadrágba bújt meg szürke kihajtós ingbe, Dmitrij Petrovics Filatov és Borisz Lvovics Asztaurov körülbelül ugyanígy festett, csak ők cipőt is hordtak. Úgy döntöttek, hogy az útelágazásnál beülnek a bokrok közé. Furkósbotokkal fegyverkeztek fel.

Azokban az években a népbiztosok úgy közlekedtek, mint az egyszerű emberek; Kubinkáig vonaton utazott Szemasko is, ahol a megállapodás szerint várják és kocsin viszik tovább. Egy végtelenül kövér doktor – a helyettese – mindig vele tartott.

Zötykölődik az úton a trojka, a fogadóbizottság ül benne meg a népbiztos a helyettesével. Ekkor az orosz útonállás ősi rítusa szerint furkósbottal felfegyverkezett legények ugranak elő a bokrokból. Ráadásul még borostásak is, mert nem pazarolták az időt a borotválkozásra.

– Állj! – és hadonásznak a furkósbotokkal.

Szemasko helyettese megrémült, a farzsebében matat, ahol a pisztolyát tartja, de az sehogy sem akad a kezébe.

A legények bejelentik:

– Meghagyjuk az életüket, a pénzük se kell, de velünk jönnek oda, ahová mi visszük magukat.

A lovakat a zvenyigorodi útnak fordították, a kocsist leszállították. Koljusa fölült a bakra, kezébe vette a gyeplőt, a többiek a furkósbotokkal – díszkíséret gyanánt – mellette futnak a porban. Szemasko hamar rájött, miről van szó, és nagyon tetszett neki ez az egész. Így kezdődött az ismeretségük.

A népbiztos elrablásának történetét a Bölény szívesen mesélgette, de csak mint bármelyik más csínytevését, nem komolykodott, nem keresett mentséget. Később Ny. Ny. Voroncov tárta fel az okokat. A rablási históriában közrejátszott valami, amit a Bölény az őseitől örökölt. Haramiavére volt, a természete erősebbnek bizonyult a tudós szenvedélyénél, a természete folyton felborította a terveit. Hirtelen ötleteit mindig megvalósította. Rávette például társait, hogy rabolják el Anyikovóból a lányokat. Aztán magukkal viszik őket a biológiai állomásra, udvarolnak nekik, táncolnak és szórakoznak, hiszen nem elég a saját „hölgykoszorújuk". Rosszul sült el a dolog.

Egy lányt raboltak el: zsákba dugták. Szép csöndben fekszik, vinni is kényelmes – kövérkés, puha húsú leányzó. Megérkeztek, kirázták a zsákból, hát látják, hogy nem lélegzik! Annyira összegörnyedt a zsákban, hogy elvesztette az eszméletét. Fehéren fekszik, a szeme csukva. Koljusa és Asztaurov nagyon megijedt. Még jó, hogy munkatársnőjük, Minna Szavics nem veszítette el a fejét, magához térítette, vízzel locsolta, megnyugtatta a lányt. Ezzel a lányrablás be is fejeződött. Olja Csernova volt akkor a legfiatalabb munkatársnőjük az állomáson, de hatvan év elteltével is emlékszik az akkori nyár minden pillanatára, és szóról szóra ismétli a Bölény történeteit. Mint igazi főkolompos, azzal a játékkal szilárdította meg főkolomposságát, amit az egyetemen hozott divatba. Nem volt akkoriban röplabda, a futballt már eleget rúgta a gimnáziumban, így hát maradt a gorodki*. Hatalmas játékszenvedélyének köszönhetően hamarosan bajnok lett. Egyébként nem tudott egyszerűen csak játszani. Bajnok akart lenni. Bármiről volt szó, mindjárt a csúcsra tört, máskülönben nem is volt érdemes hozzáfognia. Az egyetem udvarán zoológus–kémikus versenyt rendezett. A kémikusok legjobb gorodkijátékosa Nyeszmejanov, a zoológusoké Koljusa volt. Itt, az állomáson sötétedésig játszottak. Fehér papírt tettek a bábuk mellé.

Emlékszik, hogy a zvenyigorodi állomáson Kolcov hogyan hozta el hozzájuk Herman Mullert, a neves amerikai genetikust. Muller Drosophilákat ajándékozott nekik. Aztán megjelentek Csetverikovnál a 2 savas poliszacharid keverékkel teli kémcsövek, mindenféle vörösszemű mutációk, „crossing over"-ek – génkicserélődések –, és végül megalakult a Droskoor.

Hogy mi az a Droskoor, a be nem avatottak közül sokáig senki nem tudta nekem megfejteni. Valami szeminárium, kör vagy klubszerűség, mondták, amelyen a Drosophilával kapcsolatos dolgokat vitatták meg.

Előbb volt a szó, vagy előbb volt a tett? Ez az, ami mindig zsákutcába tereli az embert. Filozófusok örök vitatémája. Mindig is vitatkozni fognak róla. Mert még abban, ami a szemünk láttára történik, még abban sem tudjuk mindig megragadni, mi volt előbb – a szó vagy a tett.

Ugyan mi hozta létre a Droskoort, a Csetverikov szívének kedves társulatot, ezt az ordító, nyüzsgő összevisszaságot, amelyből egymás után léptek színre – mint a harminchárom dalia – a különféle genetikai irányzatok megalapítói?

Tulajdonképpen a közlésvágy hozta létre. Az, hogy az ülésekre jellemző formaságok nélkül lehessen eszmét cserélni. Javasolni, vitatkozni anélkül, hogy tekintetbe kéne venni, mi lehetséges és mi nem...

Valami mégiscsak megelőzte ezt.

Aki elvégezte az egyetemet, annak illett tudománnyal foglalkoznia. De, mint már említettük, a Bölény nem fejezte be az egyetemet, és nem tette le az államvizsgát. Még nem fejezte be a tanulmányait, de már tudományos munkát végzett. Erről

* Gorodki: orosz népi játék, bottal és fabábukkal játsszák.

mindenki tudott, az egyetemen is tudták – és ez elég is volt. A húszas évek első felében a „papírélet" még nem uralkodott el a tudományon. Az embert a tettei alapján becsülték, a tudóst a munkája alapján, a diákot az alapján, mit hogyan ért és mire képes. Paradicsomi idők voltak, amikor mindenki pucéran járt, nem takargatta magát diplomákkal és címekkel. Amikor Koljusa külföldre ment dolgozni, tanára, Ny. K. Kolcov egy levelet adott neki, amelyben tanúsította, milyen ember a tanítványa. Ez helyettesített minden bizonyítványt és megbízólevelet. A lényeg, hogy az ő tanítványa és képzett genetikus.

És amikor Koljusa Moszkvában megszervezi az Alkalmazott Biológiai Főiskolát? Erre se volt semmiféle papírja, csak az a vágy hajtotta, hogy a tudomány számára valami nélkülözhetetlent hozzon létre.

Boldog idő! Üdvözült mosollyal emlékezett: akkorra szétzúzták az országot bekerítő ellenséget, és kedvenc dolgaival foglalkozhatott.

Így kezdte az erről az időről szóló történetét:

– Végtelenül kegyes volt hozzám az Úristen! És ahogy erről meggyőződtem, nekiültem a kísérleti biológiának.

Tizenötödik fejezet

Oscar Vogt neurológus volt, neuropatológus, az agyféltekék felépítésével foglalkozott, de a dongófajták kutatásában is neves szakembernek számított. Neki volt a világon a legnagyobb dongógyűjteménye. Egy szó mint száz, akár zoológusnak is tarthatták őt, vagyis, ahogy Koljusa mondta volna, az emberiség jobbik felébe lehetett sorolni. Vogt, aki rajongott a dongóiért, genetikai aspektusból akart közelíteni a dongófajtákhoz. Németországban nem talált megfelelő genetikust. Azaz ott volt természetesen a híres Baur, Goldschmidt és Stern, de ők más témákkal foglalkoztak. Úgyhogy a Vogtnál végzendő munka érdekesnek ígérkezett, Koljusa azonban kategorikusan visszautasította, és meg se jelent Szemaskónál, nem látta értelmét. Semmiféle rábeszélés nem hatott. Minek utazna Berlinbe, amikor neki itt is jó? Kolcov csak nem tágított. Meg kell hagyni: tudta irányítani a makacs embereit.

Miért Koljusát választotta Kolcov? Volt elég tehetséges tanítványa. Az évek is bebizonyították, hogy Kolcovnak tényleg kivétel nélkül minden tanítványa kiemelkedő genetikus lett. Asztaurov, Nyikolaj Beljajev, Romasov, Gersenzon... A fiatalok között azonban Koljusát tartotta a legönállóbbnak. Meg aztán Koljusának már öt munkája megjelent nyomtatásban. Az egyik egészen terjedelmes. Hogy mikor jutott rá ideje? Munkabírása egyenesen példa nélküli volt. Tudjuk, hogy továbbra is tanított, hogy magának, családjának és szüleinek jusson ennivalóra, Lelka akkorra már megszülte egészséges, torka szakadtából bömbölő Dmitrij fiukat, akit, ki tudja, miért, mindannyian Fomának hívtak. Az újdonsült apuka ezt mondogatta neki: „Ordíts csak, ordíts, nagyobb lesz a pofácskád."

Hogy aztán ezt mikor mondogathatta neki, azt nem lehet tudni, mint ahogy azt se lehet tudni, mikor játszhatott gorodkit. Az időbeosztás csak nem akar egyezni.

Feltéve persze, ha úgy számolunk, hogy egy nap akkor is csak huszonnégy órából állt. A tanítás heti ötvennyolc óráját vette igénybe. Vagyis naponta több mint kilenc órán át beszélt! Hónapról hónapra. Ekkora terhelést egyetlen más tanár se bírt ki. Voltak, akik megpróbáltak a nyomába érni, de hamar belefáradtak. Így gúnyolta őket: gyönge legények! Puhányok!

Kórusban természetesen már nem énekelt. Az énekesek számára megszűnt a frontfejadag, úgyhogy előny már nem származott az éneklésből. Egy hatalmas vekker csörömpölésére ugrott ki az ágyból. A vekkert hetedikes gimnazista korában vette, amikor kiderült, hogy folyton időhiányban szenved. Az egyetlen tartaléka, ahonnan le tudott még csípni, az alvás maradt. Ostobaság alvásra pazarolni nyolc órát, az élet egyharmadát. Egyszer s mindenkorra beállította a vekkert hétre, és mind később és később feküdt le, míg csak – már egyetemistaként – el nem érte, hogy két és fél órát aludjon éjjelente. Eleinte nehéz volt. Hogy azonnal el tudjon aludni, lefekvés előtt néhányszor körbefutotta a háztömböt, amitől is egy pillanat alatt halálosan mély álomba zuhant. Nem álmodott, ilyen ostobaságokkal nem foglalkozott. Nem volt rá ideje, ki kellett magát aludnia. Álmosságát fokozatosan le tudta gyűrni. Amíg Kolcov intézetében dolgozott, normális alvása négy és fél, öt óra volt. Ennyinél aztán szerencsére meg is állapodott. Aztán már élete végéig ennyit aludt. Van, aki azt mondja, hogy megfosztotta magát az alvás örömétől, de ő azt tartotta, hogy élni nagyobb öröm, mint aludni. Az a szabály is a segítségére volt, amit otthon még gyerekként szigorúan be kellett tartaniuk: ha felébredtél – kelj fel! Tilos volt ágyban heverészni. (Volt még két ugyanilyen kötelező érvényű szabályuk: semmit ne hagyj a tányérodon, és ne árulkodj!)

A vekker vadul csörömpölt a fejénél. Félóra múlva már a trolimegálló felé futott. Kilenckor kezdődött a tanítás a Precsisztyenszkij munkásfakultáson – szünetekkel, hogy átfusson az Orvospedagógiai Főiskolára és vissza is érjen. Kilenc-tíz órát beszél, két órát közlekedik. Este kilencre ért haza, teleette magát, mint egy ausztráliai őslakó, naponta egyszer mindent magába tömött, amit csak tudott, és elindult Kolcov intézetébe, amely szerencsére közel esett. Ott éjszaka egyig pepecselt imádott édesvízi halaival, később, 1922-től kezdve pedig a Drosophilákkal.

Akkoriban találta ki speciális eledelét: amit csak talált a szekrényben, a hűtőben, mindent a lábasba szórt – húst, kolbászt, kefírt, főtt krumplit, tojást, de lehet még sajtot, paradicsomot is, az egészet meg kell főzni, s feltálalni, hogy ne pazarolja az idejét előételre, első és második fogásra.

Miután hazament, még olvasott. Akkoriban az úgynevezett orosz filozófiát – Fjodorovot, Szolovjovot, Konsztantyin Leontyjevet, Sesztovot – habzsolta.

Sokan azzal ijesztgették, hogy életmódja miatt csaknem bizonyos a sorsa: szellemi és fizikai leépülés és pusztulás. Nem törődött velük; ez csak egy átlagos értelmiséginél következhet be. Ő nem épült le. Se szellemileg, se fizikailag. És nem is pusztult el. Fáradhatatlanul szaladgált és nyugtatgatott mindenkit, hogy a fej a lábhoz képest értéktelen szerv. A fejre ritkábban van szükség, a láb meg a kéz sokkal fontosabb a mindennapi életben. Így is élt: a lábával és néha a fejével.

1923-ra Kolcov maga mellé vette Koljusát az Orvospedagógiai Főiskolára gyakor-

latvezetőnek, adott valami kis fizetést is: elképesztő jövedelem volt, Koljusa először kapott pénzt a tudományért.

Az Alkalmazott Biológiai Főiskola ugyanúgy vonzotta, mint korábban. Érdekes diáktársaság verbuválódott itt össze – olyanok, akik a háborús években félbeszakították tanulmányaikat, de érdeklődésüket nem vesztették el. Olyan főiskolára jártak, amely egyértelmű szakképzettséget adott; különféle kurzusokat tartottak – erdő- és faipar, vad- és halgazdaság volt a témájuk, mindaz, amit a természet készleteiről, de megújuló készleteiről tudni kell. Ez volt a lényeg. M. Ny. Rimszkij-Korszakov zoológiaprofesszor, a zeneszerző fia, bevonta Koljusát egy új biológiai állomás megszervezésébe, bebizonyítva, hogy a fiatal tudós nagyszerű előadó és tehetséges pedagógus-szervező.

Ám Kolcov és a barátai komolyan aggódtak Koljusa egészsége miatt. A túlterhelésnek, különösen az ilyen mértékűnek, szomorú vége is lehet.

De még mindig nem beszéltem a Droskoorról, ami tagjainak legszenvedélyesebb szerelme volt. Itt született meg és teljesedett ki az evolúciós tanra vonatkozóan egy új gondolat: egyesíteni kell a modern genetikát és a klasszikus darwinizmust. Az ötlet magával ragadta az összes Drosophila-kutatót. Kolcov nem látogatta a Droskoort, nehogy a tekintélyével nyomassza vagy visszafogja a fiatalokat. Mintegy mellette állt, ám felül, a saját szintjén, míg amazok lent, valahol alant ordítoztak.

A Droskoor mozaikszó volt: a *kórusban ordítozunk a Drosophiláról* mondatból állt össze. A közös ordítozás fölött messzehangzóan szárnyalt Koljusa dörgő basszusa. Az „ordítozás" szó kétségtelenül illett a hangjára, mindenkiénél erősebb volt – egy lármás, nagyhangú, kiabáló, dörgedelmes stb. alak volt. Teljesen biztos, hogy ő találta ki a „Droskoor" nevet, még ha ezt nem is vallotta be... A név fennmaradt, és még a genetika hivatalos történetébe is bekerült. Az ordítozás közepette megőrződött egy sajátos rend, amely, ha úgy tetszik, kizárólagosan a „vörös fonál" elvében nyilvánult meg: közbeszólhatsz, bármilyen zagyvaságot összehordhatsz, de az előadó hadd vezesse végig a maga gondolatmenetét!

Kolcov nem ösztönzött és nem volt elnéző. Azok közé tartozott, akiknek a szeretetét nem könnyű felismerni. Mindenkivel egyformán udvarias, de nem nyájaskodik. Büszkék voltak rá. Senki se fordult el tőle még a legnehezebb időkben sem. Nem tanította őket a becsületre, de úgy esett, hogy minden tanítványa, a legidősebbtől a legfiatalabbig – Rapoport, Szaharov, Frizen – kínosan becsületes volt.

Most már talán érthető, miért nem akart Koljusa Berlinbe utazni. Ugyan minek menne Berlinbe, amikor itt is nyakig ül a legélvezetesebb munkában, amikor a Szovjetunióban fellendülőben van a genetika, amikor még egy olyan híres tudós is, mint Herman Muller, azt fontolgatja, hogy az Egyesült Államokból Moszkvába jön dolgozni. Nem, dehogy megy ő Berlinbe, Vogthoz, egy olyan ispotályba, ahol több az orvostudomány, mint a biológia.

Kolcov mégis elvitte őt a népbiztoshoz. Szemasko kifejtette, hogy erősíteni, emelni kell a fiatal szovjetköztársaság tekintélyét. Itt a kedvező alkalom, lehetőség van arra, hogy Európában egy közös német–szovjet tudományos központot hozzanak létre. Bűn lenne nem élni vele.

– Igen, igen, nem csak saját tudományos érdekeinket kell szem előtt tartanunk – helyeselt Kolcov.

– Az orosz tudósok általában tanulni jártak külföldre – folytatta Szemasko –, vagy valamelyik korifeushoz, vagy a metodikát elsajátítani, berendezésekkel ismerkedni, most meg azt kérik tőlünk, hogy egy orosz genetikus létesítsen genetikai laboratóriumot, hogy valóban tanítson – és nem ám zulukafferokat, hanem németeket.

Persze csábítóan ritka lehetőség: egy huszonöt éves fiatal orosz tudós Németországba utazhat, és ahonnan mindig hozták a „tudomány gyümölcseit", oda most ő viheti.

Kolcovnak azonban más indítéka is volt.

– Ott nem kell előadásokat hajszolnia, megfelelő fizetést kap, teljesen a kutatásnak szentelheti magát, a genetikának, tehát kizárólag a tudománynak élhet. Hogy a szervezés időszaka nehéz? De hisz ezek németek, Ordnung – teljes rend – lesz náluk. Amit mondanak, azt meg is csinálják, ami pedig kész van, azt nem kell átalakítani. Az új munka megszabadítja a túlterheléstől, a gondoktól, amik elvonják a munkától. Na és ha idegenek, akkor sincs semmi – hisz tud németül.

Jól tudott németül, angolul is és franciául is. A gimnázium meg a házitanítók megtették a magukét. Szemaskónak egyébként nem volt teljesen igaza – azelőtt is volt rá példa, hogy oroszok külföldre mentek tanítani. Elég, ha csak Koljusa apját, Vlagyimir Nyikolajevics Tyimofejev-Reszovszkijt említjük. Ő a pétervári egyetem fizika-matematika szakán végzett. 1871-ben Közép-Ázsiába utazott, hogy valamilyen fogyatkozást megfigyeljen. Ehelyett azonban körülnézett, és elszörnyedt hazája földjének állapotán. Mint Ragyiscsevnek, neki is „megsebezte a lelkét", no nem az emberek szenvedése, hanem az utak állapota, helyesebben az utak rémisztő hiánya, melyből a sötétség, az elmaradottság, a kulturálatlanság és a jognélküliség következett. Ezer kilométereken keresztül semmi közlekedési lehetőség! És ettől úgy szenvedett, hogy sutba vágta tudományos karrierjét, az asztronómiát. A disszertációját ugyan ragyogóan megvédte, de aztán környezete nagy csodálkozására és bánatára Pétervárra utazott, ahol beiratkozott az újraszervezett Közlekedés- és Útépítő Főiskolára. Mérnöki tárgyakat tanult, két év alatt végzett, és máris nekilátott utakat építeni. Aztán egyfolytában vasutat épített. Úgy fektette a síneket versztről versztre, mint a jövendő Oroszországba vezető utat. A vasút segítségével akarta legyőzni az orosz elmaradottságot, a nép tudatlanságát és szegénységét. Első önállóan tervezett útja Szibériában volt, a Jekatyerinburg–Tyumeny nagy szibériai vasút északi bevezető szakasza. Az utolsó pedig az Odessza–Bahmacs vonal, rajta az akkoriban jelentősnek számító mérnöki létesítménnyel, a Dnyeper-híddal. Ezt követően, 1913 karácsonyán halt meg. Összesen vagy tizenhatezer versztnyi vasutat épített. Közöttük az Elton–Baszkuncsak vonalat leágazással a volgai kikötőhöz. Nem nagy, de különleges vasútvonal: sós sivatagon át vezetett, és meg kellett oldani az ezzel kapcsolatos építési problémákat. Ezt követően hívta meg egy angol–francia vegyestársaság Észak-Afrikába. Marokkótól a Szahara széléig akartak vasutat építeni. Az idősebb Tyimofejev-Reszovszkij elindult, hogy „megtanítsa rá az idegeneket", mit hogyan kell csinálni sivatagi körülmények között. Az angolok meg a franciák nem hívtak sűrűn orosz

mérnököket építésvezetőnek. Vlagyimir Nyikolajevics se vállalta a vezetést, csak tanácsadói szerepre vállalkozott. Így mondta: a saját szélhámosainkat már kiismertem, tudom, hogy bánjak velük, de a külföldieket nem akarom tanulmányozni. Kár, hogy akkoriban nem érdekelték Koljusát az apja ügyei, talán azért sem, mert apja élete folytonos utazgatásokban telt, mindig távol volt, nem látta valami gyakran. Koljusa akkor született, amikor apja ötven körül járt. Jól emlékezett viszont apja elefánt- és tigrisvadászatokról szóló afrikai vadászélményeire.

Kiderült tehát, hogy külföldre utazni és „idegeneket" tanítani öröklődő tyimofejevi hagyomány. Lelka is igyekezett rábírni, akárcsak Kolcov és Szemasko.

„Ha az ember huszonnyolc éves koráig semmi komolyat nem alkotott a tudományban, akkor már nem is fog" – ezt a mondatot fogja kíméletlenül ismételgetni a fiataloknak. Könyörtelen mondat. 1925-ben mintha lett volna még valamennyi tartalék ideje. No meg azért véghez is vitt már ezt-azt. De vajon jelentőset-e? Tudta, hogy már-már közel jár valamihez, igazán lelkes volt, lázasan dolgozott... Végül az döntötte el a dolgot, hogy Németországban nem kell tanításra pazarolnia az idejét. Elfogadta az állást.

Kiküldetés, megtisztelő kiküldetés volt ez, irigyelték is érte, ő pedig sóhajtozott. Legjobban azt sajnálta, hogy meg kell válnia a Csetverikov-féle Droskoortól.

– Tudja, a múltkor nem meséltem Alekszandr Nyikolajevics Promptovról. Ő is járt a Droskoorba...

– De, említette.

– Na és ha említettem? Nemcsak genetikus volt, hanem ornitológus is, és a madárdal szerelmese. A madarak éneke külön tudományt érdemelne. Promptov utánozni tudta Közép-Oroszország minden verébfajtáját. Akkoriban nem volt magnetofon meg más efféle ravasz szerkentyű, nem volt mire rögzíteni a trillákat meg a csicsergést. Ő megjegyezte. Minden szabad idejét mezőkön és ligetekben töltötte, figyelte a madarakat. Istenemre mondom, tudott beszélgetni a madarakkal, de a verébfélékkel mindenképpen. Kicsit púpos volt és sántikált is, nyomorultnak látszott, pedig ő volt a madarak királya! Ráadásul írt már néhány kiváló munkát a madarak származásának genetikájáról... Hát Asztaurovról meséltem-e?

Semmi sem szerzett neki olyan örömet, mint az, ha tehetséges emberről mesélhetett. Mások tehetsége iránt rajongani ritka dolog mind a tudományos, mind a művészeti életben. A Bölény egyáltalán nem ismerte az irigységet. Amikor Sz. Sz. Csetverikovról, Ny. I. Vavilovról, V. I. Vernadszkijról beszélt, kalaplevéve, a legnagyobb tisztelettel hajolt meg előttük. Az ő rendjéhez tartoztak, amelyben három tulajdonság szükségeltetik: tehetség, becsület és munkaszeretet. Nem csak az élvonalbeli tudósokat becsülte. A feledés homályából vezetett napfényre zoológusokat, ichtyológusokat, egy bizonyos Zverev nevű botanikust, munkájukat, emberi tulajdonságaikat kellő módon értékelte. Mint ahogy tisztában volt saját szavának súlyával is. Dicséretét kitüntetésnek vették. Véleménye többet számított, mint a hivatalos elismerés. Ha szerinte például Tahtadzsjan volt a legjobb orosz botanikus, akkor tényleg az volt, és senkit se zavart, hogy Tahtadzsjant csak nemrég választották be az akadémikusok közé. De elismerték, mindenki tudott róla, az egész világon elismer-

ték. Ha ő azt mondta, hogy Blumenfeld a legokosabb ember, akkor ezt mindenki el is fogadta.

De ugyanilyen kíméletlenül és egyenesen számolt le minden rendű és rangú tehetségtelenséggel.

A Droskoor fénykorában volt egy bizonyos Vengyerovszkij. Kardszíjjal és katonai egyenruhában járt. Koljusa azt kántálta a háta mögött: „Mikor hiszékeny és fiatalka voltam, az uniformistól majd megbolondultam." Vengyerovszkij felfortyant, megsértődött, és végül írásban panaszt tett Koljusa ellen.

Tizenhatodik fejezet

Kolcovval nehéz volt ellenkezni. Mindenfajta – a szentimentális, a romantikus, a könnyelmű – butasággal szemben kíméletlen volt.

– Sokan nem szerették, komornak, ridegnek tartották. Féltek tőle, mert kigúnyolt mindennemű ostobaságot, s még nyilvánvalóbbá vált a szintkülönbség. Vagyis ha nem értettél valamit, akkor megmutatta, mennyire nem érted. De azokkal, akiket szeretett és becsült, egyszerűen és szívélyesen viselkedett.

A Droskoorban megállapodtak, hogy semmi értelme tekintetbe venni a résztvevők életkorát a tudományos vitákban. Már az ókori görögöknél se jelentett védelmet sem az életkor, sem a társadalmi helyzet, sem a barátság. „Platón a barátom, de az igazság drágább!"*

Kolcov számára szintúgy nem létezett életkor és társadalmi helyzet szerinti megkülönböztetés. Koljusáék házasságát helyeselte, és a házaspár mindkét tagját barátságába fogadta.

Kolcovot egyaránt tartották nagy vezetőnek és nagy tanárnak. Akkoriban az volt a normális dolog, ha a tanári és a vezetői tekintély egybeesik. Egy vezetőhöz senki nem írt disszertációt. A beosztottak féltek volna fölfedni előtte a gyámoltalanságukat. A tehetségtelen nem juthatott kiváltságokhoz a tehetségesek kárára. A forradalom után rossz idők jártak a középszerűekre, a kalandorokra, azért ők aztán nem is törekedtek a tudományos életbe. Nem igazgatókat választottak akadémikusnak, hanem akadémikusokat neveztek ki igazgatónak.

Szegényebb volt a tudomány, lapos volt a pénztárca. A monográfiákat csomagolópapírra nyomtatták, akadémikusi fejadag nem létezett. A tudomány ennek ellenére jól érezte magát. A kényszerdiéta nem zavarta a lelkesedést. Akkoriban sok butaságot csináltak, de akadtak igazán okos, értelmes tettek is.

A. V. Lunacsarszkij művelődésügyi népbiztos Vlagyimir Mihajlovics Simkevicset hívta meg rektornak a leningrádi egyetemre. Simkevics akadémikus, a gerinctelenek legismertebb szakértője meggyőződéses darwinista, materialista volt, és emellett a

* Amicus Plato sed magis amica veritas. Szó szerint: Platón a barátom, de még inkább az igazság.

kadetpárt tagja. Lunacsarszkijt ez nem zavarta. Az egyetemi tanári kar elképedt: a bolsevikok egy kadetra bízzák az egyetemet! Lunacsarszkij tudta, mit csinál: először is, Simkevics megvesztegethetetlenül becsületes ember volt, másodszor, ez a lépése sok tudóst ott tartott az egyetemen, fölkeltette az új hatalom iránti rokonszenvüket. Az egyetem hosszú folyosóján, ahol a tréfacsinálók görkorcsolya-versenyeket rendeztek, kis asztalkák álltak „Eszerek", „Mensevikek", „Bolsevikok" felirattal. A diákok gyűléseztek, a pártok fiatalokat verbuváltak. Simkevics, de a hatalom is békésen tűrte ezt, és ő egészen a haláláig lelkiismeretesen vezette az egyetemet. A diákokat a peterhofi Természettudományi Főiskola megalapításával hódította meg: a lichtenbergi herceg birtokán új kutatóhelyeket állított fel – Gyerjugin hidrobiológiai laboratóriumát, Naszonov, Koszticsev, Dogel, Filipcsenko laboratóriumait. Aranykor volt! Jurij Ivanovics Poljanszkij, aki ekkoriban írta diplomamunkáját, legboldogabb éveinek ezeket tartotta. A forradalom előtti hangulatot hasonlítani se lehetett az akkorihoz, mindenki meggyőződhetett róla, hogy az új hatalom nemcsak szavakkal, de tettekkel is a tudomány mellett áll.

A szegénység, amiben mind a professzorok, mind a diákok éltek, gazdaságilag igazolt volt, mindenki elfogadta, ezenkívül egyenlőség nyilvánult meg benne, ugyanaz a szent eszme – szabadság, egyenlőség, testvériség –, ami a nagy francia forradalom hagyatékából fennmaradt.

Tyimofejevék csak akkor vették észre szegénységüket, amikor Németországba készülődtek. Kiderült, hogy nincs miben utazniuk. Se cipőjük, se ruhájuk. Koljusának volt egy régi csizmanadrágja, egykor kék lehetett, de most, hogy agyonhordta, meghatározhatatlan színű: itt sötétszürke, ott seszínű. Aztán volt még „tankja" – egy térdig fűzős angol katonacsizmája. A fűzője rég elszakadt, tussal festett madzag helyettesítette. Koljusa hetente bekente a csizmáját ricinusolajjal, mivel tudta, hogy az elpusztítja a rothasztó baktériumokat. Nem is ment tönkre a csizma, és teljesen vízhatlan lett. Volt még egy gimnasztyorkamaradványa, egy lenvászon nyári nadrágja meg öt inge. Nyáron mezítláb járt, télire gyapjúbocskort húzott, abban dolgozott; öregasszonyok készítették a spárgatalpat. Külföldre utazni, ahol szövetnadrág, zakó dívik, így nem lehetett. Hogy vásárolni kéne? Vogt felajánlotta, hogy fizeti az utazást, útipénz címén kiutal valamicskét. Koljusa azonban büszkén visszautasította. Hogy is fogadhatna el pénzt a németektől munka nélkül, hogy adósodhatna el? Úgy viselkedett, mint egy nagyúr. Egész életében úgy viselkedett. Az elől is mereven elzárkózott, hogy Berlinben bútorozott lakást béreljenek a számára. Majd mi magunk veszünk ki lakást! Semmiféle szívességet nem fogadott el. Önérzete, jobban mondva gőgje nem hagyta. Nehogy azt gondolják róla, hogy szegénysége miatt alamizsnát fogad el.

Lelkának elegáns ruhákat sikerített a nénikéje egy selyemfüggönyből. Neki pedig szereztek egy szürke inget rágombolható tartalékgallérral, két alsónadrágot, és találtak egy szabót, aki elvállalta, hogy Lelka nagyapjának régi, irdatlan köpenyéből varr egy mellényes öltönyt. Méretet vett, és pontosan ki is tellett a zakó, a nadrág meg a mellény. Másuk aztán nem is akadt, mert az egész forradalom előtti ruhatárat fölélték. Igaz, apja diákkori ünneplő zubbonyát megtalálták – fehér, aranygombos, állógalléros, oldalt hasítékkal a kard számára. De mindenkinek az volt a véleménye,

hogy ez nem huszadik századi ruha, átalakítani pedig nem lehetett. A barátaiktól kölcsönkért pénzen vettek félcipőt és két pár tartalék cipőfűzőt. Az öltönnyel már útközben bajok támadtak: a könyökén és a térdén hólyagosodni kezdett. Vasalhatták akármennyit, nem sikerült kisimítani. Talán a köpenyanyagban volt a hiba, az ördög tudja. Egyvalami segített: Koljusa termete. Ő semmiféle öltözetben nem vált nevetségessé, provinciálissá. A hólyagok persze nem váltak díszére, de Koljusa ügyet se vetett rájuk, mintegy tőle függetlenül léteztek, és az emberek se foglalkoztak velük. Annál is inkább, mivel akkoriban az értelmiség nem szégyellte a szegénységet.

Vitte őket a vonat a rekkenő júliusban. Mezők, új házak friss deszkáitól tarkálló falvak tünedeztek fel... 1925-öt írtak. Ez a nep-korszak kellős közepe. Az állomásokon sült csirkét, forralt tejet, hallal, házi sonkával töltött habkönnyű pirogot adtak-vettek. Koljusa egész úton evett és énekelt. Az út mentén rozsdás vaskupacok tornyosultak. Igáslovak vontatták az állomásokhoz a repülőgép-, páncélautó-, lövegmaradványokkal – híres csaták szemetével – teli szekereket; az emberek mindezt szitkozódva takarították el a mezőről. Ugyan mire jó ez az ócskavas? Senki nem hitte, hogy valaha is új ágyúkat öntenek belőle. Németország többet nem fog háborúzni. Lerombolt, koldusszegény lengyel falvak, lerombolt katolikus templomok, ameddig a szem ellát, és a keresztutakon kőfeszületek. Ki nyerte meg ezt a háborút? A gaz, ami felverte a mezőket? Bűzt és vért fröcsögve pukkant szét a császári hiúság buborékja.

Nevetséges visszaemlékezni, hogy csöppnyi izgalom nélkül kelt útra Németországba, majdhogynem misszionáriusi elhivatottsággal – tanítani, meghonosítani a genetikát, szakembereket képezni, felvilágosítani a szegény germánokat. Legbelül azért tartott tőlük, tudta, hogy nem olyan reménytelenül együgyűek, de túltengett benne a felsőbbrendűség érzése.

Semmiféle igazolványt, papírt nem vitt magával, diplomája se volt, csupán Kolcovnak azt a bizonyos levelét őrizte, amelyben az állt, hogy Tyimofejev-Reszovszkij az ő tanítványa, ő oktatta és ajánlja.

Kolcov, komoran fújtatva a bajsza alatt, búcsúzkodás közben azt mondta: „Bolygassa meg az életet, ne hagyja, hogy állóvízzé váljon, akkor majd minden rendben lesz."

Senki ne higgye, hogy irigyelte Koljusát. A németek ínsége mindenesetre jóval kevésbé aggasztotta, mint a szerencsés lehetőség, amit mindenképpen ki akart aknázni tanítványa számára.

Tizenhetedik fejezet

Az intézet Buchban, Berlin egyik peremvárosában kapott helyett. Koljusa először is a Droskoor mintájára megszervezte a laboratóriumon belüli „társalgót". Tyimofejevéknél volt a haditámaszpont. Hogy miért nem a laboratóriumban? Meg kellett volna várni, míg végeznek a takarítónők. Otthon viszont kellemes. Teáznak és véleményt cserélnek. A németek nincsenek hozzászokva az ilyen házi „kórusban ordítozáshoz". Ők inkább sörházakban szoktak összejönni.

– Szóval, hozzászoktattuk őket a mi módink szerint, a szamovár mellett folytatott beszélgetéshez. Így hát eljártak hozzánk. Szüzek voltak a genetika területén, meg kellett őket tanítani arra, hogy gondolkodjanak el a problémákon. Ez rettenetes nehéz volt. Hogy egy felnőtt embert, aki ráadásul még tudósnak is tartja magát, gondolkodni kényszerítsünk – akkor már könnyebb egy macskát idomítani.

Minden jól bevált moszkvai mintára történt. Moszkvában Csetverikovnál, Romanovéknál vagy Tyimofejevéknél gyűltek össze – otthon szabadabban beszélgettek, mint a laboratóriumban. A németek haza nem hívtak senkit, minden alkalommal Tyimofejevék szűk kis lakásában találkoztak.

Buch huszonöt kilométerre fekszik Berlin belvárosától. Ma Berlin része, akkor azonban Buch és Berlin tulajdonképpeni határa – Blankenburg – között kilenc kilométer volt. Úgyhogy egészen visszavonultan éltek, ami mindenféle tekintetben kényelmes volt. Buchban hatalmas, négy és félezer ágyas kórházi szárnyakat építettek, két és félezer ágyas tüdőszanatóriumot, klinikákat, összesen tizenötezer férőhellyel, ami magában foglalta a kiszolgáló személyzetet és az intézeteket is.

Micsoda boldogság volt zavartalanul dolgozni! Dolgozni reggeltől estig – ennél csodálatosabbat elképzelni sem lehet.

Először is befejezte munkáját az egyedfejlődés genetikájáról, nagyszerű génfiziológiai munka volt; aztán 1927-ben Lelkával közösen fejezett be két kutatást a populációgenetika területéről. Ez igazolta Csetverikov korábban felállított elméleteit.

Kutatási területét bővítette, mind több erőt érzett magában. Munkájába bevont két fizikust, Max Delbrücköt és Karl Günther Zimmert, akit röviden csak Ká-Gének hívtak. Mindenkinek volt ragadvány- vagy beceneve. Koljusát a Koljusán kívül csak az egyszerű Tim névvel illették. Ká-Gé flegmán mindenre ráért, szenvtelen volt, módszeresen, ráérősen dolgozott, és ezért volt ideje, hogy megkonstruálja a legkülönfélébb sugárfajtákkal történő besugárzáshoz szükséges berendezéseket, továbbá a sugárdózis mérésére olyan módszert dolgozott ki, amit ma is használnak. Nyikolaj Viktorovics Lucsnyik mesélte, hogy Tim és Ká-Gé nagyszerűen kiegészítették egymást, a forrófejű, türelmetlen, nagyhangú a megfontoltat, aki egy csésze kávé fölött eregette pipájából a füstöt... Azt hinné az ember, ellentét van köztük, hogy nem tudnak kijönni egymással. De ők barátok lettek, mégpedig hosszú évekre. Az, hogy más, még nem jelenti azt, hogy „ellenjavalt". „Ká-Gé kísérletező típus volt – meséli Lucsnyik. – Eszelős ötleteit Tyimofejev a többi barátjával – az elméleti fizikus Max Delbrückkel, Pascal Jordannal, John Bernallal vitatta meg."

A Bölény elnevezés már egy más időszakot – az ötvenes-hatvanas éveket – jelez. Sokak, elsősorban a vele egykorúak számára Koljusa maradt, azok pedig, akik felnőttként ismerték meg, Timnek szólították. Volt elég beceneve, maga is bőkezűen osztogatta őket.

– Micsoda ember az – jegyezte meg –, akinek semmiféle csúfnevet nem lehet adni, az olyan aztán igazán szürke valaki!

Németország a húszas években a lehető legbarátibb viszonyban állt Szovjet-Oroszországgal. Az 1922-es rapallói egyezményt követően Németország elsőként

létesít diplomáciai kapcsolatot a fiatal szovjet köztársasággal, helyreállítja a kereskedelmet, később barátsági és semlegességi szerződést köt. Közös kiadókat, részvénytársaságokat alapítanak. Szovjet és német fizikusok, villamosmérnökök, kémikusok találkoznak... Német–orosz folyóiratok jelennek meg.

Megdöbbentő gyorsasággal vívott ki magának tekintélyt ez az orosz férfiú, akit Szovjet-Oroszországból küldtek ide. Mind a németeknek, mind az akkori tudományos életnek a javára kell írnunk: orosz vagy szovjet, ez egy csöppet se zavarta őket, mint ahogy fiatalsága és magabiztossága sem.

Sz. Sz. Csetverikov 1926-ban kiadta azóta klasszikussá vált, *Az evolúciós folyamat néhány mozzanatáról a modern genetika szempontjából* címmel írott művét. Azt fejtegette, hogy a természetes populációk nem létezhetnek külső kényszerítő hatások nélkül, tehát minden bizonnyal sok különös mutációt fognak produkálni. Úgy szippantják magukba ezeket, mint a szivacs. Koljusa ezt a következtetést kísérletekkel támasztotta alá. Több száz ecetmuslicából kitenyészti az új nemzedéket, és kigyűjt belőlük huszonöt különféle mutációt. 1927-ben publikálja *A Drosophila természetes populációinak genetikai vizsgálata* című munkáját. Ugyanebben az évben Csetverikov is Berlinbe érkezik az V. Genetikai Kongresszusra, és erről a témáról tart előadást. A legjobban óhajtott, leglelketmelengetőbb dolog, ami csak előfordulhat a tudományban – ha a papírra vetett gondolat a kísérlet során színes, minden részletében látható valósággá válik. Egyszerre megvalósult álom, de nem, nem is álom, édes látomás!

A publikációnak külföldön is volt visszhangja. A genetikusok újabb és újabb élőlényeken próbálták a felfedezést bizonyítani. Koljusa is teljes gőzzel folytatta a munkát. Hogy miért? Nagyszerű távlat nyílt meg előtte. Egyfolytában arathatott...

– A tudósnak elég lustának kell lennie – magyarázta nekem a Bölény. – Az angol ezzel kapcsolatban ismer egy nagyszerű szabályt: nem érdemes azt megtenni, amit a németek úgyis megcsinálnak.

A visszamutálásokkal foglalkozott; azt vizsgálta, hogy a Drosophila-mutánsok nem kanyarodnak-e vissza a normához? Akkoriban az a feltételezés terjedt el, hogy minden mutáció megsemmisíti a gént. Ő nem hitt ebben. Ha megsemmisíti, akkor nem létezhetne reverz mutáció, holott neki sikerült kimutatnia. Az ember kesztyűt húzhat és kiverheti az ablaküveget, de ugyanakkorra ütéssel nem ragaszthatja össze a törött üveget. Vannak példák és hasonlatok, amelyek a tudományos érvelésnél is erősebben hatnak.

Egyidejűleg azt is tisztázta, hogy a kiválasztás és a külső körülmények hogyan hatnak egy meghatározott mutáció különböző megnyilvánulásaira. Éveket áldozott tíz meg tízezer muslica megfigyelésére. Egymást követő nemzedékek, behatás, vizsgálat, számlálás. Hét évig tartott ez a munka. 1934-ben végre sikerült publikálnia az eredményt. Ez volt első nagyobb tanulmánya, jobban mondva könyve, majd miután e probléma tisztázódott, leülepedett, egy rövid összegző cikket tett közzé, amely hosszú időre tanulságokkal szolgált. Mert minden munkát lehet röviden is vázolni, feltéve, ha a kutató maga is tisztán lát. A lehető legegyszerűbben kifejteni a mondanivalót – ez az igazi tudomány!

Olyan következtetésre jutott, ami sok mindent meghatározott: minden kiindulás legyen egyszerű.

Niels Bohrtól hallotta egyszer, és örökre megjegyezte: ha az ember nem érti a problémát, számtalan képletet összeírkál, amikor viszont tisztában van a lényeggel, legrosszabb esetben is csak két képletre van szüksége.

Közben sugárgenetikával is foglalkozott – nagy dózisok, kemény sugárzás és hasonlók. Ennek eredményeképpen jelent meg Göttingenben a híres *Zöld füzetek*, amit Max Delbrückkel és K. G. Zimmerrel közösen írt.

– Nem hallott a *Zöld füzetek*ről? – kérdezi tőlem.

– Nem hallottam – vallom be.

Minél kevesebbet tudok, annál érthetőbben és részletesebben mesél. Nem ugorja át, hanem beleveri üres fejembe az elemi ismereteket. Néha egyenesen provokálom őt, kizárólag az örömért, hogy hallgathassam, a *Zöld füzetek*ről azonban tényleg semmit sem tudok. Tudatlanságom elkedvetleníti, mintha legalábbis a dekabristák Zöld Lámpásáról, a zöld forradalomról nem tudnék...

Nem akarok leltárt készíteni tudományos eredményeiről, ez nem az én feladatom; én egy ember életét mondom el, mivel – szerintem legalábbis – figyelemre méltó és gondolkodásra késztető.

Szidja tudatlanságomat, szégyenli, hogy nem informálódtam olyan dolgokról, amelyeket pedig minden kultúrembernek tudnia kell, én pedig magamban korholom a tudósokat önteltségük miatt. Azt hiszik, hogy a DNS, a kromoszómák, a kettős spirál felfedezése körül forog a világ. Ujjong az emberiség – megfejtette az élet szerkezetének egy újabb titkát! A világméretű ünnepet díszlövésekkel köszöntik, mert nincs ám fontosabb ezeknél az eseményeknél, minden más lényegtelen.

A hálátlan halandó ehelyett Churchillnek, a tengerészgyalogosoknak emel emlékművet, a trafikosok Beatles-fotókat árulnak, rajongók tömege ostromolja Karpovot autogramért. Mivé lett a világ, amelyben a sportolókat és a tábornokokat jobban ismerik, mint a Természet rejtjeleit megfejtő zseniket!

A felfedezést hétköznapok követték, amikor alig-alig, apró léptekkel sikerült előbbre mozdulni. Ez unalmas volt. Elhatározta, hogy az evolúciót sirályokon és cinegéken fogja vizsgálni, majd rendszerezi az anyagot. Meghatározott mutációk életképességével kapcsolatban végzett kísérleteket. Fokozatosan alakult ki az evolúció indítómechanizmusainak mennyiségi vizsgálata. Sikerült meghatároznia a minimum- és a maximumpopulációt. Elképesztően nagy lehet a különbség. Megtörténhet, hogy egy bizonyos évben egy adott populáció hirtelen irtózatos mértékben elszaporodik. Vegyük például a kártékony rovarokat északon. Naponta is ingadozhat a számuk akár pár darab és tízmillió között. A periodikus kilengés százezrekre rúghat, ami egészen hihetetlen. Vagy például a selyemhernyó úgy elszaporodik, hogy csupaszon meredeznek a fák. És akkor az észre sem vett mutáció hirtelen elképesztően elterjed, olyan korszakokat átugorva, amelyek egyébként több ezer évet igényelnének. Csetverikov korábbi gondolatait továbbfejlesztve Koljusa az élet hullámzásának mechanizmusát kereste. Vajon mi a lényege? Az életnek ez a hullámzása milyen szerepet játszik az evolúcióban? Sok éven át gondolkodik, tanulmányozza ezeket a jelenségeket. 1938-

ban szenzációs előadást tart a genetikai társaság éves közgyűlésén *A genetika és az evolúció a zoológus szemszögéből* címmel, 1940-ben társszerzője a Julian Huxley által szerkesztett *Új rendszertan* című, a genetikának és az evolúciónak szentelt könyvnek, amelybe a világ vezető biológusai írtak egy-egy fejezetet – a Bölény a harmadikat, Vavilov pedig az utolsót. Julian Huxley a híres angol író, Aldous Huxley testvére volt. A Bölény ugyan másképp tartotta őket számon: Aldous volt a testvére a két híres biológusnak, Juliannak és Andrew-nak, Thomas Huxley unokáinak – a nagypapát egyébként „Darwin bulldogjának" nevezték, mivel a darwinizmus meggyőződéses híve és védelmezője volt.

Ekkor már megerősödött a fizikusokkal kötött barátsága. Koppenhágában részt vett Bohr szemináriumain, s kezdte átcsalogatni a fizikusokat, akik biológiai problémákkal akartak foglalkozni. Elhatározták, hogy különválnak Bohrtól, és létrehozzák saját nemzetközi „biotársalgójukat".

Akkor azonban, a húszas évek végén, a harmincas évek elején még csak megérteni kezdték a problémát.

– Max Delbrückkel, majd Paul Dirackal láttuk, hogy mindenhol, ahol valamilyen kezdetleges élőlények szaporodnak, magukhoz hasonlót hoznak létre – mindenhol a molekulák megduplázódásáról, replikációjáról van szó! Az élet egyik leglényegesebb jelensége nem az, hogy élőlények tömege fejlődik ki, hanem hogy az alapvető egyedek száma megsokszorozódik. Ez a bizonyos kezdetleges élőlény magához hasonlót hoz létre, és magától el is taszítja, egy új individuumot ajándékozva meg ezáltal az élettel.

A „társalgót" a Rockefeller Alapítvány finanszírozta. Nagy tudósok gyűltek össze: a genetikus Delbrück, a citológus Caspersson, biológusok: Baur, Stubbe, Ephrussi, Darlington; fizikusok: Heisenberg, Jordan, Dirac, Bernal, Lee, Auger, Aston. Rendszerint valamelyik divatos fürdőhelyen jöttek össze, elő- vagy utószezonban, amikor olcsóbb a szállás.

Minden szemináriumon, összejövetelen, találkozón, minden előadásában orosz tudósok – Kolcov, Csetverikov, Vernadszkij és a többiek – munkáira hivatkozott. Ha Thomas Huxley a „Darwin bulldogja" gúnynevet érdemelte ki, akkor Koljusát az „oroszok bulldogjának" lehetett volna nevezni. Nagyrészt neki köszönhető, hogy a világ tudományos életében tisztázódni kezdett az orosz tudósok hozzájárulása a biológiához. A Nyugat számára is váratlanul nagynak, és ami fő, termékenynek bizonyult ez a hozzájárulás: sok új gondolatot adott.

Az „elcsábított" fiatal tudósok már akkor sem emlékeztették dolgozószobai remetékre. Akikhez hasonlítani lehet őket, azok a mai fizikusok, kibernetikusok, ezek a könnyűbúvárok, alpinisták, diszkótáncosok, nőcsábászok, a költészet meg a buddhizmus tudorai. Egyszerűen akkor kevesen voltak, időtöltéseikről, lelkületükről kevesen tudtak. Mindazonáltal vidáman, jóhírükkel csöppet sem törődve tudtak élni.

Ezeken a biotársalgókon merült föl az ötlet, hogy izogörbéket fognak rajzolni. Weisskopf és Gamow az izokalokat, a női szépség görbéit dolgozta ki az izoterma, a hőmérsékletgörbe hasonlatosságára. Berajzolták őket Európa térképébe. A tudóstársak, bárhová utaztak is, kötelesek voltak leosztályozni a helyi szépségeket. Tisztázni

kellett, hogyan oszlanak meg Európában a szép nők, hol vannak többen, hol kevesebben. Mindenhonnan begyűjtötték az adatokat. Rosetti Olaszországból, Chadwick Angliából, Auger Franciaországból küldte őket. A megfigyeléseket többnyire az utcán végezték. Ötpontos szisztéma szerint osztályozták a szembejövő nőket. A megfigyelő a barátaival sétált, akik segítettek az elbírálásban, és abban, hogy tárgyilagos maradjon. Négyest adtak annak, akire a megfigyelő fölhívta barátai figyelmét; ötöst kapott az, akire *nem* kellett felhívnia a figyelmüket; hármast azoknak a nőknek adtak, akik rájuk figyeltek fel. Vagy ezer nő adatát dolgozták fel statisztikailag, úgy állították fel a görbéket. A legtöbb szépség Dalmáciában, Szerbiában volt, Olaszországban pedig Bolognában és Toscanában. Közép-Európában kiemelkedő csúcsok nem mutatkoztak. Rosettinél függött egy nagy térkép, amelyre berajzolták a buzgó megfigyelők több éven keresztül fáradhatatlanul gyűjtött adataiból nyert görbét.

A buchi társalgókra kezdtek más városokból is eljárni. Emiatt az időpontot át kellett tenni szombatra. Az osztály terjeszkedett, már nyolcvan főt számlált, a legnépesebb volt az akkori tudományos életben. Nagy vonzerőt gyakorolt a fizikusokkal való újszerű együttműködés.

Max Delbrück, Bohr és Born tanítványa, a szerves kémia egyik megalapítójának unokája fiatal volt, magabiztos és szemtelen.

– Mi is szemtelenek voltunk vele. Ettől hamar kijózanodott.

Bohrnál, Koppenhágában Delbrück Gamowval dolgozott együtt, 1932-ben pedig visszatért Berlinbe, ahol Otto Hahn és Lise Meitner asszisztense lett a Vilmos Császár Intézetben. Főleg a gén természetének titkai érdekelték. A Drosophila genetikai elemzését követően a Bölény akkor már meg tudta mérni a gént, amelynek nagyságát a molekula méretéhez lehetett hasonlítani. Hasonló eredményekre jutottak Vavilov moszkvai intézetében is.

A gén egy sajátos molekula, de már az élet eleme. Végre érzékelték, csak el tudták csípni...

Közös cikkükben mindez benne volt. Akkor nem keltett különösebb feltűnést. Nem volt még számára előkészítve a talaj. Túl korán jelent meg. A felfedezésnek a maga idejében kell megjelennie, máskülönben megfeledkeznek róla. Egy kis előretartás elengedhetetlen, de a hangsúly a *kicsin* van – mint amikor mozgó célpontra lő az ember.

Később azonban erre a cikkre hivatkozott Schrödinger a nagy port felvert *Mi az élet?* című művében, és a Bölény felfedezése akkor vált szenzációvá.

A biológia, a genetika, a sugárgenetika előrelépett az európai országokban is és az Egyesült Államokban is. Pezsgett a munka Anglia, Franciaország, Svájc, Németország, Oroszország, Olaszország genetikai laboratóriumaiban, de a buchiak törtek az élre. Vajon miért? Miért tudott felülkerekedni ez az orosz? Azért, mert azonkívül, hogy szédítően tehetséges volt, csapatot tudott maga köré szervezni, nem egyedül dolgozott, nem laboránsok és kisegítők körében, hanem sokkal inkább harcostársakkal, alkotótársakkal. Nem magányos vadász volt a féltve őrzött erdőben, hanem vezére lett a fiataloknak, az ő tehetsége összefonódott a szintén kiváló és eredeti gondolkodású tudóstársak tehetségével. Úgy tudott lelkesíteni, úgy tudta tűzbe hozni a

legszenvtelenebb embereket, mint senki más. Az Oroszországban létrehozott Droskoor szintén felfedezés volt, és ő, Koljusa – most Tim – meghonosította, ragaszkodott hozzá, és ráadásul meg is szerette a munkának ezt a zajos, társas formáját.

Tyimofejevék kisebbik fia, Andrej Nyikolajevics így emlékszik vissza: „Otthon szedett-vedett bútoraink voltak – feketére festett tölgyfa szekrény, apa kis íróasztala. Szegények voltunk, szegényebbek akármelyik német polgárcsaládnál. Egyszer Buchban átmentem a velünk szemben lakó kertészhez, emlékszem, hogy elámultam a tükrökön, fotelokon. Hanem azért szombat-vasárnap sokan összejöttek nálunk. Gombászni jártunk. Mindenkit apa tanított meg rá. Szombaton többen nálunk maradtak éjszakára is. Minden szobába összecsukható ágyakat tettünk. Az ablakok a parkra néztek. A földszinten laktunk. Vasárnap reggel sokan az ablakon másztak ki, nem az ajtón távoztak. Ez a stílus járta. Az oroszok maguktól jöttek, a németeket meghívtuk. Mindenki hozott ezt-azt, segítettek anyának főzni. Mi apával Ochsenschwanzsuppét – ökoruszály-levest – főztünk..."

Tizennyolcadik fejezet

Engem leginkább természetesen a Bölény orosz barátai érdekeltek. Kik is ők? Berlin a húszas, harmincas években az orosz „külföld" központja lett. Kikkel érintkeztek az oroszok közül? Volt, amit maga a Bölény mesélt el, volt, amit Andrejtől tudtam meg. Régóta érdekelt a forradalom utáni orosz emigráció élete; amikor külföldön összekerültem velük, e találkozások mélyen hatottak rám sajátos, hasonlíthatatlan keserűségükkel, amely ezeknek az embereknek az életét átszőtte, és mélyen megrendített, hogy az orosz emigráció milyen elképesztően sokat adott az európai kultúrának, tudománynak. Erről otthon nálunk alig tudnak valamit, nem értékelik úgy, ahogy például Nyugaton. Száz és száz nevet említhetnék a fizika, a kémia, a filozófia, az irodalom, a biológia, a festészet, a szobrászat területéről, olyan emberek nevét, akik egész irányzatokat, iskolákat teremtettek, a nemzeti alkotó szellem példáját adták.

Tyimofejevék alig érintkeztek az orosz emigrációval, nyakig ültek a munkában, azonkívül pedig, mivel szovjet emberek, szovjet állampolgárok voltak, a fehérgárdista körök gyanakvással viseltettek velük szemben, idegenkedtek tőlük.

Szergej Zsarov a barátjuk volt. Zsarov éppen a forradalom kitörésekor fejezte be a Szinódus papneveldéjét. Kozák csapatokkal kisfiúként került külföldre. Ide-oda hányódott, visszaút nem maradt. Mindenféle munkát elvállalt, aztán Bécsben 1922-ben férfikórust szervezett. Istenáldotta zenei tehetség volt, ráadásul nagyszerű szervezőnek bizonyult. A kórus harminchat tagból állt: harminc énekes, négy táncos, a gazdasági vezető meg Zsarov maga. Nem volt szólistájuk. Ő is, a kórustagok is egyformán kerestek. Éppen ez zárta ki, hogy irigykedjenek egymásra, ami pedig minden művészeti csoport rákfenéje. Ezt a következőképpen indokolta meg: ha jó hangod van és szólóénekes lehetnél, kinek fizetnék én azért, talán a Jóistennek? A hangodat az Istentől kaptad, ingyen, isteni ajándék. Zsarov vasfegyelmet tartott: Ha valaki ittasan ment próbára, már szedhette is a sátorfáját.

A Bölény szeretett Zsarovról mesélni. Mi is szívesen hallgattuk, mert az orosz művészet történetében egyáltalán nem tudtunk hasonló – mellesleg nagyon is figyelemreméltó – jelenségről. A Bölénynek ráadásul volt néhány lemeze, és a Zsarov-kórus felvételeivel együtt dúdolva még bemutatót is tartott.

– Egy évig gyakorolták a műsort, kilencszázhuszonháromtól pedig koncertezni kezdtek, és negyvenöt éven át koncerteztek. A húszas évek végére már annyit kerestek, amennyit csak akartak. A német professzoroknál is többet. A „ráadás" az orosz fiatalok ösztöndíját gazdagította. Segítettek az oroszok gyerekeinek taníttatásában, abban, hogy lábra álljanak. Szerjozska Zsarov maga is hangszerelt. A műsora három részből állt: első – kozákdalok, második – katonadalok, harmadik – kórusátiratok. Rahmanyinov prelűdjeit írta át, de úgy, hogy maga Rahmanyinov is megköszönte. Én általában ellenzek mindenféle átiratot, de ez esetben megadtam magam. Amikor Berlinben laktak, lakásuk volt a főhadiszállás, minden szombaton kollokviumot szerveztek. Zenetudósok tartottak előadást, mind jónevű zenészek, karmesterek, akik Berlinben tartózkodva náluk is elidőztek. Írók, tudósok látogatták őket. Elsősorban természetesen oroszok. Metalnyikov az én jelenlétemben beszélt nekik a protozoák halhatatlanságáról... Ó, Istenem, az a Metalnyikov, aki – jól jegyezzék meg! – még a forradalom előtt utazott Franciaországba, és a Pasteur Intézetben vezetett egy osztályt. Előtte Mecsnyikov, aztán Bezredka, majd Gamaleja töltötte be ezt a tisztet, és utánuk következett Metalnyikov. Ők a mi korifeusaink, büszkeségeink, ismernünk kellene őket... A Zsarov-kórus összejövetelein szerepelt Gabricsevszkij, Jevreinov, Mozzsuhin és Rahmanyinovon kívül más zeneszerzők is, például Glazunov, Grecsanyinovot is ott hallottam... Ezek a kórustagok igen kulturált emberek voltak. Sztravinszkij is felkereste őket, Robert Engel előadást tartott az orosz harangok hangjáról. Borisz Zajcev elbeszéléseit olvasta fel, és Remizov meg Oszorgin, ez az igen szórakoztató író szintén járt náluk. No és természetesen az énekesek – Dzerzsinszkája, Petrov, Jersov – is megfordultak itt...

Ekkor félbeszakítja egy filológus, a tudomány doktora, aki már régóta türelmetlen:

– Melyik Jersov – a MHAT színésze vagy az irodalomtörténész?

– Egyikük sem. Én egy tenoristáról beszélek. Nem ismeri? Híres hőstenor.

– Hát Oszorgin, ő milyen író? – A filológus nem nyughatott. – Tárcaíró?

– Oszorgin, jegyezze meg magának jól, regényíró, kitűnő író; nem olvasta *Szivcev Vrazsek* című regényét?

A filológus azt hiszi, hogy ismeri az irodalmat, a művészetet, szakember ezen a területen, és minden alkalommal meg kell győződnie, hogy sok mindenről még csak fogalma sincs. Dühbe gurul. Először hall Zsarovról, először Grecsanyinovról, vagyis valamit hallott, valami olyasmit, ami az Orosz Ötökkel kapcsolatos, de most itt ül vele szemben egy ember, aki Alekszandr Tyihonovics Grecsanyinovval sétálgatott az Unter den Lindenen. A filológus minden alkalommal kényes helyzetbe kerül. Sehogy sem képes beletörődni a Bölény fölényébe a különféle művészeti ágakban, nem fogja fel, hogy ez a különbség nem a tudásukból, hanem az életükből következik, ahhoz hasonlít, mintha csak egy előadás második felvonására érkezett volna meg, ezért nem ért semmit, ezért zavarodik össze.

Maga Koljusa a természettudomány Bohr-féle módszertanáról, a populációgenetikáról beszélt a Zsarov-kórustagoknak, meg arról, hogyan segített Grabarnak freskót restaurálni. 1919-ben teljes három héten keresztül tisztogatott valamilyen angyalokat, akik Vlagyimirban, a Dmitrij-székesegyházban fújták harsonájukat.

Aztán katasztrófa történt. A kórus Amerikában két autóbusszal utazott városról városra, és egy hegyi úton az első busz szakadékba zuhant. Mindenki szörnyethalt. Zsarov felesége és a kórus fele. Ezt követően egy évig nem léptek fel... Aztán új tagokat vettek fel. A világ minden tájáról szerettek volna bejutni a kórusba, nagy volt a versengés. Zsarov kórusába se volt könnyebb felvételt nyerni, mint a milánói Scalába. Üresedés csak halál esetén volt vagy ha valaki kiöregedett, mint az angol Királyi Társaságban.

A Bölény, amikor a Zsarov-kórusról mesélt, lelkesedett is értük meg irigyelte is őket, hogy lehetőségük volt a kórusban teljes hangerővel énekelni, ami neki nagyon hiányzott. Széles mellkasa kitágult, kihúzta magát, és szokatlan álmodozó-boldog kifejezés lágyította el vonásait...

Barátjuk volt Oleg Cinger is, a nagyszerű orosz fizikusnak, az *Elemi fizika* című tankönyv szerzőjének a fia. A. V. Cinger e tankönyve és példatára sok éven át szolgálta az orosz és a szovjet iskolákat. Ezért tartják fizikusnak Alekszandr Vasziljevics Cingert, s ő is annak tartotta magát, *Szórakoztató botanika* című híres könyvét pedig bátyjának, Nyikolaj Vasziljevicsnek, a neves orosz botanikusnak tulajdonították. A *Szórakoztató botanikát* valójában Alekszandr Vasziljevics Cinger írta. A húszas években külföldön gyógyíttatta magát, miközben kedvenc időtöltésével – botanikával – foglalkozott. Már többször találkoztam hasonló esetekkel. Nyikolaj Vlagyimirovics Szmirnov akadémikus, a matematikus – méghozzá kiváló matematikus – vallotta be nekem, hogy titkolt szenvedélye a zene, hogy egész életében arra vágyott: muzsikus lesz. Körülbelül ez volt a helyzet Alekszandr Vasziljevics Cingerrel is – gyermekkora óta vonzódott a botanikához. Azt hinné az ember, hogy a vonzalom és a képesség két különféle dolog, és nem feltétlenül esik egybe. Ez a kettős érzés talán az apjától maradt rá, a matematikustól és a botanika tiszteletbeli doktorától.

Oleg Cingerrel, jobban mondva a leveleivel a Bölény ismertetett meg. Nem mindennapi levelek voltak ezek – gouache-sal készült rajzok ékesítették őket. Oleg Cinger állatképfestő volt, különböző kiadványokba dolgozott. Állatkertekben, akváriumokban, múzeumokban rajzolt. Egyenesen a szöveg közepén bukkantak fel a remek kis akvarellek, mondjuk a baseli állatkert indiai orrszarvúiról, a közelükben székeken ücsörgő látogatókról. Paradicsomi idill. A levelek oroszul íródtak festéshez használatos keménypapírra, szerzőjük tussal rótta a szabályos sorokat.

„A legszebb akvárium, amit csak láttam, a stuttgarti »Wilchelma« volt. Hatalmas vitrinekben vannak az édesvízi még a trópusi halak. Úgy van minden elrendezve, hogy az ember egyszerre látja a szárazföldet, a vízfelszínt meg a víz alatti növény- és állatvilágot. Ezek a korallpiros halak, a tengeri csillagok, sünök és rózsák mély benyomást tettek rám. Különösen a halak! Lelkesedem a kifinomult, mondhatni rafinált formákért és színekért. Nem szabad a halakat lanyhasággal, dekadenciával vádolni. A virágok, a formák kombinációja, egész »kivitelezésük« mintha Picasso,

Gyagilev, Piero della Francesca, Miró és mások műértőinek teremtődött volna. De még e festők műveinél is szebbek, kifinomultabbak, ráadásul életszerűbbek. Képtelen vagyok elszakadni a tengeri halaktól. Amikor az akváriumokban és az állatkertekben nézem az új létesítményeket, elszomorodom, hogy mindez nem létezett szüleim és barátom, V. A. Vatagin életében."

Vaszilij Vatagin, a híres állatképfestő, grafikus és szobrász Oleg Cinger tanára volt. Akárcsak Oleg, ő is imádta az állatokat, és ennek megfelelően szerette és értékelte a legjobb állatkerteket és rezervátumokat, ahol az állatokat nemcsak „kiállították", hanem többé-kevésbé természetes környezetet biztosítottak számukra.

„Nagyszerű az antwerpeni állatkert is. A pályaudvar mellett terül el, de olyan okosan ültették a bokrokat meg a fákat, hogy nem is érezni a pályaudvar és a nagyváros kellemetlen közelségét. Akárcsak Londonban, itt is van Moonlight World, Noctoarium, azaz külön ház az éjszakai életmódot folytató állatok számára. Látni lehet itt csövesfogúakat, hangyászsünt és fakúszó kengurut, zorillát, sivatagi ugróegereket. Az ember vaksötétben megy a folyosókon, előtte a vitrinekben csupa olyan állat, amelyek csak az éjszaka beköszöntével ébrednek fel."

És következik az antwerpeni állatkert állatházának rajza. Oleg Cinger olyan lelkesen írja le a londoni, frankfurti, berlini, amszterdami, New York-i, buffalói állatkertet, hogy a levelet egyszerűen nem lehet letenni.

„...a vadállatokat nagyon jól helyezték el, biztonságos távolságra a New York-iaktól. Itt, Bronxban érződik, hogy az állatokat óvni kell a közönségtől. Ez akkor lett nyilvánvaló a számomra, amikor megláttam vagy három tucat néger gyereket, akik botokkal doboltak a vaskorláton, és fogócskáztak a helyiségekben."

Oleg Cinger nemcsak állatképfestő, vannak tájképei is, Gogol műveihez is készített illusztrációkat – olajjal; sok mindent csinált. Én már a Bölény halála után leveleztem vele, és sokat mesélt nekem Tyimofejevék berlini életéről.

1927-ben ismerkedtek meg Berlinben. Az a bizonyos Vaszilij Alekszejevics Vatagin ismertette össze őket, akit még kisfiúként szeretett meg Oleg Cinger, és aki Moszkvából kifejezetten azért jött Berlinbe, hogy a berlini állatkertben dolgozzon. Akkor ez ilyen egyszerű volt. Vatagin Tyimofejevéknál szállt meg, bár a lakás kicsi volt. Reggel Tyimofejevék elmentek az intézetbe, a kis Mityát, vagyis Fomkát egy bizonyos Vlagyimir Ivanovics Szelinov, egy nagyon kedves ember gondjaira bízták, aki abból tartotta fenn magát, hogy orosz cigarettához való cigarettahüvelyt töltött meg dohánnyal. Ennyi keresetből még ennivalóra se futotta, és Tyimofejevék, hogy segítsék, felfogadták a fiú mellé dadának s egyben szakácsnak.

Tyimofejevék nem tudtak úgy élni, hogy valakin ne segítsenek. Szelinov egyedül kotlettet tudott készíteni, amivel aztán hónapszám tömte őket. A vendégek jöttek és elmentek, Tyimofejevék azonban nem tudtak hova bújni a kotlett elől. Végül megbetegedtek az egyoldalú táplálkozás miatt. Szelinov nagy előnye volt, hogy jól ismerte az orosz költészetet. Oleg Tyimofejevvel hamar áttértek a tegeződésre, Jelena Alekszandrovnát Lelkának, Nyikolaj Vlagyimirovicsot pedig Koljusának hívta.

Oleg Cinger és Vatagin naphosszat az állatkertben sétált, rajzolták az állatokat, szombaton Koljusa elébük ment, és hármasban a mutatványos bódékhoz indultak.

Ott olcsón lehetett látni küzdősportokat, birkózást és ökölvívást. Három menet után újra fizetni kellett. Itt a publikum teljesen átalakult. Az addig szolid, jól nevelt emberek ordítani, káromkodni kezdtek, lökdösődtek, köpködtek, biztatták az ellenfeleket, mindenfélét bedobáltak a porondra. Az „atléták" tetovált égimeszelők voltak, akik annál nagyobb sikert arattak, minél durvábban, pimaszabbul küzdöttek. A harcból kész színielőadás lett, kivált a pankrációban, ahol mindent szabad. Az ellenfél arcával törölték fel a földet, lábát kitekerték, hátán tapostak, beleharaptak, haját tépték, és mindezt üvöltve, jajveszékelve, káromkodva. A nézőközönség extázisba esett.

„Ez teljesen új volt számomra, különösen pedig Koljusa volt az! Addig ilyen emberrel én még nem találkoztam. Valami varázslatos vadság áradt belőle, aminek azonnal a hatása alá kerültem. Ő ordított a leghangosabban: »Vissza, te marha! – Kétségbeesve fordult hozzánk: – Micsoda idióta, barom, bunkó, gyengeelméjű, görbe lábú, taknyos istencsapása!« Még a szavai is újak voltak számomra. Dühös volt, és mindezt véresen komolyan vette. Vacsorára értünk haza, késve, és Lelka a szemére vetette: »Biztosan megint a szorítónál voltatok!« Gyakran jöttek vacsoravendégek; emlékszem egy spanyol biológusra. Koljusának tetszett, ezért aztán minden spanyolért lelkesedett. Akkoriban a németekkel valami miatt éppen nem volt kibékülve, és bennszülötteknek hívta őket. Vacsorához mindig házi főzésű vodkát adtak, aztán Szelinov elmaradhatatlan kotlettje és cigarettája következett. Koljusa még fiatal volt, hajtotta a vére. Amikor a szobában fel-alá járkálva elkezdett valamiről beszélni, a ház egy-egy új vendége azt hitte, a házigazda meghibbant, hogy mi volt a téma, az végül is már édesmindegy volt. Arra is emlékszem, mennyire lelkesedtem Koljusáért, megpróbáltam még utánozni is. Amikor magáról beszélt, az embernek az volt az érzése, hogy olyan valaki áll előtte, akinek több élete van. Mesélt arról, amikor diák volt meg kozák, arról, hogyan sebesült meg, de hűséges lova megmentette. Aztán egyszer éhezett, és a csűrben verebeket evett – hógolyóval terítette le őket. Ukrajnában valahol veszett kutya elől kellett menekülnie. Egyszer, miután leugrott egy fáról, mezítláb egy viperára esett... Mindegyik mesét kiszínezte, nem lehetett nem szájtátva hallgatni... Volt bennük valami gogoli, Nozdrjov–Hlesztakov keveréke, ráadásul egy kicsi Leszkovból is. Így teltek az esték Tyimofejevéknél."

Mindebből az következik, hogy ezek az esték híresek lettek. Koljusa jelleme, természete, beszédmodora, kiabálása, sziporkázó tehetsége hihetetlenül felkavarta a tiszteletre méltó intézmény mégiscsak illedelmes, tudományos közegét. Ez a zabolátlan orosz mindenkit belerántott a szenvedély tajtékzó örvényébe. Úgy kínálgatták őt, mint valami különlegességet, az ismerősök elhívták ismerőseiket, hadd csodálkozzanak, és majdnem mindenki itt futott össze a másikkal. Aki csak egyszer is járt Tyimofejevéknél, újra és újra el akart hozzájuk menni. Itt mindenki csodálatosan felszabadultan érezte magát, tekintet nélkül korára vagy rangjára. Természetesen föllendült a gorodkijáték is, amit német területen mind ez ideig nem ismertek. A játékot a tűzbe jött Koljusa rikkantgatásai kísérték. Ha valaki mellétalált, ezt kiabálta: „Misslungen! Három »majdnem« csak a kínaiaknál számít találatnak!" Hamarosan a tiszteletre méltó professzor uraknak is rá kellett jönniük, hogy maguk is ehhez hasonló épületes megjegyzéseket kiabálnak.

Egy idő múlva Tyimofejevék nagyobb lakást kaptak az intézet mellett, és tüstént még nagyobb lett a vendégjárás. Hétvégén mindenki szívesen kirándult a városból. Oleg Cinger emlékszik, hogy elvitte Tyimofejevékhez Dobuzsinszkij festőművész fiát, két könyvtárost, Andrej és Gyina Volfot, Mamontovot, Lomant, Vszevolozsszkijt... Aztán mindegyikük elhozta a maga barátait is. Akkorra családostul Buchban élt már Sz. R. Carapkin biológus, akit szintén Németországba küldtek ki a Szovjetunióból, hogy ebben az intézetben dolgozzon. Eljött Szasa Fidler, Jelena Alekszandrovna bátyja, járt náluk Blinov, Szolovjov, Kudrjavcev és mások, mivel az intézet német–szovjet tudományos intézménynek számított. Belocvetov erről az időszakról költött egy tréfás poémát, a *Buchiádát*. Hogy ki az a Belocvetov, azt nem sikerült kideritenem, de a poémája olyasféle műkedvelői alkotás, amilyeneket még a jó irodalmi ízlésű emberek sem átallnak rímbe szedni különböző évfordulók és családi ünnepek alkalmából – ez a költemény csodával határos módon mind a mai napig fennmaradt.

Emlékszünk, amikor hírnévre
Szomjasan, és világraszóló
Tervekkel zsebében e helyre
Toppant egy ifjú légykutató.
Egymás mellett laktunk akkor mi,
Olyan volt, mint egy félénk nyuszi,
Amely gyáván, reszketve lapít,
Ha valahol idegent gyanít.
Takarítónő matat benn:
Ő már az ajtónál terem,
És a lépcsőházba futott.
A világ most másra jutott:
A fenegyerek Koljusát
Ünnepli százezer barát.

A buchi gyógyintézetek kezeltjei a kórházkert rácsa mögött álltak, és figyelték, hogy látszatra teljesen normális emberek összevissza kiabálva, dühösen pálcákat dobálnak – valamilyen barbár játékot játszanak. A vezérük egy mezítlábas, szőrös, nyitott ingű, haramiavezérhez hasonlatos orosz. Sörénye lobogott, és képtelenségeket ordibált.

A gorodkiban minden figurának megvolt a maga neve: „nagyanyó az ablakban", „halott", „gőzhajó" – és az ütéseket megfelelő zaftos kifejezésekkel kísérték, amelyek tulajdonképpen a játék ízét adták.

Télen vagy rossz időben ugyanilyen lelkesen játszották a bolhát*. Koljusa ebbe a bugyuta játékba is beleadott apait-anyait. Ráfeküdt az asztalra a lámpa alá, célzott a gombbal, alsó ajka reszketett, szeme csillogott, és azt ordította: „Úgy kell neki! Misslungen!" Lelkesedése a többieket is magával sodorta. Vannak, akik nyugtatólag

* Gombbal, kör alakú csonttárgyakkal játszott pattintós játék.

hatnak másokra, ő ellenkezőleg – mindenkit felkavart, a hidegvérűek is egyszerre tűzbe jöttek, jelenlétével felrázta a leggyámoltalanabb, legunottabb embereket is.

Az új lakásban volt külön ebédlő, és Koljusának egy tágas dolgozószoba is jutott. Általában itt gyűltek össze a vendégek. Koljusa egyik sarokból a másikba járt, és prédikált, vitatkozott, ágált. A dolgozószoba sarkaiban, ott, ahol hirtelen megfordult, hamarosan kikopott a szőnyeg.

Évek múlva pontosan ugyanígy járt föl-alá Obnyinszkban, előtte pedig az Urálban. Ezeket a lakásokat én is ismertem, így el tudtam képzelni németországi otthona berendezését is. Bár semmi lényegeset nem tudok mondani például az obnyinszki lakásról. Csak a dossziékkal teli polcokra emlékszem, ahova a levonatot tette. Ez minden. Az összes többi valahogy kitörlődött az emlékezetemből, személytelenné vált. Tyimofejevék otthonát az emberek jelentették, az, ami történt benne, amiről beszéltek.

Bútor, képek a falon, tapéta – mindenre árnyék borult, minden láthatatlanná vált. Ez volt Tyimofejevék stílusa – fittyet hánytak a mindenkori divatnak. Senkit nem érdekeltek itt a szőnyegek, vázák, porcelánok, kanapék. A lakásban az volt a fontos, hogy kényelmesen érezze magát az ember. Senkinek se jutott eszébe, hogy stílbútort keressen és felújítsa, hogy telezsúfolja az életét mindenféle gyertyatartókkal, fotelokkal, csillárokkal. És a számtalan vendég nem látta hiányát a garnitúráknak. Nem volt ez szegénység, ami mint helyzetükhöz méltatlan, szembetűnt volna. Nem volt itt se gazdagság, se elegancia, se művészi ízlés – semmi, ami elterelhette volna a figyelmet, ami önmagáért létezett volna. A szék mindössze egy tárgy volt, amin ülnek, nem több annál. Hogy a huzata préselt mintás bőrből van-e vagy dermatinból, azt senki nem nézte. Legfőképpen maga Koljusa nem. Így volt ez Németországban is és Oroszországban is, így volt mindig. Koljusa lényegében véve nem változott...

– Milyen evolúción ment keresztül? – kérdeztem egyszer tőle.

– Evolúción? Attól tartok, egyáltalán nem fejlődtem. Egyszer már magam is elkezdtem keresni magamban az evolúciót, de nem találtam. Egyenesen kellemetlen! Hogy élhetek ilyen unalmasan, micsoda ember az ilyen, aki nem fejlődik? Pedig tizennyolc éves korom után már semmiféle fejlődés nem ment végbe bennem. De aztán arra gondoltam: mit csináljak, ha nem, egye fene, élek evolúció nélkül.

Tizenkilencedik fejezet

Született még egy fia, Andrej, akit Koljusa „rendkívül jelentéktelen személyiségnek" nevezett, ezt azonban tőle szokatlan gyengédséggel ejtette ki. Fomát ugyanakkor kíméletlenül szidta iskolai kudarcai miatt. „Buta, sötét, visszamaradott alak, hát ez talán tanulás, csak szomorúságot és végtelen bánatot okozol!" – hajtogatta fel-alá járkálva a dolgozószobában.

„Hány estét töltöttem ebben a dolgozószobában – emlékszik vissza Oleg Cinger –, és miféle emberek jöttek ott össze! Régi barátok, alig ismert tudósok, hölgyek, ifjak, tekintélyes németek, végül szovjet katonák. Koljusát hol a rendkívüli sovinizmus és

túlzott ortodoxia kerítette hatalmába, amikor is azt hirdette, hogy a legtetvesebb orosz atyafi többet ér Leonardo da Vincinél meg ennél az átkozott »Goéthénél« (Goethe nevét mindig így – »Goéthé«-nek – ejtette), hol azt bizonygatta, hogy az orosz után a németek érnek a legtöbbet, hogy a németekre számítani lehet, az orosz pedig mindent átalszik vagy eliszik. Az orosz festők közül Nyesztyerovot és Szurikovot szerette a legjobban. Jobbnak láttam, ha erről a témáról nem kezdek vele vitatkozni."

Féltek vitába szállni vele. A tanítványai is, a barátai is. Szó szerint felmorzsolta őket. Ugyanakkor amire vágyott, amiből soha nem volt neki elég, azok az opponensek, a hozzáértő, méltó ellenfelek.

A Szovjetunióban a bioiskolákon, amikor esténként összejöttek a tábortűz mellett, hogy egy jót beszélgessenek, és ő belekezdett ezerszínű történeteibe, előbb vagy utóbb rákérdeztek a külföldön élő oroszokra – hogy élnek kint, kik is ők? Az oroszoknak ez az első, hatalmas hulláma – vagy hárommillióan éltek külföldön – már régóta különleges érdeklődésre tartott számot, amiben volt rejtett sajnálkozás és be nem vallott rokoni érzés – ezek a mieink! Talán éppen amiatt, mert ezeknek az embereknek a többsége nem saját jószántából vándorolt ki – tragikus, zavaros körülmények közepette hagyták el az országot, amelyekről ráadásul alig tudunk valamit is. Az emigrációban sok hangzatos név pompázott. Egykor az orosz gondolat, művészet dicsőségét jelentették, de kint Nyugaton se kallódott el tehetségük. Sikereikről csak ritkán, időnként jutottak el hozzánk zavaros hírek. Nevüket elhallgatták, a külföldön élő oroszokat gyanakvás övezte.

A Bölény valahogy nem szívesen, bár jóindulattal beszélt róluk:

– Többségük általában nem politizált, és nem is akart politizálni. Egész életükre elijesztették őket mindenféle politikától. A „politika" szónak már csak a hallatára is egyenesen undor fogta el őket. Arra törekedtek, hogy letelepedjenek valahol, és észrevétlenül, jómódban, nyugodtan éljenek. A hárommillió emigráns között a politizálók voltak kisebbségben. A többség egyszerű menekült volt...

Egyszer olyasmiről mesélt, amiről egészen kevest tudtunk, sokan pedig először hallottak róla.

– Kilencszázhuszonkettőben azt állították, hogy Lenin sok értelmiségit elüldözött Oroszországból – ezzel egyébként többször is megvádolták. Lenin azonban – igazán érdekes lépés! – egy csoportnak, amelynek főként humán tudósok voltak a tagjai, személyesen javasolta: ha nem értenek egyet a rendszerrel, elutazhatnak. Ami érthető is, hiszen egy misztikus filozófusnak, egy idealistának nincs mit kezdenie a marxizmussal a proletárdiktatúrában... És sokan elmentek. Annál is inkább, mert éhség és pusztulás fenyegetett...

A Bölény Pityirim Szorokint, Bergyajevet, Frankot, Sesztovot, Losszkijt, Sztyepunt említette, irodalomtörténészeket, klasszika filológusokat, újságírókat... Vagy húszfős csoport volt. Többségük egész a második világháború kitöréséig érdekes helyzetben élt Európában: szovjet útlevelük volt, formálisan szovjet állampolgároknak számítottak, de nem állt jogukban beutazni a Szovjetunióba. Három fő központjuk alakult ki, ahol letelepedtek: Berlin, Prága, Párizs. Prágában nagy szerepet játszott az úgynevezett Orosz Szabadegyetem – itt egyszer a Bölény is tartott előadást –, amely a

Kondakov-féle szemináriumok körül alakult ki. Ő pedig egész kisregényt kerekített Kondakovról, aki akadémikus, történész, a régi orosz festészet, ikonok és freskók nagyszerű szakértője. Öreg volt már, 1925-ben halt meg, de még életében sikerült megszerveznie a szemináriumot, amely a külföldön élő legjobb orosz tudósokat tömörítette. Ebből a szemináriumból később egyetemet alapítottak.

Orosz írókra is emlékezett, akikkel találkozott vagy akikről hallott – Smeljov, Zajcev, Bunyin, Teffi, Aldanov, aztán számomra már teljesen ismeretlen nevek következtek; tudósokra is – Tyimosenko, Zvorikin, Szikorszkij, Csekrigin, Kosztyicin; festőkre – Csehonyin, Larionov, Cadkin, Szugyejkin...

Szólt például Lev Botaszról, aki a berlini operaház vezető díszlettervezője volt, meg még balettmesterekről, muzsikusokról, kémikusokról, akikről mi saját tudatlanságunk okán és információk hiányában semmit sem tudunk.

Néhány éve a Párizs környéki Sainte Geneviève orosz temetőben jártam. Meleg, napfényes őszi nap volt. A kis utakat akkurátusan fölszórták vöröses homokkal. Öreg bácsikák és nénikék sétálgattak a kis utakon, és halkan beszélgettek. Egyébként kevesen nyugszanak itt, ismerős név azonban annál több akad mindenfelé. Megtaláltam Bunyinnak meg a feleségének a sírját, aztán Borisz Zajcevét, Ivan Mozzsuhin színészét, A. Remizov íróét, egy fakereszt alatt Dmitrij Sztyelleckij festő nyugodott. Ivan Smeljovval együtt, egy sírba van eltemetve felesége, Olga. Fehér márványkereszt magasodott Szergej Makovszkij, a híres művészcsaládból származó festő sírján. Alekszej Csicsibabin kémikus sírja fölé fekete kőből mintázták meg a mellszobrát, a talapzatánál kis serlegben friss virág. Itt van az én kedvenc festőm, M. Dobuzsinszkij nyughelye is. Jevreinov sírja fölött egy medál az arcképével, mellette nyugszik K. Davidov biológus, K. Korovin festőművész... Hát itt kell találkoznom velük, akikről a Bölény beszélt! A kicsiny, szép festményekkel – Benois művei – díszített temetőkápolnában éppen gyászmisét mondtak. A rőt levelek hangtalanul keringtek az áramló napmelegben. A fű még telve volt élettel. A feketerigók sárga csőrükkel csipegetve tipegtek a bokrok között. Ebben a temetőben békésen megférték egymással a rászedettek és a csalók, a menekültek és a szökevények, azok, akik arról álmodtak, hogy hazatérhetnek, és azok, akiknek a haza csak haláluk előtt jut eszükbe, különböző meggyőződésű emberek, egyik híresebb, másik kevésbé, de mind orosznak tartották magukat.

Csicsibabin 1930-ban külföldre utazott, ott is maradt. Kicsit korábban egy másik nagyszerű kémikust, Ipatyjevet küldték külföldi kiküldetésbe, és ő nem tért vissza. Megjelent a disszidens kifejezés. Külföldre utazott, és nem tért haza Feodoszij Dobrzsanszkij – Dobzhansky –, aki az evolúció szintetikus elméletének egyik megalapítója volt; külföldre utazott és nem tért haza a híres elméleti fizikus, Georgij Gamov – később Gamow –, aki egyebek között a genetikai kód első modelljét állította fel. Sokakkal történt még hasonló, ám azokban az években ez nem okozott bonyodalmat. Ma ezek a disszidensek hazajutnak – bekerülnek az enciklopédiákba, szótárakba, megadják nekik, ami megilleti őket, hivatkoznak rájuk, írnak róluk...

Berlinben sok fehéremigráns és „disszidens" élt, és Tyimofejevék nem tudták elhatárolni magukat tőlük. Az évek múlásával az oroszok Tyimofejevék házába

rajzottak, ragaszkodtak Koljusához, az ő egész hivalgó és meggyőződéses oroszságához. Ez hamarosan meg is tette a magáét, minekutána előre nem látható drámai fordulat következett be.

Addig azonban Buchban telt az élet. Oleg Cinger ennek az életnek csupán az otthoni felét látta, s csak találgathatta, hogy a laboratóriumban hogyan tombol, háborog barátja temperamentuma.

A Bölényre nem lehetett rábizonyítani, ha ellentmondásba keveredett. Miközben minden németet szidott, német barátok dongták körül. Miközben a német népet szidta, védte a német pontosságot, becsületességet, a német filozófiát, postát, a német mérnököket, a német ceruzákat és még sok mindent, ami német. Igaz, továbbra is kitartott amellett, hogy a németek külön-külön jók és használhatók, együtt szörnyűek, ha meg sokan vannak, egyenesen elviselhetetlenek.

Huszadik fejezet

Beköszöntött az 1933-as év, Hitler magához ragadta a hatalmat, és Németországban elég hamar fenyegetővé vált a helyzet. Csakhogy elsősorban a németek számára vált azzá. Tyimofejevék egyelőre bizonyára semmi különöset nem vettek észre. Buch kívül esett az eseményeken, a Bölényt nem érdekelte a politika, és ami a fő – gyakorlatilag se őt, se a munkáját nem érintette mindaz, ami végbement. Szovjet állampolgár volt, és függetlennek, kívülállónak érezte magát.

„Nyáron együtt utaztunk szabadságra a Baltikumba, Pomerániába – emlékszik vissza Oleg Cinger. – Kivettünk egy nagy, szalmatetős parasztházat. Az egyik felében Tyimofejevék rendezkedtek be, a másikban én a feleségemmel meg a gyerekkel. Koljusa korán kelt. Négerbarnára sülten, fürdőnadrágban, egy bottal, hóna alatt detektívregénnyel indult el nap mint nap, hogy meztelenül napozzon a dűnéken. Nem volt szokás elkísérni őt. Koljusa néha az egész háznépnek levest főzött, egy hatalmas fazékba szemesbabot, zöldbabot, sárgarépát, egy darab húst, paradicsomot vetett, mindent, ami csak akadt a házban. A fazekat egész estig betakarva tartotta. Este maga hámozta ki a takaróból, szétmerte a levest, mindezt némán, aztán mindannyian mélyet sóhajtva kijelentettük: »Zseniális!«

Néha együtt »spacíroztunk«, ahogy Koljusa mondta. Egy ilyen spacírozás alkalmával a tengerparton delfintetembe botlottunk. Szerettem volna megkaparintani a delfinkoponyát. Volt egy bicskám, Koljusa pedig leguggolva kijelentette: »Na, most jusson eszünkbe az anatómia!« – és valóban nagyon ügyesen elválasztotta a törzstől a delfin fejét. Aztán kifőztük, és csodálatos delfinkoponyám lett."

A német értelmiség nem értette meg azonnal a fasizmus embertelenségét. Tyimofejevék annál inkább. De legjobban a Szovjetunióból érkező hírek nyugtalanították őket. Az ottani biológusoknak 1929-től kezdve állandóan kellemetlenségeik voltak. Szergej Szergejevics Csetverikov laboratóriumát megsemmisítették, őt magát Szverdlovszkba száműzték. Az a hír járta, hogy a többi között a Droskoort is bűnéül rótták fel. Szaporodtak a Ny. K. Kolcov elleni támadások. Mindenekelőtt filozófusok támad-

ták, de a saját biológusai is, aki az ideológiai alapokat illették kritikával. Szemaskót félreállították, és a Moszkvai Állami Egyetem egészségügyi-higiéniai tanszékére helyezték. A biológusokon kívül kijutott a fizikusoknak is, akiket azzal vádoltak, hogy kétes dolgokkal foglalkoznak, és nem segítik a népgazdaságot.

A szovjet újságokban és folyóiratokban közölték, hogy neves, érdemes professzorok kerültek burzsoá befolyás alá, nem helyesen tanítják az ifjúságot, a gyakorlattól elszakítva oktatnak. A diákok megtagadták őket. Azt is közzétették, hogy M. Ny. Rimszkij-Korszakov entomológus unokaöccse kijelentette, hogy ettől és ettől a naptól fogva nem tartja magát nagybátyja rokonának. Először Gyeborin támadott, aztán Gyeborint támadták. A viták elbocsátásokkal végződtek. A moszkvai barátoktól kapott levelekben minderről szórmentén, célozgatva esett szó. Éles bírálatok, tárcák jelentek meg a lapokban. Hónapról hónapra ingerültebb hangszerelésben. Megkezdődtek a letartóztatások. Leleplezték – és micsoda szavakkal! – a mechanisztikus materialistákat, a morganistákat. Visszarendelték Buchból Szlepkovot és Moszkvában letartóztatták.

Jöttek a lapok a viták anyagával, bennük éktelenkedtek Prezent és mások hagymázas fejtegetései. Tekintélyes tudósok bűnbánó leveleit nyomtatták ki... A Jóisten tudta csak, mi volt kialakulóban, de ez a valami baljósan terebélyesedett.

Körülbelül ebben az időben kezdett Koljusa hazahívó ajánlatokat kapni – hol Belaja Cerkovba hívták, a Cukorrépa-Genetikai Intézet élére, hol a Leningrád környéki Puskinba. Tanárának, Kolcovnak minden egyes ajánlatról beszámolt, kikérte a tanácsát. Az barátok – a svéd Kühn és Max Hartmann növényfiziológus – útján válaszolt: talán nem tudja, mi folyik minálunk? Csak üljön ott, ahol van, és dolgozzon. A kiküldetése meghatározatlan időre szól. Miért nem marad veszteg?

Más alkalommal még világosabban figyelmeztette Koljusát: alighogy hazaérne, a természete miatt valószínűleg belekeveredne valamilyen botrányba, és máris északon találná magát. És az összes barátja is megkapná a magáét.

A következő legenda terjedt el ezzel kapcsolatban: amikor Ny. K. Kolcov utolsó külföldi kiküldetésén találkozott Tyimofejevvel, és ugyanezt tanácsolta neki – szedje össze türelmét, amíg csillapodnak a szenvedélyek, ne nyüzsögjön a legrosszabbkor –, akkor Koljusa nagyon panaszkodott, hogy honvágya van, ráadásul Moszkvában maradtak a téli holmijai, itt meg nincs pénze vásárolni. Erre Kolcov levette a bundáját, és neki adta.

Magam semmi ilyesmit nem hallottam a Bölénytől, gondolom, ez is a róla költött mesék egyike lehetett. A történetet különféle változatokban mondták el a legkülönbözőbb emberek – az egyik szerint rókabunda volt, a gallérja természetesen hódprém, a másik szerint még a régi időkből való hódprém bunda volt... A leghihetetlenebb legenda is sokat elárul a figyelmes léleknek. „A jó történet nem feltétlenül igaz, elég, ha valószerű – idézte a Bölény Niels Bohr szavait. – Kell-e túl szigorúan ragaszkodnunk a tényekhez?"

Hivatalosan jogában állt külföldön maradni. Most is úgy tekintették, hogy családostul kiküldetésben tartózkodik: szovjet útlevelük volt. Az intézet német–szovjet. Így hát kivárhatta a végét.

1935-ben jött a hír, hogy a VASZHNIL* elnökéül Ny. I. Vavilov helyére a Bölény számára is ismeretlen A. I. Muralovot nevezték ki, a földművelésügyi népbiztos helyettesét. Két év múlva, 1937-ben mint a nép ellenségét agyonlőtték. Eddig is támadták Ny. I. Vavilovot, eltávolítása után erősödött ellene a hajsza.

Huszonegyedik fejezet

Ha Németországba utazott, Nyikolaj Ivanovics Vavilov minden alkalommal betért Tyimofejevékhez is. Amerikába, Olaszországba, de más európai országokba is Berlinen keresztül vezetett akkoriban az út. Mindkét Nyikolaj – Nyikolaj Ivanovics és Nyikolaj Vlagyimirovics – vasegészségnek örvendett, azonkívül a keveset alvás képességét is mindketten kifejlesztették magukban, úgyhogy éjszakákon át tudtak beszélgetni. Hajnaltájt alszanak három-négy órácskát, és nyolckor munkára készen állnak.

– Olykor hasznos voltam Nyikolaj Ivanovics számára: német előadásait javítottam. Berlinből Halléba kellett utaznia – ez volt az alkalmazott botanika, a minőségi magtermesztés fellegvára. Itt tartotta meg az általam kissé megigazított német nyelvű előadását.

Itt a Bölény kissé elkalandozott, a hallei Händel-ház jutott az eszébe, a dóm, a díszes boltozat és a fémből öntött, feszületről lehanyatló Krisztus-alak...

A Vavilovval még Moszkvában kezdődött barátság nem szakadt meg Koljusa elutaztával, a távollét inkább még jobban megerősítette. Távolról valahogy jobban lehetett érezni és értékelni. Ny. I. Vavilovot Tyimofejev már nem orosz, hanem európai nagyságként tisztelte. Bebizonyosodott, hogy hatalmas koponya. Négy év múlva az Edinburgh-ban tartott IV. Nemzetközi Genetikai Kongresszuson, ahová Vavilovot, bár beválasztották a kongresszus elnökségébe, nem engedték ki, Crew professzor az emelvényre lépett, és még mielőtt rásegítették volna az elnöki palástot, azt mondta: „Önök azt a szerepet bízták rám, amit Vavilov oly tökéletesen töltött volna be. Ezt a palástot nem rám szabták. Esetlenül festek majd benne. Nem szabad elfelejteniük, Vavilov méretére készült, aki igencsak megtermett ember."

Ez a palást akkor, 1939-ben Vavilovon kívül senkire sem illett.

Tyimofejev gyermeki módon kötődött hozzá, tőle szokatlan gyöngédséggel, mintha a bátyja lenne. Sok minden kötötte Vavilovhoz: Moszkva, a genetika, a barátok, a festészet szeretete. Vavilov végigjárta a legnagyobb európai múzeumokat, ismerte a klasszikusokat, és amit Tyimofejev a legjobban értékelt: sok képhez és művészhez személyesen is kötődött – egyik a lelkét dúlta fel, másik az értelmét, a harmadik taszította. Koljusa ugyanilyen szélsőséges volt. Folyton összecsaptak, egyik sem tágított. Bár Vavilovot nagyon tisztelte, Koljusa háborgott, üvöltött vele, de arra nem hatott az erős hang. Ama kiveszőfélben levő orosz értelmiségiek képviselői voltak ők,

* VASZHNIL: a Szovjetunió Lenin Mezőgazdasági Akadémiája.

akik bensőséges, nem csak kiruccanásszámba menő viszonyt tudtak kialakítani a művészettel. Őket nem kellett vezetni a múzeumokban. Maguk barangolták be a képtárakat, keresve a számukra érdekeset, órákon át nézték erről is, arról is, hogy megfejtsék, miben rejlik a kép ereje, a művész titka. Művészettörténeti munkákat bújtak, hogy igazolva lássák magukat, és komolyan szenvedtek attól, ha műveletlenségen érték magukat. Ítéleteik gyakran naivak, felszínesek voltak, ízlésük se mindig kifogástalan. Oleg Cinger egészen felháborodott, hallván a Bölény véleményét egyikmásik képről. A Bölény egy másik munkatársa, Grebenscsikov homlokát ráncolva mesélte, milyen elbizakodottan ítélkezett főnöke a francia operáról: az ember legszívesebben bedugná a fülét. Lehet, hogy ostobaságot mondott, viszont a saját véleményét hangoztatta, nem kölcsönvett ítéletet. Olvastak klasszikusokat – megint csak a maguk épülésére, nem a vizsga kedvéért. Áttanulmányozták, emlékezetükbe vésték. Beszédükbe folyton verssorokat, idézeteket szőttek.

A Bölény rám kacsintott:

S egyszerre nem fáj semmi sem,
Gond és bú nem sebez,
Sírok, hiszek s nehéz szívem
*Oly könnyü, könnyü lesz.**

És vészjóslóan hunyorogni kezdett, amint észrevette arcomon a bizonytalanságot.

– Kinek a verse?

Nem értette, hogy lehet nem ismerni Nyekraszovot, Lermontovot, hogy lehet nem emlékezni Gribojedovra, Gogolra, Puskinról már nem is beszélve.

Latinul is tudtak. Latintudásuk pedig azt eredményezte, hogy a legtöbb európai nyelv gyökerét ismerték. Ezért sok időt nem pazarolva a nyelvtanra, beszéltek franciául, angolul, értettek valamicskét olaszul.

– ...Vavilov igazán egyszerű ember volt, nem szeretett főnökösködni – folytatta a Bölény. – Azok közé tartozott, akik egyáltalán nem tisztelték a rangot, egyformán beszélt miniszterrel, akadémikussal meg diákkal.

Hirtelen felnevetett, mert eszébe jutott egy érdekes eset. Amikor Herman Muller, a sugárgenetika egyik megalapítója a Szovjetunióba érkezett, Vavilov elhatározta, hogy neki és még valamelyik külföldinek megmutat néhány köztársaságot. Bakuból Tifliszbe repültek. Útközben valami feltartotta őket, vihart, vagy nem tudni mit kellett kikerülniük. A pilóta azt súgja Nyikolaj Ivanovicsnak: „Nem elég a benzin. Itt pusztulunk, nem tudunk hol leszállni, körös-körül hegyek. Bakuba se érnénk vissza..." Vavilov közölte ezt Mullerrel. Az előhúzta a jegyzetfüzetét – végrendeletet ír. Nyikolaj Ivanovics pedig kényelmesen elhelyezkedett, kinyújtotta a lábát: „Nincs mit tenni, legfőbb ideje pihenni és aludni egyet." Fogta magát, és elaludt. Kiderült, hogy a benzin hajszálra elég volt valamelyik Tiflisz környéki repülőtérig. Hát akkor született ez a mondásuk: az élet nehéz, de szerencsére rövid!

---

* Lermontov: *Imádság*. Áprily Lajos fordítása.

– ...Nem veszett bele a sokoldalúságba – ez volt az ő ritka adománya. Maguk, akik nem szakemberek, nem tudják elképzelni a Nyikolaj Ivanovics birtokában levő hatalmas és változatos anyagot. És ahhoz, hogy ne merüljön el ebben a hatalmas ismeretanyagban, hogy valamilyen statisztikai törvényszerűséget találjon benne, ahhoz különleges tehetség kell, aminek ő tökéletesen a birtokában volt. Én csak azért tudok erről ítéletet mondani, mert hasonló dolgokkal foglalkoztam, és olyan képességeim vannak, amilyenekkel a fiatal Vavilovnak kellett rendelkeznie, hogy ne fuldokoljon, mint ahogy a többség teszi. Sok millió – millió! – példány kultúrnövényen kellett felismernünk a törvényszerűségeket.

Részlet ez a Vavilovról szóló előadásából, amit valamelyik bioiskolán tartott, és valaki szerencsére szalagra vette. Azért szerencsére, mert előadásait csak a fejében dolgozta ki, még csak vezérszavakat se írt le. Előadása előadás volt, referátuma referátum, nem pedig egy majdani cikk kézirata, mint ahogy az manapság szokás. „Hogy ne vesszen el a jó" – világosított föl a tudományok egy fiatal doktora, aki szemmel láthatóan minden „fellépését" hatalmas jótéteménynek tartotta.

Kár, hogy Niels Bohrról, Max Planckról, Georgij Dmitrijevics Karpecsenko leningrádi genetikusról, Huxleyről, Kolcovról szóló előadásait nem vették fel magnetofonra. Kár! Senki máshoz nem fogható módon tudta fölvázolni ezeket a portrékat. A Vavilovról szóló előadás sok kézen keresztülment, mire hozzám került. Csak örülhetünk és csodálkozhatunk, hogy milyen sokan megértették: a hallottak kuriózumnak számítanak, tehát fölvették magnóra. Tanítványai, munkatársai, az őt hallgató újságírók, diákok közül valaki mindig magnetofonnal jött. Sz. E. Snol fáradozásának köszönhetően Puscsinóban nagy gyűjtemény jött össze felvételekből – huszonöt kilométernyi szalag, tucatszámra a tekercsek. Találtak egy „mesegyűjteményt" is, amit a Moszkvai Állami Egyetem dolgozói vettek föl. Szintén tucatnyi kazetta. Remélem, hogy valahol akadnak még hasonló felvételek. Ha mindezt ki is nyomtatnánk, szép kis szöveggyűjtemény állna össze. Az egész anyagot képtelen voltam végighallgatni, úgy éreztem, eltompulok, elpusztulok, elsüllyedek a gondolatoknak, visszaemlékezéseknek, neveknek ebben a bőségében. El sem tudtam volna képzelni, mi minden elfér az ember emlékezetében. Gátat kellett szabnom. Fehér foltok természetesen maradtak. De minél jobban tapadok az anyaghoz, annál több fehér folt keletkezett volna. Egy életrajz soha nem teljes.

Azok, akik nem készítettek felvételt, visszaemlékeztek, néha szóról szóra – vagyis mintha szintén egy „emlékező berendezést" kapcsoltak volna be magukban.

A könyvem anyaggyűjtésében különböző országokban élő emberek vettek részt; mindnyájan kötelességüknek tartották, hogy segítsenek nekem. Jöttek Moszkvából, Obnyinszkből, Igor Boriszovics Pansin Norilszkból érkezett. Ezt megelőzően félszáz oldalnyi levél-visszaemlékezést küldött nekem. Az emberek félretették a dolgukat, szemtanúkat kerestek, a Bölény ismerőseit, és lejegyezték, amit azok elmondtak. Egyesek rehabilitálni akarták az igazságot, mások a Bölény adósainak érezték magukat, és volt, aki megértette, hogy ez a történelem. A Bölénnyel való találkozás a többség számára életének legnagyszerűbb eseményévé vált.

A Bölény mélyen beléjük vésődött. Rendkívülisége felpezsdítette az emlékezetet, az emberek felismerték személyének jelentőségét, s egyben azt is, hogy vele részesei lettek a történelemnek – tanúnak érezték magukat.

– ...Vavilov természetesen sokat kapott az egyik legképzettebb genetikustól, Batesontól. A nyolcvanas években adta ki *Változatos állatvilág* című nagyszerű könyvét – egy vaskos kötetet, amelyben hatalmas anyagot gyűjtött össze morfológiai és fiziológiai változatokból. Olvasni lehetetlen, használni kell. A tudományos könyveket általában nem érdemes olvasni, használni kell őket. Olvasni Agatha Christie-t kell.

A Bölény nem Agathának, hanem Agafjának hívta őt, mint ahogy Hans Stubbét Vanyecska Stubbénak, Bohrt Nyilszuskának nevezte.

– Nyikolaj Ivanovics bizonyos dolgokat elmondott nekem a Batesonnal folytatott beszélgetéseiből. Batesont is ismertem. Szerencsém volt az életben, ismertem a fizika, a matematika minden kiválóságát, akiknek csak új elképzelése volt a világról: Einsteint, Planckot, Heisenberget, Schrödingert, Bornt, Paulit, Lauét, Diracot, a fizikus Jordant, a matematikus Wienert, Bridgest, Mullert, Bernalt...

Egyre folytatta volna. Ami az összes kiválóságot illeti – nem túlzott. Közlékenysége, a tizennyolc éves külhoni életet követő hírneve sok tudóssal összehozta. Ráadásul minden szemináriumra, egyetemre, kongresszusra elutazott, laboratóriumokat és intézeteket látogatott, előadásokat tartott. Persze érthetetlen, hogyan férhet bele mindez azokba a tudományos munkával teli évekbe; a tudományos munka pedig nem elméleti munkát, nem erről-arról való elmélkedést, nem számításokat takart, hanem kísérletezést: ült a mikroszkóp fölött, aztán a besugárzással bajlódott, majd a Drosophilákkal, a számolással, a csillagászati számokkal, amikor ezer meg ezer muslica ment át a keze alatt. Állandóan a laboratóriumban kellett tüsténkednie. Honnan hát ez a töméntelen ismerős? A számtalan beszélgetés mind valami fontos dologhoz kapcsolódott. Minderre hogyan jutott ideje, képtelen vagyok megérteni, csak úgy tudom elképzelni, hogy akármilyen társaságban jelent is meg, mindjárt ő került a figyelem középpontjába. Felkeltette az érdeklődést. Meghökkentett. Feltétlenül meg kellett szabadulnia felhalmozódott gondolataitól, ötleteitől, amiket ő kikilöttyentett magából, nem törődve a hallgatósággal. Ebben a dörgő hangú, zilált zoológusban, a „vizes zoológusban" – így szokták bemutatni – megvolt az a csodavárás, az az enyhe őrület, amely lehetővé tette számára, hogy a természet méhében meglássa azt, amit mások nem láttak. Gyanítom, hogy nem ő iparkodott megismerkedni a kiválóságokkal – azok ismerkedtek meg vele. Ők mindnyájan – a Bölény is – kicsit másként, lendületében fogták fel a világot, nem úgy, mint az átlagemberek. Ő azonban mindezekről a dolgokról nagy élvezettel, szenvedélyesen tudott beszélni is. Az, amivel ő vesződött, természetesen az egész tudománynak legdöntőbb, legfontosabb része volt. Robert Rompe, a híres német fizikus emlékezett arra, milyen szenzációt jelentettek a Bölény előadásai akkoriban, a harmincas évek Németországában.

– Bateson egyáltalán nem érdekelt. Öreg volt és gyenge. Aki bizonyos mértékben Vavilov tanára volt, az a mi földrajztudósunk és biológusunk, Lev Szemjonovics Berg.

Valamivel idősebb volt Vavilovnál. Bergtől és Vernadszkijtól, részben Dokucsajevtől tanulta, hogy a Föld nevű bolygót mint lakóközeget, mint bioszférát érzékelje. Gyakorlatilag azzal foglalkozott, mit fogunk falni a huszonegyedik században...

Koljusa előadásaiban az volt az érdekes, amikor eltért a témától. Időnként isten tudja hova elkalandozott, és ilyenkor maga számára is váratlan gondolatok, paradox ötletek születtek... a saját életéből és híres emberek életéből vett történetek, sehol sem említett történelmi események bukkantak felszínre.

Amikor például a híres angol természetkutató, John B. S. Haldane került szóba, egy komikus történetet mesélt arról, hogyan kezdte Haldane az első világháborút sorkatonaként, majd szerelt le őrnagyként, kiérdemelve a Viktória-keresztet. Haldane annyira szeretett harcolni, hogy oda kérte magát, ahol támadtak. Unalmas volt a lövészárokban ücsörögnie, a parancsnokokat ostromolta, hogy támadjanak: „Legalább kibújhatnánk a lövészárokból és mindenféle stratégiai érdek nélkül egy jót verekedhetnénk!" A háború után az egyik katonai nagyokos kigondolta, hogy repülőkről kis vasnyilakat kell ledobálni. Az acélsisakokat kellett volna átfúrniuk. A védelem céljaira ugyanis különleges fémsisakokat gyártottak. Haldane fogta magát, és kipróbált egyet. Belebújt, és belelőttek egy nyilat. Szörnyű csikorgás a sisakban, Haldane majd megsüketült...

Haldane egyetlen önéletrajzában se található meg ez a történet, amit egyszer ebéd után maga a főszereplő mesélt el Tyimofejevnek.

Ugyancsak a Vavilovról szóló előadáson egyszer csak a biokémiánál lyukadt ki:

– Biokémiának nálunk azokat az eseteket hívják, amikor malackodó kémikusok piszkos és gyenge munkát végeznek a kémia számára kevéssé alkalmas anyaggal. Nem ez a biokémia. A biokémia nem más, mint az aktív makromolekulák fizikai-kémiai strukturális analízise. Hát ez a biokémia, nem pedig azok az esetek, amikor az egyetemet frissiben végzett leányzó megtanulta meghatározni a burgonyakeményítőt, Szűzanyám!

Eleme a vita. Az élő dialógustól mentes előadást nem szerette. Az utolsó évtizedben, ahogy gyarapodott tudományos és emberi tekintélye, megcsappantak a viták. Féltek összecsapni vele.

– ... Bármelyik fölfelé ívelő kornak megvannak a maga nagy egyéniségei, vagyis azok az emberek, akik jelentőségüket tekintve az átlag fölé magasodnak. Ezeket a kulturális fellendüléseket – amelyek bővelkednek nagy egyéniségekben – véletlennek tartjuk. Meglehet, hogy ebben egy statisztikán túli törvényszerűség fejeződik ki, amely lehetővé teszi, hogy mintegy összegződjenek a kulturális eredmények meg annak látható formái: a nagy egyéniségek után fennmaradó művek. Az orosz tudomány a nagy európai egész része, de autonóm jelenség is az egészen belül. Ha felépítenénk az emberiség kultúratípusainak rendszerét, akkor az európai kultúra nagy típusában az orosz is benne foglaltatna. A XVIII. század végétől megkezdődött az orosz meg az európai kultúratípus viharos egymásra hatása. Ez nem békésen zajlott le, ami a nyelvben is megmutatkozott. Az orosz nyelvet annyi idegen szó öntötte el, hogy az oroszok nem is értették egymást, ha oroszul beszéltek. Talán ez magyarázza azt a hagyományt, hogy az orosz értelmiség áttért a francia nyelvre...

Aztán az orosz kultúra sajátos reneszánsza következett, ami a tudományt is érintette. Az orosz és az európai kultúrközpont összeolvadt. Az orosz fizikusok aktívan részt vettek a világ fizikai képének átalakításában – az abszolút determinizmustól vezérelt régi, klasszikus képből modernebb, jóval szabadabb, érdekesebb, mind elméleti, mind gyakorlati lehetőségekben gazdagabb kép lett... Az orosz kultúraközpont a XIX. század végén, a XX. század elejére kiérlelte a nagy orosz tudósokat. Köztük van Nyikolaj Ivanovics Vavilov, Tyimofejev tanítómestere mind elméleti, mind gyakorlati szempontból, Dokucsajev, a modern talajtan atyja, és Prjanyisnyikov, az agrokémiának a megalapítója, de nem csak a mienknek, pedig a mi agrokémiánk az egyik legjelentősebb a világon. És végül közvetlen tanára, aki Nyikolaj Ivanovics barátja lett, aki előtt fejet hajtott – és én is azt teszem –, századunk egyik legnagyobb tudósa, Vlagyimir Ivanovics Vernadszkij... Vavilov sajnos nem tehetett meg mindent, amire képes lett volna – túl rövid ideig élt. Egy matematikus ilyen rövid életút alatt is sokat tehet, de a félig leíró, félig kísérleti tudományok időigényesek. Ebben az értelemben Vavilovnak kevés idő adatott...

Huszonkettedik fejezet

Sok nagyszerű ember nyüzsgött körülötte. Nagyszerű biológusok, fizikusok, kémikusok, matematikusok. Gyenge volt a tehetséggel és a szépséggel szemben. E két tulajdonság mindig csodálatba ejtette, a természet ünnepét látta bennük. Valami istenit, valami megmagyarázhatatlant. Az „isteni szikra" kifejezése megért annyit, hogy eltöprengjen rajta. A csoda részecskéje. Valami magasabb matériából való, valami titokzatos-gyönyörű, ami beröppent egy átlagos emberi szervezetbe. Tehát normális értelemmel föl nem fogható, hanem valami felfoghatatlan, amit se munkával, se neveléssel nem tudunk se elérni, se kinevelni magunkban. Valami mindennél magasabban álló előtörése, fellobbanás, vakító fény, amely valami mást mutat meg...

Lelkesedés a tehetség iránt, elfogultság iránta – igen, az, de nem főhajtás. Ő csupán egyetlen ember, Vlagyimir Ivanovics Vernadszkij előtt hajtott fejet, akivel Berlinben kétszer hozta össze hosszabb időre a sors. Minden, ami Vernadszkijhoz kapcsolódott, szent volt a számára. Egészen hihetetlen volt, hogy képes ilyen tiszteletteljes, egyenesen félénk érzésre. Még arra se szánta rá magát rögtön, hogy beszéljen róla. Nagy előkészülettel, kitérővel kezdte, és sokáig nem tudott a lényegre térni, mintha meghátrált volna e szikla előtt. Hol a „vernadszkológiába" fog – így nevezte az utolsó évek tanítását –, hol Vernadszkij fiáról beszél... Amikor az Egyesült Államokban jártak, rávette Lelkát is, és kifejezetten azért látogattak el a Yale Egyetemre, hogy megismerjék Vernadszkij fiát, aki ott volt professzor.

Georgij Vlagyimirovics Vernadszkijt úgy hívta, ahogy az apja is nevezte – Guljának. Vlagyimir Ivanovics berlini tartózkodása alatt sokat mesélt a Bölénynek Guljáról. Gulja a filozófia fakultás dékánja volt, az orosz történelemről tartott előadássorozatot, és angol nyelvű monográfiája jelent meg e témakörből. A Bölény elolvasta az addig

megjelent három kötetet, és forrón dicsérte, megjegyezve, hogy igazából nem V. I. Vernadszkij miatt ez a véleménye, nem azért, mert a szerző az ő fia, hanem azért, mert az orosz állam fejlődését a IX. századtól kezdve mint a sztyeppi birodalmak – a szkíták és mások – utódját vizsgálja... És még azért is, mert ezt a művet az „eurázsiaiak" adták ki, akiket a Bölény természetesen ismert, hiszen jártak is nála, és akikről – Trubeckojról, Szavickijról, Szuvcsinszkijról – nekem persze halvány fogalmam se volt.

– Hát ez hogy lehet – vetette a szememre a Bölény –, és még írónak nevezi magát! Hiszen az eurázsiai kiadó sok érdekes könyvet jelentetett meg. Például az orosz szentek életét, az ikonfestés történetét...

Kiderül, hogy Trubeckojról még nekrológot is írt valamelyik német folyóiratba. Szergej Trubeckojt, a moszkvai egyetem 1905-ben megválasztott rektorát is ismerte, meg Jevgenyij Trubeckojt, ezt az érdekes filozófust is, akivel ő még Moszkvában találkozott. Ez a Trubeckoj Vlagyimir Szolovjovnak a tanítványa és barátja volt. Az unokaöccse, Nyikolaj Szolovjov, az orosz fonológia egyik megalapítója pedig Lenin engedélyével hagyta el az országot. És itt újabb történetek következtek arról, hogyan utaztak el azok a humán értelmiségiek, akik úgy tartották, a szovjethatalom számára nem lehetnek hasznosak. Engedélyt kaptak arra, hogy fél év leforgása alatt teremtsenek kapcsolatot egy olyan országgal, amelyik majd befogadja őket. Szovjet kiutazó útlevelet kaptak, sokáig azzal éltek, aztán meg úgynevezett Nansen-útlevelük lett, Fridtjof Nansen gyámoltjai lettek...

Mindezek híres, ám számunkra ismeretlen történetek és személyek voltak, és a Bölényt senki se szakította félbe, amikor elkalandozott. A Trubeckojokról aztán valahogy áttért a Merezskovszkijokra, akiket szintén ismert.

Úgyhogy Vernadszkijhoz nem egyhamar kanyarodtunk vissza.

A Bölény szavaival: Vlagyimir Ivanovics Vernadszkij kivételes jelenség, majdhogynem tökéletes hős. Vannak jó emberek, vannak nagyon jók; van néhány kiváló, ritkábban egészen kiváló; és végül az egészen kiváló emberek között akadhat tökéletes is. Vernadszkij persze tökéletes ember volt. Teljesen ködös osztályozás. Annyival azonban ki kell egészítenünk, hogy a Bölény több kiváló emberrel találkozott, mint közülünk bárki más. Neki volt összehasonlítási alapja, és volt kik közül válogatnia.

A Bölény nem értette, hogy miért nem emelnek emlékművet Vernadszkijnak se Moszkvában, se Leningrádban. Az iskolában tanítani kellene róla, Vernadszkij-múzeumot, Vernadszkij-díjat kellene létesíteni.

Soha nem tudta pontosan megmagyarázni, miért is hajtott fejet Vernadszkij előtt:

– ... egyetemes gondolkodású, kozmikus ember.

– ... minden érdekelte: festészet, történelem, geokémia, ásványtan.

– ... magasabbrendű tanár volt, nem ácsingózott az akadémikusok, a vezetők közé.

– ... Vernadszkij körül soha nem volt se susmus, se kiabálás, senki nem idegeskedett, a forradalmat követően nem politizált. Liberális-demokrata természete sok tisztességes embert összetartott. Nem lebzselt körülötte csócselék. Igaz, a tudósok között akkor nem volt annyi szedett-vedett népség, mint manapság.

– ... Berlinben előadást tartott Ferszman, Kolcov, Lunacsarszkij, Platonov, a nagyszerű orosz történész meg néhány remek orvos is. A németek azoban Vernadszkijtól voltak elragadtatva. Bizonyos megbékéltető és felemelő hatással volt rájuk. Arra késztette az embert, hogy a Föld és az Ember létének legfontosabb problémáiról elmélkedjék.

– ... meghívásra előadássorozatot tartott Franciaországban. Pár év múlva, 1926-ban hazatért. Botrányok, meakulpázás nélkül települt haza, mint szabad ember.

– ...külföldön azt csinált, amit akart: olyan előadást tartott, amilyet akart, a Sorbonne-on például geokémiát adott elő.

– ...Berlinben szabatos német nyelven tartotta előadásait. Kifogástalanul beszélt franciául, angolul nem tudott, és kitűnően beszélt oroszul. Ez akkoriban nem is ment ritkaságszámba. Ma hatalmas hazánk határain belül az orosz nyelvet tökéletesen bíró ember ritka, mint a fehér holló. Ő igen-igen választékosan beszélte az anyanyelvét.

Hogy miről társalogtak? A Bölény akkor tervezte egy nagy kísérleti munka kezdetét. Jelzett atomok segítségével akarta megvilágítani a radioizotópok növényekben való felhalmozódásának együtthatóit: hogyan halmozódnak fel, hogyan oszlanak, majd rendeződnek el újra, egyszóval, mi a sorsuk a növény-talaj rendszerben. A Bölény ezt a munkát nevezte el „vernadszkológiának". Megvitatták a bioszféra problémáit, Vernadszkijnak a Földön élő szervezetek szerepére vonatkozó nézeteit. Létezett néhány tabujuk. Tilos volt például komolyan a földi élet kialakulását szóba hozni. Már a hetvenes években hallottam, hogyan válaszol egy hölgyikének, aki azzal zaklatta, fejtse ki, miként alakult ki az élet a Földön; leszegte a fejét, mint a bika, fújtatni kezdett, aztán, hogy erőt vett magán, kissé ostobán pislogva széttárta a kezét: „Kicsi voltam még akkor, semmire sem emlékszem. – Majd vigasztalóan hozzátette: – Kérdezze meg Oparint, ő pontosan tudja."

Vernadszkijnak legjobban Arrhenius örökélet-elmélete tetszett. Lelkesen rajzolta a Bölény elé a Világmindenség képét, ahol mikroorganizmus-csírák keringenek, és ha valamelyik bolygón megfelelő körülményeket találnak, benépesítik azt, és elkezdik az evolúciót. Svante Arrhenius, a neves svéd fizikus és kémikus így képzelte az élet keletkezését a Földön. A Világmindenségből jött. A Világmindenségben az élet örök abban az értelemben, ahogy örök a Világmindenség is. Az élet az egyetemes jó részecskéje. Egy sor filozófiai és vallásos nézet szerint az abszolút jó – ez az egész Világmindenség. Abszolút gonosz nem létezik, hanem csak valamilyen elbukott lény abszolutizált gonoszsága, amit a különböző tanok különbözőképpen fejeznek ki.

A Bölény mindig sajnálta, hogy nem találkozhatott Arrheniusszal, mivel nagyon tisztelte.

Vernadszkijjal térről és időről, az idő relativitásáról beszélgettek. Akkor, amikor Bohr és Dirac vitája kezdődött arról, hogyan lehet kvantumokban kifejezni teret és időt. A tömeget, az energiát már kifejezték, a tér és az idő azonban mintha folytonos maradt volna, és a klasszikus, nem pedig a kvantummechanika részét alkotta.

A Bölény erről a témáról szívesen társalgott, hogy úgy mondjam, általános filozófiai, ontológiai, nem pedig fizikai-matematikai szempontból. Az volt a véleménye, hogy vannak időkvantumok és vannak térkvantumok.

Harmincöt év – és micsoda évek! – múlva majdnem szó szerint idézte beszélgetéseiket. A lényeg a következőkben foglalható össze: ismerjük a kémiai és a biológiai semmit. Így magyarázta: amikor meghalunk, akkor mint élőlények megszűnünk létezni. Ez a biológiai semmi. A kémiai semmi: a Torricelli-űr; olyan teret tudunk létrehozni, amelyben egyetlen molekula se marad.

Az arcomon tükröződő erőfeszítés elszomorította.

– Ezt persze nehéz elképzelnünk – vigasztalt. – Hisz eddig tiszta fantasztikum.

Az irodalmi fantasztikumot, a tudományos-fantasztikus műveket egyikük se szerette. A detektívregény, az más, detektívregény nélkül elsatnyult volna a szellem. Hisz ők maguk is komolyan fantáziáltak, és saját kitalációikat Tudományosnak, Üdvösnek, Jogosnak tartották, hiszen ez volt az Érthetetlen az ismert világkép szempontjából. Ilyen dolgokat meghányni-vetni a legédesebb foglalatosság.

A nukleáris energia korában a nooszféra az embertől tudata átformálását követeli. Csökken az „én", növekszik a „mi" jelentősége. A „mi"-re kell gondolnunk. Nem arra, hogy „ők", hanem arra, hogy „mi". Az egész nooszféra „mi" vagyunk.

Hamlet kérdése – a *lenni vagy nem lenni* – egyedül őt, a dán királyfit érintette. A kérdés most mindnyájunkat érint. A nukleáris, a biológiai és egyéb veszélyektől való közös rettegés, közös függés összekapcsolja az embereket.

Szívesen kihallgattam volna kettejük beszélgetését, elgyönyörködtem volna bennük, amint Buchban a fasorban sétálnak. Mindig van valami izgalmas a nagyok – Beethoven és Goethe, Tolsztoj és Gorkij, Einstein és Bohr – találkozásában. Vonzzák és taszítják egymást. De többnyire taszítják. Az egyszerű halandó számára megmagyarázhatatlan, mennyire nem akarnak kapcsolatot tartani, sőt még találkozni se egymással. Emlékszem, amikor tudomást szereztem arról, hogy Dosztojevszkij és Tolsztoj egyszer ugyanabba a terembe, ugyanarra az előadásra csöppent, látták is egymást, és mégsem ismerkedtek meg, sokáig gyötrődtem a meghiúsult találkozás miatt.

Néha elnézegetek egy régi fényképet. Azt mondják, Kaliforniában, Pasadenában készült. Hárman vannak rajta – középen Thomas Hunt Morgan, kétoldalt Nyikolaj Ivanovics Vavilov és a Bölény. Klasszikusok, nagy egyéniségek. Lendületesen lépkednek, tűz a nap, ők semmire se figyelnek, elmélyülten beszélgetnek, izgatottak, majdhogynem kiabálnak, és közben nevetnek, a barátság és az élet szeretete csordultig tölti őket. Morgan sokkal idősebb társainál, de itt ez nem érződik, délcegek, erősek mind a hárman. Bárcsak hallani lehetne a hangjukat!

A Bölény Vernadszkijhoz fűződő szeretetteljes barátsága azon alapul, hogy a Bölény saját munkájára alkalmazva tovább fejlesztette Vernadszkij nézeteit, nyilvánosan parancsként ismerte el a maga számára, és nyomatékosan is megerősítette hitvallását, amikor irányzatát „vernadszkológiának" nevezte.

Tapasztalatait a legegyszerűbb feltételek között szerezte: deszkadobozokban és átfolyótartályokban cserélődtek a jelzett atomok a fejlődő növények és a talaj között. A tartályokat a dobozokból vett földdel töltötték meg, egyik végén radioizotópos oldatot engedtek bele, a másiknál pedig minden összetevőt meg lehetett mérni, meg

lehetett állapítani egyik vagy másik izotóp migrációját, vándorlását. Csak most derült ki, mennyire előre tekintett a Bolény ezen a munkán alapul a radioaktivitás elleni védelem.

A kémiának, a biológiának vannak olyan részei, amelyek valóban igénylik a tökéletes és ezért bonyolult berendezéseket. De most már túl régóta egyre több berendezést igyekeznek felhalmozni nálunk is, világszerte is, vélte a Bölény, mindenhol, ha kell, ha nem. Sok fiatal meg van győződve arról, hogy minél drágább a berendezés, amit használ, annál jelentősebb a tudománya. Egyesek komolyan hiszik ezt, mások arra számítanak, hogy ha többet költenek felszerelésre, a vezetés nagyobb becsben tartja a munkájukat.

– Ha megmérnénk, kiderulne: minél bonyolultabb és drágább a berendezés, annál butább a tudomány, amit azzal a berendezéssel állítanak elő. – A Bölény hunyorgott, és egy összeesküvő mosolyát villogtatta. – A „stop" gomb a legokosabb technikai találmány. Én minden berendezésen ezt keresem meg először. A berendezésnek optimálisnak kell lennie – morogta –, nem pedig maximálisan pontosnak.

A harmincas évek második felétől kapcsolata megszakadt Vernadszkijjal. Munkája – a „vernadszkológia" meg a „vernadszkológia kis szukacsevi elhajlással" – fejlődött, tapasztalatai gyűltek, de arra nem volt lehetősége, hogy Vlagyimir Ivanoviccsal megvitassa őket.

Fogalma se volt senkinek, hova vezet, mire jó ez a legalább tízévi munka. Mint ahogy a Bohr Intézet fizikusai se tudták, hogy vitáikból, számításaikból, becsléseikből, az egész vidám társalgásból néhány év múlva megszületik az atombomba, a Bölény és kollégái munkája pedig a sugárzás, a bomba következményei elleni védelmet szolgálja. Ezek is, azok is boldog tudatlanságban leledztek, amikor a tudomány, amivel foglalkoztak, tisztának, hatalomtól és pénztől függetlennek látszott... Annak az aranykornak a tudósait egyes-egyedul a szent tudásszomj vezérelte.

Huszonharmadik fejezet

Azokban az években a szent tudásszomj hozta össze a fizikusokat meg a biológusokat. Az elméleti fizikusokat a biológia, az életjelenségek fizikai megértése vonzotta. A biológusok még a kolcovi munkák idejéből igyekeztek megmagyarázni az élő sejt fizikai-kémiai problémáit 1927–28-ban Kolcov kulonböző kongresszusokon a biológia fizikai és kémiai alapjairól tartott előadásokat, felvázolta a kromoszómák fizikai-kémiai struktúrájának elméletét A nyugati genetikusokkal ellentétben a Bolény szívesen fogadta az érdeklődést, ami a fizikusokban ébredt a biológiai problémák iránt. Amikor hozzájuk fordult, mindenki attól félt, hogy letér az útról Bebizonyosodott, hogy az út ide is elvezetett

Delbruckkel Bohrhoz kezdtek jarni

– Nyilszuska Bohr szerintem a huszadik század legokosabb tudósa volt A fizikában máig sincs nála okosabb és nagyobb Nem is beszélve arról, hogy milyen rendes, tisztességes. Minden tekintetben jó ember

A Nyilszuska név nem bizalmaskodást takar: gyöngédséget fejez ki, és ez volt a stílusa a koppenhágai életnek. Számunkra már sok minden megfoghatatlan belőle.

Koppenhágai tartózkodásom alatt ellátogattam a Bohr Intézetbe is. Csak hogy a helyet megnézzem magamnak. Koppenhágában mindenekelőtt két ember létezett számomra: Hans Christian Andersen, a mesemondó és Niels Bohr, a fizikus. Az Andersennel kapcsolatos dolgokat egymással vetekedve mutatták nekem, de azt már nem sokan tudták, hol a Bohr Intézet. Egy utca mélyén magasodott a sötétszürke, cseréptetős, kétemeletes épület – ugyanolyan, mint a régi fényképeken. A háború előtti évekhez képest kevés változás történt itt. Rögtön ráismertem, bár soha nem jártam benne. A ház építészetileg jelentéktelen, szerény épület, hasonlítani se lehet a modern fizikai központok üvegcsodáihoz. Beléptem az épületbe, megkérdeztem, meg lehet-e nézni Niels Bohr dolgozószobáját, mi szükségeltetik hozzá. A portás vállat vont – semmi nem kell hozzá, csak annyi, hogy föl kell mászni az emeletre. Normális lépcsőn persze. A folyosókon elsétáltam a szobák előtt, ahol a mai fizikusok dolgoztak, folyóiratokat olvastak, írógépeken írtak. Senki nem állított meg, nem kérte az irataimat. Végül rábukkantam Bohr dolgozószobájára. Abban se volt semmi, ami ünnepélyessé, emlékszobává tette volna. Se egy kiállítási tárgy, se egy felirat. Átlagos dolgozószoba. Íróasztal állt benne meg székek. Semmi különös, ha csak az nem, hogy a falon sok csoportkép függött: Bohr iskolája, különböző évek szemináriumai. Bohr középen, körülötte tanítványai, kollégái. Előbb fiatalok, ismeretlenek. Aztán vonásaik képről képre ismerősebbekké váltak, és végül az egyetemi jegyzeteimben szereplő portrékat ismertem fel bennük. Klasszikusok mindenki számára hivatalosan elfogadott portréi. A modern fizika hatalmasságai. A mindenható tudomány mágusai. Egyenletek és képletek megalkotói. Az atombomba feltalálói. Az atomenergiáé. A jelzettatom-részecskék elméletéé. Izotópoké, részecskegyorsítóké...

Azoknak az embereknek a köre volt ez, akikért egykor lelkesedtem. Nekik kellett a világot jobbá tenniük... Most lelkesedés nélkül néztem rájuk. Némi sajnálattal és csalódással. Beváltatlan remények emlékművei? Közreműködők az emberiség elpusztításában? Áldozatok vagy hősök? Egymagam ültem ebben a dolgozószobában, és megpróbáltam rendet teremteni érzéseim között. Szeretetet vagy átkot érdemelnek-e? Úgy egyébként kedves ki emlékhely volt ez, történelmi személyiségek galériája, a fizika történetének talán legszebb, még ártatlan lapja, tele lángoló utópiával, erővel, vidám vetélkedéssel.

A Bölény mindannyiukat ismerte, sokukkal barátságban volt, sétálgattak, iszogattak, csevegtek. Őt aztán nemcsak fényképről ismertem. Itt volt, itt dörgött a hangja, harsogott a nevetése. Ő kötött össze minket ezzel a történelem piedesztáljára emelt, híres hellyel.

Élvezettel hersegtették a tudás almáját. De nem sokáig. Nem élvezhették tiszta zamatát. A háború a peremsávba vetette, az átkozott bombával kötötte össze őket, a front különböző oldalain kellett hányódniuk. Egyesek Amerikába utaztak – mások Németországba. A politika durván beleszólt csaknem mindegyikük életébe, és a Bölény se kerülhette el a közös sorsot. Láttam, hogy sorsa nem kivételes, volt benne valami közös azokéval, akik mellette álltak ezen a régi felvételen.

– ...Bohr körébe a világ minden híres teoretikusa összegyűlt eszmét cserélni. Csak azok jöttek, akiket Bohr meghívott. Én is közéjük tartoztam. Mindig tizenöt-húsz ember verődött össze. Több érdekes alak nem akadt. Bohrhoz én harminchárom óta jártam rendszeresen.

Némelyik képen nem volt egyszerű megtalálnom. Megszoktam, hogy külön áll vagy a középpontban. Itt azonban hátul állt, bent a sorban, igaz, hogy ezeket a sorokat kizárólag klasszikusok alkották, aranyból voltak ezek a sorok. Akkoriban többségüket nem aggatták tele kitüntetésekkel, nem kaptak címeket, díjakat. Ebben a házban nem szoktak törődni a talmi hírnévvel. Nobel-díjas légy vagy aspiráns – egykutya, az a lényeg, mit tudsz és mit csinálsz. Jó iskola volt ez, megedzette a Bölényt. Harminc év múlva derült ki, hogy a Bölénynek semmiféle rangja nem volt. A régi besorolás szerint legalul kullogott mint XIV. osztályú hivatalnok, zászlós, egy kollégiumi tisztviselő. Művei jelentek meg, nevet is szerzett magának, a rangokkal azonban nem boldogult. A szakemberek becsülték, de a cím és a rang nem a szakemberektől függ.

James Chadwicket, azt, aki kiszámította az urán kritikus tömegét, barátját, a szintén Nobel-díjas Patrick Beckettet, aki szintén Rutherford tanítványa volt, „megfertőzte" szenvedélyével.

Bohr fizikai szemináriumot szervezett, a modern elméleti fizikát fejlesztették tovább, új képet alkottak az anyagról. A genetikusok és azok a fizikusok, akik megízlelték a biológiai problémák édességét, úgy akartak véleményt cserélni, hogy a tisztán fizikusokat ne zavarják. Külön „társalgót" hoztak létre. Körük gyorsan terebélyesedett. Angliából a híres citológus, Darlington érkezett, Franciaországból François Tora, a biokémikus Rabnik (a Bölény Rabnik-kedveskémnek szólította), Boris Ephrussi, aki szövetkultúrával foglalkozott, Olaszországból Adriano Buzzati Traverso, Edoardo Amaldi, Svédországból Gustafsson, a citológus Caspersson, Norvégiából Otto Luchs, Németországból a citológus Hans Baur, Hans Stubbe, aztán a fizikus Zimmer, Delbrück, Gutman, egy „igazi biokémikus, nem egyszerűen egy rossz kémikus". Ott volt Astbury, úgynevezett „szálfizikus"... És Fermi, a híres Enrico Fermi meghívása elől kitértek; a Bölény valamiért rossz véleménnyel volt róla...

Ezek a nevek bekerültek az enciklopédiákba, ugyanúgy hazájuk hírnevét öregbítik, mint a festők, zeneszerzők, költők, hiszen kivel is büszkélkednének mindenekelőtt a nemzetek, ha nem a művészet és a tudomány kiválóságaival?

– ...Ezt a szemináriumot is arra a mintára szerveztük, ahogy én az összeset szervezni szoktam: minden összejövetelen kijelöltünk egy „provokátort". Feladata: provokáljon vitát. Tömören, majdnem aforisztikusan és feltétlenül hevesen, humoros formában kellett vázolnia a problémát. A komoly tudomány előrevitelét legjobban a könnyedség és bizonyos fokú gúny szolgálja. Vannak persze olyanok, akik azt hiszik, hogy minden, amit komolyan csinálnak, okos. Ám ezek – ahogy az angol mondja – nem annyira okosak, hogy eszüket tudnák veszteni. Valójában minél mélyebb a probléma, annál valószínűbb, hogy valamiféle komikus, paradox módon fog megoldódni, a legcsekélyebb komolyság nélkül.

Huszonnegyedik fejezet

A humor volt a túlfolyó, a menekülés attól a külső élettől, amibe az intézet falai közül kilépve bekerültek. A fasizmus beköltözött a mindennapokba. A Führer képe, a menetelő nácik, az embertelen jelszavak, a horogkereszt, a háborús uszítás, a kiáltványok, a fajgyűlölő szónoklatok – Berlin fülledt, mérgezett levegőjét így vagy úgy be kellett szívniuk. Németország megváltozott, ezt már lehetetlen volt nem észrevenni. Bár azzal nyugtatták magukat, hogy Buchban alig változott valamit, és ugyanúgy dolgozhatnak, mint azelőtt, de a rasszizmus barna réme azért mindenhonnan előtolakodott. Zsidó munkatársaik egymás után váltak meg állásuktól, utaztak el. Fomának az iskolában a többiekkel együtt fogalmazást kellett írnia *A német fiú nem sír, A német fiú nem ismeri a félelmet, Milyen boldogság németnek születni* címmel. A sovinizmus mindenhol harsányan hirdette magát.

1936-ra, a berlini olimpia megnyitásának pillanatára mérsékeltebb hangon kezdtek beszélni, igyekeztek demokratikusabban viselkedni, mázzal fedték a fasiszta rezsimet. Egyet-mást elnéztek az embereknek, betiltották a zsidóellenes felszólalásokat, diszkriminációkat, a rasszista kirohanásokat. Berlinbe sok külföldi érkezett, színesek, feketék, akikkel kitüntető figyelemmel bántak.

Max Delbrücknek volt egy unokahúga, egy fiatal színésznő, Cathie. Mivel nem volt különösebben tehetséges, elhatározta, hogy náci segítséggel csinál karriert, ami a legjárhatóbb út egy közepes színésznő számára. Mivel tűnhetett volna ki, tehetett volna a kedvükre? A legegyszerűbb eszköz az antiszemitizmus volt. Az antiszemitizmushoz nem szükségeltetett se tudás, se bátorság. A legegyszerűbb dolog volt mindenért a zsidókat és a nemzetközi zsidóságot okolni. Kiűzésüket, teljes jogfosztásukat követelni – egészen a megsemmisítésükig. Olyan népnek könyvelni el őket, amely vérrel mocskolta be magát... Cathie-nek mindenki másnál hangosabban, kitartóbban kellett ezt hajtogatnia... Kiabálni, a kifejezésekben nem válogatva ádázul becsmérelni a zsidókat... Igyekezett is teljes erejéből, és szépen haladt előre.

Max Delbrück úgy határozott tehát, hogy megleckézteti unokahúgát, és Tim kidolgozta a forgatókönyvet. Cathie-vel közölték, hogy a berlini olimpiát megtekinti a szukugun maharadzsa is. Maga Szukugunia valahol Kelet-Indiában van, a holland királynő birtoka, de szabad állam, tizenkétmillió lakossal. A maharadzsa nem beszél nyelveket, csak szukugunul tud, meg egy keveset, amennyi muszáj, hollandul. Hogy miért éppen Holland-Szukuguniát találták ki? Csak azért, mert Max Delbrück barátja a holland követségen dolgozott, és diplomáciai rendszámú autóval járt. Cathie-nek, aki mindössze két filmben játszott epizódszerepet, azt mondták, hogy a maharadzsa lelkes csodálója. Látta őt a filmekben, és annyira megtetszett neki, hogy megvásárolta ezeket a filmeket, és most, miután megérkezett a berlini olimpiára, szeretné átnyújtani Szukugunia díszoklevelét. Koljusa számítása bevált: a középszerű színészek olyan beképzeltek és hiúak, hogy elhisznek bármilyen zagyvaságot, ha az számukra hízelgő.

Cathie eléggé jó körülmények között élt a Kurfürstendammon. Figyelmeztették,

hogy készüljön fel, mert a maharadzsa körülbelül egy hét múlva meglátogatja; varrasson megfelelő toalettet, gyakorolja egy kicsit a szertartásos térdhajtást. Arra is figyelmeztették, hogy a maharadzsa egyszerű fiatalember, a maga nyelvén fog beszélni, ezért a holland követség titkára tolmácsolja majd a szavait. Főzzön egy jó kávét, likőrt, tortát szolgáljon fel, mindenből a legjobbat. A ceremónián kevesen vesznek részt: a maharadzsa a rabszolgájával, a követségi titkár meg még egy holland (őt Oleg Cinger fogja játszani). Koljusa egy orosz szukugun-szakértő szerepét választotta. A rabszolgát Max Delbrück alakította. A ceremóniát a következőképpen tervezték: ahogy megjelenik a maharadzsa, Cathie-nek a tanult módon meg kell hajolnia, a maharadzsa odanyújtja a kezét, Cathie kezet csókol a maharadzsának, aki leül, megissza a kávét, és elhalmozza Cathie-t a bókjaival. Amikor távozik, az egészet meg kell ismételni.

Az volt a dolog veleje, hogy magát a maharadzsát az egyik zsidó származású elméleti fizikus alakítja: jobban mondva háromnegyed rész zsidó, negyed rész német vér keveredett az ereiben. A hozzá hasonlók akkor még vállalhattak állást, csak államit nem. A fizikus nagyszerűen játszotta a maharadzsát. Cathie szörnyen izgult, elbűvölő ruhát csináltatott magának, pazar vendéglátást rendezett. Likőrt szerzett, igazi Benediktinert, rendbe hozatta a bútort, úgyhogy jól kiköltekezett. Oleg Cinger ragyogóan kisminkelte a fizikust. Úgy öltöztették fel a maharadzsát, ahogy az egy először Európába érkezetthez illik, harsány eleganciával: bordó cipő, narancssárga nyakkendő, óriási kézelőgombok, a mellényen aranylánc. A rabszolga fehér ruhás szukugun. Lelka barátnője segített nekik, aki nemrég érkezett vissza Indokínából. Mindent tudományos alapossággal készítettek elő, még azt is, ahogy a rabszolga ruháját kidíszítették, úgyhogy első osztályú szukugun sikeredett, jobb, mint egy igazi, ha éppen létezne olyan.

Egy holland diplomáciai autóval és egy magánautóval érkeztek. A maharadzsa fenségesen bevonult, a mancsát nyújtotta. Jól megtermett fiatalember volt, göndör hajú, a fizimiskája barna festékkel bemázolva. Cathie pukedlizett, kezet csókolt. A rabszolga megállt a sarokban egy papírtekerccsel. A társaság nekilátott a tortának meg a likőrnek. A maharadzsa szukugunul karattyolt, a holland tolmácsolt. Végül, mikor már eleget ettek-ittak, a maharadzsa intett, a rabszolga előlépett a sarokból, térdre borult, és földre szegezve a tekintetét, amit nem mert urára emelni, átadta a papírtekercset, majd visszavonult a sarokba. A maharadzsa széttekerte a papírt, és szukugunul felolvasta az arannyal kicirkalmazott nyomtatott szöveget. Az oklevelet közösen készítették. Cathie az izgalomtól aléltan hálálkodva kezet csókolt a maharadzsának, az dicsérte őt, a lány megint hódolattal megcsókolta a kezét, és az autóhoz kísérte.

Elindultak, és kiderült, hogy a likőrtől becsíptek. Végighajtottak a Kurfürstendammon, megálltak egy elegáns kávéháznál, és letelepedtek a kis asztalkákhoz. Nem veszhetnek kárba a kellékek, túl nagy megtiszteltetés lenne az Cathie-nek, ha egyedül őmiatta így kivonulnának. A pincér már ott is termett, és ők mindenféle ételt-italt rendeltek. Megették, szukugunul társalogtak, végül fizetni akartak, de a tulajdonos nem engedte: „Nem, kérem, dehogyis, megtiszteltetés számunkra, ha előkelő külföl-

dieket láthatunk vendégül..." Továbbmentek. Megálltak egy kávéautomatánál. Akkoriban ez még újdonságnak számított. Egy hosszú folyosó volt telezsúfolva szendvics-, sör- és borautomatákkal. A maharadzsát elképesztették az európai technika csodái, izgatott lett, követelve, hogy adjanak neki zsetont. Megjelent a tulajdonos, és személyesen hozott neki egy halom zsetont, természetesen ingyen. A maharadzsa sorba dugdosta őket a lyukakba, és csak úgy potyogott, ömlött, záporozott kifelé a sok szendvics, csomag. A maharadzsa nevetett, csapkodta a combját, a többiek hajlongtak előtte, gratuláltak neki. Az összegyűlt tömeg ujjongott.

Nem messze volt egy nagy áruház. A bejáratnál egy hirdetményen az állt: minden nyelven tolmácsolunk. Szukugun tolmácsot követeltek. Tolmács persze nem akadt, és a maharadzsa nagyon elkeseredett. Az áruháztulajdonos fogadkozott, hogy kiköszörüli a csorbát, a holland követség segítségével bizonyára találnak tolmácsot. A követség munkatársa megnyugtatta őt: „Semmi szörnyű nem történt, a maharadzsa csupán a látszat kedvéért lármázik. Én mindent lefordítok neki, ami kell. Most például a lemezek érdeklik." A lemezekért a legfelső emeletre kellett menniük. Itt kis baleset történt – elvesztették a rabszolgát, aki kizárólag szukugunul beszélt. Hogyan fogja megtalálni uralkodóját? Hát képzeljék, megtalálta! A tömeg, az eladók persze segítettek neki. A kíséret lemezeket válogatott, azokat, amelyek megtetszettek a maharadzsának, félrerakták. Egész halom gyűlt össze – a tulajdonosnak az volt a kérése, fogadják el tőle ajándékba. Később, amikor megszámolták, kiderült, hogy negyven lemezt kaptak. Így végződtek a maharadzsa kalandjai.

Cathie el volt ragadtatva az oklevéltől, eldicsekedett vele, a filmesek irigyelték. Szerepeket követelt. Két hét múlva Koljusa és Max Delbrück fölolvasta neki az oklevél szövegét. A gót írást gyönyörűen stilizáló művész a Minimax-reklámot vetette papírra. Ez egyfajta tűzoltókészülék volt. Berlin-szerte mindenhol ezt a reklámot lehetett olvasni: „A tüzet megállíthatod, ha van otthon Minimaxod." A berliniek a szöveg mellé ezt vésték: „A Minimax szart se ér, ha a tűz nem otthon ér." Hát gondosan kendőzött formában pontosan ez állt az oklevélen. Hamarosan mindenki megtudta a filmstúdióban, mi az oklevél szövege. Azonkívül az is elterjedt, hogy Cathie egy zsidó kezét csókolgatta. Antiszemitizmusa ezek után köznevetség tárgya lett.

Az olimpia után, 1937-ben már nem lehetett így viccelődni. A körutakon sárgára festett padokat rendszeresítettek a zsidók számára. Bevezették az általános hadkötelezettséget. Ha Berlinbe érkezett, a Bölény mindig észrevette a változásokat. Lehetetlen volt nem észrevenni őket. A fasiszták egyre kíméletlenebbül adtak hírt magukról, beleavatkoztak az emberek magánügyeibe, megváltoztatták a város ősrégi életét. Az olimpia véget ért, de a gránit diszkoszvetők, birkózók, lovasok mindenhol megmaradtak. Okvetlenül gigantikus, az északi rassz diadalát megtestesítő figurák. Hódítók és Győztesek alakjai. Zord, harcias ábrázatok. Büszkék és gyönyörűek, hiszen a német felsőbbrendű nép, a legértékesebb a földkerekségen. A szobrász művészete abból állt, hogy betartsa a koponyának, a nyaknak, az ajaknak, a fülnek az árjákra jellemző pontos méreteit. A nőalakok megőrizték az árja asszonyok, a fajtiszta férfiakat szülő

„mintaanyák" hitelesített arányait. Az intézményeket olvasztárok és parasztok, katonák és bányászok allegorikus alakjai, *Háború és testvériség*, *Katonák esküje*, *Harcba hívás* című szoborcsoportok díszítették. Elszánt atléták fenyegetően emelik a kardjukat, harcba hívnak az ellenség ellen. Teuton lovagok utódai, a világ eljövendő uralkodói...

A Brandenburgi kapunál robbanások követték egymást, leomló téglatömeg nyomán porfelhő támadt – házakat bontottak, a Bölény számára oly kedves, díszes, régi berlini házakat. Beszéltek elképzelhetetlen palotákról, amelyeket Speyer fog felépíteni a Führer elképzelése szerint, valamilyen terekről, diadalívekről, de pontosan senki nem tudott semmit, mindent homály takart.

A Bölény szerette a régi berlini lakásokat. A városnak szinte nem is volt arculata, de bájosak voltak kövezett mellékutcái a lármás kis söröző́kkel, vendéglőkkel, pékségekkel. A reggeli piacok a tereken, virágosbódék, vásári mutatványosok. Kintornás játszott, háborús rokkantak ücsörögtek a padokon, orgona zúgott a templomban. Mindez eltűnt, rémülten kicsire húzta össze magát. Előretört az új, a fasiszta Berlin, a nehéz betontömegek, a szögletes, hatalmas, tartós barakkokra hasonlító épületek. Zord, szürke épületek, amelyeket nem azért emeltek, hogy a szemet gyönyörködtessék, hanem azért, hogy elrettentsenek, hogy a hatalmat hirdessék.

Huszonötödik fejezet

Buchban,. mint minden más „tudósvárosban", zárkózottan folyt tovább az élet, megőrizve napirendjét, szokásait. A fasiszták uralomra jutása nem változtatta meg a laboratóriumi kísérletek menetét. A Bölény számára se változott semmi. Se őt, se munkatársait nem zavarták, Vogt intézete továbbra is német–szovjet intézetnek számított, és ők Carapkinnal szovjet állampolgárok maradtak. Sikeres kutatásokat folytattak, a Bölény egymás után publikálta munkáit, hírneve növekedett, és különösen magas csúcsokra jutott a Zimmerrel és Delbrückkel közösen írt *Zöld füzetek* megjelenését követően. Ez úttörő jelentőségű mű volt, mennyiségileg alapozta meg a modern sugárgenetikát. Világossá vált belőle, hogy az örökletes információkat nem az egész sejt hordozza, mint az korábban feltételezték, hanem a sejtmag, ez a piciny részecske, az a célpont, amelyet korpuszkuláris sugárzással, hatalmas dózisokkal lehetett bombázni.

Itt, ha lehet, meg szeretném említeni főbb munkáit, amelyek 1935-re betetőzték Zimmerrel és Delbrückkel közösen végzett kutató ciklusát, és még 1936-os munkáit is. Ezekben vetette meg a modern molekuláris biológia alapjait. Mindkettő jelentőségéről fogalmat alkothatunk, ha ahhoz hasonlítjuk, amit a század elején Rutherford tett az atomfizika érdekében. A Bölény munkáit igazán csak Schrödinger *Mi az élet?* című művének megjelenését követően értékelték.

A harmincas évekre a klasszikus genetika felnő. Minden alaptörvényét felfedezték. Tisztázták, hogyan variálódnak a szülők génjei az utódok kromoszómáiban. A Dro-

sophila és az egyik legfontosabb kultúrnövény, a kukorica kromoszómáit részletes ábrákon ismertették. Ezek az ábrák aprólékos pontossággal tüntetik fel a kromoszómákban elhelyezkedő számtalan gént, amelyek mind megannyi örökletes jegynek felelnek meg. Bebizonyosodott, hogy a gének megváltozásának az üteme – a mutáció –, ami átlagos körülmények közt igen csekély, röntgensugárzás hatására ezerszeresére gyorsulhat. Csak azt nem tudta senki, hogy mi is tulajdonképpen a gén. Egyes biológusok feltételezték, hogy a természet egyik féltett, megfejthetetlen titka. Valami olyasmi, mint az a kérdés, hogy miért is létezik a világmindenség? Bohrnak az volt a véleménye, hogy az élet s benne a gének mint legkisebb elemek annyira bonyolultak és „kényesek", hogy bármilyen kísérlet, amelynek az a célja, hogy természetüket föltárja, elpusztíthatja tárgyát – anélkül, hogy bármit is megtudnánk.

Azokban az években a Bölénynek gyakran ki kellett védenie a gén természetével kapcsolatos kérdéseket. Különösen a fizikusok voltak kitartóak. De mit is válaszolhatott volna – hisz még a gén nagyságát sem ismerték. És ha a génnek egyáltalán nincs is mérete, hanem a biológiai reakciók bonyolult rendszeréről van szó? Ez esetben a gén nem test, hanem folyamat. A gének szigorúan meghatározott sorrendje a kromoszómákban, az, hogy a szülők átörökítik őket, hogy mutációra képesek – mindezek a tények azonban arról tanúskodtak, hogy a gén mégis inkább test, és ezért kell, hogy legyen mérete. A Bölényben fölmerült: mérete meghatározására nem lehetne-e fölhasználni a génnek azt a tulajdonságát, hogy röntgensugárzás hatására mutációra képes?

Kolcov azt mondta: molekula a molekulában. A Bölény azt: a variációkat összesítő kettőzés. A beavatatlanok számára ezek a kifejezések azt jelentik, hogy nemcsak a molekula termeli magát újra, hanem azok az esetleges variánsai is, amelyek az újrateremtődés szakaszai között végbementek. A biológusok többsége éppen ettől számítja a molekuláris genetika kezdetét. A Bölény mintha azt a tétova forrást érintette volna, amelyen át a földi élet mesés sokfélesége tör felszínre.

A változásokat ionizációval hozták létre. Az adatfeldolgozás során a tudósok kiszámolták, milyennek kell lennie a célpont méretének, vagyis eldöntötték, hogy a sejtben kell lennie egy különálló részecskének, és ha azt veszik célba, az mutációt eredményez. Maga a kérdésfelvetés is – hogy tudniillik létezik egy ilyen részecske – meghökkentő. Meg kell jegyeznünk, hogy a Bölényben megvolt a kísérletező igazi művészete – olyan kérdéseket tudott feltenni a természetnek, amelyekre az csak „igen"-nel vagy „nem"-mel tudott válaszolni.

Mondani könnyű – megcsinálni annál nehezebb! Hisz az összes gén mutációinak a gyakorisága is alacsony, itt meg az egyetlen génre eső pici kis részét kellett mérni. A mikroszkóp fölött görnyedve százezernyi Drosophilát végignézni! És a Bölény Zimmerrel együtt jelentette az eredményt: a kromoszómában átlag tízezernél több és százezernél kevesebb gén található. Ez azt jelenti, hogy a gén egyáltalán nem „pont" a kromoszóma, hanem a molekuláris világban egy igazán komoly képződmény, amely nem kevesebb mint tízezer atomból épül fel. Így készült a génről az első megbízható méretmeghatározás.

Lehet azon vitatkozni, hogy a Bölénynek ez a munkája-e a főműve, vagy pedig az

evolúció genetikai alapjainak a kutatása. Egy azonban vitathatatlan: a gén nagyságának a meghatározása vert hidat a klasszikus genetika meg a molekuláris genetika közé, amelynek eredetét 1953-ra tesszük, amikor is Watson és Crick fölfedezte a kettős spirált. Akkor lett világos, hogy a gének a DNS kiterjedéssel bíró részei, amelyek méretét megbízhatóan először a Bölény határozta meg, „kiszámította" a gént, mint ahogy Rutherford kiszámította az atommagot.

Ettől fogva a Bölény válik a biológia egyik elismert vezéralakjává. Ereje és energiája teljében volt. Temperamentuma, kíváncsisága, ereje – hatalmas természetének minden összetevője – ellene szólt, hogy megállapodjon az általa felfedezett világban, inkább másoknak ajándékozza azt, maga pedig tovább siet. A birtokbavétel nem az ő műfaja, ő nem gyarmatosító. Ő az evolúcióba, egy teljesen más kontinensre kel át – sirályokhoz, nádi sármányokhoz; az ő rendszerezésükkel, az egyes mutációk életképességének tapasztalataival foglalkozott. Feltárult előtte az evolúció indítómechanizmusainak mennyiségi tanulmányozása felé vezető út. Milyennek kell lennie például a minimum- és a maximumpopulációnak? És itt van az élet hullámzása. A rovarokból például miért van egyszer több, máskor kevesebb? Időszakonként egytől a millióig ingadozik a számuk. Mit csinál ez a hullám? Megzavarja-e a mutációt?...

Ebben a pezsgő munkában a németek politikai élete csak ritkán és felületesen érinti a lelkét. Azzal van tele, ami a hazájában folyik, ahol egyre sűrűbben közölnek dörgedelmes cikkeket ismert biológusokról, reakciósnak, ártalmasnak nevezik nézeteiket. Nehéz megérteni, min vitatkoznak tulajdonképpen, valami elvont, filozófiai dolgon, leginkább ítélőszékhez hasonlít ez az egész. Végeredményként egyeseket idealistának, másokat antidarwinistának titulálnak, a viták adminisztratív intézkedésekkel végződnek. Filipcsenkót burzsoá tudósnak nevezték, a leningrádi egyetem elhagyására kényszerítették, és halála után Prezent folytatta rágalmazását. „A burzsoá alapelvek szerint burzsoá szellemben nevelt Filipcsenko professzor..." Menesztették Levitszkijt, aztán Makszimovot, Popovot, Kulesovot, valami történik Karpecsenkóval is. Hogy pontosan mi, azt nem tudni. Rajnov professzort letartóztatták. A Bölény képtelen volt elhinni, hogy ezek a nagy tudósok, ezek a feddhetetlenül becsületes és a tudományban oly lelkiismeretes emberek szabotőrök, kalandorok vagy a nép ellenségei. A sértő elnevezések sehogy sem illettek a jellemükhöz. Érthetetlen volt, miért mocskolják be a szovjet tudomány színe-javát. Kinek jó ez? És miért? Az idealizmussal vádolt B. professzort megtagadta a lánya. Az apákat – kiváló tudósokat – egyre gyakrabban tagadták meg. Végül az a hír jött, hogy Kolcovot is az egyetem elhagyására kényszerítették. A Bölény meg többi itteni társa számára a tudomány terén teljesen ismeretlen Trofim Liszenko és ideológusa, „tolla", I. Prezent egyre többször jutott szóhoz. Prezentre emlékezett a Bölény. Még Moszkvában szeretett volna járni az ő szemináriumára, a Droskoorba; az ügyes, igencsak fölvágott nyelvű fiatalember teoretikusi minőségben ajánlotta fel szolgálatait. Semmiféle önálló kutatással nem foglalkozott, és nem is készült foglalkozni. Megmagyarázták neki, hogy teoretizálni maguk is tudnak a Droskoorban... És lám, ez a Prezent lett Liszenko fő teoretikusa, aki elsősorban a mechanisztikus materialisták, a mendelisták, a morga-

nisták leleplezésével foglalkozott. Tudós, akinek nincsenek művei, csak leleplezései vannak. Nem a munkáiról, hanem a leleplezéseiről lehet listát készíteni.

Még az általa használt terminusokat is valahogy csúrésnek-csavarásnak tartotta a Bölény; Mendel is, Morgan is a biológia klasszikusa, műveiket úgy használták a biológusok, mint az elektromossággal foglalkozó szakemberek az Ohm-törvényt – miért vált hát becsmérlő csúfnévvé az, hogy „mendelista" és „morganista"? Jól van, becsmérejék csak őket – egy kis szidásba nem sántulnak bele –, de azt sem hagyták, hogy visszavágjanak! Liszenko és Prezent már Vavilovot is támadta. Egy svéd tudós, aki a Szovjetunióból most tért haza, átadta a Bölénynek Kolcov levelét. A nyugtalanító hírek felsorolása után Nyikolaj Konsztantyinovics megismételte a tanácsát: ne siessen haza, várjon csak! Koljusa, ahogy visszatérne, rögtön kegyvesztetté válna a jelenlegi körülmények között, különösen, ha hozzászámítjuk hirtelen természetét. Ráadásul külföldi kapcsolatai sem időszerűek, a mostani légkör nem megfelelő neki. Várjon, legyen türelemmel, hamarosan minden rendbe jön, ez nem tarthat sokáig!

A levélnek előzménye volt – Nyikolaj Konsztantyinovics Koljusának válaszolt, aki azt kérte, tudakolja meg, hová térhetne vissza: a moszkvai egyetemre-e vagy Kolcov intézetébe. Vágyott haza, Moszkvába. Míg Moszkvából utazhatott külföldre Vavilov, Vernadszkij, Kolcov meg mások, míg szabadon lehetett kapcsolatot tartani, levelezni, míg voltak tanulmányutak, addig nem bánkódott annyira. De amilyen mértékben ritkultak a kiutazások, szakadtak meg a kapcsolatok, úgy kezdett egyre jobban szenvedni. Nyomasztotta, hogy nincs kapcsolata a hazai tudománnyal.

„Találatelméletét" átvették angol, amerikai, olasz intézetek, egymást túllicitálva hívták előadásokat, beszámolókat tartani. Megszokta, hogy mindenhol a szovjet tudomány képviselőjének érezze magát, annak hírnevét öregbítse, otthon maradt tanárai és társai munkáját propagálja. És most ez az egész megrendült, megingott. A szovjet biológiával nem tudósok, hanem valamiféle népbutítók sáfárkodtak, akiknek a genetikáról képtelen, ostoba elképzelései voltak. Általában tagadták, semmisnek nyilvánították, s igyekeztek átgázolni azokon, akikre a Bölény büszke volt, akiket folyton idézett, akiknek az útját járta...

1937-ben visszatért a Szovjetunióból a Bölény jó barátja, Herman Joseph Muller, a híres amerikai genetikus, aki később Nobel-díjat kapott. Tíz éve kapta szárnyára a hírnév, miután kísérleti úton bebizonyította, hogy röntgensugarakkal lehet mutációt létrehozni. Muller 1933-ban ment a Szovjetunióba dolgozni. Részt akart venni a szocializmus építésében, közelebb akart kerülni az új világhoz. Vavilov mellett akart lenni. Csakhogy az utóbbi időben gyökeresen megváltozott a tudományos légkör, a „liszenkóizmus" még a lehetőségét is megszüntette annak, hogy valamennyire is komolyan lehessen foglalkozni a genetikával, a szelekcióval. Hónapról hónapra próbálkozott azzal, hogy kompromisszumokat találjon, alkalmazkodjon – eredménytelenül. Berlinbe kétségekkel, gyötrődve érkezett meg, és minden felhalmozódott érzését a Bölényre zúdította. Könnyes volt a szeme, és a Bölény nem tudta, mivel nyugtathatná meg.

Kitudódott, hogy főbe lőtték a Bölény öccsét, aki Sz. M. Kirov mellett dolgozott, és főbe lőtték a Buchból hazarendelt Szlenkovot is.

Egy hónappal Muller megérkezése után a Bölényt behívatták a szovjet követségre. Egy pufók arcú, homlokán göndörödő szöszhajú, a fülnek kellemes tájszólással beszélő fiatalember azt javasolta neki, utazzon haza. Sürgősen. Hogy miért sürgősen, azt nem tudta meggyőzően elmagyarázni, haza kell utaznia, és kész. Parancsoló hangnemben beszélt, amitől a Bölény elszokott, a kérdésekre lekezelően válaszolt, és közben kopogott a ceruzájával, figyelmeztette őt, hogy az, aki továbbadja a rosszindulatú mendemondákat, rágalmakat, az ellenség kezére játszik, egy húron pendül vele. A Bölény megpróbált – az ő szavaival élve – lyukat ütni ennek a fajankónak az udvariatlanság-páncélján, aki a felebarátja arcában nem az Isten képét látja, csak egy helyet, ahová behúzhat. Az ifjú diplomata nem olvasta Scsedrint, és nem is állt szándékában elolvasni, de hogy milyen alapon tartózkodik a Bölény Berlinben, mivel foglalkozik itt, miért cimborál az emigránsokkal, abban szívesen vájkált volna. Miféle muslicák, mi az a mutáció? Talán csak nem ez az a dolog, az a tőlünk idegen tudomány, ami ellen harcolunk? Érthető hát, hogy a munkáit miért adják ki olyan szívesen az angol meg más burzsoá folyóiratok. A Szemasko név hallatán elfogta a harctéri idegesség, és most már minden szépítgetés nélkül rátámadt a szerinte magáról túl sokat képzelő Bölényre – fölszedte Nyugaton azt a tetves liberalizmust! –, míg végül melegebb égtájakra küldte az egész tudományos csürhét, amelyik a nép nyakán ül. Bár a Bölény már elszokott az ilyesmitől, de most nem kellett megerőltetnie az emlékezetét, válaszul olyan cifrán elkanyarította, hogy a fürtösnek tátva maradt a szája. Aztán jólesően bevágta maga mögött az ajtót, és elment. Fiatal kora óta nem tudott parancsolni a nyelvének, se dudorok, se kék foltok nem törték le a merészségét, nem tapasztották be a száját. Nem tanulta meg a száját befogni – márpedig ez a legfontosabb művészet –, de még a kifejezéseit se válogatta meg, arról nem is beszélve, hogy féken tartsa a nyelvét. Tudta, hogy a rosszul megválasztott szavak miatt elpusztulhat, mint egy kutya – de nem érdekelte.

Lelka, miután végighallgatta a történteket, felsóhajtott, aztán kijelentette, hogy talán jobb is így – most utazni esztelenség, felér az öngyilkossággal, nekik gyerekeik vannak, azokra kell gondolniuk. Carapkinék is úgy döntöttek, hogy maradnak. Minden barátjuk azt tanácsolta: várjanak legalább egy évet, nem folytatódhat sokáig ez az egész, a megtorlások, vagy ahogy mondták, a túlkapások ideje el fog múlni. Majd helyesbítenek. Mindent jóvá fognak tenni. A Bölény megnyugodott, hisz a kiszélesedő laboratóriumi kutatások is visszatartották. Eredmény nélkül, félúton abbahagyni nem tudta. Fizikailag volt képtelen elszakadni. Így nem tudja abbahagyni a sebész az operálást, így nem tudja az anya elhagyni a gyermekét. Nem gondolt a következményekre, mit érdekelte őt, mi lesz később, neki be kellett fejeznie a kísérleteket.

A Nap sugárzásának a földi életre gyakorolt hatását tanulmányozó biofizikus, Alekszandr Leonyidovics Csizsevszkij özvegyétől hallottam, hogy férje a lágerban engedélyt kért: hadd hozhasson létre egy laboratóriumot, amelyben bizonyos kísérleteket végezhetne, dolgozhatna. Egyszer 1955-ben, egy csodálatos verőfényes napon jött a parancs, hogy engedjék őt szabadon. Csizsevszkij válaszul kihallgatásra jelentkezett, és előadta a kérését: engedélyezzék, hadd maradhasson még egy ideig a

lágerban, amíg befejezi a kísérleteket. Mivel ezzel különböző szabályokat szegett meg, nehezen érte el, amit akart, de csak befejezte a kutatásait.

Egyik érdemes genetikusunkat, D. V. Lebegyevet, akit a harmincas években kizártak az egyetemről, később meg az intézetből tették ki azért, mert nem volt hajlandó elhatárolni magát a mendelizmustól-morganizmustól, megkérdeztem, miről van itt szó, miért éppen a genetika ellen hadakoztak, miért alakult ki ilyen elkeseredett, mondhatni véres harc az ideológia számára látszólag ártatlan kérdés körül: létezik-e egyáltalán gén, mik az öröklődés szabályai?

– A biológusoknak jobban kijutott, mint a fizikusoknak meg más természettudósoknak – felelte. – Tiszta sor: zűrzavar a rossz termés körül, meg hasonlók... A harc persze nem a gének miatt folyt. Nem azok keltettek nyugtalanságot. Az ellenszegülés fészkét akarták szétverni. Az útmutatásokat meg se hallják, főnököt nem ismernek, úgy tartják, hogy a tudományban anélkül is boldogulnak, hogy felülről beleszólnának. A tudományuknak szabadon kell fejlődnie. Ez a lényeg – szabadon-e, vagy pedig felülről jött parancs szerint. Sokan tudtuk, hogy azok között a körülmények között ez harc volt a személyi kultusz ellen.

– Hogyhogy?

– Liszenko mindenütt hangoztatta, hogy maga Sztálin támogatja. És egyszerre csak Liszenko ellen merészelnének fellépni? Hozzá nem értőnek nevezik? Ezt hogy értsük? Mire céloznak? Kivel szállnak szembe? Egyébként a Tretyjakov Képtárban kiállították azt a szobrot, amely Sztálint és Liszenkót örökíti meg, amint egy kispadon ülnek, és Liszenko egy búzakalászt mutat fel. Napnál is világosabb! Vavilovnak meg a többieknek be kell ismerniük, hogy tévedtek! Más tudományágakban engedelmesen elismerték az ő bölcsességét, a biológusok azonban ellenszegültek. Maguk a biológusok is felismerték, hogy nem csak a liszenkóizmus ellen lépnek föl.

Kinttartózkodása alatt a Bölény sajnálta az emigránsokat, együttérzett velük. Emellett munkált benne annak az embernek a titkolt fölénye, akinek van hazája. És most azzal fenyegették, hogy emigráns lesz belőle, méghozzá disszidens. Micsoda torz szó!

Visszautasítását meg az egész botrányt szerencsére nem politikai tettnek fogták fel. Megmaradt az útlevele, annál is inkább, mert a kapcsolatok rendeződtek Németországgal, a vezetők kölcsönös udvariassági látogatásokat tettek, biztosították egymást a barátságukról. Talán az is mellette szólt, hogy visszautasította a német állampolgárságot. Ezt többször is felajánlották neki. Némileg csábította az ajánlat, mivel ez esetben külföldi utazások előtt nem kellett volna vízumot beszereznie, sok formalitástól megszabadult volna.

A veszély azonban továbbra is fennállt, a pufók arcú fürtös nem felejtette el, nem bocsájtott meg, nem adta fel.

Közel negyven év múlva jelent meg egy könyv – egy olyan ember bátor és becsületes visszaemlékezéseit tartalmazta, aki maga is sokat szenvedett a liszenkóizmustól, és bátran harcolt ellene.

A könyv olvasása közben megakadt a szemem a Bölényről szóló sorokon. A szerző szigorúan elítéli őt mint disszidenst. Ezt nem gondoltam volna! Úgy tudtam, hogy

testi-lelki jóbarátok... Ahogy sikerült találkoznom a szerzővel, szóba hoztam a Bölényt, aki akkor már nem élt.

– Miért mondta ezt róla? – kérdeztem. – Akkoriban talán visszatérhetett volna?

– Miért ne térhetett volna vissza?

– Emlékezzen csak, milyen évet írtak akkor!

Összeráncolta a homlokát, szórakozottan rám nézett, aztán arcvonásai megkeményedtek.

– Nem mindegy? Akármikor...

– Nem mindegy. Maga is azt tanácsolta volna neki akkor, harminchétben, hogy térjen haza? Levelet írt volna neki – gyere haza családostul?

– Maga más síkra tereli a kérdést.

– Ez nem válasz.

– Tudja... nem én ítéltem el őt.

– Kinek lett volna abból haszna, ha ő elpusztul? Hiszen elpusztult volna. Ez biztos.

– Én arról írok, hogy megszegte a törvényt... – hajtogatta tovább csökönyösen a magáét, és arcán nyoma se maradt az iménti nyájasságnak.

Emlékeztem, hogy azok között volt, akik 1956-ban a Kazanyi pályaudvaron várták a Bölényt. Megölelték egymást, és sírtak örömükben. Még arra is emlékszem, hogy Buchban a Bölény asztala fölött más portrék és fényképek között ennek az embernek az arcképe is ott függött. Mindvégig ott függött a képe a hitleri Németországban.

– Látja... – Felsóhajtott. – Ő meg nem vette tekintetbe...

Mit nem vett tekintetbe? Kit? Hát a szerzőt, a régi barátságukat. Kiderül, hogy ez a szerző egyik felszólalásában bírálta Kolcovot az eugenika – e rasszista szellemű káros tudomány – iránti káros lelkesedése miatt. Ezért aztán Kolcov tudóstársai rátámadtak. Nem az elveket, a tanárukat védték. A Bölény is csatlakozott hozzájuk.

– Erről van tehát szó!

Amennyire tudtam, megnyomtam a hangsúlyt a „tehát" szón, de ő nem vette észre. Az öklét rázta.

– Hogy nem szégyellik magukat!

El is felejtette, hogy azok egyike sincs már közöttünk. Elmentek, itthagyták őt csillapíthatatlan gyűlöletével. Addig minden egyszerű volt: összevesztek, lám, ő is miket írt a Bölényről – hogy nem tért vissza; akik nem ismerték a rejtett okot, azok úgy látták, hogy ez az egész eszmei síkon zajlik. A rejtett okot pedig senki nem ismerte.

A Bölény döntése, hogy nem tér haza, vajon tett-e vagy önvédelem? Lehet-e embertől öngyilkosságot követelni? És ha egy ember megtagadja, hogy a szakadékba lépjen, az vajon tett-e? Bizonyára minden kornak megvan a maga fogalma arról, mi is a tett. Abban az időben az engedelmesség számított normálisnak. És engedelmeskedtek zokszó nélkül. Bármilyen utasításnak.

A Bölény nem tulajdonított jelentőséget engedetlenségének, és biztosan nem is gondolt a következményekkel.

Egész élete tettekből állt, egyik követte a másikat, ezek azonban az ő számára nem tettek voltak, ez életmód volt.

Huszonhatodik fejezet

Nem tért haza – és pont, és el is felejtette az egészet, és újra a maga biológusi, németországi, buchi életébe merült.

Így mondják: pontot tett a végére. Az ember sorsában a pont egy csavart spirál, egy ősatom, amelyből új világmindenség sarjad.

1938-ban *Genetika és evolúció a zoológus szemszögéből* címmel előadást tart a genetikai társaság éves közgyűlésén. *Az evolúció folyamatának kísérleti kutatása* címmel könyvet publikál, meg még két „felületesebb" munkát. Olaszországban jelenik meg *Populációgenetika* című műve. A könyv szó számunkra komolyan hangzik, számára pedig, ahogy emlékszünk, a könyv valami egészen mást jelent: azért ír könyvet, mert sok minden nem világos a számára, hosszabban kell magyarázkodnia. Amikorra pedig minden tisztázódik, leülepszik, összegződik, egy minden szempontból kielégítő, rövid cikket fog írni.

A második világháború egymás után szakítja meg a kapcsolatát európai, angol, amerikai tudósokkal. Egyszer csak kiderül, hogy Németországból nem lehet kiutazni, lezárták a határokat. A kapu becsapódott.

Buch zárt világába a nácizmus először azzal tör be, hogy hajszát indít a zsidó tudósok ellen. Elbocsájtják őket, egymás után tünedeznek el. Aztán bujkáló zsidók után kezdenek kutatni, kiderítik, kiszaglásszák, ki félzsidó, ki negyed-, ki nyolcadrészben az. Rettegés, besúgás, zsarolás...

A fajelmélet fölfedte magát. A Bölény eddig nem vett észre ilyen buzgó nacionalizmust a németeknél. A tudósokat tudományuk a nemzetközi testvériségre tanítja. A biológia, a matematika, a fizika, bármilyen természettudomány közömbös a nemzetiség iránt. A genetika, az evolúció törvényei minden élőlényre vonatkoznak. A halak, a seregélyek és a gyöngyvirágok nem ismernek országhatárt. A különböző nemzetközi összejöveteleken részt vevő tudósokat soha nem érdekelte kollégájuk felekezeti hovatartozása, se a nemzetisége. Ugyan mi a különbség zsidó és nem zsidó között, mindegy, hány százalék zsidó vér folyik az ereiben, a tehetség a lényeg, a lelkiismeretesség, a képesség, hogy boldogulni tud a feladattal, meg tudja találni az igazságot. A Bölény, lévén igazi orosz értelmiségi, undorodott az antiszemitizmustól. Az antiszemitizmussal szemben érzett undora ugyanaz volt, mint a szélsőségesen reakciós „feketeszázakkal", s a papuralommal, az orosz önkényuralom bűzlő, rothadt pilléreivel szembeni undor. Ezért vett részt szívesen abban a titkos akcióban, amit a német tudósok találtak ki. Hogy valójában kinek az ötlete volt, nem tudni. Egy sor hatóságnak jogában állt, hogy a zsidó tudós szaktekintélyeknek engedélyezze a munkát. Ehhez szakértői vélemény kellett, ami tanúsította az illető nélkülözhetetlenségét. Elhatározták, hogy kihasználják ezt a lehetőséget. Fentről kérték például X. tudós minősítését. Buchból válaszul közölték: X. tudós ilyen és ilyen munkája miatt érdekes. Ami pedig a szóban forgó területen való munkáját illeti, azt Y. tudós tudná értékelni. Most Y.-hoz ment a papír. Az konzultációra Z.-hez passzolta. Ráérősen bonyolódott ez az olyannyira tudományos levelezés, miközben konzulensi és szakértői minőségben félzsidó vagy részben zsidó tudósok szerepeltek, akiket szintén a

„nélkülözhetetlen szakember" kategóriába soroltak. Végül a számtalan vélemény és értékelés meggyőzően bizonyította X. magasfokú szaktudását, egyúttal pedig néhány más nem árja tudását is. A bonyolult rendszer sokáig működött, és mentett, segített, oltalmazott...

Buchban megjelent egy náci pártfunkcionárius, bizonyos Hirt. Egyszer beszélgetést kezdeményezett a Bölénnyel, és újra javasolta neki, hogy vegye fel a német állampolgárságot. Ezt ritkán engedélyezték külföldinek. A javaslat, amint Hirt az értésére adta, magasabb fórumtól származott, és nagyon hízelgő volt. A Bölény naivan nagy szemeket meresztett: ugyan miért tenném? Nekem így is jó...

Az Angliával és Franciaországgal való hadba lépésig meg néhány alkalommal később is elutazott Skandináviába, az Egyesült Államokba, Olaszországba. A fasiszta Olaszország sokkal elviselhetőbbnek látszott, mint a fasiszta Németország. De semmi sem csábította, ami nem Oroszország. Mit neki Olaszország, mit neki Svájc, ahova Vogt hívta – a fenébe velük! Ő mindenhol emigráns lenne, itt meg szovjet állampolgár. Buchban legalább már minden zökkenőmentesen működött. Ha elköltözne, azzal két, de lehet, hogy három évet is elpocsékolna. Azonkívül a lendület is megszakadna, a gondolat is megtorpanna.

Egy filozófus így mondta: „Olyan, hogy másodszor, nem létezik."

Buch nem Németország, még csak nem is Berlin. Buchot ő üvegháznak, oázisnak képzelte, távol állónak mindattól, ami az országban folyik.

A hitlerizmust elsősorban a németekre szabták. Ő, a Bölény külföldiként tartózkodik itt, rá nem fordítanak figyelmet. Sajátos helyzet volt ez, amit sok német irigyelt, sőt oroszországi barátai is irigyeltek.

Számára semmi sem változott. Félelmek, kötelezettségek nem béklyózták meg. Csinálhatta azt, amit csinált.

A berlini mozikban pedig peregtek a filmkockák: a vásznon a Kremlt mutatták, a megnemtámadási szerződés aláírásának ünnepélyes pillanatát, Ribbentrop forrón kezet rázott Sztálinnal, megölelte Molotovot. Mindnyájan elégedetten nevettek, de Ribbentrop arcán bujkált még egy, külön a németeknek szánt kis félmosoly.

A lapok részleteket közöltek Molotovnak a Legfelsőbb Tanács ülésszakán mondott beszédéből: „Mindig is az volt a véleményünk, hogy az erős Németország elengedhetetlen feltétele Európa tartós békéjének... Németország az az állam, amely a háború sürgős befejezésére és békére törekszik, Anglia és Franciaország ellenben... a háború folytatásáért száll síkra..."

A franciákat és az angolokat vádolta, akik a hitlerizmus ellenében, a népek demokratikus jogaiért küzdő harcosoknak igyekeznek feltüntetni magukat, és bizonygatta, hogy erővel lehetetlen az ideológiát megsemmisíteni: „Bűnös dolog olyan háborút viselni, mint a »hitlerizmus megsemmisítéséért« folytatott háború."

Berlinben elkezdtek Pravdát és Izvesztyiját árulni. Ezek szidták az angolokat, semmi fasizmuselleneset nem tartalmaztak, és egyre a hatvanéves Sztálint éltették. Néha terjedelmes cikkek tudósítottak a biológia helyzetéről: „Az úgynevezett genetikai tábor több tagja olyan elbizakodottságról tesz tanúbizonyságot, annyira nem akarják

figyelembe venni, hogy mire van szüksége az országnak, a népnek, a gyakorlati életnek, olyan kasztszellem jellemző rájuk, hogy ez ellen a leghatározattabb eszközökkel kell harcolnunk." Vagy: „Általdósokra nincs szükség a tudományos akadémián." Ez A. Sz. Berg, M. Ny. Zavadovszkij és Kolcov, Nyikolaj Konsztantyinovics Kolcov ellen szólt.

Hamarosan gabonával, cukorral, olajjal teli vagonok kezdtek befutni Oroszországból.

Buchban semmit sem értettek: mi folyik itt?

1940-ben kapták a rémisztő hírt: Nyikolaj Ivanovics Vavilovot letartóztatták. Aztán nyilvánosságra hozták: meghalt Nyikolaj Konsztantyinovics Kolcov. Úgy látszott, a két esemény alapvetően összefügg. Vavilov és Kolcov személye is összeegyeztethetetlen volt azzal, ami Oroszországban végbement. Képtelenek voltak olyanokkal együtt létezni, mint Liszenko és Prezent. Ők nem tudtak általdományos légkörben élni. A Bölény ezt pontosan tudta. No de arra vetemedni, hogy Nyikolaj Vavilovot, a világszerte elismert nagy biológust, a szovjet tudomány büszkeségét letartóztassák! Hogyan juthattak idáig?

Találgattak, meghányták-vetették a dolgot, és Lelka megnyugtatásul minden alkalommal leszögezte: ha ez történt Vavilovval, te még inkább így jártál volna. Folyt tehát a lázadó genetikusok teljes megsemmisítése. Elpusztulni, ráadásul meggyalázva, mint a nép ellensége – ugyan miért? A Bölény komor hallgatásba burkolózott. Értetlenkedve, máskor ingerülten fújtat. Életben maradt. Bölcsen határozott. Helyesen cselekedett. Mindannyiukat megmentette... És mi haszna van az igazából? Még tanára temetésére se tudott elutazni. Szégyellte és aljasnak érezte magát.

Azelőtt ritkábban gondolt Moszkvára. Nem volt rá érkezése. Most az Osztozsenkáról, az Arbatról, a kis moszkvai utcákról álmodott. Kalugáról, a Konyecpolje nyírfasoráról. Ez nem nosztalgia volt. Nem a nosztalgiától szenvedett, hanem a történelem igazságtalansága és becstelensége volt az, ami a legalkalmatlanabb pillanatban csapott le rá...

Mivel a háború lelassította a hírközlést, már nem friss, de továbbra is hihetetlen hírek jutottak el hozzájuk: Ny. Beljajevet letartóztatták, majd meghalt, más barátaikat – A. Szerebrovszkijt, D. Romasovot – zaklatták. A Droskoor tagjainak fölemlegették ezt a „majdnem szervezetet".

Úgy látszott, a Bölényről megfeledkeztek, a követségre nem hivatták, nem „átkozták ki". Európában mindenki számára a szovjet tudomány nagyja maradt. Szovjetbarát körök a szovjet tudomány sikereivel való példálózásra használták fel. Lám, egy ember, aki megtestesíti és csodálatos személyes színnel gazdagítja a szovjet géniuszt, szellemi fölényt.

Az Olaszországban élő Gorkijhoz hasonlították...

Az orosz emigránsok között sok híressé vált tudós akadt, de a Bölénnyel kapcsolatban mindannyian hangsúlyozták, hogy ennek az embernek semmiféle kapcsolata nincs az emigrációval...

Kitört a második világháború. A német csapatok Lengyelország útjain nyomultak előre, a légierő Varsót bombázta. 1940 áprilisában a hitleristák már Dániában meneteltek. Ugyanezekben a napokban csapataik északon elfoglalták a norvég kikötőket. Egy hónap múlva Hitler megszállta Hollandiát, Belgiumot, Luxemburgot. A németek rövid harc után áttörték a Maginot-vonalat. A tornyukon kereszttel büszkélkedő tankokból álló oszlopok folyamatosan tüzelve Franciaországon keresztül Párizs felé törtek. A francia fővárost nyílt városnak nyilvánították, és Hitler hosszú, csillogó barna bőrkabátjában, bal kezében fehér kesztyűjét tartva a Champs-Elysées-en a Diadalív felé lépkedett.

Németország szégyenkezés nélkül, mentséget és ürügyet se keresve hódított, fosztogatott. Az a Németország, amelyet a Bölény úgy megszeretett, azok a németek – a tisztességes, dolgos, tehetséges nép –, akik között annyi barátra tett szert.

Németországot elvesztette, Oroszországtól megfosztották, csupán a tudomány maradt neki. A laboratórium kék falai, a park, az ablakán túl a játékhoz kitaposott kis terület – lám, hogy összeszűkült minden.

Királyságok, kormányok omlottak össze, semmisültek meg, városok lángoltak, óvóhelyek adtak hajlékot, egy bőröndben elfért az otthon, a pusztulás, tehetetlenség és szégyen keserű füstje terjengett Európa fölött.

Hogy lehetett ilyen körülmények között a mikroszkóp előtt ülni, muslicákkal bíbelődni, mindenféle bogarat preparálni, boncolni? Miféle agyvelő, miféle idegek ezek, hogy ki tudták zárni a világégés hangjait? Hogy a Bölény képes volt magát kiszakítani mindenből, és nem is valahol Afrikában, hanem itt, az események központjában, Berlinben?

Én nem tudtam teljesen megérteni a viselkedését. Számomra volt benne valami kihívó és kellemetlen.

Akadt azonban néhány megjegyzése, elszólása, melyek alapján úgy gondoltam, hogy nem is ment minden olyan simán. Valami gyötörte, rágta a lelkét azokban az években. Látszott, hogy neki se volt fenékig tejfel. És bár tudta, hogy mit válaszoljon a szemrehányásokra, és úgy állította be magát, mint akinek teljesen igaza van, ettől az igazságtól neki magának is hányingere volt. Otthon ütik-verik az elvbarátait, ő meg a fasiszták keblén melegszik...

Érzem, hogy a találgatások és pszichológiai elméletek ingatag talajára tévedek, ha erről a dologról beszélek. A Bölény se tűrt semmiféle „pszichologizálást". Egyszer makacskodni kezdtem, hogy valami konkrétumot kicsikarjak belőle. Ő azonban így rázott le: a más bőre ne fájjon, belém marhat a kutya, csak ne a sajátom legyen – aztán hirtelen a fejébe szaladt a vér, és felüvöltött: „Hát maga hogy bírta ki az egészet? Miért tűrte?" És miközben ujjal mutatott rám, a fejemre olvasta: nálunk már régen megállapodtak abban, hogy nem hánytorgatják fel a múltat.

Soha nem volt remete, nem volt a tudomány megszállottja, fanatikusa. Teljes életet élt, féktelenül és mohón. Most a tudomány lett a menedéke. Alászállt, mint a búvár, mint a barlangkutató, eltávolodott a háború dörgésétől, a könnyektől és a jajgatástól, a bombázástól, a vészbehívóktól, a náci gőgtől.

Kidolgozta az evolúció szintetikus elméletét. Felépítette mikroevolúciós tanát. Ez

a populációval kezdődött. Elemi evolúciós anyagból – mutációból és egyszerű ismert tényezőkből – populációhullámok, izoláció, kiválasztódás – építkezett. A természet évmilliós munkájának csodálatos képe tárult föl, láthatóvá vált, amint titkos, rejtett műhelyeiben a végtelen számú kombinációból a legjobbak választódtak ki. Titokzatos módon hatottak a kiválasztódás mechanizmusai, a munka hol fölgyorsult, hol meg történt valami, mintha a természet elfáradt volna. Jeladások történtek, változtak az ismertetőjelek, a színek...

Felidézte Einsteinnel folytatott beszélgetését a titokról. A titok érintése az emberi érzések legszebbike és legmélyebbike. A valódi tudomány forrása belőle fakad. Az, aki nem tud rácsodálkozni a titokra, aki nem tud előtte mélységes tisztelettel megállni, az olyan, akár a halott.

Maga az érintés csak jeladás volt erről a Bölény számára hozzáférhetetlen, a természeti folyamatokban létező, csodálatos szépségű és bölcs világról. Mit jelentett a földi élet varázslatos folyamatai mellett a háború? Nem valami sokat...

A Dunkerque melletti csata, a Visztulánál megvívott ezer más ütközet, amelyek egykor szintén nagy, történelmi jelentőségű, híres csatáknak számítottak, megakasztották-e, gyorsították-e a történelem menetét? Egy nép története elsősorban háborúi története. A véget nem érő háborúk semmit se döntöttek el, semmit se adtak az emberi értelemnek. Magának az „Ezeréves Birodalomnak, a Reichnek" a léte őrült pillanatnak rémlett a tudomány örök törvényeivel szemben. A Bölény a tudomány hatalmával büszkélkedett és azzal, hogy ő hozzákötötte a sorsát. A tudomány segítségével a természet érthetetlen mormolásába lehetett merülni. A Bölény értelme szelektálta, hogy mit hallott meg mindebből – mindazt, amit képes volt megfejteni. Ez nem volt sok, de a halandók közül ő hallotta meg elsőként. A betűk, a szavak ismertek, de nincs közöttük kapcsolat. Figyelte, hogyan fonódnak össze a vékony szálak, és óvatosan, új, friss lelkesedéssel haladt a fényló fonal mentén. Könnyebb volt megérteni a bolygók, a csillagos ég mozgásának mechanizmusát, mint a legkisebb bogárka életműködését. Még egy hernyót is többre tartott a maga eszénél. Micsoda utánozhatatlan zsenialitással volt benne fölépítve minden, mindegyik lábacska, mindegyik szőrszál! Az – úgy rémlik – elszigetelt jelenségek egyszerre valami elképesztően egyszerű dologgá álltak össze. A téglákból székesegyház készült. Később azon vitatkoztak, ki is a Bölény – felfedező-e vagy csak „értelmező"? Olyan-e, aki megtalált valamit, vagy olyan, aki elsőként értette meg és magyarázta meg? A többség arra hajlott, hogy értelmező – számára az volt az eredmény mércéje, mennyire közelített az igazsághoz, igaz pedig az, ami hasznos. Mindegy, hogy erőfeszítése csupán egyetlen fok a mennybe vezető lépcsőn. No de az életet lehet-e egyáltalán eredményekkel mérni? Ha az eredmények összegződtek – hiábavaló az élet. Az élet több az eredményeknél. Az élet mindenekelőtt szeretet. Az ember csak azt tudja megtanulni, amit szeret, és csak azt tudja megérteni, amit szeret...

Ezt a magától értetődő igazságot mintha kevesen és nehezen fogadták volna el. A Bölény néha dühbe gurult munkatársai egykedvű módszerességétől, nyugalmától.

A háborgó világból egyre kevesebb hír érkezett. A Bölény a természet művészetének titkait igyekezett megérteni – hogyan indította el az életet, amely aztán önállóan

működött, fejlődött. Meg kellett értenie a természet sikereit, meg kellett értenie teremtményei állandóságát – a sirály miért marad évezredeken át sirály, miért olyan fontos a madarak, a bogarak sokfélesége. A legnehezebb azt meglátni, ami az ember szeme előtt van. Egy muslicában is meglátni azt, amit mások nem láttak meg, bár akárki megláthatta volna.

(Befejező rész a következő számban.)

A. FODOR ÁGNES fordítása

Ilmar Torn: Éjjel

MIHAIL SATROV

A breszti béke

Dráma két részben

Lenin sohasem volt olyan nagy, mint éppen a veszély perceiben.
Az OK(b)P Központi Bizottságának „A párthoz, minden dolgozóhoz" szóló kiáltványából. 1924. január 22.

Szereplők

KÓRUS – munkások, parasztok, katonák, polgárok, politikusok – a forradalom első évének Oroszországa. És köztük:
LENIN
SZVERDLOV
SZTÁLIN
BUHARIN
TROCKIJ
DZERZSINSZKIJ
LOMOV
KOLLONTAJ
ZINOVJEV
URICKIJ
KRUPSZKAJA
ARMAND
LUKINA
GORKIJ
BLOK
SZIDORENKO
SZUHANOV
SZTROJEV
ROBINS
KATONA BRESZTBŐL
FRAKKOS FÉRFI
KÖLTŐ
ÖZVEGY
LETT FÉRFI
SZÓNOK
TÁVÍRÁSZOK

A darabban részletek szerepelnek Alekszandr Blok írásaiból (Várady László fordítása), Nagyezsda Krupszkaja *Visszemlékezések Leninre* című művéből és Lenin Összes Művei (2. kiad. Kossuth) 35., 36., 42. és 50. kötetéből. A versbetéteket Konczek József fordította.

Első rész

Petrográd. 1917. december 31. Volkov-temető. Hó. Temetés. Meghajtott, gyászszalagos vörös zászlók. Zenekar. Az Özvegy zokogása. Emberek a Kórusból, köztük Lenin, Dzerzsinszkij, Buharin és Sztálin, fedetlen fővel állják körül a sírt. Előrelép a Szónok.

SZÓNOK *(elcsukló hangon)* A banditák golyója túlságosan korán oltotta ki elvtársunk életét. A lapok egyre-másra azt jelentik Breszt-Litovszkból, hogy közeleg az igazságos, demokratikus béke aláírásának órája! A puskákat szuronyukkal a földbe döfjük, a kezekbe kalapács és sarló kerül – és a dolgozók milliói egyenes úton indulnak el az ígéret földje, a szocializmus felé! De te, Sztyepan, már nem tartasz velünk...

Egy asszony zokog, nyugtatgatják.

Sohasem feledjük rövid, de nagyszerű életedet, a júliusi napokban tanúsított bátorságodat, amikor segítettél bújtatni a proletariátus vezéreit, nem feledjük, hogy részed volt az októberi forradalom győzelmében. Nyugodj békében, barátunk, legyen néked könnyű a föld! Végső búcsút veszünk tőled...

Elérkezik a búcsú pillanata. Az Özvegy fölegyenesedik, körülhordozza tekintetét a jelenlevőkön, és hirtelen velőtrázóan fölsikolt.

ÖZVEGY Eljöttetek! Megjelentetek! Ő már nem kel fel, nem futkos a ti parancsotokra! Véget ért a hatalmatok fölötte! Ő már az enyém, csak az enyém! Mindent megígértetek, dobálóztatok a szép szavakkal, hogy „lesz kenyér, nem lesz öldöklés..." Majd a túlvilágon, ugye? Mint a pópák, ugye? Csak jártatjátok a szátokat, csalók! Istenem, miért büntetsz engem? *(zokog)* Nincs bennetek szégyenérzet, nincs nektek lelketek! Elvettétek tőlem a kenyérkeresőt... Mindent elvettetek... Mindent!... Vegyétek hát a fiamat is, nesztek, nesztek! *(a mellette álló kisfiút odalöki az emberek lába elé)* Legyetek mind átkozottak!

Valaki int a zenekarnak, az átkozódást elnyomják a zene hangjai. Egy asszony zokog. A koporsót leeresztik a sírba. A zene utolsó hangjai. A zokogó Özvegyet elvezetik. Az emberek lassanként szétszéledtek. Lenin, Dzerzsinszkij, Buharin és Sztálin előrelép.

DZERZSINSZKIJ *(kis lengyel akcentussal)* Annyi az egész, hogy felmondták az idegei a szolgálatot.

SZTÁLIN A szónok az oka! Hát mire jó úgy beszélni, hogy az asszony magán kívül legyen?!

BUHARIN Az özvegyet is meg kell érteni.

LENIN *(szünet után)* A váltókat ki kell fizetni – erről van szó. A váltók után mindig fizetni kell. *(a többiekhez)* Ne várjatok rám! A közelben lakik anyám, rég nem jártam nála. Elsöpröm a havat, aztán rögtön megyek a távírókhoz.

DZERZSINSZKIJ Kilenckor ülésezik a Népbiztosok Tanácsa, tizenkettőkor meg Újév.

LENIN Addig még van idő, ott leszek. *(elmegy)*

A Volkov-temető eltűnik. A lámpák megvilágítják a kulisszapadozatot, az előszínt, ahol a forradalom első hónapjainak története játszódik, és a körben amfiteátrumként elhelyezett egyszerű, gyalult padokat, amelyekre leülnek a Kórus tagjai. Ezek most padok, később... Egyébként nem határozom meg a padok valamennyi lehetséges elrendezését, ezt a rendezésre bízom. A bal és jobb oldali kijáróknál megjelennek a Hughes-féle távírógépek a távírászokkal. Dzerzsinszkij, Sztálin és Buharin elfoglalja helyét a Kórusban. Minden készen áll. Feszült csönd. A Kórus az egész előadás folyamán élénken figyeli a színpadi történéseket. Ugyanilyen feszült figyelemmel követte Oroszország és egyáltalán az egész világ mindazt, ami Petrográdban és Breszt-Litovszkban történt, ahol 1918 elején a forradalom sorsa dőlt el. Elpattan egy húr, hallatszik éles hangja. Gyors léptekkel jön Lenin. A jobb oldali távírászhoz megy. Kezet fognak.

LENIN *(diktál)* „Az Oroszországi Szociáldemokrata (bolsevik) Munkáspárt valamennyi szervezetének, valamennyi szovjetnek, ezred- és hadseregbizottságnak. A második szovjetkongresszus által elfogadott békedekrétum megmutatta a népeknek a háborúból kivezető utat; ez az út az annexiók és hadisarc nélküli demokratikus béke megkötése. Az angol–francia és az amerikai burzsoázia nem fogadta el ajánlatunkat, még beszélni sem volt hajlandó általános békéről. Ilyen körülmények között kénytelenek voltunk különtárgyalásokat kezdeni Németországgal, szabadon hagyva a tárgyalásokhoz vezető utat az antant-országok előtt. Németország, amely győz a keleti fronton és vereséget szenved a nyugatin, az annexiók és hadisarc nélküli demokratikus béke elveit csak azzal a feltétellel fogadja el, ha az antant-hatalmak is elfogadják őket. A német küldöttség azonban december 27-én, miután végleg megértette, hogy az antant nem csatlakozik a tárgyalásokhoz, a demokratikus békéről szóló összes frázist félretéve a győztesek nyelvén kezdett beszélni velünk. Kategorikus formában az alábbi követeléseket adta át: ismerjük el Lengyelországnak, Litvániának és Belorusszia egy részének a németek által történt elfoglalását; vonjuk ki csapatainkat Észtországból és Lettországból; maradéktalanul vonuljunk ki Ukrajnából; hárommilliárdos hadisarcot fizessünk Németországnak. Ellenkező esetben – háború. Kérjük, hogy vitassák meg a kialakult helyzetet, kérjék ki a tömegek véleményét, tegyék meg javaslataikat, és lépjenek kapcsolatba velünk. Uljanov-Lenin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke." *(a távírászhoz)* Köszönöm. *(leül helyére a Kórusban)*

A Kórusban feláll Makszim Gorkij.

GORKIJ Orosz író vagyok. A nevem Makszim Gorkij. A következőket szeretném

megjegyezni, tisztelt jelenlevők... Az egész demokrácia támogatná a Szmolnij vezéreit, ha elutasítanák a szégyenletes békét, de ilyesmit ne is várjunk tőlük. Oroszországot martalékul vetik a németeknek, hogy hatalmon maradjanak, és ők maguk kedvükre rabolhassanak.

A Kórusban hirtelen feláll Alekszandr Blok.

Sajátos forradalmunk egyik legharsányabb és leglelkesebben fogadott jelszava köztudottan a „rabold, amit összeraboltak!" jelszó. És rabolna is bámulatosan, művészi szinten! Nem kétséges, hogy e ténykedésről – hogy tudniillik Oroszország kirabolja önmagát – a történelem a legnagyobb dicshimnuszt fogja zengeni. Kifosztanak és eladnak templomokat, palotákat, lopják és árulják az ágyúkat, a puskákat – ez igazán eredeti, és mi büszkék lehetünk: hasonlóra még a nagy francia forradalom idején sem volt példa.

BLOK (*szenvedélyesen*) A nevem Alekszandr Blok. Ha a nép visszaveszi azt, amit évszázadok alatt összeraboltak tőle, az engem egyáltalán nem háborít fel. Ha körös-körül jajveszékelnek, hogy „elpusztul a civilizáció!" – én kacagok! Miért bontják le az ódon székesegyházat? Mert a meghájasodott pópa száz éven át csuklás közepette fogadta itt a baksist, és vodkával kereskedett. Miért teszik tönkre a szívnek oly kedves úri birtokokat? Mert ott megerőszakolták és megverték a szüzeket. Mit gondoltak önök? A forradalom idill? Az alkotás nem zúz szét útjában semmit? Azt hitték önök, hogy „vértelenül", simán oldódik meg az évszázados viszály az „alacsony" és „előkelő származás", a „műveltek" és „műveletlenek", az értelmiség és a nép között?

GORKIJ (*szarkasztikusan*) Azért harcoltunk a gazemberek és a csirkefogók önkényuralma ellen, hogy azt a barbárok önkényuralma váltsa fel?

A színen megjelenik Lenin dolgozószobája a Szmolnijban. A Népbiztosok Tanácsa ülésének résztvevői kilépnek a Kórusból, és lejönnek ide, közben hallgatják Gorkij és Blok vitáját, amelyet azok úgy folytatnak, hogy nem beszélnek közvetlenül egymáshoz.

BLOK Ez az! Ez az! Szánalmas helyzet: értelmiségünk a káröröm minden gyönyörével rakta a hótól és esőtől nedves tuskók halmazába a száraz ágakat, forgácsokat; és amikor a láng hirtelen föllobbant, s felszökött az égig, körös-körül lótás-futás támadt, kiáltozás: „Jaj, jaj, tűz van!"

GORKIJ Az értelmiséggel szemben táplált ellenszenv, amelyet manapság gyakran tapasztalunk, merőben „értelmiségi" dolog. Efféle ellenszenv nem alakulhat ki sem a parasztban, aki az értelmiségből legfeljebb csak az önfeláldozó körorvost vagy a falusi tanítót ismeri, sem a munkásban, aki a politikai nevelést köszönheti az értelmiséginek. Ez az ellenszenv hibás és káros, arról nem is beszélve, hogy semmibe veszi az értelmiség önbecsülését, annak a munkának a tiszteletét, amelyet az értelmiség a történelmi haladás és a művelődés érdekében végzett. Az értelmiség a történelem igáslova, tisztelt jelenlevők...

BLOK Gondolom, az értelmiségnek nemcsak joga, kötelessége is, hogy hallgassa a jövőnek azt a nagy zenéjét, amelynek hangjai betöltik a levegőt; ne keressenek sivító és hamis hangokat a világzenekar fenséges harsogásában és zúgásában.

GORKIJ *(komoran)* És előbb-utóbb mégis mindnyájunknak le kell vennünk a rózsaszínű szemüveget, és meg kell látnunk, mi történik valójában.

BLOK Sajnálattal mondom, hogy értelmiségünk sehogy sem képes fölfedezni október nagyságát az októberi grimaszok mögött, amelyekből igen kevés volt – többször annyi is lehetett volna. *(a nézőkhöz)* Szeretném, ha velem együtt önök is látnák október nagyságát!

Blok és Gorkij leül.

SZTÁLIN Gorkijnak szerintem egy baja van: nagyon eljárt fölötte az idő. Már a történelem irattárába kívánkozik. Ám legyen, azt tesz, amit akar. A forradalom sem sajnálni, sem temetni nem tudja halottait.

BUHARIN Koba, hátrább az agarakkal! Gorkijért verekedni kell, máskülönben, bocsáss meg, nagy értékeket herdálhatunk el.

SZTÁLIN Ugyan, Gorkij mint érték! Ha hatalmon maradunk, jönnek helyette mások. Nálunk Grúziában az a mondás járja: ha nincs kutya a háznál, a macskát kell rávenni, hogy ugasson.

BUHARIN Hát, tudod... Nem jobb szerezni egy kutyát?

SZTÁLIN Nyikolaj, elvből elutasítom az erélytelenségedet. Erre a hajdani proletár dalnokra keresztet kell vetnünk, szépen el kell őt temetnünk, és nem szabad felőle illúziókat táplálnunk magunkban. Egyébként Blok uraság is találhatott volna élesebb szavakat.

BUHARIN Térj észhez! Tudod te, mit jelentenek ezek a gondolatok *Az ismeretlen nő* szerzőjének a szájából?

SZVERDLOV Tegnapelőtt véletlenül kezembe került Blok verseinek díszkiadása. Mennyi zene van a verseiben!

SZTÁLIN Én miért nem kaptam belőle? Jakov Mihajlovics, nem adná kölcsön, hogy átlapozzam?

BUHARIN Jakov, add neki örökbe! Hiszen tudod, Koba belehal, ha neki nincs valamije, ami másnak van. Képtelen elviselni.

SZTÁLIN Mindent tudni akarok! Jakov Mihajlovics a tanúm rá: Turuhanszkban, ahol együtt voltunk a száműzetésben, nem maradt idő a kultúrára.

BUHARIN Ezt még a gimnáziumban kellett volna olvasni.

SZTÁLIN *(mosolyogva széttárja a karját)* Nem jártam gimnáziumba. A papi szemináriumban pedig később költők helyett inkább Marxot bújtam. Marxért még a karcert is könnyebb volt elviselni. Vannak emberek, akik szabályosan végigjárnak minden iskolát, és vannak autodidakták. Szerintem az önképzés mindennél többet ér.

KOLLONTAJ *(előrelép a kulisszák mögül)* Nem késtem el? Halljátok, de csodálatos ez a mai este – a Szmolnij dísztermében keringőznek, járják a polkát, nagy a

vigalom, áll a bál... Rég nem láttam ilyennek a Szmolnijt... talán csak október huszonhatodikán... Milyen gyorsan repül az idő... Már hatvannyolc napja létezünk. Gratulálok!

BUHARIN Alekszandra Mihajlovna, kérlek, ne tereld el a figyelmünket! Kobával azon vitatkoztunk, hogy többet ér-e az önképzés a gimnáziumnál. Egyébként éppen a gimnáziumról jut eszembe: reggel kilenckor kopogtatnak az ajtómon. „Tessék!" Jó hetvenes úr lép be. Ismerős az arca, de hogy kicsoda, nem jut eszembe. „Ön Buharin, a bolsevista Pravda szerkesztője?" – „Az vagyok." – „Két ízben olvastam az újságját, és egyetlen kérdésem van. Nem járt ön a moszkvai egyes számú gimnáziumba?" – „De bizony jártam." – „Akkor már értem, hogy a maga lapja meg az egész bandája miért dönti pusztulásba Oroszországot: ezek a hajlamok már a hetedikben megvoltak magában." Tátva maradt a szám – a gimnázium igazgatója volt a látogatóm, ez még mindig él!

SZTÁLIN Aztán mi rossz fát tettél a tűzre a hetedikben?

BUHARIN Becsempésztem egy kiáltványt a tanáriba. Az igazgató az egész gimnáziumot összetereltette a díszterembe, engem kiállított közszemlére, elmondott mindennek, és a dörgedelmet így fejezte be: „Többet be ne tegye ide lábát!" Erre én nyugodtan felmentem kézenállásba, és kézen járva kimentem a teremből. A többi tanárt azóta megütötte a guta, de ez túlélte.

SZTÁLIN Ejnye-ejnye, ilyen szép kezdet után ilyen dicstelen vég: hát semmit sem tudtál válaszolni az igazgató úrnak?

BUHARIN Az elképedéstől egy szó se jött a nyelvemre.

SZTÁLIN *(kacsint a többieknek)* Nyilván azért, mert már nem tudsz kézen járni. Ez tény, a tények pedig makacs dolgok.

BUHARIN Fogadjunk?

SZTÁLIN Állom a fogadást. Nem tudsz megtenni két lépést sem. Csak hol?

BUHARIN Itt és most rögtön.

KOLLONTAJ *(nevet)* Elvtársak, elvégre a kormány tagjai vagytok, ideje megkomolyodnotok... Koba, ne ugrasd, hidd el, amit mond...

SZTÁLIN Soha! Mivel én, mint Buharin mondja, féltékeny vagyok mindenkire, aki többet tud vagy többre képes nálam, tanulni akarok. Nekem most már csak ez hiányzik – a kézen járás. Hogy teljes legyen a forradalmi képzettségem.

BUHARIN Hiszen ha vesztesz, úgysem adod meg. No, jól van, Alekszandra Mihajlovna lesz a tanú.

KOLLONTAJ Vlagyimir Iljics jön.

BUHARIN Menjünk! *(kézen áll, és Sztálin kíséretében a kulisszák mögé megy)*

LENIN *(a Kórusból lejön a színpadra)* A Szmolnijban keringőznek. Meg a fronton is, képzeljék el. Az imént jelentették Dvinszkből: katonáink barátkoznak a németekkel, és együtt lejtik a valcert a senki földjén. Igen, tessék, ezek kilencszáztizennyolc első valcerei.

Visszajön Buharin és Sztálin.

KOLLONTAJ Ki nyert?
SZTÁLIN Nem mondjuk meg. Hadd válaszoljanak erre a kérdésre majd a történészek.
LENIN Úgyis hazudoznak.
DZERZSINSZKIJ *(a színfalak mögül)* Boldog új évet, kedves elvtársak! És éljen fennállásunk hatvankilencedik napja! Nagyon kevés, már csak két nap kell, hogy utolérjük a Párizsi Kommünt.
LENIN *(mosolyogva)* Dzerzsinszkij számol... Megvallom, én is számolok...
SZVERDLOV *(a telefonnál)* Elvtársak, a baloldali eszerek központi bizottsága rendkívüli ülést hívott össze. A németek követeléseit vitatják meg. A jelek szerint az ülés tovább tart, mint eredetileg tervezték. Alázatosan elnézést kérnek, és szeretnék, ha a kormány ülését áttennénk holnapra.
LENIN Fogadjuk el, annál is inkább, mert mindjárt éjfél.
BUHARIN *(az órára néz)* Valóban, már csak pár perc...
LENIN Akkor hát, elvtársak...

Mindnyájan közelebb lépnek hozzá.

Mielőtt köszönteném magukat, az új esztendőre azt kívánom mindannyiunknak, hogy sokkal kevesebb ostobaságot kövessünk el, mint tavaly.

Élénkség a népbiztosok körében.

Ez volna először... Másodszor... *(kis szünetet tart)* Ma volt egy nagyon érdekes, mondjuk így, beszélgetésem. Egész nap ez járt az eszemben. Egy asszony szememre vetette, hogy nem tartjuk meg az ígéreteinket, nem fizetjük ki a váltókat. Még el is csüggedtem egy kicsit. Hiszen emiatt megromlanak a kapcsolataink. Mindent el lehet veszítenünk, de a nép bizalmát soha. A nép bizalma, ha úgy tetszik, pártunk alaptőkéje. Kijevet, a Donyec-medencét, Rigát – mindet visszafoglalhatjuk, de a nép bizalma más... Erről sohase feledkezzünk meg... Azt ígértük a népnek, hogy mindent elkövetünk a béke érdekében... Megtettük? Természetesen meggyőződésem, hogy a háború nem örök átok. A modern technika következtében a háború egyre pusztítóbb. És eljön az idő, amikor a háború olyan nagy pusztítást tud végezni, hogy teljesen lehetetlenné válik. Önmagát zárja ki. Vagy-vagy. És az emberiségnek választania kell.
KOLLONTAJ Feltételezzük a legjobbakat az emberiségről.
LENIN Feltételezzük a legjobbakat az emberiségről... Addig azonban... *(óraütés)* Boldog új évet, elvtársak!

Éles hangzású zenei frázis – és rögtön mintegy vezényszóra szuronyerdővé változik a Kórus, a frontról szökő katonák tömegévé alakul át; az egymásra rakott padok vagontetővé állnak össze, amelynek minden négyzetcentiméteréért megverekszenek; és félelmetes, gyűlölettől csöpögő, fenyegető nótákat gajdoló fegyveres tömeg özönlik felénk,

közben a ritmus egyre gyorsul, a zene egyre fenyegetőbb, aztán mintha elvágták volna, hirtelen csend támad. A lámpák megvilágítják a színpadot. Lenin vár valakit. Krupszkaja jön.

KRUPSZKAJA Láttad a Novaja Zsizny friss számát? Nagy szerkesztőségi cikket közöl: a bolsevizmus a kultúra réme. A cikk mögött Gorkij áll.

LENIN *(dühösen)* Persze, de a parasztok milliói puskával a kezükben nem fenyegetik a kultúrát, ugye? Azt hiszi, hogy az alkotmányozó gyűlés majd megbirkózik az anarchiájukkal? Mi ellenben megbirkózunk vele, hacsak nem csinálunk valami ostobaságot...

KRUPSZKAJA Sétálni indulsz? Ilyen későn?

LENIN Zúg a fejem, szeretnék beszélgetni valakivel, hogy kiszellőztessem. Buharinnal már megállapodtam. Nem tartasz velünk?

KRUPSZKAJA Fáradt vagyok. De őt se tartóztasd sokáig: ha Nagyezsda Mihajlovna felébred, szólítani fogja, és nyugtalan lesz, ha nem találja.

LENIN Különben, hogy érzi magát?

KRUPSZKAJA Ugyan, Vologya, hogy kérdezhetsz ilyet? Egész életére ágyhoz van kötve, ráadásul ilyen fiatalon – hát hogyan érezné magát?

LENIN Az orvosok mit mondanak?

KRUPSZKAJA Gyógyíthatatlan. Nyikolaj egy személyben férje is, dajkája is, betegápolója is... Nagyon kemény emberek mindketten...

LENIN Legyen gondunk rá, hogy segítsünk rajtuk... Valamelyik nap meglátogatjuk őket, emlékeztess majd rá!

KRUPSZKAJA Jó. Nyikolaj Ivanovics már jön is. *(elmegy)*

Buharin bejön.

BUHARIN A szerkesztőségben feltartóztattak. Rengeteg a levél. Csupa tiltakozás, háborgás a német diktátum ellen. Mindenkinek az a véleménye, hogy a békét nem szabad aláírnunk. Mindenki forradalmi háborút akar.

LENIN Ha annyi ezredünk volna, amennyi határozat... Nem fog megfázni ebben a rövid kabátban?

BUHARIN Megszoktam.

LENIN Különben magának mi a véleménye, Nyikolaj Ivanovics? Melyik láncszemet kell megragadnunk, hogy kezünkben legyen az egész lánc?

BUHARIN Nincs sok választásunk. Vagy a szégyenletes béke, vagy a forradalmi háború, amely eleinte természetesen súlyos vereségekkel jár... Számításba kell venni egyrészt minden pozitívumot, másrészt minden negatívumot.

LENIN Akkor hát vegye őket számításba!

BUHARIN Szégyenletes különbéke. Teljes szakítás internacionalista kötelezettségeinkkel. Miért? Azért, mert Németország kapitalista gépezete minden eresztékében recseg-ropog, mi meg ebben a pillanatban tárgyalásosdit játszunk, sőt meg akarjuk erősíteni ezt a gépezetet azzal, hogy békét kötünk vele.

LENIN Minden eresztékében recseg-ropog? Jól értettem?

BUHARIN Igen, Vlagyimir Iljics, maga nem akarja látni azt, amit szabad szemmel is látni lehet.

LENIN A forradalmat Németországban? Nem látom. Maga szerint mégis mikor lesz ott forradalom?

BUHARIN Meggyőződésem, hogy a tél és a tavasz meghozza a német kapitalizmus teljes összeomlását, persze ha besegítünk.

LENIN Hányadikán? Nyikolaj Ivanovics, hányadikán lesz Berlinben forradalom? Elvégre én a gyakorlat embere vagyok, nekem ki kell dolgoznom a taktikát – legyen szíves, közölje a pontos dátumot!

BUHARIN Nem mondom, hogy holnap itt a forradalom, de állítom, hogy már érezzük az előszelét.

LENIN Tudja garantálni, hogy három-négy-öt héten belül elkezdődik a német forradalom? Tudja ezt garantálni? Nem tudja. Sajnos, Nyikolaj Ivanovics, így kávézaccból jósol. Ez játék. És mi van akkor, ha az én elemzésem a pontosabb: a német forradalom érlelődik, de még nem érett meg, a pontos dátumát nem lehet meghatározni? Akkor mi legyen? Megértettem, hogy ez a tétel – mármint hogy forradalom már holnap – a maguk taktikájának az alapja. De lehet-e taktikát alapozni olyan tételekre, amelyek nyilvánvalóan vitathatóak? Elsőnek éppen maga nevetne ki...

BUHARIN És mégis eljön majd a nap, amikor beállítok magához, és azt mondom: „Vlagyimir Iljics, Berlinben kitört a forradalom!" Akkor majd meglátjuk, hogyan fogja érezni magát, hogyan tud az emberek szemébe nézni!

LENIN Én leszek a legboldogabb ember.

BUHARIN Akkor hát miért...

LENIN Azért, Nyikolaj Ivanovics, mert az érzelmek most nem segítenek. Halljuk a negatívumokat.

BUHARIN Kérem! A béke segítségére lesz Vilmosnak, hogy kivégezze a születőben levő német forradalmat. Azt a forradalmat, amely, mint maga is mondja, érlelődik. Elvon néhány hadosztályt a mi arcvonalunkról, és beveti őket a német munkásosztály ellen. Orosz kenyérrel betömi a korgó gyomra miatt háborgó nyárspolgár száját.

LENIN Lám, ezek komoly érvek, igen komolyak... Ezen gondolkozni kell. *(hirtelen)* Rendben van, tegyük fel, hogy beavatkozunk, Németországban mégsem lesz forradalom... Hiszen akkor nekünk befellegzett, nemde?

BUHARIN De miért nem tudja megérteni, hogy forradalmi háborúnk olyan csapást mér Németországra, hogy a forradalom holnapután helyett már holnap elkezdődik. A németeknek elég egy lökés, és ez a lökés lehetne a mi forradalmi háborúnk. Hiszen ez kötelességünk, hát hogy nem tudja ezt megérteni, Vlagyimir Iljics?

LENIN Emlékezzen csak rá, mit mondtak erről nagy öregjeink! „A győzelmes proletariátus egyetlen idegen népre se kényszeríthet rá valamiféle boldogítást anélkül, hogy saját győzelmét alá ne ásná vele." Igen, erőszakkal boldogítani... Nagyon mély gondolat ez, Nyikolaj Ivanovics, sohase felejtsük el. Ellenkező esetben oda lyuka-

dunk ki, hogy teljesen szakítunk a marxizmussal, nem látjuk tisztán a forradalom természetét, és a súlypontot áthelyezzük a kívülről indított lökésre. Mindig, mindenkor segíteni, támogatni fogjuk a forradalmi mozgalmakat, de ezeknek saját alapjukból kell kisarjadniuk. Noszogatni senkit sem fogunk! *(kis szünet után)* Maguk mind egyszerűen viselősek a világforradalommal...

BUHARIN Nem tagadom. Viselősek vagyunk. És jól tudjuk, ki az apuka. Maga, Vlagyimir Iljics.

LENIN *(kacag)* Jól van, vállalom... Értse meg, Nyikolaj Ivanovics, én is reménykedem a német forradalomban, nekem is nagy álmom a világforradalom... És a kérdések kérdése ez: hogyan segítjük elő valóban?

BUHARIN Meggyőződésem, hogy a nyugat-európai forradalom azonnali támogatása nélkül egy évig sem húzzuk ki.

LENIN Nyilván ez a legfőbb pont, amelyben nem értjük egymást. Biztos maga abban, hogy egyedül nem állunk meg a lábunkon? Már a forradalom előtt is erről vitatkoztunk. Én viszont úgy gondolom, hogy nemcsak hozzáfoghatunk a szocializmus építéséhez Oroszországban, hanem már némi haladásról is számot adhatunk ezen a téren, ha jól választjuk meg az utakat, a módszereket és az eszközöket. Ez a lényeg. Rendben van. Menjünk tovább! Ki fog harcolni?

BUHARIN Most nincs hadseregünk, ez tény, de megszerveződik a hadsereg a partizánosztagokból, megszerveződik a harc folyamán.

LENIN *(felfortyan)* Milyen áron?

BUHARIN Bármilyen áron! De megmarad a becsületünk az egész világ szemében, és nem kell szégyenkeznünk! A becsület, az erkölcsi feddhetetlenség a forradalmár számára a legnagyobb boldogság!

LENIN De becsületesek leszünk-e így népünkhöz, amely nem absztrakciókat, nem üres frázisokat és szólamokat bízott ránk, hanem az életét... valóságos, konkrét életeket? Mit gondol: a forradalom van a népért, vagy a nép van a forradalomért? Mi vagyunk a népért, vagy a nép van értünk?

BUHARIN Vlagyimir Iljics, mondja, maga már mindent eldöntött? Magának már minden világos?

LENIN Ugyan már, Nyikolaj Ivanovics! Zúg a fejem, annyi kérdés kergetőzik benne.

A Kórusból kiválik egy csoport, s egy embert közrefogva Lenin és Buharin felé tart.

HANGOK Lenin elvtárs! Buharin elvtárs!

MUNKÁS *(a Kórusból)* Lenin elvtárs... Ez az elvtárs a nyugati országrészből jött... menekült... Szörnyű dolgok történnek ott...

MENEKÜLT *(folytatva a beszámolót)* Odaterelték őket mind a vízmosás szélére... Aztán géppuskával közibük... Kivégezték az egész szervezetet, tizenhét embert... És a német parancsnok csak három nap múlva adott rá engedélyt, hogy eltemethessük őket! Elvtársak, ne hagyjatok el bennünket! Ha a német ott marad Ukrajnában és Litvániában, nekünk végünk van. Elvtársak, mi is annak a pártnak a tagjai vagyunk, amelynek ti, ne hagyjatok cserben bennünket! Munkások százai vannak

a börtönökben, a sorukra várnak, mert a kivégző osztagok nem győzik... Megölik őket! Hát elhagytok bennünket, testvérek? Hiszen ott bitófák várnak ránk! Minden utcasarkon! Kire hagytok minket? Elvtársak! Segítsetek! Ne tagadjatok meg bennünket, testvérek!

BUHARIN Szedje össze magát, elvtárs! Ne idegeskedjen! Jöjjön velem a szerkesztőségbe! A Pravdában holnap lehozzuk a beszámolóját. Jöjjön, jöjjön... *(Leninhez)* Szóval Ukrajnában és Kurlandban is konkrét, valóságos életek vannak, Vlagyimir Iljics. És ők is várnak. *(a Menekülttel és a Kórus tagjaival együtt el)*

Lenin egyedül marad, szótlanul áll, gondolkozik. Fénykéve esik a Kórusra. Feláll a Katona.

KATONA Petrográd, Szmolnij, Leninnek. Igen tisztelt Lenin elvtárs és valamennyi többi népbiztos! Nagyon szépen kérjük: gondoskodjanak mielőbb a békéről, mert a katonák türelme fogytán van, mert már nincs hozzá erőnk, hogy a lövészárokban elviseljük az éhezést és a hideget, teljesen legyengültünk, és a tetejébe hazulról azt írják, hogy éhen halnak, úgyhogy a katonák döntése ez: lesz, ami lesz, de nem rostokolunk tovább az állásokban – haza akarunk menni. Csináljanak nekünk békét, ha pedig januárig nem csinálják meg, így is, úgy is szétszéledünk és hazamegyünk, vagy ami még rosszabb, felmegyünk Pétervárra, és elkergetjük a maguk kormányát, és olyan kormányt állítunk a helyére, amelyik megadja a békét. Kérjük magát, Lenin elvtárs, vesse latba utolsó erejét is a békéért, ha pedig életét a hóhérok kioltanák, emléke, akárcsak Jézus Krisztusé, örökké élni fog. Adjatok békét! Békét! Béke nélkül semmi sem kell nekünk. Tisztelettel a többi elvtárs nevében – Saronov.

És amíg a levél felolvasása tart, a színpadon megjelenik a Szmolnij étkezdéje: kis asztalok, tonettszékek és hosszú sor, amelynek vége elvész a színfalak mögött. A színfalak mögül emberek jönnek teával és szendviccsel a kezükben, leülnek, gyorsan bekapják a reggelit, és távoznak.
Szverdlov odamegy Leninhez, aki figyelmesen hallgat egy katonát, együtt indulnak az étkezdébe, köszöntik az ismerősöket, beállnak a sorba – egyszerűen, hétköznapian.

LENIN Mondja, Jakov Mihajlovics, a Breszttel kapcsolatos körkérdésre jönnek válaszok?

SZVERDLOV Özönlenek. A nagy többség elveti a német feltételeket, a forradalmi háború mellett foglal állást. Igaz, ez főleg a bizottságoknak és vezetőiknek a véleménye.

LENIN Érthető. Jó lenne megtudni valahogy a tömegek véleményét...

SZIDORENKO *(jön a színfalak mögül)* Vlagyimir Iljics, felvihetem a reggelit a dolgozószobájába?

LENIN Köszönöm, de ne vigye fel. Itt ritka lehetőség van számomra, hogy találkozzam az elvtársakkal. Még egyszer köszönöm. *(Szverdlovhoz)* Rég járt Buharinéknál?

SZVERDLOV Tegnap. Professzorokat vittem hozzájuk.
LENIN És mit mondanak?
SZVERDLOV Tehetetlenek. Attól tartanak, az asszony teljesen mozgásképtelen lesz.
LENIN Ő tudja?
SZVERDLOV Sejti.
LENIN Hogy viseli el a dolgot Nyikolaj Ivanovics?
SZVERDLOV Nehezen. Nagyon ideges, és dühös, ha faggatják.
LENIN Mivel segíthetünk?

Eltűnnek a színfalak mögött. A színfalak mögül kezükben a reggelivel jönnek Dzerzsinszkij, Buharin, Kollontaj, Lomov, leülnek egy asztalhoz az előszínen. Szidorenko, miután megreggelizett, kimegy.

LOMOV Ha Nyikolaj jól értette Lenint, és Lenin valóban hajlik a békére, ez kész válság... Hiszen ez kapituláció az egész fronton, a munkások nem értenek meg bennünket.
BUHARIN Lenin meg azt mondja neked erre: „Ha világosan, becsületesen megmagyarázzuk, megértik."
LOMOV Megértik, hogy lepaktálunk a német imperializmussal? Mert mit mondtunk nekik tegnap? A népek békéje a kormányok békéje ellen!
BUHARIN Ami tegnap helyes volt, ma nem az, ez axióma.
LOMOV Bocsáss meg! Elfogadom, hogy ez lehetséges: „ami tegnap helyes volt, ma nem az", csakhogy a marxizmusra ez nem érvényes.
BUHARIN És rögtön hallanád tőle a választ: „A marxizmusra elsősorban! Marx már nem tudja fejleszteni a marxizmust, ez a feladat ránk vár."
LOMOV Nem tudlak követni: te talán egyetértesz vele?
BUHARIN Komoly érvekre van szükség.
DZERZSINSZKIJ Elvtársak, ez nekem nem fér a fejembe. Azok után, amiket átéltünk, miután annyi vér folyt, most azt mondják nekünk, nézzük nyugodtan, hogy Lengyelországban, Litvániában, Ukrajnában újból megjelennek a bárók, az uraságok? Hogy kiirtják a szovjeteket? Hogy akasztják az elvtársainkat? Inkább golyót röpítek a fejembe! Nyikolaj, hátha csak nem jól értetted, az nem lehet? Hátha nyelvbotlás volt ez nála...
KOLLONTAJ *(miután meglátta Lenint, aki reggelivel a kezében jön a színfalak mögül)* Kérdezd meg!

Lenin és Szverdlov leül egy távoli asztalhoz.

LOMOV *(Kollontajhoz)* Ne froclizd! *(Dzerzsinszkijhez)* Feliksz, eszedbe ne jusson!

Dzerzsinszkij azonban felpattan, és már megy is Leninhez.

DZERZSINSZKIJ *(izgatottan)* Azt beszélik, Vlagyimir Iljics, igen, igen, nagyon tartja magát a hír, hogy maga hajlik a német feltételek elfogadására. Igaz ez? Ha igaz, akkor ez hiba!

LENIN Azt hiszem, Feliksz Edmundovics, mérlegelek minden pro és kontra érvet.

DZERZSINSZKIJ De remélem, nem hoz ilyen felelős döntést, amíg a kérdést a Központi Bizottságban meg nem vitattuk...

LENIN Ebben biztos lehet.

DZERZSINSZKIJ Köszönöm. *(visszamegy az asztalához)* Nyikolajnak igaza van. Egyszerűen nem fér a fejembe. Ez roppant nagy tévedés!

KOLLONTAJ *(Dzerzsinszkijhez)* Nyugodj meg! Még a kezed is remeg. Gondolkodik, mérlegel – még nincs minden elveszve.

LOMOV Nem, már döntött. Nézd, milyen nyugodt!

BUHARIN Ez mindig így van: rendkívül nagy nyugalom az arcán, és tomboló vihar belül. Pedig az éjjel biztosan nem aludt. Pontosan úgy, mint tizennégyben, amikor beállítottam hozzá Poroninba, és teljes határozottsággal közöltem, hogy Roman Malinovszkij provokátor. Az Öreg nem hitte el. „Bedőlnek mindenféle pletykáknak" – mondta, de nagyon uralkodott magán... Hogyisne! Az Állami Duma bolsevik frakciójának vezetője, a Központi Bizottság tagja provokátor... Volt min megrendülni. És nem mutatta. Lefektetett a felső kis szobában, ő meg a teraszon maradt. És egész éjjel fel-alá járt, meg-megállt egy pillanatra, aztán kezdte elölről. Én sem aludtam, hallottam mindent. Reggel meg gondosan felöltözve, simára borotvált arccal láttam viszont. Csak az arca volt szinte betegesen sápadt, és a szeme volt karikás, akárcsak most. De gesztusai a szokásosak, magabiztosak... Vidáman nevetgélt. „Nos, jól aludt? Ha-ha-ha... Hát persze. Kér teát? Kenyeret? Sétálunk egyet?" Közben a szemében olyan szomorúság, mint aki rögtön vonat elé akarja vetni magát. De ha megpróbálnád sajnálni, olyan dühösen legorombítana, hogy nem állnál meg a lábadon. Úgyhogy ezt a nyugalmat jól ismerjük.

Lenin és Szverdlov befejezte a reggelizést, felállnak és távoznak.

KOLLONTAJ Elvtársak, a párt nem fog beleegyezni, hogy ilyen békét kössünk a németekkel. És akármilyen nagy is Lenin tekintélye, nekünk is van fejünk. Mi ugyanúgy felelősek vagyunk a forradalomért, mint ő. Elég a búslakodásból! A mi oldalunkon van a józan ész és a többség a Központi Bizottságban.

BUHARIN De a Központi Bizottság üléséig okvetlenül mozgósítani kell a helyi szervezeteket. Az Öreg nem fog szembehelyezkedni a párttal. *(Lomovhoz)* Georgij, te sürgősen eredj Moszkvába, szedd össze mind a mieinket, a moszkvai bizottsággal fogadtass el egy határozatot...

Beront Szidorenko.

SZIDORENKO Vlagyimir Iljics?... Már elment?

KOLLONTAJ Az imént. Mi történt, Szidorenko?

SZIDORENKO Egy katona... Bresztből... Trockij levelét hozta...

Fényképe a Kóruson, feláll Trockij külügyi népbiztos, a béketárgyalásokon részt vevő orosz küldöttség vezetője.

Az étkezde eltűnik, helyén megjelenik Lenin dolgozószobája. Ott van Lenin, amint a levelet olvassa, és a Katona Bresztből.

TROCKIJ Kedves Vlagyimir Iljics! Javaslataimat futárral küldöm, aki átmegy az arcvonalon. Számomra teljesen világos, hogy most nem vagyunk képesek folytatni a háborút. De a németek képesek-e rá? Meg tudják-e támadni a forradalmat, amely, tegyük fel, bejelenti, hogy abbahagyja a háborút? Nem kell-e megkísérelnünk, hogy próbának vessük alá a német munkásosztályt és a német hadsereget: az egyik oldalon az orosz forradalom, amely megszűntnek nyilvánítja a háborút, a másik oldalon pedig Vilmos kormánya, amely parancsot ad, hogy tüzeljenek erre a forradalomra? Mélységes meggyőződésem, hogy ez a szituáció szikra lesz a német forradalom lőporos hordójába, és a német forradalom nélkül, akárcsak a franciaországi, angliai és amerikai forradalom nélkül, egy évig sem tudjuk tartani magunkat. Éppen ennek teljes tudatában javasolom a politikai demonstrációt: a németek ultimátumára válaszolva kijelentjük, hogy mi beszüntetjük a háborút, leszereljük a hadsereget, de egy rabló békét nem írunk alá. Sem béke, sem háború! Ha a német tábornokok nem tudják bevetni ellenünk csapataikat – és erről meg vagyok győződve –, az azt fogja jelenteni, hogy Németországban kitör a forradalom, mi pedig gigászi győzelmet aratunk, amelynek következményei beláthatatlanok. Ha viszont mégis lesz rá lehetőségük, hogy csapást mérjenek ránk, még mindig lesz időnk eléggé korán kapitulálni. Válaszát közölje táviratilag ezzel a jelmondattal: „Terv tetszett, hajtsa végre." *(leül)*

Lenin, miután elolvasta a levelet, félreteszi, és a katonához fordul.

LENIN Köszönöm. Mi történt azután, amikor már átjutott az arcvonalon?

KATONA Kúszva tettem meg néhány métert a senki földjén, kiáltoztam: „Testvérek, ne lőjetek! Orosz vagyok!" Csend, nincs válasz. Lehuppanok egy lövészárokba – üres. A futóárokban eljutottam a második vonalig – ott sem találtam senkit. Az erdőszélen észrevettem egy ágyút. Odamegyek, az ágyú jó, semmi baja, de sehol egy lélek. Mellette meg egy másik löveg keréknyomai. És a nyomok a német lövészárkok felé vezetnek. Utóbb megtudtam, hogy mielőtt a katonák elmentek innen, három ágyút eladtak a németeknek, ezt az egyet meg itt hagyták. A tüzéreket innen vagy két versztre találtam meg, éppen gyülekeztek, hogy együtt induljanak haza. Senki ügyet sem vetett rám. Szóval felsorakoztak, egy altiszt beszédet intézett hozzájuk, még el is sírta magát, hogy a hadsereg felbomlik, azt mondta, aki akarja, eldobhatja a puskát...

LENIN És eldobták?

KATONA Nem dobta azt el egyik se, mind magukkal vitték... Aztán egy bolsevik beszélt, győzködte őket, hogy ne menjenek el, mert akkor senki se tartja itt a

frontot. De nem hallgattak rá. Mentek mind az állomásra, és rohammal birtokba vettek egy szerelvényt. Én meg velük. Így vergődtem el idáig.

LENIN Maga szerint miért mennek haza a katonák engedély nélkül? Őrizetlenül hagyják az arcvonalat, eladják a fegyverüket... Miért nem hallgatnak a bolsevikokra? Hiszen a bolsevikok mindent megadtak a katonáknak, akkor meg a katonák miért vannak a bolsevikok ellen – legalábbis így vettem ki a maga szavaiból.

KATONA Miért, mit adtak nekünk a bolsevikok?... Csak ígértek, mindent csak ígértek...

LENIN Hát a föld? Földet talán nem adtak? A földről szóló dekrétumot olvasta?

KATONA Itt van e! Itt! *(valahonnan az inge alól elővesz egy négyrét összehajtott papírlapot)* Csakhogy mit kezdjek én a maguk dekrétumával a fronton? Kitörölhetem vele a... de arra sem elég...

LENIN De megkapták a jogot a földhöz, nem? Azt, amit annyira akartak, amiért annyit harcoltak...

KATONA Jogot a földhöz... Ha a katona a lövészárokban marad, akkor ez nem a földhöz, hanem ahhoz a két méterhez való jog, amennyi a sírjához kell. Ennyi jogunk meg Kerenszkij idejében is volt...

LENIN A frontot mégsem szabad önkényesen elhagyni, igaz? Nem lehetett megvárni a parancsot, a váltást?

KATONA Belefáradtunk a várakozásba, Lenin elvtárs. Meg hát miféle arcvonal az, az egy gyalázat. Jobbra tíz versztre nincs egy élő lélek, balra meg ugyanaz... Otthon viszont dolog várja a katonát. Hamarosan vetni kell, készülni kell a tavaszra, meg hát a földet is át kell venni, ahogy ez a dekrétum mondja... *(gondosan összehajtogatja a papírt, vigyázva bedugja az inge alá)* Majd ha a kezemmel megtapogatom a földemet, amelyet a szovjet kiutal nekem, akkor megmondom magának, Lenin elvtárs, adtak-e földet a bolsevikok vagy sem.

LENIN *(érdeklődve nézi, hogyan dugja el a katona a dekrétumot)* Megértem magát. Még egyszer nagyon köszönöm, hogy elhozta a levelet. Viszontlátásra.

Elbúcsúznak. A Katona kimegy.

(felemeli a telefonkagylót) Nemzetiségügyi Népbiztosság?... Jó napot! Sztálin hol van?... A helyzet a következő. Bresztben a mi küldöttségünk háta mögött különtárgyalásokat folytat a németekkel a kijevi Rada – Ukrajna burzsoá kormánya. Maholnap különbékét köthetnek Németországgal, és a németek kezére játszhatják egész Ukrajnát. Sürgős tájékoztatást kérek az ukrán ügyekről. Sztálin jelentése nélkül nem látok tisztán. Amint megjön Sztálin, rögtön jelentkezzen a közvetlen vonalon. Várom a hívását.

Lenin kimegy a szobából, és a jobb oldali távírókészülékhez lép. A bal oldali készülékhez Trockij áll. A távírókészülékek rögtön működni kezdenek.

TROCKIJ *(diktál)* „Trockij kérdezi Lenint, megkapta-e a neki küldött levelet. Azonnal

választ kér a levélre. A válasz annyi legyen, hogy »egyetértek« vagy »nem értek egyet«..."

LENIN *(diktál)* „A készüléknél Lenin. Csak most kaptam meg a maga külön levelét. Sztálin nincs itt, s így neki még nem mutathattam meg. A maga terve szerintem vitatható. Nem lehetne-e legalább valamennyire elhalasztani végleges megvalósítását, míg itt a Központi Végrehajtó Bizottság külön ülése meg nem hozza a végső döntést? Mihelyt Sztálin visszatér, neki is megmutatom a levelet. Lenin."

TROCKIJ *(diktál)* „A döntést igyekszünk minél később végrehajtani, megvárjuk a maguk értesítését. Siessen! A kijevi kormány küldöttsége nyilvánvalóan áruló politikát folytat. Szerintem nem célszerű, hogy a Központi Végrehajtó Bizottságban megvitatják a tervet, mert ott ellenezhetik a terv végrehajtását. Trockij."

LENIN *(diktál)* „Válasz Trockijnak. Mielőtt kérdésére válaszolnék, előbb tanácskozni szeretnék Sztálinnal. Lenin."

TROCKIJ *(diktál)* „Várok. Trockij."

Kialszanak a távírókészülékeket megvilágító lámpák. Lenin szobájába belép Sztálin – köpenyben, fején füles sapka.

SZIDORENKO Ioszif Visszarionovics! Végre! Vlagyimir Iljics a közvetlen vonalnál van, kéri, hogy most rögtön...

SZTÁLIN Mindjárt, mindjárt... *(leül)* Hadd fújjam ki magam... amíg elszívok egy pipa dohányt... *(pipára gyújt)* Nos, most már mondhatja... Csak szép lassan, és kivétel nélkül mindent igyekezzen emlékezetébe idézni... Még a legapróbb részleteket is... Mindent tudnom kell. Csak akkor adhatok Leninnek jó tanácsot, ha mindenről tudok.

SZIDORENKO Igen, tulajdonképpen...

Cseng a telefon.

Vlagyimir Iljicstől hívnak. Tízpercenként telefonálnak.

SZTÁLIN Nyugtassa meg őket! Még nem jött meg, hamarosan itt lesz...

SZIDORENKO Halló! Itt Szidorenko... Még nem jött meg, hamarosan itt lesz... Jól van, átadom. *(leteszi a kagylót)* Amint megérkezik, rögtön menjen a készülékhez. Vlagyimir Iljics Trockijjal beszél, és...

SZTÁLIN Hallgatom magát.

SZIDORENKO Igen, tulajdonképpen semmi különös... Csak elterjedt a hír: Vlagyimir Iljics hajlik rá, hogy azonnal megkössük a békét a mostani feltételekkel.

SZTÁLIN Nem akármilyen hír. És milyen a fogadtatása?

SZIDORENKO Buharin, Dzerzsinszkij, Lomov és Kollontaj felháborodása határtalan. Szverdlov támogatja.

SZTÁLIN Hány százalékos a hír hitelessége?

SZIDORENKO Nehéz megmondani...

SZTÁLIN És Trockij véleménye?

SZIDORENKO Nem ismerem.

Újból cseng a telefon.

SZTÁLIN *(fejével a telefon felé biccent)* Már úton van a távírdába... *(elmenőben)* Tudja meg, mi Szmilga és Bubnov álláspontja. *(kimegy)*
SZIDORENKO Meglesz. *(felveszi a telefonkagylót)* Már úton van a távírdába...

A lámpák megvilágítják a távírókészülékeket. Trockij baloldalt vár, jobboldalt Lenin hallgatja Sztálin jelentését.

SZTÁLIN *(pipával a kezében gesztikulál)* Ukrajnában lényegében polgárháború tombol. Harkovban megalakult Szovjet-Ukrajna bolsevik kormánya, amely már ura a helyzetnek. A kijevi Rada alól kicsúszik a talaj, órái meg vannak számlálva.

Működni kezd a távírókészülék.

TÁVÍRDÁSZ *(Leninhez)* Az összeköttetés megvan.
LENIN *(diktál)* „Most érkezett meg Sztálin, megtárgyaljuk a dolgot, és azonnal megadjuk közös válaszunkat."
SZTÁLIN *(folytatva)* Ezek a tények, a tények pedig makacs dolgok. Tekintettel a mondottakra meg arra a körülményre, hogy a kijevi Rada az utolsókat rúgja, már nem tekinthető számottevő politikai erőnek, Bresztben pedig a hátunk mögött áruló módjára tárgyalásokat folytat, ezzel a Radával szemben a Népbiztosok Tanácsa csak egyet tehet: szakítsunk meg minden kapcsolatot, és kíméletlenül harcoljunk ellene Ukrajna szovjetjeinek teljes győzelméig.
LENIN Most pedig olvassa el ezt! *(átadja neki Trockij levelét)* A katona, aki a levelet hozta, egyébként roppant érdekes dolgokat mondott. Szerintem mégis az a helyes, ha Trockij megszakítja a tárgyalásokat, idejön, és itt mindent megbeszélünk.
SZTÁLIN *(visszaadja a levelet)* Egyetértek, Vlagyimir Iljics. Még nem minden világos a számomra, de ha nem is látom teljesen az ügy lényegét, egyszerűen hiszek magának, Vlagyimir Iljics.
LENIN Nem azt akarom, hogy higgyenek nekem. Azt akarom, hogy megértsenek.
SZTÁLIN Igyekszem tájékozódni, Vlagyimir Iljics, a helytelen kifejezést pedig bocsássa meg.
LENIN *(diktál)* „Adják át Trockijnak. Kérje, hogy tűzzenek ki szünetet, és jöjjön el Pétervárra. Lenin. Sztálin."

Éles zenei frázis. Villódzó vörös fények vetülnek a Kórusra. A Kórus átalakul. Jön a Frakkos Férfi.

FRAKKOS FÉRFI Jó estét, uraim! A fővárosban pezseg a kulturális élet. Az októberi ideiglenes félreértések után, amelyeket valakik nem átallottak forradalomnak

nevezni, vendégszeretően újból megnyitotta ajtaját a mi élvhajhász, züllött és ezért örökéletű zenés kávéházunk, a Vörös Lámpás! Zenekar, tus! *(bizalmaskodó hangon)* Nem titkolom, uraim, csak azért kaptunk engedélyt, mert amikor a helyi elöljáróságon az *elvtárs* urak megtudták, milyen színű a lámpásunk, majd kiugrottak a bőrükből örömükben. Ha hagyjuk, ilyen színű lámpást gyújtanak egész Oroszországban. De reméljük és teszünk is róla, hogy a mi Vörös Lámpásunk egyetlen és páratlan legyen. Ám ha önök megunnak bennünket, átmehetnek a szomszédba, ahol születőfélben van a nagy proletár művészet. Hirdetés a mai újságból: „A munkás- és katonaküldöttek szovjetje és a művelődési osztály a Vörös Csillag klubban előadást rendez. Bemutatásra kerül az első proletár színmű, Csernisev *Nem kell pénz a boldogsághoz* című darabja és a *Drágaság* című bohózat." Lehet választani, uraim! Van választék! Úgy szólítom önöket, hogy „uraim", nem pedig úgy, hogy „volt urak", ahogy ezt olykor a jelenlegi elvtársak teszik. Elvégre hol is van itt a történelmi paradoxon, barátaim? Ott, hogy ma csak volt urak bizonyulhatnak igazi elvtársaknak. Műsorunkat azzal a kérdéssel kezdjük, amely mindenkit foglalkoztat – megállt-e az idő tizenhét október huszonötödikén?

Bemutatásra kerül „Az óra" című szám. Óriási szőnyegen, amely számlapot formáz, mozdulatlanságba dermedten női alakok a 12-, 3-, 6- és 9-es szám helyén. Zene szól, az alakok fokozatosan megelevenednek, táncolnak és énekelnek:

Egy szalonszobában a kandallón állva
Vénséges óra ketyeg.
Leszidott, kicsúfolt, elűzött gazdája
Nem vitte magával el.
És gőzösök állnak, és állnak a gyárak –
Éljen a szocializmus!
A vén óra ketyeg a szalonszobában,
Alig élő mechanizmus.

Ding-dong, ding-dong, bim-bam, bim-bam,
Tik-tak, tik-tak, tik-tak.
Pogrom-program, gyilkos program,
Tik-tak, nyik-nyak, nyissz-nyak...

Tegnap egyetemre... most meg hova mégy te?
Ej, te lány, mi van veled?
Én blúzom lehúzom, így szolgálom egyre
Az össznépi érdekemet!
Katonák, matrózok! Matracot, pokrócot!
Boldogan egyesülünk!
Felejtsük, ami volt, hátország meg a front –
Dús húsom: Tőke! Hát roham! Gyerünk!

Ding-dong, ding-dong, bim-bam, bim-bam,
Tik-tak, tik-tak, tik-tak.
Aki volt „senki", lesz most „mindenki"
Tik-tak, bik-mak, bikk-makk...

Most már világos, hogy jön a mi időnk, az *elvtársak* órái meg vannak számlálva. Tangó következik, hölgyeim és uraim!

Miközben a zene szól, jön Trockij, aki visszatért Petrográdba. Lenin eléje megy. A színen Lenin dolgozószobája.

LENIN Nem, nem, a maga politikai demonstrációja szerintem kalandorsággal határos kockázat. Ma nincs fontosabb dolog a világon, mint a mi forradalmunk. Mindenáron gondoskodnunk kell forradalmunk biztonságáról.

TROCKIJ Rendben van. Még egy érv. Anglia és Franciaország sajtója Vilmos ügynökeinek tüntet fel bennünket. Ez ma igen népszerű téma. Miután a bolsevisták hatalomra jutottak, rájuk nézve nyilvánvalóan hátrányos békét kötnek Németországgal. Miért? Azért, mert német ügynökök... Németország kivonja csapatait az orosz frontról, és beveti őket az angolok és a franciák ellen. El tudja képzelni, mennyire megzavarja ez az európai munkást? Mi lesz az európai munkások véleménye rólunk? És mennyire megkönnyíti ez később az antantnak az intervenciót ellenünk! Hiszen a német kémek ellen jön, akik Oroszországban magukhoz ragadták a hatalmat. És az európai munkás ebben az esetben egészen természetesen nem lép fel az intervenció ellen. Ha viszont kijelentjük, hogy „sem békét, sem háborút", a munkások Európájának világos és vitathatatlan bizonyítékot szolgáltatunk arra, hogy mi és a német kormány ellenségek vagyunk.

LENIN Amit mond, nagyon ésszerű: mit szólnak Franciaországban, mit szólnak Angliában? Engem azonban más kérdés foglalkoztat: mit szólnak falun, mondjuk, Rjazany mellett? Mit szól az orosz paraszt? Persze, szeretnénk mindent egy füst alatt megoldani, de úgy látszik, választanunk kell... A paraszt ma fontosabb.

TROCKIJ Aha, ezért mondogatja Buharin, hogy „muzsikbéke"?

LENIN Meglehet... Egyébként már csaknem egy egész frakció szerveződött körülötte, és rendkívül harciasak. Ennek oka egyfelől a fiatalságuk...

TROCKIJ Okos emberek is csinálhatnak ostobaságokat, különösen ifjúkorukban. De ezzel a joggal, mint azt Heine tanácsolta, nem szabad visszaélni.

LENIN Buharin mindössze huszonkilenc éves.

TROCKIJ Már huszonkilenc. Elnéző vele, Vlagyimir Iljics. Én már rég figyelem ezt a maga *vonzódását*...

LENIN Senki sem vetheti a szememre, hogy emiatt engedményt tettem lényeges kérdésekben. Ami pedig azt illeti, hogy elnéző vagyok... Elvégre elvtársak vagyunk... egyazon pártnak a tagjai... Igaz, mi sem gyötrelmesebb, mint az elvbarátok közti vita. *(elhallgat)* Na jól van, tegyük fel, elfogadtuk a maga tervét, megtagadtuk a béke aláírását, feloszlattuk a hadsereget, a németek viszont fütyülnek a szép frázisaira, és támadásba mennek át. Akkor mit csinál?

TROCKIJ Szuronyok fenyegetésének engedve írjuk alá a békét. Szertefoszlott az a legenda, hogy a színfalak mögött kiegyeztünk Vilmossal. Az egész világ munkásosztálya mellettünk van.

LENIN És akkor nem támogatja a forradalmi háború jelszavát?

TROCKIJ Semmi szín alatt sem. Becsületszavamra.

LENIN Nem lesz ideje a békét aláírni, ez a fenevad gyorsan ugrik. A háború folytatása esetén viszont az események menete elkerülhetetlenül úgy fog alakulni, hogy az igen nagy vereségek Oroszországot még hátrányosabb különbéke megkötésére fogják kényszeríteni... De ezt a békét nem maga fogja aláírni. Mert a parasztHadsereg már az első vereségek után ellenünk fordítja a szuronyokat, és megdönti kormányunkat. A békét egy burzsoá kormány fogja megkötni – ha nem másvalaki, aki még annál is rosszabb.

TROCKIJ Jól értem magát. És örömmel támogatnám. De sohasem bocsátom meg magamnak, ha nem teszünk kísérletet. Egy jó taktikai lépéssel mindent megnyerhetünk!

LENIN Kísérletezni mégis inkább laboratóriumokban célszerű, az életben viszont az effajta kísérletek túlságosan sokba kerülnek... Nem felejti el véletlenül, hogy a maga kísérletének tárgyai emberek... élő emberek... a nép? Nos, maga biztos abban, hogy a németek nem fognak támadni. De min alapul ez a bizonyosság? A megérzésein, semmi máson. Mennyi valóság van e frázis mögött? Semennyi... Tehát frázis is marad. De lehet-e frázisokra politikát alapozni? Sem békét, sem háborút – szépen hangzik, csábító... Másrészt viszont saját kezünkkel tárjuk szélesre a kaput a németek előtt, hogy besétáljanak az ország belsejébe. Gondolt erre?

TROCKIJ Csakhogy a német forradalom...

LENIN És ha nem lesz német forradalom? Mi lesz akkor?

TROCKIJ Ugyan már, Vlagyimir Iljics, folyton ezzel jön, hogy „mi lenne, ha"...

LENIN De enélkül nem lehet gondolkozni! A taktika bonyolult dolog, higgye el nekem... Ha az ember nem tud visszavonulni, amikor kell, ha nem tud alkalmazkodni, ha nincs kedve kúszni, hason csúszni a sárban, akkor az ilyen nem forradalmár, hanem fecsegő. És nem azért ajánlom, hogy így közlekedjünk, mert nekem ez tetszik, hanem mert nincs más út. Kötelességünk, hogy Oroszországot kivezessük a katasztrófából, szent kötelességünk...

TROCKIJ Nagyon fájlalom, Vlagyimir Iljics, hogy megint taktikai nézeteltérések támadtak köztünk.

LENIN Szó sincs róla, ezen nincs mit szépíteni, ezek egyáltalán nem pusztán taktikai nézeteltérések.

TROCKIJ Az idő majd eldönti a vitánkat.

LENIN A maga tervének kalandorságszaga van, Lev Davidovics.

TROCKIJ De miért? Ugyan miért? Hát nem látja, hogy forradalmunk internacionalista feladatai mit diktálnak számunkra...

LENIN Csak egyet: felépíteni a szocializmust nem szavakban, hanem ténylegesen. A könyvekben már felépült, most az életben kell felépíteni. A történelem megadta

nekünk az esélyt. A világnak nagyszerű példára van szüksége. Jelentősége óriási lesz. És ugyanolyan óriási jelentősége lesz kudarcunknak is: az emberek elfordulnak a szocializmustól. És amikor internacionalista kötelességünket kell meghatározni, éppen ezért mindenkor azt a kérdést fogom első helyre állítani, hogy mi a helyzet Oroszországban a szocializmus építésével. És hogy e fő feladat szempontjából mire van szükségünk ma – békére-e vagy háborúra? Mindig békére. Sohasem lehetünk háború kezdeményezői, mert a háború nem fér össze a szocializmus természetével. A védekezés más lapra tartozik, a védelem kényszerű választépés. Mindig: béke. Ma pedig különösen. Mondja meg nekem, mit segít nekünk a Vilmossal folytatott háború a szocializmus építésében, amikor amúgy is millió problémával kell szembenéznünk.

TROCKIJ Egy óra múlva kezdődik a pártaktíva gyűlése. Hallgassuk meg, hogyan vélekednek az emberek.

LENIN Meghallgatjuk őket. Én összeállítottam a téziseket az azonnali aláírás mellett.

TROCKIJ Ön után Buharin következik felszólalásra a forradalmi háború eszméjével. Aztán jövök én.

A lámpák fénykévéje a Kórust pásztázza. Feláll a munkás.

MUNKÁS Petrográd, Központi Végrehajtó Bizottság, Szverdlovnak. A szurgani ércbánya munkásai tiltakoznak a szégyenletes béke ellen, követelik, hogy kezdjünk forradalmi háborút a németek ellen. Egyhangúlag elfogadva. Martinov, a szovjet elnöke.

A Kórusban a helyek kiürülnek – mindenki elment a gyűlésre. Valahol kinyílt egy ajtó, és behallatszik Szverdlov hangja.

SZVERDLOV HANGJA Ülésünk végéhez közeledik, mindenki szót kapott, aki felszólalásra jelentkezett. Három álláspont alakult ki. Most megejtjük a szavazást. Emlékeztetem az elvtársakat, hogy ez a szavazás tájékoztató jellegű. A döntés joga a Központi Bizottságé, amely holnap tart ülést. Kérem, tegye fel a kezét, aki Lenin álláspontját támogatja... Számolom...

Hirtelen csend támad, valaki kijött, és becsukta maga mögött az ajtót. Megjelenik Lenin, leül egy üres padra. Egy pillanatra újból nyílik és csukódik az ajtó. Inessza Armand jön.

ARMAND Vlagyimir Iljics... rosszul vagy?

LENIN Nem... egyszerűen csak kezd kibírhatatlanná válni... Értetlen, ellenséges tekintetek... Mintha a falnak beszéltem volna. Hallgatnak, és nem hallanak. Te is ellenem vagy.

ARMAND Ezúttal igen. De abban nincs igazad, hogy ellenségesek a tekintetek. Szenvedő tekintetek azok. Érted szenvednek. A közhangulatot a legjobban Szapronov fejezte ki: „Meggondolja magát, és visszajön. Nála jobb parancsnok meg nem kell nekünk."

LENIN Nem, nem, én álltam az emelvényen. És pontosan láttam, hogyan néznek rám. Ellenségesen, idegenül.

ARMAND Szomorúságomban magam is csak hallgattam, mint a sült hal.

LENIN Nem győztelek meg?

ARMAND Emlékszel a legutóbbi leveledre, amelyet nekem írtál? Könnyekig meghatott odaadó és önfeláldozó barátságod, amelyről abban a levélben vallottál. És a mi barátságunk megköveteli, hogy az igazat mondjuk egymásnak, csak az igazat. Vlagyimir Iljics, ma nem az az ember vagy, aki a forradalom előtt voltál. Az igen, akkor forradalmár voltál: csupa tűz, láz, „bele kell vágni, aztán majd meglátjuk". És most? Óvatos kis patikus, aki a saját árnyékától is fél, s a patikamérlegén méricskél mindent, mert szeretne tőkét is összekapargatni, de az ártatlanságát is meg akarja őrizni. Délelőtt, amikor veled meg Nagyával sétáltunk a Szmolnij körül, láttuk, hogyan alakult meg a munkásosztag. Emlékezz csak rá, milyen nagyszerűen tartották magukat a munkások, milyen hősök, mennyi erő feszül ebben a fegyelmezett, harcra kész tömegben! Érintsd meg őket gondolatban, meríts erőt belőlük, és légy olyan bátor, mint voltál! Fáj a szívem, ahogy rád nézek, az arcod színe mint a föld, és karikás a szemed.

LENIN *(keserűen)* És azt, hogy egy tucat puska jut az egész osztagnak, hogy nem tudnak bánni a puskával, hogy nem részesültek harci kiképzésben – azt nem láttad? Hogy puszta lelkesedéssel mennek ágyúk ellen, csupasz kézzel a technika ellen – erről hallgassak? Emlékszel rá, amikor Bernben éltünk, és a hegyeket jártuk? Nagyszerű kilátás nyílt csaknem egész Svájcra, tisztán láttuk szinte az egész országot, derült időben elláttunk a Mont Blanc-ig. Mit tegyek hát, ha ma is ilyen tisztán látok mindent, pontosan tudom, mi vár ránk, ha a párt titeket követ? Hallgassak? Ne szóljak, ne figyelmeztessem a pártot csak azért, mert félek, hogy kisebbségben maradok?

ARMAND Nem azt mondom, hogy hallgass, hanem hogy hallgass a többiekre.

LENIN Trockijra?

ARMAND Üres beszéd. Szépek a szóvirágai, de a lényeg: kalandor elképzelés.

LENIN Tehát Buharinra?

ARMAND Vlagyimir Iljics, a párt vezetősége csaknem túlnyomó többségben ellened van. A békét így mindenki árulásnak, hátbatámadásnak tekinti. Ugyanannak, amit az októberi forradalom előtt Zinovjev és Kamenyev művelt.

LENIN Idáig elmennek?

ARMAND Azt nem tudom, hogy ki merik-e mondani, meg merik-e mondani a szemedbe, de így beszélnek. És kik azok, akik így beszélnek? Gondold meg, milyen komoly, harcos emberek nem tartanak veled ma – Dzerzsinszkij, Urickij, Buharin, Lomov, Jakovleva, Kollontaj, Pjatakov, Volodarszkij, Radek... Kétségbe lehet-e vonni őszinteségüket és a forradalom iránti hűségüket? Októberben és szeptemberben, amikor a Központi Bizottsággal vitád volt a felkelés ügyében, éppen ők tartottak veled, támogattak, és október huszonötödikén nagyszerűen helytálltak!

LENIN Igen, mind igen derék elvtársak, évekig dolgoztam velük, támogattak a legnehezebb helyzetekben... Ez így igaz.

ARMAND És ki maradt most melletted? Zinovjev, aki a „felkelés" szó hallatára mindahányszor rosszul lett. Meg Sztálin, aki csak azért van melletted, mert te te vagy. Ezt akarod tőlünk? Csak azért, mert hiszünk neked? Új egyházat alapítsunk?

LENIN Inessza Fjodorovna, jól tudod, hogy ez nem igaz. Azt akarom, hogy megértsenek.

ARMAND Akkor szedd össze magad, bizonyíts, keress új érveket! Elvégre nekem meg tudtad magyarázni, milyen buta liba módjára lelkesedtem a munkásosztag láttán.

Lenin hosszan nézi Inesszát, és hirtelen elneveti magát. A pártaktíva értekezlete véget ért. A Kórus tagjai visszatérnek helyükre.

ARMAND *(Krupszkajához)* Nagya, itt vagyunk!

KRUPSZKAJA Buharin harminckét szavazatot kapott, Trockij tizenhatot, mi tizenötöt.

LENIN *(újból gondolataira koncentrál, fegyelmezett)* Nagya, meg tudjuk kínálni Inesszát egy teával?

KRUPSZKAJA Eljössz hozzánk teára? Nem félsz, hogy megagitálunk?

ARMAND Majd elválik, hogy ki kit agitál meg.

LENIN Keserves, szörnyű dolog, amikor a párton belül marakodunk. Nincs ennél szörnyűbb. De a forradalom mégis fontosabb, mint a közérzetünk.

KRUPSZKAJA *(Armandhoz)* Nekem a második kongresszus jutott eszembe. *(Leninhez)* Emlékszel, mennyire megrázott bennünket, amikor már nyilvánvaló volt, hogy Martovtól és Zaszulicstól elválnak útjaink? *(Armandhoz)* Egész éjjel a szobánkban gubbasztottunk és reszkettünk.

A színen Lenin szerényen berendezett lakása a Szmolnijban. Lenin és Armand asztalhoz ül, Krupszkaja a teát készíti.

KRUPSZKAJA Ma reggel a Lessner gyárban voltam, munkásgyűlést tartottak. Nagyon feszült volt a hangulat. Hallani sem akarnak a békéről. Majdnem összeverekedtek... Öten beszéltek a béke mellett, idősebb, tapasztaltabb emberek... De szavuk beleveszett a felháborodás morajába...

ARMAND Quod erat demonstrandum.

LENIN Ez természetes, furcsa is volna, ha a munkásosztály többsége másként reagálna. Ma.

KRUPSZKAJA A te téziseiddel ma nem lehet a munkások elé állni, mert nem értik meg őket...

LENIN Hát igen... Buharin sem az ujjából szopta a véleményét, jár a munkásgyűlésekre. Azt meg ma láttuk, milyen a párt felső vezetésének meg a pétervári bizottság vezetőinek a hangulata.

KRUPSZKAJA A vezetők hangulata végtére is még nem az egész párttagság hangulata, nem gondolod?

LENIN Kétségtelen. De ne feledd, hogy ezek a vezetők a párt legjobbjai, a legaktívabb emberek, akik két hónapja győzelemre vezették a forradalmat. Hangulat... Ez a pontos kifejezés: hangulat! Telitalálat! *(boldogan nevet)* Hát persze! *(kántálva)* Han-gu-la-tok! A munkások hangulata... Éppen ez a bökkenő, hogy az osztály pillanatnyi hangulata és az igazi létérdekei nem mindig egyeznek. Engem viszont elsősorban mindig a legfőbb érdekek foglalkoztattak. Miből ered a munkásoknak ez a hangulata? *(ujjain számlálja)* Az illúziókból, amelyeket az ébresztett bennük, hogy novembertől januárig könnyű győzelmeket arattunk – igaz? Igaz! A németek aljassága és erőszakos fellépése ellen spontán tiltakozásból és felháborodásból – igaz? Igaz! Éppen ezeket a hangulatokat képviselik Buharin és elvbarátai. De minden azon fordul meg, hogy amikor dűlőre kéne vinni a dolgot: legyen-e vagy ne legyen a szovjethatalom? – a munkások abban a szempillantásban kijózanodnak, Buharin pedig a tehetetlenségi erőtől hajtva fújni fogja a régi nótát.

ARMAND Ejnye, Vlagyimir Iljics, ez egyáltalán nem biztos, igazságtalan vagy hozzá.

KRUPSZKAJA Egyáltalán nem biztos.

LENIN Majd elválik, majd meglátjuk. Egyelőre azzal vádolnak bennünket, hogy opportunizmusunk társadalmi forrása a katonák deklasszált tömege, a feketézők siserehada, a parasztság. Nem, kedves elvtársak, mi a munkásosztály legfőbb érdekeit fejezzük ki, és a munkások egyébként szoros szövetségben vannak a parasztsággal. A háború ma teljes szakítás a parasztsággal. Amikor a paraszt megérinti kezével a földet, amelyet a forradalom adott neki, amikor tisztán látja a veszélyt, hogy a földet el is veszítheti, akkor majd védelmére kel. A „baloldaliak" azt ajánlgatják nekünk, hogy ugorjuk át ezt a fejlődési fokot, amelyen a parasztság még nem jutott túl. Ha átugorjuk, nyakunkat szegjük.

ARMAND Látod, Nagya, most már ráismerek a férjedre, és sietek jószántamból elmenekülni innen, még mielőtt sarokba nem szorít a logikájával.

LENIN Köszönöm, Inessza Fjodorovna. Nagy segítséget nyújtottál.

Lomov a bal oldali távírókészülékhez megy.

LOMOV *(diktál)* „Petrográd, Szmolnij, OSZD(b)MP Központi Bizottsága. Az OSZD(b)MP Moszkva Területi Bizottsága szerint haladéktalanul abba kell hagyni az imperialista Németországgal folytatott béketárgyalásokat, és meg kell szakítani minden diplomáciai kapcsolatot a világ összes diplomata rablójával."

A színen Lenin dolgozószobája. Itt már minden elő van készítve a Központi Bizottság üléséhez: el vannak rendezve a székek, az asztalon papírok. Egymás után érkeznek a Központi Bizottság tagjai.

DZERZSINSZKIJ *(Buharinhoz)* Mi vagyunk az elsők?

BUHARIN Az Öreg a fogadószobában van, az ablaknál áll, Makarov szótárát olvassa. A szótárral próbálja lecsillapítani magát. Még sohasem láttam ilyennek.

DZERZSINSZKIJ Reggel óta pocsék hangulatban vagyok... Nehezemre esik vitakozni vele.

KOLLONTAJ Elvesztenénk a becsületünket a szemében, ha mi, a tanítványai vakon szajkóznánk minden szavát.

BUHARIN Elvtársak, itt ma kemény csata lesz. Azt hiszem, ahhoz, hogy ne maradjunk kisebbségben, támogatnunk kell Trockij javaslatát, mivel az így is, úgy is háborúhoz vezet.

LOMOV Kérlek!

A Központi Bizottság tagjai elfoglalják helyüket. Jelen van Lenin, Szverdlov, Sztaszova, Lomov, Urickij, Kollontaj, Sztálin, Buharin, Trockij, Muranov, Bubnov, Artyom, Zinovjev, Kresztyinszkij, Dzerzsinszkij.

SZVERDLOV Elvtársak, a Központi Bizottság ülésének napirendjén egyetlen kérdés szerepel – a béke kérdése. Ki van ellene?... A napirendet elfogadtuk. Átadom a szót Lenin elvtársnak.

LENIN *(szünet után)* Elvtársak, mi, bolsevikok, sohasem mondtunk le a védelemről, a szocialista haza oltalmazásáról. Csupán az a kérdés, hogyan kell ma oltalmaznunk a hazát, a szocialista köztársaságot – háborúval-e vagy békével? A háborút nem tudjuk vállalni, az összes tényt jól ismerik. Az azonnali forradalmi háború politikája talán megfelelne annak az emberi szükségletnek, hogy a szép, a hatásos, a ragyogó felé törjünk, de egyáltalán nem számolna az osztályerők és anyagi tényezők objektív viszonyaival. Azt mondják nekünk, hogy a háborúval Németországban forradalmat idézünk elő. Csakhogy Németország még csak várandós a forradalommal, nálunk viszont már megszületett egy teljesen egészséges gyermek: a szocialista köztársaság, amelyet megölhetünk, ha háborúba kezdünk. Persze az a béke, amelyet meg fogunk kötni, ocsmány béke lesz, de nekünk feltétlenül szükségünk van arra, hogy időt nyerjünk a szociális reformok megvalósításához; feltétlenül stabilizálódnunk kell, és ehhez időre van szükség. Amit Trockij elvtárs javasol, ez nemzetközi politikai demonstráció, amelyből semmi jó nem sül ki, mivel kitárja a kaput a németek előtt, hogy benyomulhassanak az ország belsejébe. A béke aláírásával persze eláruljuk az önrendelkező Lengyelországot, de megóvjuk a szocialista Oroszországot, és lehetővé tesszük vívmányaink megszilárdítását. Persze, ezzel fordulatot teszünk jobb felé, ahol igen mocskos úton kell haladnunk, de ezt meg kell tennünk. Értsék meg, ha most aláírjuk a békeszerződést, szemléletesen megmutatjuk a tömegeknek, hogy az imperialisták tovább verekszenek, mi ellenben a békés életet, a szocializmust építjük. És szocialista köztársaságunk példája élő mintaképként fog állni a világ népei előtt, és ennek a mintaképnek propagandisztikus, forradalmasító hatása óriási lesz.

SZVERDLOV Buharin elvtársé a szó.

BUHARIN Elvtársak, véleményem szerint a leghelyesebb álláspont Trockij elvtárs álláspontja. Lenin elvtárs álláspontjában viszont két ellentmondást látok. Hogy is mondja maga, Vlagyimir Iljics: hogy a védelem álláspontján vagyunk? De elvégre a védelem háborút feltételez, nemde? Így van? Így. Én még nem találkoztam olyan helyzettel, amikor a béke védelem lett volna. Ez tehát logikailag nem stimmel. A mi

problémáinkat a nemzetközi problémák szempontjából kell vizsgálnunk. Lenin elvtárs alaptalanul foglal állást a politikai demonstráció ellen. Ám verjenek meg bennünket a németek, ám nyomuljanak előre még száz versztet, majd megbünteti őket a német forradalom. A német szociáldemokraták abban érdekeltek, hogy ne írjuk alá a békét, mivel ezzel meghiúsítjuk harcukat. Ha úgy óvjuk meg szocialista köztársaságunkat, hogy ujjunkat sem mozdítjuk a német forradalom tényleges segítése érdekében, eljátsszuk a nemzetközi munkásmozgalom esélyeit. Ez a probléma veleje.

SZVERDLOV Trockij elvtárs a szó.

TROCKIJ Véleményem szerint gondosan elemeznünk kell, mi előnyösebb számunkra. Utópia lenne arra gondolni, hogy most összes erőinket katonai erővé változtatjuk. Ezért az én szememben a forradalmi háború kérdése irreális kérdés. A hadsereget fel kell oszlatni, de a hadsereg feloszlatása nem jelenti a béke aláírását. A béke aláírásának megtagadásával, a hadsereg leszerelésével elősegítjük a forradalmi folyamatot. Ugyanakkor világosan megmutatjuk a német szociáldemokratáknak, hogy nem játszunk előre megadott szereposztásban.

SZVERDLOV Sztálin elvtárs a szó.

SZTÁLIN Elvtársak, ha elfogadjuk a forradalmi háború jelszavát, ezzel természetesen az imperializmus malmára hajtjuk a vizet. Ugyanakkor Trockij elvtárs álláspontja nem olyan álláspont, amellyel sikert érhetünk el. Nyugaton nincs forradalmi mozgalom, nincsenek tények, csak lehetőség van, lehetőséggel pedig nem számolhatunk.

Mozgolódás a KB-tagok körében.

Ha majd szocialista reformokat valósítunk meg, az fel fogja rázni a Nyugatot, de e reformok megvalósításához időre van szükségünk. Trockij politikájának elfogadásával a Nyugat forradalmi mozgalma számára a legrosszabb viszonyokat teremtenők meg, ezért indítványozom, hogy fogadjuk el Lenin elvtársnak a németekkel való béke megkötésére vonatkozó javaslatát.

SZVERDLOV Zinovjev elvtárs a szó.

ZINOVJEV Elvtársak, természetesen súlyos operáció előtt állunk, minthogy a békével erősítjük a sovinizmust Németországban, és bizonyos időre gyengítjük az egész nyugati mozgalmat.

BUHARIN Quod erat demonstrandum!

ZINOVJEV Ne siess! S aztán felrémlik egy másik perspektíva: a szocialista köztársaság pusztulása. De Trockij javaslata is elfogadhatatlan, mert Hoffmann azt válaszolja majd neki: mivel nem írtuk alá a békét, hadiállapotban maradtunk velük. Minek folytassuk ezt a kísérletet, amikor úgyis világos, mivel végződik?

LENIN Elvtársak, azért vettem magamhoz a szót, hogy kijelentsem, néhány pontban nem értek egyet az engem támogató Sztálinnal és Zinovjevvel. Nyugaton, Ioszif Visszarionovics, nem lehetőség, hanem tömegmozgalom van, de a forradalom ott még nem kezdődött el. Zinovjevvel pedig abban nem értek egyet, hogy a békekö-

tés egy időre meggyengíti a mozgalmat Nyugaton. Valószínű, hogy egy időre Németországot a sovinizmus őrülete gyöngíteni fogja, de ez a német forradalmat nem fogja megnehezíteni. A lényeg az, hogy Németországban még nem kezdődött el a forradalom, nálunk viszont már hangosan sivalkodó újszülött gyermeke van. Igen, igen, Kollontaj elvtársnő, és ha most nem mondjuk meg világosan, hogy beleegyezünk a békébe, akkor elpusztulunk.

KOLLONTAJ Jól értem magát, Vlagyimir Iljics, de egyáltalán nem értek egyet azzal, amit mond.

DZERZSINSZKIJ A béke aláírása kapituláció, egész programunk feladása. Szerintem Vlagyimir Iljics Lenin ugyanazt teszi burkoltan, amit Kamenyev meg Zinovjev októberben csinált. Magatartásunkkal erőt kell öntenünk a Nyugatba. Most viszont ezzel adósok vagyunk. Lenin elvtárs több ízben figyelmeztetett bennünket, hogy a szocialista köztársaság a szegényparasztságra és a proletariátusra támaszkodik. Mi a proletariátus pártja vagyunk, és tisztán kell látnunk, hogy a proletariátus nem követ bennünket, ha aláírjuk a békét.

TROCKIJ Elvtársak, szerintem itt csaknem mindenki tisztában van azzal, hogy a forradalmi háború lehetetlen. Javaslom, hogy tegyük fel szavazásra a kérdést: adjunk-e ki felhívást forradalmi háborúra?

SZVERDLOV Szavazzunk! Ki van mellette?... Buharin és Lomov. Ellene? Tizenegy.

LENIN Javaslom annak szavazásra bocsátását, hogy mindenképpen halogassuk a békeszerződés aláírását.

SZVERDLOV Szavazzunk. Ki van mellette?... Tizenkettő. Ellene egyedül Lomov.

TROCKIJ Ebben az esetben kérem szavazásra feltenni az én megfogalmazásomat: beszüntetjük a háborút, de nem írjuk alá a békét, a hadsereget leszereljük.

SZVERDLOV Rendben van. Kérem, tegye fel a kezét az, aki e megfogalmazás mellett van.

Trockij, Bubnov, Buharin, Dzerzsinszkij, Kollontaj, Kresztyinszkij, Lomov, Sztaszova, Urickij felteszi a kezét.

Kilenc szavazat. Ki van ellene?

Lenin, Szverdlov, Zinovjev, Sztálin, Artyom, Muranov felteszi a kezét.

Hat szavazat, de mivel Szmilga levélben közölte, hogy ellenzi Trockij javaslatát: hét szavazat. A párt Központi Bizottságának határozatát elfogadtuk. Trockij elvtárs megfogalmazása érvényes. A napirendet kimerítettük, elvtársak. Emlékeztetem az elvtársakat, hogy a hozott határozatok szigorúan titkosak.

A Központi Bizottság tagjai felállnak, kimennek a szobából. Szverdlov odamegy Leninhez, leül mellé.

Most mit teszünk?

LENIN Hát mit lehet tenni?

SZVERDLOV *(vállat von)* Nem tudom. *(feláll, járkál a szobában)* Egy valami világos: a németek ügyet sem vetnek Trockij mágikus ráolvasására, támadásba mennek át, a hadsereg maradványai megfutamodnak, mi pedig a Népbiztosok Tanácsából átalakulunk illegális forradalmi bizottsággá. És amikor ez megtörténik majd, Vlagyimir Iljics, nem lesz elég beérni azzal, hogy felállunk és azt mondjuk: mi megmondtuk előre, figyelmeztettük magukat, mi békét akartunk kötni. A politikában nem a szándék, hanem az eredmény számít, felelnék majd nekünk, és igazuk lenne.

LENIN De maga mit javasol? Kezdjek nyílt harcot a Központi Bizottság többsége ellen, fedjem fel összes kártyánkat a németek előtt? Áruljam el nekik, hogy szakadás történt? Ezt nem tehetem meg.

SZVERDLOV Akkor mégis mit lehet tenni?

LENIN Nézze, Jakov Mihajlovics, ne gyötörjön... Mit javasol? Hiszen látom, van valamilyen ötlete...

SZVERDLOV Használjuk ki a Központi Bizottságon belüli lehetőségeket.

LENIN Miféle lehetőségeket?

SZVERDLOV Trockijt. Bizonyos fokig kínos helyzetben érzi magát, és ingadozik. Maga azt hiszi, Trockij véletlenül javasolta, hogy mondjunk le a forradalmi háborúra szólító felhívásról? Ez afféle gesztus volt. Kötelességünk, hogy kihasználjuk Trockij ingadozásait. Személyesen magának kell hatnia rá, és ő Bresztben majd aláírja a békét.

LENIN Gondolja, hogy ez reális?

SZVERDLOV Teljességgel. Imponálni fog neki, hogy a vereség után éppen maga fordul hozzá ilyen kéréssel.

LENIN Nem gondolja meg magát utána?

SZVERDLOV Lehet, hogy meggondolja. De az is lehet, hogy nem hátrál meg.

LENIN *(hallgatás után)* Gusztustalan.

SZVERDLOV De még mennyire!

LENIN Mi lenne, ha felhasználnánk a szovjetek kongresszusát?... Elvégre az a legfőbb államhatalmi szerv... A bolsevik frakció olyan értelmű határozati javaslatot terjeszt elő a kongresszuson, hogy a Népbiztosok Tanácsa kapjon szabad kezet a békekötés kérdésében mindenféle konkretizálás nélkül...

SZVERDLOV Jó ötlet...

LENIN És ha a frakció – ismerve a KB-ban lezajlott szavazás eredményét, a mi álláspontunkat, Trockij álláspontját, Buharin álláspontját – mégis beterjeszti ezt a határozati javaslatot, és a kongresszus szabad kezet ad nekünk, akkor már nem úgy tárgyalok Trockijjal, ahogyan két KB-tag tárgyal, hanem mint a kormány elnöke a neki alárendelt külügyi népbiztossal.

SZVERDLOV Igen, ez jobb megoldás.

LENIN Nem Trockij ingadozásaira tesszük a fő tétet, hanem a szovjetkongresszus határozatára. És akkor ez politikai taktika lesz, nem pedig politikai cselszövés.

Fénykéve a Kóruson. Feláll Blok.

BLOK És még valamit megértettem: a bolsevizmus munkáselemét, amely nem képes szárnyalásra. Ebben szorul segítségre a bolsevizmus. A népnek vannak szárnyai, de segíteni kell neki abban, hogy tudja használni őket, hogy több ismeretet szerezzen. Fokozatosan mindenki rájön erre. De az „írástudók" közül sokan ugyan miért nem jönnek ide?

A színen Lenin dolgozószobája. A szobában Lenin és Trockij. Trockij köpenyben, fején csuklya.

TROCKIJ Igen... Nem titkolom, ez a beszélgetés váratlanul ért... Búcsúzni jöttem, és...

LENIN Nem merünk többé a tükörbe nézni, és a történelem sohasem bocsátja meg nekünk, ha a forradalmat most nem mentjük meg a csapástól. Meglehet, látványos az, amit javasol, de túlságosan nagy az ára.

TROCKIJ És a KB?

LENIN Egyetlen komoly forradalmár sem sérti meg a fegyelmet, még a formális fegyelmet sem, ha erre nincs nyomós oka. De az nem forradalmár, hanem rongy ember, akarat nélküli báb, aki a fegyelemmel takarózva tűri azt a politikát, amelynek végzetes voltát tisztán látja!

TROCKIJ Értem. (*hallgatás után*) És a felelősség?

LENIN Minden felelősséget magamra vállalok. Kérem, vegye úgy, hogy én mint a Népbiztosok Tanácsának elnöke magának, a külügyi népbiztosnak kategorikus utasítást adok, hogy német ultimátum esetén írja alá a szerződést. Ezt teszem a szovjetkongresszus határozata alapján, amely a békekötés kérdésében szabad kezet adott a Népbiztosok Tanácsának. Az aláírás után kész vagyok odaállni akármilyen tekintélyes pártszerv elé.

TROCKIJ Jó. Végrehajtom az utasítását.

LENIN Tehát megállapodtunk: tartjuk magunkat a németek ultimátumáig, minden lehető módon halogatjuk a dolgot, igyekszünk időt nyerni, de ultimátum után beadjuk a derekunkat. Számíthatok magára, Trockij elvtárs?

TROCKIJ Igen. Számíthat. Viszontlátásra.

LENIN Szerencsés utat.

Trockij távozik. Lenin hosszan néz utána. Szverdlov jön.

SZVERDLOV Sikerült?

Lenin bólint.

Megtartja a szavát?

LENIN (*vállat von*) A múltja nem szól mellette, de most a szavát adta... Szívesebben vettem volna, ha van valami biztosabb, szilárdabb, meggyőzőbb eszközünk... De most be kell érnem Trockij szavával. Sajnos...

SZVERDLOV Mivel azonban a szó mégiscsak elillan, amíg ők ott, Bresztben egymást bolondítják, mi foglalkozzunk a hadsereggel. A béke az béke, a hadsereg meg hadsereg.

LENIN Már mondtam Podvojszkijnak, hogy bár a háború ellen vagyunk, ez egyáltalán nem ment fel bennünket az alól a kötelesség alól, hogy készek legyünk a háborúra! Haladéktalanul meg kell szervezni a hadsereget. A Vörös Hadsereget. Írja meg a rendelettervezetet!

Szverdlov elmegy. Lenin az ablakhoz megy, hosszan nézi az eget. Belép Kollontaj. Nem meri megszólítani Lenint.

Csillagok... hogy ragyognak ma a csillagok... Nyilván keményebb lett a fagy... (*Kollontajhoz*) Szokta nézni néha a csillagos eget?

KOLLONTAJ Csak az óceánon vagy falun.

LENIN Az óceánon? Á, hát persze! Hiszen maga járt Amerikában. Én gyerekkoromban igen jól ismertem a csillagképeket, most meg már kezdem elfelejteni őket. Hozzám jött?

KOLLONTAJ Vlagyimir Iljics, megígértem a Balti Flottának, hogy elviszem hozzájuk egy gyűlésre. Bármikor, amikor időt tud rá szakítani. Reggeltől estig ostromolnak ezért.

LENIN Nem, nem megyek.

KOLLONTAJ Miért nem? Hiszen milyen régi terve, hogy ellátogat Kronstadtba...

LENIN A békéről kérdeznek majd?

KOLLONTAJ Természetesen!

LENIN De a magam álláspontját nem fejthetem ki, a másokét meg...

KOLLONTAJ Még ha azt az álláspontot a Központi Bizottság fogadta is el?

LENIN Kíméljen meg ettől, hiszen én is csak ember vagyok...

Második rész

A Szmolnij étkezdéje. Ebédszünet. Együtt van a Népbiztosok Tanácsának egész kollektívája. Zaj, vidámság. Jön Lenin.

LENIN Hm, de sokan vannak! Inkább később jövök.
HANG A SORBÓL Később véget ér a baloldali eszerek központi bizottságának ülése, és annyian lesznek itt, hogy egy gombostűt sem lehet leejteni. Jobb most.
DZERZSINSZKIJ Vlagyimir Iljics, jöjjön ide, foglaltam helyet magának a sorban.
LENIN Valóban foglalt helyet?
HANGOK Foglalt hát, persze hogy foglalt!
LENIN (*Dzerzsinszkijhez*) Köszönöm.

Szverdlov már megebédelt, odamegy Leninhez. Félrehúzódnak.

SZVERDLOV Ma reggel megérkezett Bresztből Radek. Úgy vettem ki a szavaiból, hogy tartják a megállapodást: húzzák az időt minden erejükkel. De ez legfeljebb néhány napig tarthat. Utána a németek előjönnek az ultimátummal.
LENIN Világos. Itt mi a helyzet?
SZVERDLOV Buharin a barátaival a győzelmet ünnepli. Boldogságtól ragyogó arccal illegetik magukat a Szmolnijban, mint akiknek fogalmuk sincs az illemről. Várják, hogy a tárgyalások megszakadjanak, és belesodródjunk a háborúba.
LENIN No-no... És megmozdították legalább a kisujjukat azért, hogy felkészüljünk a háborúra?
SZVERDLOV Itt van nálam a rendelettervezet a hadsereg megalakításáról.

Átadja az iratokat, Lenin olvasásba mélyed. Az asztaltól feláll Zinovjev és Sztálin. Folytatják a beszélgetést.

SZTÁLIN Nem, Grigorij Jevszejevics, én a teljes világosságot szeretem. Gorkij azt mondja, nem hallgathat. Hogy nem szégyelli magát, éppen ő, aki annak idején csak beleszagolt a bolsevizmusba. Hiszen látja, egyre hajtogatja, hogy nem hallgathat, de amit mond, annak a címzettje nem az ellenforradalom, hanem éppen az a forradalom, amelyről lelkesen beszélt teázgatás közben, de amelytől menekül, mint ördög a tömjéntől a legvészesebb időben.
ZINOVJEV Meghatározó a környezet: egy mensevik frázisokat puffogtató, sopánkodó társaság – Szuhanov meg Sztrojev.
SZTÁLIN Ő maga meg talán Isten báránya? Mentegeted, objektív okokat keresel. Nem érdekelnek a körülményei. Az orosz forradalom sok tekintélyt megdöntött, és ezt fogja tenni ezután is, semmitől vissza nem riadva. A forradalom ereje abban van, hogy nem hajolt meg és nem hajlik meg a nagy nevek előtt, szolgálatába fogadja vagy a nemlétbe taszítja őket, ha nem akarnak tanulni tőle, nem akarnak

fejet hajtani előtte. Nem gondolod, hogy Gorkij Plehanov, Kropotkin, Zaszulics meg a hasonszőrűek babérjaira pályázik, és ezért nem tud nyugodni? Nem gondolod, hogy a népek gyönyörű ünnepén, amikor győzünk, a legkevésbé oda való alak ez a hajdani Viharmadár lesz?

ZINOVJEV Maximalista vagy, Koba, de ebben egyetértek veled. Különben mi a véleményed a breszti kilátásokról?

SZTÁLIN *(távozóban)* Azt hiszem, a nehéz helyzetből a kivezető útra a középső álláspont, a Trockijé terelt bennünket.

Zinovjevvel együtt távozik.

LENIN *(miután hallotta Sztálin utolsó szavait, hosszan néz utána. Szverdlovhoz)* Most ezt hogy értsem? A nehéz helyzetből a kivezető utat Trockij álláspontja mutatta meg? Kivezető út, amely berekesztheti a forradalmat? Miféle reverenciák ezek? Nekünk mégis az ész rugalmasságára, nem pedig a gerinc hajlékonyságára van szükségünk. Vagy pedig ez száznyolcvan fokos fordulat menet közben? Miért hallgat, Jakov Mihajlovics?

SZVERDLOV *(rövid hallgatás után)* Túlságosan jól ismerem Sztálint.

LENIN Ezért ez magát nem éri váratlanul? Ezt akarja mondani?

SZVERDLOV *(láthatóan nagy erőfeszítésébe kerül a beszélgetés folytatása)* Igen, éppen ezt.

LENIN Ez következtetés abból az időből, amit együtt töltöttek a száműzetésben?

SZVERDLOV Hagyjuk ezt a témát, Vlagyimir Iljics... Attól tartok, nem leszek objektív...

LENIN Miket nem mond, Jakov Mihajlovics! Halálosan komoly dolgokról van szó, maga meg úgy tesz, mint...

SZVERDLOV Szóval a jelleme az oka, és...

LENIN Hát tudja, ha a politika ilyen közvetlenül függ majd a jellemünktől...

SZVERDLOV Bizony függeni fog, Vlagyimir Iljics. De nemcsak a jellemeken fordul meg a dolog. Koba szemében a párt, erről sokszor vitatkoztunk, afféle kardhordó lovagrend.

LENIN A párt mint kardhordó lovagrend?

SZVERDLOV Igen, zárt lovagrend külön hierarchiával, fegyelemmel, morállal és filozófiával.

LENIN De így el lehet jutni egészen a...

SZVERDLOV Pontosan erről van szó. A kereszténység az erény és az igazságosság hirdetésével nyerte meg a tömegeket, az inkvizíció kezén pedig ezek az eszmék kínvallatássá és máglyákká váltak. Azt hiszem, Vlagyimir Iljics, hogy Koba nem érti a mi álláspontunkat. Egyetért vele, meg is szavazza, de nem érti.

LENIN *(mosolyogva)* Ám legyen, legyünk elnézőek az autodidakta iránt, ha már Sztálin ilyen magabiztosan hitet tesz az önképzés mellett.

SZVERDLOV Próbáljuk meg, legyünk elnézőek. Ma négykor meglátogatjuk Lukinát.

LENIN Jó. Megebédelek, és én is benézek. Sztálinnal meg beszélnünk kell.

Szverdlov eltávozik. Lenin az előszínre jön.

(*magában, a közönség felé*) Miközben Bresztben bizakodunk, nem veszítjük-e el Pétervárt? Hiszen Buharin és társai napról napra szélsőbaloldali agitációval etetik az embereket! Ezt az agitációt nem szabad kihagyni a számításból. Ők beszélnek, mi meg hallgatunk, nem vitatkozunk. A tömeg tehát úgy ítéli meg álláspontunkat, ahogy Buharin tálalja neki. Miben reménykedhetünk hát? Az időben, az eseményekben, abban, hogy azok majd megtanítják, észhez térítik a népet, mindent a helyére raknak? Tegyük fel. Ha helyes az elemzésem, Buharin lába alól kicsúszik a talaj... a néphangulat nem ugrál napról napra, de óráról órára változni fog. Nagyon éberen kell figyelnünk a tömeg hangulatváltozásait, a változás tendenciáit... De az ördögbe is, hiszen miközben Buharin koncepciójával hadakozom, előbb-utóbb még saját koncepcióm rabjává válok! És ha elérkeztünk ahhoz a ponthoz, amikor már nem lehet hallgatni? Beszélnünk, vitatkoznunk kell, ki kell állnunk az emberek elé, hogy meggyőzzük őket igazunkról... Ez pedig mit jelent? Azt jelenti, hogy ár ellen úszunk. Nem először, és ebben nincs is semmi félelmetes. Viszont így a németek tudomására hozzuk minden rejtett titkunkat. Ezt pedig nem tehetjük meg. Amíg reménykedhetünk a kijózanító tényekben, abban, hogy Trockij teljesíti az ígéretét, és aláírja a szerződést, addig hallgatnunk kell. Csakhogy szörnyű dolog hallgatni, amikor ordítani volna kedve az embernek!

DZERZSINSZKIJ HANGJA (*a színfalak mögül*) Vlagyimir Iljics, magán a sor!

LENIN Megyek! Megyek!

Lenin a színfalak mögé megy, és rögtön visszatér a szerény ebéddel – kásával és teával. Minden asztal foglalt. Csak egy szabad hely van, annál az asztalnál, amelynél Buharin, Lomov és Dzerzsinszkij ül.

DZERZSINSZKIJ Vlagyimir Iljics, üljön ide hozzánk!

Nincs mit tenni, Lenin leül melléjük. Az asztalnál vidám társalgás folyik. Buharin vicceket mesél.

BUHARIN A filozófus meg a bankár beszélget. A filozófus azt mondja: az élet kötelesség. A bankár helyreigazítja: Az élet kötelezvény.

Mindnyájan nevetnek. Kollontaj is átül ehhez az asztalhoz.

LENIN Be vagyok kerítve...

BUHARIN (*évődve*) Hát álljon át hozzánk, Vlagyimir Iljics...

LENIN Ugyan már...

BUHARIN De hiszen csaknem egyformán beszélünk és gondolkozunk!

LENIN Ez igaz, kilenctized részben egyetértünk, csak egy különbség van – annyi, mint a bankár meg a filozófus között.

BUHARIN Ebben az esetben az a legelső teendőnk, hogy meghatározzuk, mi ez a kilenctized. Nyilván ide tartoznak a vitathatatlan igazságok, amelyekkel kapcsolatban nincs kétely sem magában, sem bennünk. Itt van például ez a pohár. *(vesz egy üres poharat, és az asztal közepére állítja)* Mi ez? Egyrészt ivásra szolgáló edény, másrészt üveghenger. És akármennyit vitatkozunk, akárhogy veszekszünk is, ez mindenképpen ivásra szolgáló edény is meg üveghenger is. Ugyanez a helyzet Brest-tel. Egyrészt alku a német imperializmussal, másrészt súlyos csapás a német forradalomra.

LENIN *(befelé mosolyog)* Mivel Nyikolaj Ivanovics kivonta a dialektika kardját, csak megköszönhetem neki, hogy azt a fegyvert választotta, amelyet valamelyest tudok forgatni, tehát felveszem a kesztyűt, és elmagyarázom, mi a különbség dialektika és eklektika között. Tehát nézzük a poharat. *(egy hajtásra kiissza már kihűlt teáját, poharát odaállítja Buharin pohara mellé)* A pohár kétségkívül üveghenger is, ivásra szolgáló eszköz is. De a pohárnak nemcsak ez a két sajátsága, vagy tulajdonsága, vagy jellegzetessége van, hanem végtelenül sok egyéb sajátsága, jellegzetessége, kölcsönös kapcsolata és „közvetítése" a világ többi részével.

DZERZSINSZKIJ *(ugratástól tart, ezért bizonytalanul)* Igaz...

LENIN A pohár eldobható, fejen lehet találni vele valakit, tegyük fel... Mi a véleménye, Georgij Ippolitovics?

LOMOV *(elmosolyodik)* Lehet.

LENIN No látják, Buharin leghűségesebb híve, Lomov elvtárs úgy véli, hogy a pohár lehet dobásra szolgáló eszköz. És vajon nem használhatjuk-e levélnehezéknek? Használhatjuk. Elhelyezhetünk-e benne egy elfogott pillangót? Igen. És ha művészi csiszolású velencei üvegből van? Ebben az esetben értéktárgy, teljesen függetlenül attól, alkalmas-e ivásra, henger alakú-e. Egyetért velem, Alekszandra Mihajlovna?

KOLLONTAJ Egyetértek.

LENIN No látják, Kollontaj is egyetért velem. Menjünk tovább! Ha nekem most egy pohárra mint ivásra szolgáló eszközre van szükségem, egyáltalán nem érdekel, vajon teljesen henger alakú-e és valóban üvegből készült-e, érdekel viszont az, hogy a fenekén nincs-e repedés, hogy a pohár használatánál nem sérül-e meg az ajkam. Ha viszont egy elfogott pillangót akarok elhelyezni benne, egyáltalán nem számít, hogy repedt-e vagy csorba. A formális logika, amelyet Buharin elvtárs tökéletesen ismer, éppúgy, mint mindenki, aki a gimnáziumban többé-kevésbé komolyan tanult, szóval a formális logika formális meghatározásokból indul ki, és azt vezeti, ami a legmegszokottabb vagy a leggyakrabban szembeötlő, és erre szorítkozik. Hogyan sikerült mármost Buharinnak összehoznia az eklektikus meghatározás klasszikus példáját? Kiragadott két különböző tulajdonságot, és ezeket teljesen esetleges módon egyesítette – ivásra szolgáló edény is, üveghenger is. A dialektikus logika ellenben azt követeli, hogy továbbmenjünk. Ahhoz, hogy valóban ismerjük a tárgyat, meg kell ragadni, tanulmányozni kell minden oldalát, minden kapcsolatát és „közvetítését", továbbá a tárgyat fejlődésében, „önmozgásában" kell szemlélnünk és így tovább. És ha ilyen szempontból közelítünk a pohárhoz meg Brest-hez, fölöttébb érdekes következtetésekre jutunk. De nem akarom megfosztani Buharint

és kedves mindnyájukat attól az élvezettől, hogy maguk végezzék el ezeket az igen szórakoztató vizsgálódásokat. Örültem a társaságuknak. További jó étvágyat! *(gyorsan feláll, és határozott léptekkel kimegy)*

DZERZSINSZKIJ *(elragadtatva)* Nagyszerű volt az Öreg! Hát nem ragyogó?

Ő is, a többiek is nevetnek. A lámpák megvilágítják a Kórust. Feláll Gorkij.

GORKIJ A bolsevik uraknak törvényes joguk, hogy úgy minősítsék magatartásomat, ahogy akarják, de kénytelen vagyok emlékeztetni ezeket az urakat, hogy az orosz nép gyönyörű lelki tulajdonságai engem sohasem tettek vakká... A förtelmes dolgokat mindig le kell leplezni, és ha az orosz muzsik fenevad, azt meg kell mondani... Ha a munkás azt mondja: „Én proletár vagyok!" – és mondja ezt egy kaszt tagjának fensőbbséges hangján, ahogyan a nemes mondja: „Én nemes vagyok!" – akkor ezt a munkást kíméletlenül ki kell gúnyolni. Ma, amikor a munkásság bizonyos része az *elvtársak* parancsait követve kasztként viselkedik, erőszakot és terrort alkalmaz, akkor én, értelemszerűen nem tudok a munkásosztálynak ezzel a részével tartani. És nekem nincs keresnivalóm azon az *ünnepen*, ahol a félművelt tömeg despotizmusa ünnepli könnyű győzelmét, és ahol az emberi személyiség ugyanolyan elnyomott marad, amilyen a múltban volt, amilyen mindig is volt. Számomra ez nem ünnep, Sztálin polgártárs. Számomra felettébb gyanús, egyáltalán nem bizalomgerjesztő az olyan helyzet, ha egy tegnapi rabszolga hatalomra kerül: rögtön fékevesztett zsarnokká válik, és amint teheti, uralma alá hajtja felebarátját.

A Kórusban feláll Blok.

BLOK Mindaz, ami a műveletlenség, a tudatlanság következménye, undorító, bár megmagyarázható. És az orosz ember rabszolgalelkülete szerintem a legszörnyűbb, amit az orosz forradalom örökül kapott. Csehov szavaival élve: „ki kell űzni magunkból a rabszolgát" – éppen ezt akarjuk, éppen erről álmodoztunk! Hát hogyne segítenénk? Miért vetnénk gáncsot? Hiszen a mi bűnünk, az orosz értelmiség bűne lesz, ha a bolsevikok nem tudnak megbirkózni azzal, amit vállaltak. És végül: nem szégyenletes-e gúnyos éllel, idézőjelben kifejteni a gyönyörű „elvtárs" szót? Ezt minden szatócs megteheti.

A színen Buharin lakása. Egy öblös fotelban pléddel letakarva fekszik Nagyezsda Mihajlovna Lukina; huszonnyolc éves. Mellette ül Krupszkaja.

KRUPSZKAJA Lafargue-ék vagy húsz versztnyire laktak Párizstól. Közvetlenül már egyikük sem vett részt a gyakorlati munkában. Egyszer átkerékpároztunk Lafargue-ékhoz. Nagyon barátságosan fogadtak minket. Vlagyimir Iljicsről, a filozófiai könyvéről beszélgetett Lafargue-gal, engem pedig Laura sétálni vitt a parkba. Nagyon izgatott voltam, hiszen Marx leánya állott előttem. Fürkésztem az arcát, önkéntele-

nül is Marx vonásait kerestem rajta. Zavaromban makogtam valamit, Laura Lafargue válaszolgatott, de olyan igazi beszélgetés valahogy nem alakult ki. Amikor visszatértünk, Lafargue és Iljics filozófiáról beszélgetett. „Nemsokára be fogja bizonyítani – mondta Laura a férjére célozva –, mennyire őszinte a filozófiai meggyőződése", és valahogy furcsán egymásra néztek. Ezeknek a szavaknak és ennek a tekintetnek az értelmét akkor fogtam fel, amikor a Lafargue házaspár haláláról értesültem... Saját kezükkel vetettek véget életüknek, mert megöregedtek, és nem volt már erejük a harchoz. Iljicset rettenetesen megrázta haláluk. Azt mondta: „Ha az ember már nem tud tovább dolgozni a pártért, akkor tudjon szembenézni az igazsággal, és úgy meghalni, mint Lafargue-ék." Neked meg miért csillant fel úgy a szemed? Azt hiszed, nem tudom, miért faggatsz Lafargue-ékról? A te helyzeted egészen más! Írni tudsz?

Lukina bólint.

Tanulókört vezetni tudsz?

Lukina bólint.

Nyikolajnak tudsz segíteni? A kéziratait el tudod olvasni? Mit forgatsz a fejedben?

LUKINA Nagyezsda Konsztantyinovna, hiszen Nyikolaj mindössze huszonkilenc éves... fiatal... én meg nyomorék vagyok... olyan váratlanul jött ez a csapás... és még rosszabb lesz... nem akarok a terhére lenni... Vitába szállok vele Breszt miatt, szándékosan nem válogatom meg a kifejezéseket... csak hogy megsértsem, megbántsam, ő meg mindent ért, elneveti magát, vállon ragad, azt mondja: „Ez semmi, Vlagyimir Iljics ennél cifrábbakat mond..."

KRUPSZKAJA Nagyon összerúgták a patkót, csak el ne váljanak az útjaik... Igaz ugyan, hogy amikor együtt vannak, mindig igyekszem magukra hagyni őket, de azért hozzám is áthallatszik egy-két szó...

LUKINA Amikor meg tréfára veszi a dolgot és megnevettet, az elszántságomnak nyoma sem marad... De később, különösen éjszaka, újból előjönnek a gyötrő gondolatok – teher vagyok a nyakán; ő azonban ezt semmi szín alatt sem hajlandó elismerni.

KRUPSZKAJA Nézd, Nagya, mi meg a férjeink egyforma neveltetésben részesültünk, ugyanazokból a könyvekből tanultunk, hát hogyan cselekedhetne Nyikolaj a lelkiismerete ellenére?

Bejön Kollontaj.

KOLLONTAJ Kiüldöztek a konyhából, mindent maguk akarnak elkészíteni.

LUKINA Elvtársak, elvtársak, mire jó ez?

KOLLONTAJ Te csak maradj csendben, Nagyezsda! Neked itt nincs szavazati jogod.

Olyan lakomát rendezünk, hogy csak! Szereztünk angol teát, cukrot, citromot, sőt még valami kekszfélét is. És micsoda szakácsaink vannak! Egy virtuóz trió – Iljics, Feliksz meg Szverdlov. Hatalmas felfordulást csináltak a konyhában, igaz, az én vezetésemmel. Őszintén megvallva azt hittem, hogy semmihez sem értenek, ide akartam terelni őket, de tévedtem: vérbeli szakácsok.

KRUPSZKAJA Az illegalitásban volt alkalmuk gyakorolni...

KOLLONTAJ Szverdlov még egy titokba is beavatott: azt mondta, van egy különleges varázsreceptje a teafőzéshez. A tetejébe meg mind a hárman nevetnek, engem pedig kikergettek.

Ünnepi induló hangjai csendülnek fel, a szövegét énekli az elsőként megjelenő Dzerzsinszkij. Utána jön Lenin és Szverdlov, kezükben a teázáshoz szükséges összes kellék, gyorsan megterítik az asztalt.

LUKINA Elvtársak, elvtársak, hát mire való ez, megvan nekünk mindenünk...

LENIN Ilyen teát, Nagya, aminek ilyen aromája van, állítom, hogy soha életében nem ivott!

DZERZSINSZKIJ A lényeg az, hogy a teavíz eljusson a kritikus százfokos állapotba.

LUKINA *(komolyan)* Vagyis abba az állapotba, amikor megjelennek a buborékok?

SZVERDLOV A dolog sokkal egyszerűbb: több teát tettünk bele.

Az előszobából ajtócsapódás hallatszik, valaki fut a hosszú folyosón.

LUKINA *(ijedten)* Ez ő! Valami történt...

Sápadtan, megrendülten Buharin toppan be, a kezében iratcsomók, távírószalagok.

BUHARIN *(elfúló hangon)* Elvtársak! Vlagyimir Iljics! Németországban! Forradalom! *(Leninhez rohan, átöleli, elsírja magát)*

LENIN *(izgatottan olvassa a táviratokat)* Ausztriában és Németországban... Tömegsztrájkok... Berlinben megalakult a Munkástanács... Bécsben is... fegyveres összecsapások Berlin és Bécs utcáin... Igen, elvtársak, a forradalom ott is elkezdődött!

LUKINA *(felkönyököl, meghatottan énekel)* Fel, fel, ti rabjai a földnek...

A többiek is csatlakoznak hozzá. Énekli az „Internacionálé"-t a Kórus is, ott is nagy az öröm és boldogság, valahonnan vörös zászlók kerülnek elő, az emberek ölelgetik egymást, hurráznak.

BUHARIN *(a nézők felé)* A világforradalom lángja magasba csap! Felkelt a német proletariátus! Berlinben megalakult a Munkástanács! A kapitalizmus pusztulása elkerülhetetlen! Már biztos a tisztességes béke diadala! Éljen a nemzetközi proletárforradalom! Éljen a nemzetközi proletár tanácsköztársaság! Világ proletárjai, egyesüljetek!

KÖLTŐ *(a nézőtér felé)*

Csak vártuk, szemünk nagyra tárva,
Választ tőlük mikor kapunk?
Magunk voltunk az éjhomályban,
Magunk, magunk.
De hittük, eljő majd a hajnal,
S eggyé fogunk mi forrni még,
És vártuk a testvéri rajnak
Üzenetét!
Már tűzpiros a hajnal lángja,
Testvértüzeknek fénye gyúlt,
Elvtárs, nem harcoltunk hiába!
Együtt vagyunk! Együtt vagyunk!

Kollontaj odamegy Leninhez.

KOLLONTAJ Na látja, megnézhetnénk magunkat, ha magára hallgatunk és aláírjuk a szerződést.

LENIN Tényleg megnézhetnénk magunkat: már kihasználtuk volna a lélegzetvételnyi szünetet, a német forradalom pedig széttépte volna ezt a szerződést.

KOLLONTAJ És most mit teszünk?

LENIN Ha minden igazolódik, szakítunk, most pedig mindenesetre húzzuk az időt.

KOLLONTAJ Így tehát Buharinnak igaza volt? Nevezetesen abban, hogy az ő elemzése a német helyzetről pontosabb volt, mint a magáé? Meg abban, hogy a mostani események igazolják a kockázatra való készségét?

LENIN Alekszandra Mihajlovna, kedvesem, ha ez a jóslat, hogy a német forradalom ma kezdődik, Buhariné – de mit Buhariné, ha magáé az Úristené –, tisztelet és dicsőség néki ezért az előrelátásért! Hát ki gondol ilyenkor a hiúsággal, amikor ott forradalom van? Talán mi piedesztálokat építünk magunknak?

KOLLONTAJ Mit teszünk hát?

A színen Lenin dolgozószobája.

LENIN *(bejön a szobába)* Erre a kérdésre pedig már Karl Liebknecht válaszolt: ha a körülmények huszonnégy óra alatt megváltoznak, a taktika is változik huszonnégy óra alatt... *(hirtelen)* De mi van akkor, Alekszandra Mihajlovna, ha ez mégsem forradalom? Ha mégsem forradalom! Ha az újságírók felnagyítják a dolgot? Hiszen nagyon kevés információt kaptunk eddig...

KOLLONTAJ Feltételezi?

LENIN Nem, nem, már kezdek nem hinni a valóságos eseményekben. Ez nem mehet így tovább, a fene egye meg!

KOLLONTAJ Vlagyimir Iljics, nyugodjon meg...

LENIN Nem bírok magammal: nagyon keveset tudok, nagyon keveset tudok...

A szobába bejön Buharin, Lomov és Dzerzsinszkij.

LOMOV Vlagyimir Iljics, eljött a cselekvés ideje. Haladéktalanul meg kell szakítanunk a tárgyalásokat Bresztben, és újból meg kell indítanunk a hadműveleteket.

LENIN Aki azt mondja, hogy a német forradalom megsegítésének egyetlen formája okvetlenül a háború, az akár azt is mondhatná, hogy a proletárdiktatúrához egyetlen út vezet, a fegyveres felkelés. De elvégre mi ilyesmit nem mondunk, ugye?

DZERZSINSZKIJ *(kifakad)* Amíg csúfol bennünket és alapfokú szemináriumot tart, Berlinben vérbe fojtják a német forradalmat, amelyet pedig mi megmenthetünk. Dönteni kell, nem pedig ironizálni!

LENIN Hogyan mentsük meg?

BUHARIN Akár saját pusztulásunk árán is.

LENIN Igen, Buharin elvtárs, magának tökéletesen igaza van: ha ott valóban forradalom van, nem pedig csak annak az első jelei, amelyeknek a híreit fantasztikusan felnagyítottuk! Ha ott valóban robbanás van, ha ott valóban nyílt, országos polgárháború kezdődött, ha ott valóban a döntő harc folyik, ha ott valóban akarják és kérik a segítségünket! Bizonyítsák be ezeket, és akkor mindnyájan tisztában leszünk vele, hogy mit tegyünk. De egyikük sem ad választ, mert maguknak ugyanolyan kevés információjuk van, mint nekem. Mivel maguk csak érzelmi alapon akarnak taktikát kidolgozni, ezzel nem hozzám kell jönniük. Csak azért avatkozzunk be, hogy ne gyötörjön bennünket a lelkiismeret? Nem, már megbocsássanak, a német forradalmat így nem mentjük meg, a magunk forradalmát pedig megfojtjuk. És vereségünkkel eltaszítanánk a szocializmustól a német proletárokat, mint ahogy az angol munkásokat elijesztette a Párizsi Kommün leverése. Ezt akarják? Mi segítettük a német forradalmi munkásokat, és továbbra is segítjük őket mindennel, amivel csak tudjuk – lövészárok-barátkozással, agitációval, a titkos szerződések nyilvánosságra hozatalával, s ha kell – vérrel is!

KOLLONTAJ És most nem kell?

Lenin hallgat.

DZERZSINSZKIJ Maga egyszerűen fél a kockázattól. Pedig a politika nem algebra, minden nem foglalható képletekbe, néha kockáztatni is kell.

LENIN Félek... Mindent kockáztathatok, amit csak akarnak, de egyet nem: a forradalmunkat.

A bal oldali távírókészülékhez odalép Trockij. A készülék működni kezd.

TROCKIJ *(diktál)* „Petrográd, Leninnek. Nem tudtam előbb jelentkezni, mert a németek üzemzavart idéztek elő a közvetlen vonalban. Sajtónk a német eseményeket hihetetlenül felnagyítja. Németországban nincs és nem volt forradalom, csak éles fordulat, változás van, a forradalom kezdete, nem több. Minden megmozdulást bestiális kegyetlenséggel levertek. Németországban Hindenburg és Ludendorff

háborús pártja jutott hatalomra. A tárgyalásokon a küldöttség tényleges vezetője Hoffmann tábornok lett, aki ma este készül átadni nekünk a tényleges ultimátumot. A hatalmas területi követelések, amelyekről korábban értesítettem, nem változtak. Kategorikusan követelik válaszunkat. Kérem, közölje megfontolásait a német ultimátum lényegét illetően. Ma este végleges választ adunk. Szükséges, hogy válaszunk lényegét megismerje az egész világ. Tegye meg az ehhez szükséges intézkedéseket. Trockij."

Lenin dolgozószobájában, ahová közben bejött Sztálin és Szverdlov is, csend van. Mindnyájan szótlanul olvassák Trockij szövegét a távírószalagon.

BUHARIN Ha felveszük a harcot, ez nem történik meg. *(távozik)*

Buharin szavaira senki sem reagál, mind le vannak törve. Csak Lenin néz hosszan Buharin után. Kollontaj és Lomov szótlanul távozik. Dzerzsinszkij odalép Leninhez.

DZERZSINSZKIJ Természetesen hiba lett volna beavatkoznunk. Magának teljesen igaza volt. És noha a többi kérdést illetően nem osztom az álláspontját, ami igaz, az igaz. Elismerem.

LENIN *(nem reagál rögtön)* Sohasem gondolkodott még el azon a problémán, hogy a legpozitívabb tulajdonságok – a készség a fegyveres harcra, a buzsoáziával szemben táplált izzó gyűlölet, az internacionalizmus érzése – egy bizonyos határon túl dialektikusan az ellentétükbe csapnak át?

DZERZSINSZKIJ Gondolkozom rajta.

LENIN Tegnap úgy láttam, nyomott hangulatban van. Nem jutottam hozzá, hogy megkérdezzem, mi bántja.

DZERZSINSZKIJ Letartóztattunk egy bandität, bizonyos Eboli herceget. Egy hamis VCSK-igazolványt felmutatva lakásokat rabolt ki, becsapott egy csomó embert. Agyonlövettem. Ez az első halálos ítéletem.

LENIN *(nem reagál rögtön)* Feliksz Edmundovics, ismerem magát mint kiváló proletár jakobinust, és teljesen megbízom magában.

DZERZSINSZKIJ Köszönöm. *(távozik)*

LENIN *(Szverdlovhoz)* „Végleges válasz" – ez béke, ugye?

SZVERDLOV Hát persze! Hiszen azt mondja, hozzuk az egész világ tudomására. Kéri megfontolásainkat – vagyis azt tudakolja, nem változott-e meg álláspontunk a maguk megállapodásához képest. Semmi kétség: Trockij ma aláír. Nyertünk, Vlagyimir Iljics! El tudja képzelni, mennyi mindent elrendezünk most?

LENIN Igen, meglehet... *(felveszi a telefonkagylót)* Tízes... Helyezze készenlétbe, kérem, a közvetlen vonalat... Rögtön odamegyünk... Igen, igen...

SZTÁLIN *(Szverdlovhoz)* Nem engedett az Öreg az igazából... És jól tette. Mindig mondom: ha nincs kutya a háznál, a macskát kell rávenni, hogy ugasson.

SZVERDLOV Koba, ez a te macskád már egész filozófiává növekszik. De már az

ókoriak azt mondták: non omnia possumus omnes* – nem tehetünk meg mindent, nem minden lehetséges.

SZTÁLIN Andrej, ismersz, nem megyek a szomszédba egy találó mondásért: „Múljék el tőlem e pohár!"**

LENIN *(leteszi a telefonkagylót)* Valóban fel kell készülni Trockij táviratára. Nem fekszem le, várom a közvetlen vonalat. Jakov Mihajlovics, Carszkoje Szelo rádióállomása sugározza rögtön, amint megkapjuk. Vissza kell tartani a holnapi lapokat is, a Pravdát mindenképpen...

SZVERDLOV Rögtön intézkedem.

LENIN Sztálinnal a közvetlen vonalhoz megyünk.

Sztálinnal együtt a jobb oldali távírókészülékhez megy.

(a Távírászhoz) Adja le: „Breszt-Litovszk, Trockijnak. Ismeri álláspontunkat; ez a legutóbbi időben csak határozottabbá vált. Tájékoztasson minket minél gyakrabban. Lenin."

TROCKIJ *(megjelenik; magának és a nézőkhöz beszél)* Az ülés most kezdődik. Mi tart hát vissza? Megvan a Központi Bizottság határozata, amelyet köteles vagyok végrehajtani... És adva van Leninnek mint a Népbiztosok Tanácsa elnökének kategorikus utasítása, amelyet az imént erősített meg, és amelyet ugyancsak köteles vagyok végrehajtani. És van a becsületszavam, amelyet neki adtam, hogy német ultimátum esetén aláírom a békét. És van a való élet, a mai nap, amelynek a tényein alapul az a mély meggyőződésem, hogy a szerződést nem kell aláírni, hogy ma a legjobb megoldás a „sem béke, sem háború"... Szavamat adtam, de annak már csaknem két hete. Biztos vagyok benne, meggyőződésem, hogy a németek nem fognak támadni, végighallgatnak, és egyetértenek... Rengeteg csapatot kénytelenek Berlinben tartani: bármely pillanatban újabb sztrájkokkal és tüntetésekkel kell számolniuk... Ne feledjük, milyen óriási hatással lesz ez a formula az emberiségre. Sem békét, sem háborút! Kitűnő! Úgy hangzik, akár egy jelszó. Bekerül a legújabb kori történelem minden tankönyvébe. A forradalom új diplomáciát hoz, amelynek első címzettjei a népek, nem pedig a kormányok. Nem, döntöttem! *(az előszínre jön)* Uraim, a breszt-litovszki békekonferencia résztvevői! Elérkezett a döntés órája. A népek azt kérdik, mikor lesz már vége az emberiség példátlan önpusztításának, amelyet az uralkodó osztályok önzése és hatalomvágya idézett elő. Mikor ér véget a világ újrafelosztásáért folyó harc? Nem óhajtunk többé részt venni ebben a tisztán imperialista háborúban, ahol a vagyonos osztályok igényeiért emberi vérrel kell fizetni. Egyformán engesztelhetetlenek vagyunk mind-

* Szó szerint: Nincs mindünkben erő mindent megtenni (latin).

** Máté 26,39.

két tábor imperializmusával szemben, s nem vagyunk hajlandók továbbra is katonáink vérét ontani azért, hogy az imperialisták egyik táborának érdekeit védjük a másikkal szemben. Abban a reményben, hogy nincs már messze az az óra, amikor valamennyi ország dolgozó tömegei Oroszország dolgozó népéhez hasonlóan kezükbe veszik a hatalmat, hadseregünket és népünket kivonjuk a háborúból. Szántóvetőből lett katonánk térjen vissza az eke szarvához, hogy már tavasszal békésen megművelhesse azt a földet, amelyet a forradalom elvett a földesurától, és a parasztnak adott. Munkásból lett katonánk térjen vissza a műhelybe, hogy ott a rombolás eszközei helyett az építés eszközeit gyártsa, és a szántó-vető paraszttal együtt építse az új, szocialista gazdaságot. Ugyanakkor leszögezzük, hogy azok a feltételek, amelyeket Németország és Ausztria–Magyarország kormánya ajánlott fel nekünk, szöges ellentétben állnak valamennyi nép érdekeivel. Nem vagyunk hajlandók szentesíteni azokat a feltételeket, amelyeket a német és az osztrák–magyar imperializmus karddal vés az élő népek testére. Nem adhatjuk az orosz társadalom aláírását olyan feltételekhez, amelyek elnyomást, bánatot és szerencsétlenséget hoznak emberi lények millióinak. Németország és Ausztria–Magyarország a háborús hódítás jogán akar uralkodni területek és népek fölött. Csinálják hát nyíltan, amit csinálnak. A magunk részéről nem szentesíthetjük az erőszakot. *(a Távírászhoz)* Elvtárs, kérem, továbbítsa ezt a táviratot Pétervárra! *(átadja a szöveget)*

Működésbe lép mindkét távírókészülék.

Ezzel kapcsolatban a következő írásbeli és aláírt nyilatkozatot adom a szövetségesek egyesített küldöttségeinek: „A Népbiztosok Tanácsa nevében az Oroszországi Föderatív Köztársaság ezennel a velünk együtt hadat viselő szövetséges országok és a semleges országok kormányainak és népeinek tudomására hozza, hogy Oroszország, megtagadva az annexiós szerződés aláírását, a maga részéről a Németországgal, Ausztria–Magyarországgal, Törökországgal és Bulgáriával való hadiállapotot beszüntetettnek nyilvánítja. Az orosz csapatok ezzel egyidejűleg az egész fronton parancsot kapnak a teljes leszerelésre.

L. Trockij, A. Ioffe, M. Pokrovszkij, A. Bicenko, V. Karelin."

LENIN *(összegyűri a táviratot, letörten)* Hová lett a becsületszava, Trockij elvtárs?...

A lámpák megvilágítják a Kórust. Nagy az izgalom, a nyugtalanság. Hol itt, hol ott harsan kiáltás: „Béke! Béke!" – örömkiáltások. Feláll a Tábornok.

TÁBORNOK Petrográd, Szmolnij, Leninnek. Trockij nyilatkozatát a hadsereg mint tényleges békét fogadta. Megkaptuk Krilenko leszerelési parancsát, amely megismétli Trockij nyilatkozatát. Teljes a fejetlenség: a béketárgyalások megszakadtak, megegyezés nem jött létre, a parancs pedig a háború befejezéséről és a hadsereg leszereléséről szól. A csapatok spontán leszerelnek. Mivel a hadsereg gyakorlatilag

megszűnt létezni, és a központi hatalom lépései érthetetlenek, a legfelsőbb főparancsnok főhadiszállásának törzsét feloszlatom, és a törzs főnökének tisztéről lemondok. Boncs-Brujevics tábornok.

A színpadon Lenin dolgozószobája. A szobában Lenin, Szverdlov, egy kicsit később bejön Sztálin. Megjelenik a Bresztből érkezett Trockij.

TROCKIJ Lenin elvtárs...

LENIN Azt hiszem, meg kell beszélnünk, mi legyen a kormány következő lépése. Ezért kérem, Trockij elvtárs, tájékoztasson bennünket...

TROCKIJ De, Vlagyimir Iljics, Bresztben úgy alakult a helyzet, hogy más magatartás nem volt lehetséges. Franciaország és Anglia munkásai most teljesen megbíznak bennünk, és nem engedik meg, hogy intervenciót szervezzenek ellenünk.

LENIN Nézze, Trockij elvtárs, Jakov Mihajlovics meg én jól tudjuk, miből indult ki maga. Igaz, eltekinthetett volna attól, hogy ezt az enyhén szólva nem egészen becsületes játékot úzze velünk, meg hogy elküldje utolsó táviratát, amelyben – noha pontosan tudta, mit tesz egy óra múlva – a véleményünket kérte...

TROCKIJ Vlagyimir Iljics...

LENIN Ez az eljárás, hogy is mondjam, tisztességtelen volt, igen... Ilyen viszony nem lehetséges nemhogy egy kormány tagjai, de egyáltalán... emberek között... Nem beszélve elvtársakról, ha persze valóban elvtársak.

TROCKIJ Vlagyimir Iljics!

LENIN Különben hagyjuk az érzelmeket. Csak az idő adja meg a választ, hogy ez zseniális taktikai húzás volt-e, mint maga képzeli, vagy pedig grandiózus kalandor akció, a forradalom érdekeinek tényleges elárulása, ajándék Vilmosnak és tábornokainak, ahogy én feltételezem.

TROCKIJ Továbbra is meggyőződésem, hogy a háborúból kiléptünk... *(távozik)*

SZVERDLOV Trockijt be kell számoltatni a Központi Végrehajtó Bizottság előtt... és határozatot kell hozni.

LENIN Amikor megkezdte Bresztben a tárgyalásokat, és ezeket nagyszerűen felhasználta az agitáció céljaira, valamennyien egyetértettünk Trockij elvtárssal. De ez az eljárás, a szakítás, ahogy az ajtót becsapta, ez a teátrális gesztus...

SZTÁLIN Vlagyimir Iljics, hiszen maga mondta, hogy csak az idő hoz végleges ítéletet... És ha mégis?

LENIN Igen, erről van szó: „és ha mégis"? Nem tehetünk mást, mint hogy ebben az „és ha mégis"-ben bizakodunk.

SZVERDLOV Trockij jelentése alapján hozzunk határozatot: „Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság meghallgatta és megvitatta a békeküldöttség jelentését, és fenntartás nélkül jóváhagyja küldötteinek breszti eljárásmódját."

SZTÁLIN Ebben az esetben győztesnek fogja érezni magát. Igaz, nem tudom, hogy akkor mit nevezzek vereségnek... Egyébként az áldott emlékű Don Quijote is győztesnek tartotta magát, amikor a szélmalom szárnya földhöz teremtette.

SZVERDLOV Két napja még az volt a véleményed, hogy Trockij álláspontja mutatja meg a kivezető utat.

SZTÁLIN Az övé az „ütköző" – „lökhárító" – álláspont volt, elhárította a szakadást, és én bizonyos pontig támogattam. De amikor Trockij túlment ezen a ponton, elfordultam tőle.

LENIN Rendben van. Hozzunk egy ilyen határozatot. Nincs más lehetőség. Végtére is Trockij formálisan végrehajtotta a Központi Bizottságnak és a Népbiztosok Tanácsának határozatát. Nézeteltéréseinket nem hozzuk a tömegek és a németek tudomására. Ez ma nem segítene az ügyünknek.

Cseng a telefon.

Hallgatom... Azonnal bocsássa el!... Nincs mit beszélnem vele! Nem és nem! Mondja meg neki, hogy nem óhajtok beszélni vele! *(leteszi a kagylót)*

SZTÁLIN Mi történt, Vlagyimir Iljics?

LENIN A titkárom, tudják, Szidorenko. Berúgott, és mindenfelé azt ordítozta, hogy ő nem akárki, ő Lenin titkára.

SZTÁLIN De hát érdemes ezen ennyire felindulni? Egészen belesápadt.

LENIN Érdemes. A tekintete jóságra vall. Hogy gyűlölöm a „szolgák" és az „urak", az átlagemberek és a kiválasztottak e förtelmes filozófiáját, ezt az ocsmányságot, amely szívósan fennmarad még nagyon sokáig, ha nem számolunk le vele erélyesen és visszavonhatatlanul, és persze ha nem magunk teszünk róla, hogy fennmaradjon!

Bejön Dzerzsinszkij távirattal a kezében, szó nélkül leteszi Lenin elé. Rögtön utána belép Trockij. A Kórusban feláll a Tábornok.

TÁBORNOK Petrográd, Szmolnij, Leninnek, Trockijnak. Ma tizenkilenc óra harminc perckor Hoffmann tábornok hivatalosan közölte velem, hogy február tizennyolcadikán tizenkét órakor lejár az Oroszország és Németország közötti fegyverszünet, és kiújul a hadiállapot. Szamojlo tábornok, az orosz küldöttség katonai tanácsadója.

Lenin idegesen fel-alá járkál a szobában. Trockij figyeli, várja a vihart.

SZVERDLOV Megyek, idehívom a Központi Bizottság tagjait. *(távozik)*

Dzerzsinszkij és Sztálin is kimegy.

LENIN Hát tessék, a kísérlet, amelyet annyira akart, elvégeztetett. Most elégedett?

TROCKIJ Nem, Vlagyimir Iljics, a kísérletnek még nincs vége. Ezek mind üres szavak. Hoffmann csak hadd menjen át ténylegesen támadásba.

LENIN Hogyan? *(meg van döbbenve, nem hisz a fülének)* Folytatni akarja ezt a játszadozást? Hiszen ez azt jelenti, hogy elveszítjük Dvinszket, embereket veszítünk, odavész a tüzérség... Kinek jó ez?

TROCKIJ Ez természetesen újabb áldozatokkal jár. De nagyon nagy szükség van rá, hogy a német katona ténylegesen, harcolva lépjen orosz területre, és hogy erről tudomást szerezzenek mind a német, mind az angol, mind a francia munkások. És tudják meg, hogy ez tény, nem pedig puszta fenyegetőzés...

LENIN És arra nem gondol, hogy most már nem súlytalan számokkal, hanem valóságos emberéletekkel operál? Gondolt arra, hogy a késlekedés – a mi késlekedésünk! – minden percéért sírokkal fizet a nép?

TROCKIJ Vlagyimir Iljics, ilyen helyzetben...

LENIN *(dühösen)* Éppen ilyen helyzetben! Csakis ilyenben! Ha maga nem is érti meg, hogy a további halogatás forradalmunk vesztét okozza, én ezzel tökéletesen tisztában vagyok!

TROCKIJ Ha belekezdtünk ebbe a kísérletbe, végig kell vinnünk!

LENIN Maga kezdett bele ebbe a kísérletbe, Trockij elvtárs, maga állított befejezett tények elé bennünket, jóllehet szavát adta nekem, most pedig nem akarja látni, hogy ez a kísérlet már véget ért! Nem akarja látni, a valóságos tények ellenére!

TROCKIJ De hát én nem látom ezeket a tényeket!

LENIN *(odanyújtotta neki a távírószalagot)* Hát ez mi?

TROCKIJ Egy darab papír! Akkor minek csináltuk ezt az egész hűhót? Csak a németek tényleges offenzívája ad választ minden kérdésre.

LENIN *(uralkodik magán)* Jól van. Amikor maga először járt fönt, megkérdeztem: „És ha a németek újból elkezdik a háborút?" Maga azt felelte: „Akkor kénytelenek leszünk aláírni a békét." Mi akadályozza meg benne, hogy ezt most megtegye? A sértett hiúság? Nem elégelte meg még a hiúságból való politizálást, Trockij elvtárs, amikor milliók sorsát tartja a kezében?

TROCKIJ Lenin elvtárs, nem kívánok megjegyzést fűzni ehhez a hangnemhez, csak azt szeretném válaszolni, hogy nem szóbeli ultimátumról, hanem a német hadsereg offenzívájáról volt szó.

LENIN Magának tehát áldozatok kellenek? Nélkülük nem hisz a német offenzíva realitásában?

TROCKIJ Ez demagóg kérdésfeltevés!

LENIN Ez a kérdés lényegének tudatos lemeztelenítése.

TROCKIJ *(megpróbál kitérni a válasz elől)* Végtére is miért hiszünk ennek a táviratnak? Meggyőződésem, hogy német provokációról van szó. Haladéktalanul tiltakozást jelentek be ellene rádión!

LENIN El akar menni? Tessék... Valójában nincs miről beszélnünk egymással. Egyébként is kezdődik a KB-ülés.

A dolgozószobába egymás után érkeznek a Központi Bizottság tagjai, elhelyezkednek, olvassák Szamojlo táviratát.

SZVERDLOV Trockij elvtárs, átnézte már a hadsereg megalakításáról szóló rendelet tervezetét? Vlagyimir Iljics ugyanis megkért, hogy kérdezzem meg a Központi Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa minden tagját, nincsenek-e újabb észrevételeik vagy kiegészítéseik.

TROCKIJ Csak egy megjegyzésem van. *(előveszi zsebéből a tervezetet)* Nem lehet hadsereget szervezni megtorló rendszabályok nélkül. Nem lehet halálba vezetni tömegeket, ha a parancsnokság eszköztárában nincs ott a halálbüntetés. Gondoskodnunk kell róla, hogy a katona tudja, két választása van: a lehetséges halál elöl és az elkerülhetetlen halál hátul.

SZVERDLOV Félelemre nem alapozunk hadsereget. De az elgondolását továbbítom Vlagyimir Iljicsnek.

DZERZSINSZKIJ Dvinszk fölött aeroplánok jelentek meg. Támadás várható Reval ellen. A nyugati frontról, Franciaországból négy hadosztályt dobtak át a mi arcvonalunkra. A németek a rádióban nyilatkozatot tettek közzé, hogy megvédik a civilizált országokat a keleti mételytől.

SZVERDLOV Elvtársak, a Központi Bizottság ülését megnyitom. A kérdést korlátozzuk arra, hogy küldjünk-e vagy ne küldjünk táviratot, amely szerint a tegnapi feltételekkel elfogadjuk a békét. Kérem, szóljanak a javaslat mellett vagy ellene. Utána döntünk. Megadom a szót Trockijnak, aki a békét felajánló távirat elküldése ellen szavaz.

TROCKIJ Elvtársak, a tömegek csak most kezdik megemészteni, ami történik. A béke aláírása most csak zűrzavart idéz elő sorainkban. Ugyanezt mondhatom a németekről, akik azt hiszik, hogy csak az ő ultimátumukra vártunk. Meglehet, lélektani hatásra számítanak. Meg kell várnunk, milyen benyomást tesz mindez a német munkásosztályra. Németországban örömmel fogadták bejelentésünket, hogy a háborút befejezettnek tekintjük, nincs kizárva, hogy a német offenzíva igazi robbanást idéz elő Németországban. Ismétlem, meg kell várnunk, hogyan reagál a német munkásosztály, és akkor kell felajánlanunk a békét, ha a németek maguk nem ajánlják fel.

LENIN Kategorikusan amellett vagyok, hogy a táviratot most, haladéktalanul küldjük el, amíg még van egy kis idő. Elég a feltevésekből, elég az üres képzelgésből, a valóságból kell kiindulni, az pedig keserű. Felmerül a gyanú, vajon nem azért akarnak-e támadni a németek, hogy megdöntsék a szovjet kormányt. Gondolkozzanak ezen! A tétlenség most a halállal egyenlő.

SZVERDLOV Szavazzunk! Ki van a távirat elküldése mellett? Lenin, Szverdlov, Szmilga, Zinovjev, Sztaszova, Szokolnyikov. Hat szavazat. Ki van ellene?... Trockij, Dzerzsinszkij, Buharin, Ioffe, Urickij, Lomov, Kresztyinszkij. Hét. A javaslatot egy szavazat többséggel elvetettük. Várjuk tehát az események alakulását.

LENIN Amelyek vesztünket okozhatják! *(kisiet a szobából)*

SZVERDLOV Elvtársak, senki ne menjen el! Tizenkét óra van. Amint befutnak az első táviratok, rögtön folytatjuk a Központi Bizottság ülését.

A Központi Bizottság tagjai felállnak helyükről, csoportokba verődnek, félhangon beszélgetnek, valaki kimegy, visszajön. Lenin az előszínre lép, Szverdlov odamegy hozzá.

LENIN *(Szverdlovhoz)* Nem gondolja, hogy már elérkezett az idő? Hogy odaálljunk a tömeg elé, és nevükön nevezzük a dolgokat? A kalandorságot kalandorságnak, a felelőtlenséget felelőtlenségnek?

SZVERDLOV Vlagyimir Iljics, a Központi Bizottágnak érvényes határozata van...

LENIN De ha elérkezett az a pillanat, amikor formális megfontolásoknak már nem lehet helye? Mi hallgatunk, a tömegek elé nem állunk ki, és a politikát, amelynek végzetes volta számunkra nyilvánvaló, a mi nevünk is szentesíti. Nincs-e itt hát az ideje, hogy tiszta vizet öntsünk a pohárba? Engem már semmi sem tart vissza! Odaállunk a matrózok, a katonák, a munkások, a nép elé! Felhívással fordulunk a párthoz! A forradalom érdeke az egyetlen törvény! Nem akarom, hogy majdan keserűen ilyen szörnyű szavakkal emlegessenek bennünket: a forradalmi háború forradalmi frázisa vesztét okozta az orosz forradalomnak!

SZVERDLOV Vlagyimir Iljics...

Megjelenik Robins.

Robins ezredes, a szövetségesek képviselője.

LENIN Ismerjük egymást, üdvözlöm, ezredes. Éppen szünetet tartunk. Beszélgethetünk. Rendelkezésére állok.

Szverdlov távozik.

Milyen nyelven beszéljünk?

ROBINS Elnézést kérek...

LENIN Rendben van, beszéljünk angolul, de ne legyen túlságosan szigorú bíró. Hallgatom.

ROBINS Trockij nyilatkozata azt jelenti-e, hogy Németországgal megkötötték a békét? Ha nem azt jelenti, akkor a szövetségesek segítsége milyen mértékben játszhat szerepet abban az értelemben, hogy ebben az esetben önök folytatnák a háborút Németország ellen?

LENIN Legutóbb ön azt mondta nekem, hogy javasolta kormányának de facto elismerésünket. Megkapta-e a választ?

ROBINS Nem, még nem. De, Mr. Lenin, remélem, nem kételkedik benne, hogy szerintem valóban ez a lépés lenne a legcélszerűbb kormányom részéről.

LENIN Nem kétlem, hogy amit ön most mond, az egyéni szándékait fejezi ki. Ugyanakkor azonban nem vagyok biztos afelől, hogy az ön egyéni szándékai megegyeznek kormánya szándékaival. Most pedig válaszolok kérdéseire. Béke Németországgal egyelőre nincs, közöltük, hogy nem vagyunk hajlandók aláírni a súlyos rabló feltételeket, amelyeket a német imperializmus támaszt, egyelőre ennyi. Újból elkezdődnek-e a hadműveletek vagy nem – azt hiszem, ezt a kérdést jobb a német vezérkarnak feltenni. Játszik-e szerepet az önök segítsége döntéseinkben? Nem, nem játszik szerepet. Stratégiánkat csakis forradalmunk érdekeiből kiindulva határozzuk meg.

ROBINS De ha kiújul a háború?

LENIN Elfogadjuk a segítségüket. Együttműködünk a szövetséges kormányokkal, ha az együttműködést nem kötik politikai feltételekhez. Sőt, készek vagyunk folytatni a gazdasági együttműködést a békekötés után is. Egyébként szerintünk az együttműködés előnyös lenne mindkét fél számára.

ROBINS Oroszország hatalmas piac! De...

LENIN Igen, van „de" is. Néha éppenséggel az a benyomásom, hogy a segítség emlegetésével csak leplezni igyekeznek azt a szándékukat, hogy Oroszországot a németek elleni háború folytatására késztessék, segítséget a valóságban ne nyújtsanak, és így eltemessék a szovjethatalmat.

ROBINS Nem, nem, Mr. Lenin! Meggyőződésem, hogy ha elkezdődnének a hadműveletek, valóságos segítségről lenne szó. És önök nem puszta kézzel harcolnának. Támogatná önöket Anglia, Franciaország, Olaszország, az Egyesült Államok – nem számítva saját népüket. Ilyen kártyákkal még önnél kevésbé tapasztalt játékos is elkezdhetné a játszmát, mégpedig a biztos nyerés esélyével.

LENIN *(a jegyzettömbből kitép öt lapot, a tenyerén tartja őket; mosolyog)* Nem játékos, hanem politikus vagyok. De még ha játékos volnék is, akkor sem ülnék le játszani ilyen kártyákkal. Négy ugyanis üres... *(négy lapot átnyújt Robinsnak)* Ez a szövetségesek együttműködése velünk. És csak egy lap reális. Oroszország munkásainak és parasztjainak támogatása. Ebben bízunk, és ebből indulunk ki.

ROBINS *(zsebre teszi a négy lapot)* Mr. Lenin, meggyőződésem, hogy egy hétbe sem telik, és visszaadom önnek ezeket a lapokat, és mind sűrűn tele lesznek írva szavakkal meg számokkal. Örültem a megtiszteltetésnek. Nem merem tovább rabolni az idejét... *(kézfogás, Robins el)*

A lámpák megvilágítják a Kórust. Hol itt, hol ott áll fel valaki.

KOMISSZÁR Petrográd, Szmolnij, Leninnek, Krilenkónak. A német csapatok támadásba mentek át. Dvinszkben pánik uralkodik. A hadsereg menekül, semmiféle ellenállást sem tanúsít. A hadseregkomisszárok tanácsa úgy döntött, hogy Dvinszket fel kell adni.

TISZT Szmolnij, Leninnek, Krilenkónak. Az ötödik hadsereg egységei rendezetlenül vonulnak vissza Rezsica és Drissza felé. A Petrográd megközelítési útjait védő tizenkettedik hadsereg személyi állományának háromnegyed része önhatalmúlag elhagyta állásait, és elmenekült a hátországba.

BOLSEVIK Szmolnij, Leninnek, Krilenkónak. A front óráról órára olvad. Azonnali békére van szükség bármi áron. Mjasznyikov.

A Központi Bizottság tagjai elfoglalják helyüket. Kezükben a frontról érkezett táviratok.

TROCKIJ Meg kell kérdezni Berlint és Bécset: tulajdonképpen mit akarnak?

LENIN Maga még mindig nem tudja?

URICKIJ A megkérdezéssel csak az időt húzzuk, pedig azonnal cselekedni kell. Most

a legártalmasabb a kivárási politika. Vagy számítsuk be a távol levő Artyom és Muranov szavazatát, hiszen ismerjük az álláspontjukat, vagy ellenkezőleg, vessék alá magukat a többségi álláspontnak azok, akik kisebbségben vannak.

SZVERDLOV És akkor mi legyen? Háború?

URICKIJ Igen.

LENIN *(már nem tudja türtőztetni magát)* A Központi Bizottság a forradalmi háború ellen szavazott. Most viszont, amikor nincs sem béke, sem háború, miként Trockij szíveskedett megfogalmazni ezt a módfelett érdekes állapotot, több itt jelen levő elvtárs hallgatólagos beleegyezésével éppen hogy belesodródunk a forradalmi háborúba! A háború nem tréfadolog. A lavírozás, Trockij elvtárs, olyan zsákutcába juttatott minket, hogy a forradalom csődje elkerülhetetlen, ha továbbra is a maga közbülső álláspontján maradunk! Egy órát sem várhatunk tovább. Most nem lehet várni. Ez annyit jelentene, hogy pusztulásnak tesszük ki az orosz forradalmat! Ha kérdést intézünk a németekhez, ahogy Tockij javasolja, ez csak rongy papír lesz. Ez nem politika! Ajánljuk fel a békét – ez politika! Mi papirosokat gyártunk, ők viszont egyelőre elfoglalják a városokat, raktárakat, vasúti kocsikat kaparintanak meg, és mi elpusztulunk! Értsék meg, most az forog kockán, hogy a háborúval játszadozva kiszolgáltatjuk a forradalmat a németeknek! Aláírhattuk volna a békét, amely a legkevésbé sem veszélyeztette volna a forradalmat! De ezt nem tettük meg. Most már késő „tapogatózni", mivel egy csecsemő számára is világos, hogy a németek tudnak támadni, és támadni is fognak.

SZVERDLOV Ez a felszólalása volt, Vlagyimir Iljics?

LENIN Nem, ez közbeszólás volt. Majd a vita végén szólalok fel.

BUHARIN Elvtársak, csak csodálkozni tudok, amikor olyan kifejezéseket hallok, hogy játszadozunk a háborúval. Az események éppen úgy alakulnak, ahogy mi előre megmondtuk. Egyszerűen csak pánik és fejetlenség uralkodik sorainkban. Mindig azt mondjuk, hogy az orosz forradalom vagy kibontakozik, vagy elpusztul...

LENIN Belepusztul a forradalmi frázis tobzódásába!

BUHARIN Nézze, Vlagyimir Iljics, én magát nem szakítottam félbe. Most nem lehet elhalasztani a világimperializmus elleni harcot, nyílt sisakkal jönnek ellenünk. Még ha el is foglalják Pétervárt, a munkások mindenképpen ellenállást fognak tanúsítani. Még korántsem merítettük ki társadalmi lehetőségeinket. Még a parasztot is ráuszíthatjuk a németekre. Mindent megtehetünk. Mi csak régi taktikánkat folytatjuk – a világforradalom taktikáját. És ez a taktika győzelemre vezet bennünket.

SZVERDLOV Leniné a szó.

Lenin feláll, de sokáig hallgat.

Vlagyimir Iljics...

LENIN Az a legszörnyűbb, hogy sokan közülünk nem a való helyzetből kiindulva cselekszenek, hanem igyekeznek mindenáron kitartani régi álláspontjuk mellett. Megint tévedtem. Azt hittem, hogy a tényeknek lesz némi hatásuk, elgondolkoztatják az elvtársakat... De erről szó sincs! Trockij most is középutas álláspontot

van, megint újabb légvárakat épít, az óra meg közben ketyeg, utolsó perceinket számlálja. Buharin felült a lovára – a forradalmi háború lovára –, és külső segítség nélkül nem tud leszállni róla. Őt nem érdekli, hogy a paraszt nem kér a háborúból, és nem hajlandó háborúzni értünk. Ha Buharinnak szüksége van rá, nyilván hajlandó lesz rá. Mindent megtehetünk... Mi mindenről elmondhatjuk, hogy nekünk meg sem kottyan, ahogy a katonanóta mondja: „Oroszoknak, katonáknak mi az: bomba, lövedék, azért hívják cimborának, mert az nekik semmiség!"... Itt azt mondották, hogy a németek el fogják foglalni Livóniát és Észtországot, de mi átengedhetjük nekik ezeket az országokat a forradalom nevében. Ha ők azt követelik, hogy vonjuk ki a csapatokat Finnországból – ám foglalják el a forradalmi Finnországot.

Mozgolódás a központi bizottsági tagok körében.

Igen, ez keserű, szörnyű, de elengedhetetlen. Területet engedünk át a tényleges győztesnek, hogy időt nyerjünk. Ha mi átengedjük Finnországot, Észtországot és Livóniát, a forradalom nem veszett el. Ha elveszejtjük a forradalmat, ugyan mit nyerünk Finnország önrendelkezése érdekében?

BUHARIN A tiszta lelkiismeretet!

LENIN Majd én megmondom, mit nyerünk: az egész világ proletárjai mélységesen és jogosan meg lesznek győződve arról, hogy az orosz forradalmat korlátolt ostobák vezették, akik egy póz kedvéért elpackázták a lényeget. Kész. Punktum. Semmi többet. Javaslom, haladéktalanul táviratozzuk meg a németeknek, hogy hajlandók vagyunk megkötni a békét.

SZVERDLOV Szavazzunk! Ki van Lenin javaslata mellett?... Lenin, Szmilga, Szverdlov, Szokolnyikov, Zinovjev, Sztálin és Trockij. Ki van ellene?... Buharin, Urickij, Lomov, Ioffe, Kresztyinszkij. Lenin javaslata mellett hét, ellene öt szavazat, de Dzerszinszkijjel együtt, aki csatlakozik, hat. És tartózkodik Sztaszova.

LENIN Most már csak az a kérdés, beleegyeznek-e a németek. (*távozik*)

A lámpák megvilágítják a Kórust. Feláll a Német Tábornok.

NÉMET TÁBORNOK Az események gyorsan peregnek. Az orosz hadseregben sokkal nagyobb a felfordulás, mint feltételeztük. Odaát már senki sem akar harcolni. Tegnap egy hadnagy és hat katona hatszázharminc kozákot ejtett foglyul. Harc nélkül ágyúk, mozdonyok, vagonok százait zsákmányoltuk, katonák ezrei, hadosztálytörzsek tucatjai önként megadták magukat. Ma megérkezett a bolsevisták futárja, írásbeli üzenetüket hozta, hogy beleegyeznek a békébe. De amíg nem jutunk el a Pejpusz-tóig, nem állunk meg.

A Kórusban feláll Gorkij, valamint Szuhanov és Sztrojev, a két utóbbi a Novaja Zsizny című újság munkatársa.

GORKIJ Szuhanov, kérem, az utolsó bekezdést még egyszer. Maga is hallgassa meg, Sztrojev.

SZUHANOV *(olvassa)* „Lehetett vállalni a forradalom vesztét – ez azt jelentette: a test pusztulása árán eleven marad a lélek, a valós érdekek feláldozása árán megőrizzük a forradalom becsületét. És ebben az esetben a vereség nem lett volna szörnyű. De a mi vezetőink elvakultságukban és pánikba esve nem teljesítették kötelességüket. A történelem erre nem ad felmentést. Kortársainknak azonban nem a jövendő sorsra, hanem a menekvésre kell gondolniuk. A szovjethatalom nemcsak a béke ügyében mondott csődöt. Már régóta megtett minden lehetőt, hogy politikájával megrendítse a forradalom valamennyi többi pillérét is. Az egész öntudatos demokráciának haladéktalanul napirendre kell tűznie az általános káosz és gyalázat fennálló kormányának felszámolását, helyette pedig olyan hatalom megteremtését, amely képes munkára és a forradalom megvédésére."

SZTROJEV Gyönyörű!

GORKIJ *(rosszallóan csóválja a fejét)* Hiszen ez tényleges felhívás a Népbiztosok Tanácsának megdöntésére, nemde?

SZUHANOV Nem tényleges, hanem egyszerűen szó szerinti.

GORKIJ Annál inkább. Nem gondolja, hogy ez túlzás, hogy elveti a sulykot?

SZUHANOV Alekszej Makszimovics, ez harcunk logikus eredménye. És ma ez az egyetlen konstruktív platform.

GORKIJ Nem. Nem hiszem.

SZUHANOV Ingadozik?

GORKIJ Igen, nem vagyok biztos benne, hogy ez helyes. Kiváltképpen a szerkesztőség nevében. Sőt...

SZUHANOV *(sértetten)* Jól van, a saját nevem alatt közlöm. *(távozik)*

GORKIJ *(rövid hallgatás után)* Mi újság, Sztrojev?

SZTROJEV *(örvendezve)* Minden eresztékében recseg-ropog ez az itteni világ! A németek Pszkovhoz közelednek! Azt beszélik, maholnap megpróbálnak betörni ide.

GORKIJ *(csaknem ordít)* Hogy merészel örülni ennek? Egyáltalán, hogy viszi rá a lélek? Megpróbálta akár egy pillanatra is elképzelni, mi lesz, ha a németek betörnek ide? Maga szerint tehát a császár jobb Leninnél? Ha így vélekedik, akkor maga nem szocialista! Ha ez igaz, akkor miért vagyunk mi együtt? *(köhögés fogja el, leül)*

A Kórusban feláll a Munkás.

MUNKÁS Petrográd, Szmolnij, Leninnek. A konovalovi kerület munkásosztálya, miután minden szempontból megvitatta a kialakult helyzetet, nehéz szívvel így határozott: a békekötés mellett negyvennégy, ellene harmincegy.

A színen Lenin dolgozószobája. Lenin és Szverdlov a térkép fölé hajol.

SZVERDLOV Az offenzíva folytatódik. Osztagaink Narvánál és Pszkovnál hősiesen ellenállnak, de...

LENIN Belőlük még lesz egyszer hadsereg, amely valamikor ámulatba ejti az egész világot, de ez egyelőre csak csepp a tengerben.

SZVERDLOV Pétervárt tényleges veszély fenyegeti, és a veszély óráról órára növekszik. A *Veszélyben a szocialista haza!* című rendeletet röplap formájában kinyomtattuk, a röplapkötegeket most hordják szét a kerületekbe.

LENIN Ha nem teszünk kétségbeesett erőfeszítéseket, hogy szilárd talajra jussunk ebből az ingoványból, repülni fogunk. A rendeletet ki kell egészíteni azzal, hogy Pétervárott kihirdetjük az ostromállapotot. A Péter-Pál-erődből hozassa át a Szmolnijba a letartóztatott cári tábornokokat. Hadd dolgozzanak a város védelmén. Estig mozgósítani kell Pétervár egész munkásosztályát és katonaságát.

SZVERDLOV Gorkij a Novaja Zsizny mai számában olyan cikket közölt, amelyben nyílt felhívás van a szovjet kormány megdöntésére.

LENIN Kiválasztotta az alkalmas pillanatot. Szerkesztőségi cikk?

SZVERDLOV Nem. Szuhanov írta alá.

LENIN Hát igen, Szuhanov cikke Gorkij egész vonalának logikus vége. Hajjaj, bizony nem lesz jó kedve később, amikor minderre visszaemlékezik... A lapot tiltsa be. Szuhanovot állítsa bíróság elé! Lunacsarszkijt pedig kérje meg, hogy írjon cikket Gorkijról. Most van itt az ideje. Gorkij proletár író mind szellemében, mind származását tekintve. És csak mint proletár író létezhet. Ne kenjen el semmit, de az utat se rekessze el. A népek gyönyörű ünnepén Gorkij lesz a legnagyobb szeretettel övezett szereplő. Mikorra várhatjuk a németek válaszát?

SZVERDLOV *(az órára néz)* Már várhatjuk.

LENIN Sietni nem fognak.

SZVERDLOV Maga már harmadik napja nem alszik.

LENIN Kimegyek levegőzni, felfrissülök egy kicsit.

Szverdlov távozik, Lenin a jobb oldali távírókészülékhez megy, amely működni kezdett; olvassa a távírószalagon a legfrissebb jelentéseket. Villódzó vörös fény világítja meg a Kórust. Az ismerős dallamot halljuk. Megjelenik a Frakkos Férfi és a hatalmas számlapot formázó szőnyeg, rajta a mozdulatlan nőalakokkal.

FRAKKOS FÉRFI Az élet megy tovább, uraim! Legyünk optimisták, és sürgősen idézzük fel emlékezetünkben a német nyelvet, amelyre gyerekkorunk óta tanítottak bennünket. Az idő nekünk dolgozik!

Megszólal a zene, megelevenednek a nőalakok, táncolnak, énekelnek.

Éljen a rombolás, nem kell a szárnyalás,
Nem kell a fenség, a szent lobogók!
Koccintsunk teával, az új ideával,
Oroszország már nem az, ami volt.
Csavargók ligája, németek igája,
Ez lesz már sorsa a sorsfordulón.

Volt ő szép menyasszony a breszti piharcon,
Adta, vette idegen hatalom.
Ki iszik kávét manapság?
Bronstein meg Ioffe, s a szabó, az órás, a gyógyszerész
Kezén veszett el egész Oroszország!
Ez aztán a remek üzletelés!

Ding-dong, ding-dong, bim-bam, bim-bam,
Tik-tak, tik-tak, tik-tak,
Aki volt „senki", most lesz „mindenki",
Tik-tak, bik-mak, bikk-makk...

Megjelenik a forradalmár matrózok járőre.

MATRÓZ Veszélyben a szocialista haza!

A kabaré közönsége szétszalad, a matrózok eltávoznak.

LENIN *(a Távírászhoz)* A szobámban leszek. *(visszamegy a dolgozószobába)*

Benéz hozzá Szidorenko, valamivel később megjelenik Buharin.

Jöjjön csak! Megírtam... *(felvesz egy papírlapot, olvassa)* „Dzerzsinszkij elvtárs! E levél átadója, Szidorenko, néhány napig személyi titkárom volt. Egészében meg voltam elégedve vele. Azért bocsátottam el, mert elmondták nekem, hogy egy alkalommal ittas állapotban azt kiabálta: ő »Lenin titkára«. Szidorenko azt mondja, nagyon megbánta tettét. És én személy szerint ezt szívesen el is hiszem neki; még fiatal, és szerintem igen derék fiú. Az ifjúsággal elnézően kell bánnunk. Mindezen tények alapján döntsön maga, attól függően, hogy milyen állást szán neki. Híve: Lenin." Megfelel?

SZIDORENKO Vlagyimir Iljics... *(átveszi a papírlapot, mondani akar valamit, de a szó torkán akad; kimegy)*

BUHARIN Felőlem járhatunk egyet, kész vagyok.

LENIN Most még arra sincs erőm. Inkább üldögéljünk egy kicsit.

BUHARIN Örömest.

LENIN *(szünet után)* Nos, Nyikolaj Ivanovics, keserű napok ezek, ugye?

BUHARIN Elhoztam a Pravdának azt a számát, amelyben megjelent *A forradalmi frázisról* című cikke... Vagyis maga úgy határozott, hogy nyilvánosságra hozza a nézetkülönbségeinket?

LENIN Igen, eljött az ideje annak, hogy a maguk eszméivel szembeállítsuk a másik álláspontot. Válasszon maga a nép.

BUHARIN A cikket Karpov néven írta alá; ha jól emlékszem, az októberi forradalom előtt használta ezt a nevet, ugye?

LENIN. Igen. *(szünet után)* Nálam jártak a szövetségesek – Robins, Sadoul, Lockhart. Azt ígérik, fegyvert adnak, ha folytatjuk a háborút.

BUHARIN Elfogadja?

LENIN Elfogadjuk, ha nem támasztanak politikai feltételeket.

BUHARIN *(keserűen)* Mit csinálunk, Vlagyimir Iljics? Trágyadombot csinálunk a pártból. Mocsok ez az egész!

LENIN Finnyás kisasszony a Pravda főszerkesztői székében! Még csak ez hiányzott! Talán még a szeplőtelen fogantatásban is hisz?

BUHARIN Valakinek hinnie kell a szeplőtelen fogantatásban is, máskülönben mindent... mindent igazolni lehet.

LENIN Feleslegesen sértődött meg. Ami azt illeti, nekem rengeteg okom lett volna a sértődésre – ezer embernek elég lett volna. Dolgozni kell, nem megsértődni. Maga folyton a forradalmi háborúról beszél, de mit tett ténylegesen a forradalmi háború előkészítése érdekében? Legalább, ha a katonai egészségügyi szolgálat megszervezését elvállalná, már azzal is segítene. De folyton csak határozatokat írogat...

Buharin vidáman felnevet. Lenin csodálkozva néz rá.

Mit nevet?

BUHARIN Mégiscsak foglalkozik a háborúval, Vlagyimir Iljics... Ez a lényeg. A baloldali eszerek ma ugyanezt mondták.

LENIN Mit mondtak?

BUHARIN Ma beállított hozzám Prosjan – amíg ti határozatokat irkáltok, azt mondja, nem volna-e jobb letartóztatni Lenint egy éjszakára, azalatt hadat üzenni a németeknek, utána meg egyhangúlag újból megválasztani Lenint a Népbiztosok Tanácsának elnökévé, mivel nála jobban senki sem tudja irányítani a háborút.

LENIN Tudja, Nyikolaj Ivanovics, ez nem is olyan nevetséges, amilyennek látszik... Amikor ilyesmiket mondanak magának, először is azon kell gondolkozni, miért éppen magának mondják, miért magához fordulnak... Először. Másodszor pedig, soha senkinek ne említse többé ezt a beszélgetést. Elég, ha én tudok róla.

Megszólalnak a pétervári gyárak kürtjei, hangjuk messziről behallatszik a szobába.

(hallgatózik) Kezdenek a gyárak.

BUHARIN Valóságos zene a fülemnek. Amikor ezt hallom, és eszembe jutnak a kompromisszumok, amelyekbe bele akar vinni bennünket, sírhatnékom támad.

LENIN Nem sír maga túlságosan gyakran, Nyikolaj Ivanovics?

BUHARIN Miért ilyen kegyetlen? Magának nincs szíve... Amikor az ülésen a legnagyobb lelki nyugalommal kijelentette, hogy lemondhatunk a forradalmi Finnországról, megfagyott bennem a vér. Ellenvetést sem tudtam tenni – gombóc volt a torkomban...

LENIN Ne sajátítsa ki magának az érzelmek monopóliumát. Ez nevetséges. Szeret

vadászni? Járt mocsárban? Akkor tudnia kell, hogy ha toronyiránt vág neki a mocsárnak, biztosan nyakig süpped bele. Vagy még rosszabbul jár. A zsombékokra kell lépni. A zsombék meg olykor itt van ni, oldalt. Maga meg már azt hiszi, hogy erről a zsombékról az utat sem találja, vissza kell fordulnia. Dőreség. Magának nincs iránytűje, ezért van ilyen benyomása. De iránytűvel mehet hátrafelé is, oldalt is – az iránytű kivezeti. Persze csak ha nem szajkózza folyton Radekot...

BUHARIN Én nem szajkózom Radekot, nekem megvan a magamhoz való eszem...

LENIN Fantasztikus ötletek dolgában valamennyien versenyezhetnek egymással és mindnyájan együtt az egy Rjazanovval! De komolyra fordítva a szót, maga körülbelül így okoskodik: a forradalmi párt természete kizárja a kompromisszumokat, a mi pártunk belement a kompromisszumba, tehát pártunk többé már nem forradalmi párt.

BUHARIN Sajnos efelé haladunk...

LENIN Egy irodalmi hős bebizonyította kisfiának, aki engedély nélkül elvett egy darab cukrot, hogy aki erre képes, attól az is kitelik, hogy kiraboljon egy házat, hogy kiirtsa a szüleit, hogy meggyilkolja a cár őfelségét!

BUHARIN De hát az a gyerek csak elvette azt a darab cukrot!

LENIN Nem egyet, tízet!

BUHARIN Vlagyimir Iljics, a kompromisszumnak mégis van morális ára... Ez erkölcstelenség, amely a lelket mardossa. Akármit mond is, erkölcstelenség cserben hagyni az ukránokat, az észteket, a letteket és a finneket. Erkölcstelenség az ő szerencsétlenségük árán megvásárolni magunknak az életet.

LENIN Igaza van: a mérleg egyik serpenyőjében az ukránok, a finnek, a lettek keserűsége van. De mi van a másikban? Erre feleljen, ha már elszegődött erkölcscsősznek! Vérfürdő! Az orosz munkások és parasztok százezreinek pusztulása, hiszen most nincs erejük hozzá, hogy legyőzzék a németek jól bejáratott hadigépezetét. Hallott-e már arról az erkölcsi kategóriáról: felelősség emberek millióinak sorsáért? Tudja-e, mi a hatalom terhe? Ez azzal jár, hogy mindig realistának kell lenni a politikában... Azzal jár, hogy mindig tartózkodnunk kell az érzelgősségtől, nem szabad érzelmeinkre hallgatni, bár néha nagyon szeretnénk mindent a pokol fenekére küldeni! Azzal jár, hogy mindig számolnunk és mérlegelnünk kell, hiszen sorsok milliói vannak a kezünkben...

BUHARIN De én nem tudok elvtársaim akasztófáira szavazni!

LENIN És én tudok? Én tudok, ugye?

BUHARIN De nincs valami más megoldás... hogy ne kelljen lábbal tipornunk elveinket?... Muszáj ilyen mocsokba lépnünk? *(zokog)*

LENIN Ejnye, Nyikolaj Ivanovics... nem szabad... Nyugodjon meg! Higgye el: nekem sem könnyebb a szívem. De kötelességünk – a maga kötelessége is –, hogy megmentsük a forradalmat.

BUHARIN Igen, de ha erősek lennénk? Akkor vállalná a háborút?

LENIN Akkor is békét kötnék, de akkor más lenne a béke ára, nem az, mint ma.

Buharin távozik. Lenin hosszan néz utána. Bejön Krupszkaja.

KRUPSZKAJA Mi van veled? Történt valami?

LENIN Nem, semmi... Mi újság?

KRUPSZKAJA A mi kerületünkben teljesen megváltozott a hangulat. Megértik az emberek, hogy nincs más kivezető út. Azt is sejtik, hogy a Pravdában megjelent cikket te írtad.

LENIN Nagya, ha a Központi Bizottságban újból a baloldali frázis kerekedik felül, én kilépek a Központi Bizottságból.

KRUPSZKAJA Ugyan már, Vologya, hogy mondhatsz ilyet!

LENIN Nem vállalhatom a forradalom sírásójának szerepét. Az életemet tettem fel rá... Ez az egész baloldali frázispufogtatás, ez a ráolvasás és sopánkodás nem más, mint a forradalom temetése. És nem visz rá a lélek, hogy a gyászszertartáson én is jelen legyek; már megbocsássanak, én is ember vagyok!

KRUPSZKAJA Tényleg úgy gondolod, hogy már mindennel megpróbálkoztál?

LENIN Igen. Már nincs hová visszavonulnom. Kiállok a tömegek elé. Támogatni fognak. A tömegek nem is napról napra, hanem percről percre józanodnak, a baloldaliak meg közben egyre a régi nótát fújják. Mondtam neked meg Inesszának, hogy ez így lesz, de ti nem hittetek nekem... Döntöttem.

KRUPSZKAJA De hát ez szakadás!

LENIN Nyilvánvaló. Ám vannak pillanatok, amikor az elhatárolódás üdvözítő. Minden szó elhangzott, minden kísérlet megtörtént. Vagy a baloldaliakkal együtt tartunk, a zavaros, járhatatlan mocsárba, vagy nélkülük evezünk más irányba, a tiszta víztükörre. *(váratlanul)* Az ördögbe is, mennyire hiányzik nekünk most a németországi forradalom! De hátha! Hátha mégis forradalom van ott?

KRUPSZKAJA Ugyan már, Vologya!

LENIN De hátha! Menjünk!

A fénykéve a Kórust pásztázza. Feláll a Német Tábornok.

NÉMET TÁBORNOK Csak ma reggel küldtem el az újabb ultimátumot a bolsevistáknak. Megmondom kereken: a Külügyminisztérium és a Főparancsnokság derekas munkát végzett. Az ultimátum tartalmaz minden olyan követelést, amelyet ma egyáltalán támaszthatunk. Az új feltételek szerint Oroszország negyvenhatmillió lakost veszít, ami a lakosság huszonhat százalékának felel meg; elveszti továbbá a szén hetvenöt, a nyersvas hetvenhárom, a gabona harminchét, a vasutak huszonhat százalékát és így tovább. Össze kell ülnie a bolsevisták vezetőségének, hogy megvitassa az ultimátumot. Nagyon kétlem, hogy elfogadja, mert úgy fogalmaztuk, hogy a bolsevisták sértődjenek meg és utasítsák el. Nekünk meg éppen ez kell: akkor megtámadjuk Petersburgot, és megsemmisítjük ezt a fertőző gócot, amely az egész civilizált világot fenyegeti.

A színen Lenin dolgozószobája. A Központi Bizottság néhány tagja a német ultimátum fölé hajol.

SZTÁLIN Mi van benne?
BUHARIN Ezerszerte rosszabb feltételek, mint a korábbiak. Holnap reggel hétkor várják a válaszunkat.

A szobába beront Lenin.

SZVERDLOV Ultimátum.
LENIN És Németországban? Van-e újabb hír?
SZVERDLOV Csak ugyanaz.

A szobába egymás után bejön a Központi Bizottság többi tagja, elfoglalják helyüket.

Elvtársak, most lényegében forradalmunk sorsáról kell döntenünk. Kötelességemnek tartottam, hogy emlékeztessem erre magukat. Tehát: elfogadjuk-e ezeket a feltételeket vagy sem?
BUHARIN Átengedjük Oroszország felét vagy sem? Ilyesmit még kérdezni is nevetséges! Nem volna okosabb, ha most így, ahogy vagyunk, kimennénk a Szmolnij előtti térre, és a munkások szeme láttára végeznénk magunkkal? Mindenesetre becsületesebb eljárás volna!
SZVERDLOV Mi tehát a megoldás?
BUHARIN Összpontosítsuk minden erőnket egy ponton, és csapjunk oda amúgy igazából! Ez a forradalmárok válasza az imperializmus pimaszságára.
LENIN *(irtózatos erejű kitörés)* Elég! Elég! Nem tűröm tovább egy másodpercig sem! Elég a játszadozásból! A forradalmi háborúhoz hadseregre van szükség, hadsereg pedig nincs. A forradalomhoz béke kell – és béke még lehet! A forradalmi frázis politikájának ideje lejárt! Lejárt, Buharin elvtárs! Ha ezt a politikát most is folytatják, haladéktalanul kilépek a kormányból is, a Központi Bizottságból is, és kiállok a tömegek elé. De a forradalmi szószátyárkodást nem tűröm tovább! Ennyit akartam mondani! Tisztelettel kérem a felmentésemet!

Csend támad. Mind meg vannak rendülve. Hosszú csend.

TROCKIJ Elvtársak, hallottuk Vlagyimir Iljics nyilatkozatát. Mit mondhatok erről? Vlagyimir Iljics érvei számomra egyáltalán nem meggyőzőek. Ha egyetértenénk, meg tudnánk szervezni a védelmet, és kitűnően megbirkóznánk ezzel a feladattal. További ellenvetéseket is lehet tenni Vlagyimir Iljicsnek. De most nem erről van szó. Maximális egyetértésre lenne szükség, de mivel az nincs meg, nem fogom magamra venni a felelősséget, hogy a háború mellett szavazzak.
SZTÁLIN Azt hiszem, lehetséges olyan megoldás, hogy a békét nem írjuk alá, hanem egyszerűen elkezdjük a béketárgyalásokat.

Lenin felháborodva vállat von, de Sztálin ezt nem látja.

Ezekkel a feltételekkel szándékosan provokálnak bennünket, hogy elutasítsuk.őket. Mivel nincs hozzá eszközünk, hogy fegyverrel a kézben állítsuk meg a németek előnyomulását, más intézkedéseket kell foganatosítanunk. Vagy lélegzethez jutunk, vagy elpusztul a forradalom – nincs más kivezető út.

DZERZSINSZKIJ Egyáltalán nem jutunk lélegzethez, ez utópia. Ha viszont aláírjuk a békét, ezzel a német imperializmust erősítjük. Nézzünk szembe az igazsággal! Ha aláírjuk ezeket a feltételeket, semmi biztosítékunk sem lesz arra, hogy nem kapunk újabb ultimátumokat. Ha aláírjuk ezt a békét, ezzel semmit sem mentünk meg. De egyetértek Trockijjal: ha a párt eléggé erős lenne, hogy kibírja a szakadást és Lenin lemondását, akkor hozhatnánk határozatot. Így azonban nem.

LENIN Érzem és hallom, hogy egyesek szemrehányást tesznek nekem az ultimátum miatt. Én a végső esetben adok ultimátumot. Ez a végső eset pedig elérkezett. Sztálinnak egyáltalán nincs igaza, amikor azt mondja, hogy megtagadhatjuk az aláírást. Ezeket a feltételeket alá kell írni. Ha maguk ezt nem írják alá, három hét múlva a szovjethatalom halálos ítéletét fogják aláírni. Ezek a feltételek nem érintik a szovjethatalmat, értsék meg már végre! Ha Buharin és Lomov moszkvai elvbarátai nem átallották szájukra venni azt a szörnyű, rettenetes frázist, hogy legfeljebb elvész a szovjethatalom, ennél mélyebbre már nem lehet süllyedni! Ez a felbőszült kispolgár kétségbeesése, nem pedig kommunisták álláspontja! Bennem a habozásnak a legcsekélyebb nyoma sincs. Nem azért éltem ultimátummal, hogy visszavonjam.

LOMOV Az a megoldás, amelyet Lenin javasol, vesztébe dönti a forradalmat, ezért én nem fogadom el. Itt nagyon sokat beszélnek arról, hogy a hadsereg soraiban pánik uralkodik, pedig a valóságban nyoma sincs pániknak. A gyáva még a nyulat is farkasnak nézi. Ha akarjuk, nagyon sokat meg tudunk tenni. De ha Lenin lemondással fenyegetőzik, hasztalan ijedeznek. Át kell vennünk a hatalmat Vlagyimir Iljics nélkül! Ki kell mennünk a frontra, és meg kell tennünk minden lehetségeset. Elég a kishitűségből, emelkedjünk azoknak a feladatoknak a magaslatára, amelyeket a világproletariátus rótt ránk!

SZVERDLOV Ki kíván még szólni?

Mindenki hallgat. Csak Lenin jár-kel idegesen a szoba sarkában: három lépés balra, három jobbra.

Akkor hát döntsünk. *(húzni szeretné az időt)* Nem akar még valaki felszólalni?

Mindenki hallgat.

Így csak egy kérdést teszek fel szavazásra: elfogadjuk-e haladéktalanul az új német feltételeket?

DZERZSINSZKIJ *(nem tud uralkodni magán)* Elvtársak! Szavazás előtt tartsunk szünetet! Le kell csillapodnunk! Mindannyian idegesek vagyunk! Meg se halljuk egymást! Helyrehozhatatlan szerencsétlenség történhet most, amely csapás egész

pártunkra, egész mozgalmunkra nézve! A pártszakadás határán állunk! Követelem, hogy tartsunk szünetet!

SZVERDLOV Ki van még amellett, hogy tartsunk szünetet? Senki. Akkor szavazunk. Ki van az új német feltételek azonnali elfogadása mellett?... Lenin, Szverdlov, Sztaszova, Sztálin, Zinovjev, Szmilga, Szokolnyikov. Ki van ellene?... Buharin, Lomov, Urickij, Bubnov. Ki tartózkodott?... Trockij, Dzerzsinszkij, Ioffe, Kresztyinszkij. Tehát a Központi Bizottság hét tagja van a német feltételek elfogadása mellett, négyen vannak ellene, négyen tartózkodtak.

BUHARIN Micsoda többség ez, amikor a négy tartózkodó is ellene van! Csak megfélemlítették őket a lemondással!

URICKIJ Buharin, Lomov, Bubnov központi bizottsági tagokkal, Jakovlevával, a Központi Bizottság póttagjával, valamint Pjatakovval és Szmirnovval egyetértésben kijelentem a következőket: nem vállaljuk a felelősséget az elfogadott határozatért, amelyet mélységesen hibásnak és az orosz és a nemzetközi forradalomra nézve végzetesnek tartunk – annál is inkább, mert a határozatot a Központi Bizottság kisebbsége fogadta el, hiszen a négy tartózkodó is a mi álláspontunkon van –, kijelentjük, hogy lemondunk a pártban és a szovjetszervekben viselt minden felelős tisztségünkről, fenntartva magunknak azt a jogot, hogy teljesen szabadon agitáljunk mind a párton belül, mind a párton kívül az általunk egyedül helyesnek tartott tételek mellett.

SZTÁLIN Ez szakadás. Ez frakció.

Mindnyájan hallgatnak. Nehezükre esik a beszéd ebben a percben.

TROCKIJ Azt hiszem, meg kell indokolnom a tartózkodásomat. Szkeptikus vagyok azt illetően, hogy a békét akár kapituláció árán is el lehet érni. De nem akartam megakadályozni, hogy kialakuljon a többség, amely elfogadhatja az egységes irányvonalat.

LOMOV Vlagyimir Iljics, maga megengedi a nyílt agitációt a béke aláírása ellen?

LENIN Igen, megengedem.

SZTÁLIN Volna egy kérdésem: a felelős tisztségekről való lemondás nem azt jelenti-e, hogy a szóban forgó elvtársak ténylegesen kilépnek a pártból? Hiszen a „sem béke, sem háború" álláspontját jóváhagyó határozatot is csak egy szavazatnyi többséggel fogadtuk el, és mi elvégre alávetettük magunkat e határozatnak, nemde?

LENIN A Központi Bizottságból való kiválás nem jelenti a pártból való kilépést.

URICKIJ Habár Sztálin azt javasolja nekünk, hogy lépjünk ki a pártból, ez eszünk ágában sincs. A felelős tisztségekről mondunk le, nem a pártból lépünk ki. A kongresszus pedig majd eldönti a kérdést, ki a párt véleményének a kifejezője.

SZTÁLIN Elvtársak, én senkit sem vádolok, és az a véleményem, hogy maguknak jogukban áll belátásuk szerint cselekedni. Csak azt akarom mondani, hogy nekem fáj az elvtársak távozása. Hiszen Lomovot, Szmirnovot, Pjatakovot egyáltalán nincs kivel helyettesíteni. Számot vetettek-e az elvtársak azzal, hogy magatartásuk

szakadáshoz vezet? Ha a helyzet tisztázását akarják, nem pedig a szakadást, akkor kérem magukat, halasszák el nyilatkozatukat holnapig, vagy ami még jobb, a pártkongresszusig.

LOMOV Nem! Maguk a németeknek adandó választ nem halasztják el, hanem rögtön el is küldik. Mi sem halasztjuk el nyilatkozatunkat.

SZVERDLOV Elvtársak, a béke hívei számára még korai az öröm. Hiszen a németeknek a választ nem pártunk Központi Bizottsága nevében, hanem a legfelsőbb szovjet szerv, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság nevében kell megadni, ezen a fórumon pedig még el kell fogadtatnunk határozatunkat, ami egyáltalán nem egyszerű dolog. Ha figyelembe veszem, hogy ott jelen vannak az ellenzéki pártok, hogy a baloldali eszerek minden bizonnyal ellenünk fognak szavazni, akkor határozottan ki merem jelenteni, hogy minden egyes szavazat aranyat ér. Ha saját sorainkban, a bolsevik frakció soraiban nem lesz egység, a Központi Bizottság álláspontja nem kapja meg a szavazatok többségét a Központi Végrehajtó Bizottságban.

BUHARIN Azt akarja mondani ezzel, hogy nem lesz jogunk saját belátásunk szerint szavazni?

SZVERDLOV Igen, elvtársak, pontosan ezt mondom. Minden bolsevíknak egységesen kell szavaznia, úgy ahogy a Központi Bizottság határozott. Elvtársak, kérem a Központi Végrehajtó Bizottság tagjait, hogy mind legyenek ott az ülésen, halasszák el minden teendőjüket, ismétlem: minden szavazat számít. Ki nem tud megjelenni? Nincs ilyen? Kitűnő. Ha mi egységesen lépünk fel, ez hatással lehet néhány baloldali eszerre is. A Központi Bizottság ülését ezzel berekesztem. Kérem, az érdekelt elvtársak jöjjenek át a Tauriai Palotába, a Központi Végrehajtó Bizottság ülésére. Már nem sok időnk maradt reggel hétig.

A Kórusban feláll helyéről a lettek csoportja, és bemegy Lenin dolgozószobájába.

LETT FÉRFI *(izgatottságtól elfúló hangon, erős akcentussal)* A breszti béke Lettországban pusztulásra ítéli a szovjethatalmat. Igen, ez így van. Amikor önökkel együtt megszavazzuk és aláírjuk ezt a békét, ezzel de facto aláírjuk a lett munkásosztály legjobbjainak halálos ítéletét, azokét, akik most a németek alatt sínylődnek... akiket holnap felakasztanak a mi szavazásunk alapján. Ez szörnyű, elvtársak... Ez nagy tragédia nekünk, a Központi Végrehajtó Bizottság lett tagjainak. De megértjük, hogy a legfontosabb teendő most Szovjet-Oroszország megmentése, amely, ha eljön az idő – ez meggyőződésünk –, segítségünkre siet, segít újból megteremteni a szovjethatalmat lett földön... Ezért úgy döntöttünk, hogy mégis önökkel együtt szavazunk a békére... De kérjük önöket, értsék meg érzelmeinket, értsék meg, hogy szörnyen nehéz a szívünk...

LENIN *(szünet után)* Nem követelhetünk emberfeletti erőfeszítéseket. Az elvtársak valóban nagyon nehéz helyzetben vannak. Úgy gondolom, köszönetet kell mondanunk a lett elvtársaknak, hogy igazi internacionalistákhoz méltóan viselkednek,

viszont javasolom, engedjük meg nekik, hogy ne szavazzanak. Nélkülük is néhány szavazatnyi többségre számíthatunk.

SZVERDLOV Ellenvetés nincs? Nincs. Elvtársak, egyetlen kérés *(a lettekhez)*: még a szavazás előtt hagyják el a termet, hogy a bolsevik frakció egységes és összeforrott maradjon, hogy senki se lássa, hogy vannak köztünk olyanok, akik nem szavaznak. Kérem az elvtársakat, jöjjenek át a Tauriai Palotába.

Mind távoznak, csak Lenin és Szverdlov marad.

LENIN Nos, Jakov Mihajlovics, mi a véleménye, meggondolják magukat a mieink az ülésen?

SZVERDLOV Elképzelhető.

LENIN Akkor pedig kihasználom az utolsó lehetőséget... Kiállok az emelvényre, és kiabálok, követelőzöm, megpróbálom meggyőzni őket... a tekintetemmel. Mindegyikük még egyszer találkozik velem.

Dzerzsinszkij jön vissza.

DZERZSINSZKIJ *(nagyon felindult)* Elvtársak... elég jól ismernek engem... egész életem a forradalomé... pokoli ez a harc... de az én szívem is eleven ember szíve... és vérzik a szívem, ha igazságtalanság történik... Még mindig nem tudok beletörődni Bresztbe... de most megértettem: ha mi most ezt nem tesszük meg, az utánunk jövőknek mindent elölről kell kezdeniük... *(távozik)*

SZVERDLOV Teljesen kiment a fejemből. *(zsebéből elővesz egy kitépett jegyzetlapot)* Robins kért meg, hogy adjam át.

LENIN Az amerikai kormány válasza?

SZVERDLOV Angolul van... Egyelőre a németnél tovább nem jutottam.

LENIN *(elveszi a papírt, olvas, fordít)* „Az egész világ becsületes embereinek támogatása..." *(mosolyog)* Ez fontos, nagyon fontos, Robins ezredes. És egyszer még döntő tényező lesz. *(Szverdlovhoz)* Nekünk is mennünk kell. De mi van magával, Jakov Mihajlovics? Rosszul van?

SZVERDLOV Pokolian fáradt vagyok. *(leül)* Teljes szakadás, Vlagyimir Iljics... Nem tudom... kibírjuk-e...

LENIN *(hosszan hallgat, rendezi gondolatait)* Igen, persze, ez forradalmunk roppant súlyos válsága... Viszont most újból tanultunk valamit, olyasmit, ami segítségünkre van abban, hogy megszüntessük ezt a repedést. Ez pedig az a felismerés, hogy a legjobb tanítómester az élet, hogy döntő a tömegek mindennapi tapasztalata. Ha a repedés lehatolt volna a mélybe, a tömegekig – a szakadás elkerülhetetlen lett volna. De a tömegek egysége manapság igen gyorsan helyreáll. A tömegek éppen a tények hatására hamar megértik, hogy helyes az a politika, amely lélegzetvételnyi szünet kiharcolására törekszik, és lentről gyakorolt nyomásukkal kényszerítik a párt két szárnyát az összefogásra. És megszűnik a repedés. Megszűnik... *(hallgat néhány pillanatig)* Tehát, kardhordó lovagrend, azt mondja? No-no...

SZVERDLOV *(feláll)* Összeszedtem magam. Mehetünk.

A színen a Központi Végrehajtó Bizottság ülésterme. A Kórus most a Központi Végrehajtó Bizottság tagjaiból áll. Minden hely foglalt. Zajongás, szenvedélyes vita. Ám amint megjelenik Lenin és Szverdlov, csend támad. Szverdlov a szónoki emelvényhez megy, Lenin elfoglalja helyét a Kórusban.

SZVERDLOV Elvtársak, tisztelt Központi Végrehajtó Bizottság! Csupán egy kérdést terjesztek elő döntésre: elfogadjuk-e az új békefeltételeket? Mivel ez a kérdés rendkívül fontos az orosz és a világforradalom sorsa szempontjából, továbbá mivel hangsúlyozni kívánjuk a Központi Végrehajtó Bizottság minden egyes tagjának felelősségét, név szerinti szavazást rendelek el. Kérem az elvtársakat, hogy nevük elhangzásának sorrendjében jöjjenek az emelvényhez, és hangosan, jól érthetően nyilvánítsák ki álláspontjukat. Kezdjük, elvtársak.

Síri csend támad. Lenin feláll helyéről, az emelvényhez megy; most mindegyik szavazó elkerülhetetlenül találkozik tekintetével.

Avgyejev!
AVGYEJEV A béke ellen vagyok!

A Kórusban taps csattan, kiáltások, sértő szavak hallatszanak.

SZVERDLOV Teljes csendet kérek. Akulov?
AKULOV A béke mellett.
SZVERDLOV Karahan?
KARAHAN A béke mellett!
SZVERDLOV Kahovszkaja?
KAHOVSZKAJA Ellene!
SZVERDLOV Steinberg?
STEINBERG Ellene!
SZVERDLOV Martov?
MARTOV Ellene!
SZVERDLOV Szpiridonova?
SZPIRIDONOVA A béke ellen.
SZVERDLOV Jenukidze?
JENUKIDZE A béke mellett.
SZVERDLOV Dan?
DAN Ellene.
SZVERDLOV Lunacsarszkij?
LUNACSARSZKIJ A béke mellett!
SZVERDLOV Kollontaj?
KOLLONTAJ Egyetértek a békével.

SZVERDLOV Dzerzsinszkij?
DZERZSINSZKIJ Igen. Béke.
SZVERDLOV Lomov?
LOMOV A béke mellett.
SZVERDLOV Urickij?
URICKIJ Béke.
SZVERDLOV Buharin?
BUHARIN *(az emelvényhez megy, csak Leninhez intézve szavait)* Nem tisztelne engem többé, ha látná, hogy én, Nyikolaj Buharin, a maga tanítványa, kommunista lelkiismeretem ellenére felnyújtottam a kezemet arra a határozatra, amely mélységes meggyőződésem szerint forradalmunk vesztét okozza.

Lenin hallgat, csak néz.

Vlagyimir Iljics...

Lenin hallgat.

SZVERDLOV Buharin?
BUHARIN Mit tegyek hát, Vlagyimir Iljics?

Lenin hallgat.

SZVERDLOV Buharin, maga következik!
BUHARIN A béke ellen.

A Kórusban kiáltozás: „Bravó! Gyalázat! Csönd!"

SZVERDLOV Csendet kérek! Folytatjuk. Gorbov?
GORBOV Nem szavazok!
SZVERDLOV Sztálin?
SZTÁLIN A béke mellett.
SZVERDLOV Szokolnyikov?
SZOKOLNYIKOV A béke mellett!
SZVERDLOV Ioffe?
IOFFE A béke mellett.
SZVERDLOV Fabricius?
FABRICIUS Tartózkodom!
SZVERDLOV Trockij?

Csend, senki sem válaszol. A jelenlevők tekintetükkel keresik Trockijt.

Trockij?

EGY HANG Nem jelent meg!
SZVERDLOV Zinovjev?
ZINOVJEV A béke mellett vagyok.
SZVERDLOV Rjazanov?
RJAZANOV Feltétlenül ellene!
SZVERDLOV Uljanov-Lenin?
LENIN Békét!
SZVERDLOV Szverdlov a béke mellett szavaz. Kamkov?
KAMKOV Ellene!

Kialszik, majd újból kigyúl a fény. A szavazás véget ért.

SZVERDLOV A szavazást tehát befejeztük, elvtársak. Engedjék meg, hogy ismertessem a szavazás eredményét. A béke mellett száztizenhat szavazat, ellene nyolcvanöt, tartózkodtak huszonhatan. Bejelentem, hogy a Központi Végrehajtó Bizottság elfogadta a békekötés ügyében a bolsevikok által beterjesztett javaslatot!

Szverdlov utolsó szavait elnyeli a kiáltozás és sopánkodás: „Árulók! Eladták Oroszországot. Gyalázat!" A bolsevikok felállnak helyükről, és Lenint körülvéve az előszínre jönnek.

LENIN *(magában, a közönséghez, elvtársaihoz, igen halkan, bizalommal)* Kénytelenek vagyunk aláírni... Kell, hogy legyen bennünk annyi bátorság, hogy nyíltan szembenézzünk a kendőzetlen igazsággal. Minél inkább megértjük ezt, annál szilárdabb lesz az az eltökéltségünk, hogy megvalósítsuk legfőbb célunkat: Szovjet-Oroszország teljesítse legfőbb internacionalista kötelességét – építse fel az új társadalmat, adja a világ népeinek a megvalósított fennkölt eszmét, s a háborúval, a kapitalizmus mocskával és galádságával állítsa szembe a békét, a szocializmus tisztaságát és nemességét. Mire van szükségünk ehhez? Békére vagy háborúra? Számunkra ilyen alternatíva nem létezik. Nekünk építenünk kell, ezért a békevágy számunkra nem taktikai húzás a gyengeség pillanatában, ez egész politikánk, egész életünk értelme. A béke minden órája ezerszer többet ad a szocializmusnak, mint a háború egy napja, még ha győzelmes háború lenne is az. Tanuljanak a forradalom nehéz, de hasznos leckéiből, elvtársak... Tanuljanak, hogy győzzenek.

FÜGGÖNY

1962–1987

S. NYÍRŐ JÓZSEF fordítása

NYINA KANAJEVA

Szerkesztő, újságíró, műfordító

Vagyim Guszev annak az idősebb nemzedéknek a tagja, amelyre jól illenek Sztyepan Scsipacsov sorai:

Az évek nyűg-csóvája nő,
fáradtságunk biz' nem kevés lett,
kihúnyt csillagból érkező
fényünk – csak megemlékezések.[1]

Emlékei, élete szorosan Magyarországhoz kötik Guszevet.

– 1943-ban tanultam meg az első magyar szavakat, s egy évre rá hadnagyi rangban a 4. Ukrán Front vezérkarához irányítottak. Itt nemcsak a tolmácsolás volt a feladatom, hanem fordítanom is kellett magyarról oroszra, méghozzá igen pontosan. Ezen nagyon sok múlott: hadműveletek sikere, emberek sorsa függött tőle, mégpedig olyan magyar közkatonáké és tiszteké, akik a háború vége felé mind nagyobb számban álltak a Vörös Hadsereg oldalára. Szóval munka közben tanultam meg igazán magyarul tizenkilenc éves koromban.

Emlékezetünk kitörölhetetlenül őrzi a háborús eseményeket, neveket. Vagyim Guszev sosem felejti el, ami 1944. október 16-án történt. A szovjet csapatok ekkor már a Kárpátokban álltak. Erre a napra tűzték ki a Dálnoki Miklós Béla vezérezredes vezette 1. magyar hadsereg átállását. A fogadóbizottság Guszevet bízta meg a tolmácsolás feladatával.

A megbeszélt időpontban teherautón mentek a találkozó színhelyére. A front felől négy személyautó közeledett, magyar tisztek ültek bennük. A szovjet parlamenterek bemutatkoztak, csakúgy, mint Dálnoki Miklós Béla, aki kissé talán feszesen, de nagyon korrekt módon viselkedett. Rövidesen megkezdődtek a tárgyalások, s néhány nap múlva Guszev tolmácsi minőségben kísérte a magyar tiszteket Moszkvába.

A magyar történelem fontos epizódja volt ez. Dálnoki Miklós Béla példáját több ezer közkatona és tiszt követte. Maga Dálnoki Miklós Béla később, 1944 decemberében az új, demokratikus Magyarország első miniszterelnöke lett. Az átállók életüket

[1]Konczek József fordítása.

kockáztatva törtek át a frontvonalon, és csatlakoztak a Vörös Hadsereg egységeihez, hogy megmentsék hazájukat a katasztrófától.

Csaknem húsz évvel később Vagyim Guszev életében ismét szerephez jutott ez az epizód. 1962-ben tévéfilmet készítettek Illés Béla *Honfoglalás* című regényéből. A filmben Dálnoki Miklós Béla és vezérkara átállásáról is volt szó, és Guszevet katonai tanácsadónak kérték fel.

Forgatás közben a filmgyárban összefutott Illés Bélával.

Üdvözölték egymást, majd Illés elgondolkodva azt mondta:

– Mi már találkoztunk valahol... hol is?... Megvan! Maga volt akkor a tolmács. Emlékszik?

– Hogyne emlékeznék – mondta Guszev egyszerűen.

Az eset után Mihályfi Imre rendező váratlan javaslattal állt elő:

– Úgy döntöttem, Vagyim, hogy saját magadat fogod játszani. A filmben Guszevet Guszev alakítja.

– Dehát miféle színész lennék én? Ezt nem gondolhatod komolyan. Kopaszon játsszam el Guszev alhadnagyot? – szabadkozott ő.

A rendező azonban kitartott elképzelése mellett, s végül abban maradtak, hogy nevét is, rangját is megváltoztatják, „előléptetik".

A háromrészes tévéfilmet a magyar és a szovjet nézők is láthatták. Guszev ezredesi rangban játszotta el saját magát, s azóta is a családi fényképalbumban őrzi a forgatás közben róla készült képet.

– A filmben megörökített események az életem részévé váltak – mondja. – Úgy emlékszem mindenre, mintha csak tegnap történt volna. A Budapest felszabadításáért vívott nehéz harcokra. Ahogy elhallgattak a fegyverek, a szovjet csapatok segítettek a hidak, az utak, a vasutak helyreállításában. 1947-ben, amikor megérkeztek a hadifoglyokat szállító szerelvények, s az egykori hadifoglyok visszatérhettek családjukhoz, békés munkájukhoz, az ország szinte örömmámorban úszott. A Szovjetunió, jóllehet gazdasága még ki sem heverte a háború megpróbáltatásait, gyógyszert, élelmiszert, szerszámgépeket és építőanyagot küldött Magyarországnak. Ezek voltak a szovjet–magyar együttműködés első lépései. Életem nagy részét annak szenteltem, hogy ismertté tegyem e kapcsolat eredményeit.

Vagyim Guszev szerkesztő, újságíró, műfordító egy személyben. Legjobban a fordítást szereti. Immár negyvenöt éve fordít. A háború alatt utasításokon, összesítéseken, jelentéseken dolgozott, később, amikor befejezte félbeszakadt főiskolai tanulmányait, és több tapasztalatra, mesterségbeli tudásra tett szert, filmforgatókönyveket, művészeti könyveket, szépirodalmat fordíthatott.

– Szívesen dolgoztam kisebb terjedelmű műveken, kisregényeken vagy elbeszéléseken. A korosztályomba tartozók közül Kamondy László műveit kedvelem. Mélyen tárja fel a témát, dinamikusan bontja ki a cselekményt, ezt szeretem benne.

A moszkvai Lenini Komszomol Színház 1958-ban Vagyim Guszev és Ilja Szelvinszkij közös fordításában játszotta Fejér Istvánnak az 1956-os magyar eseményekről szóló *Bekötött szemmel* című darabját. A pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínháza 1961-ben Turián György rendezésében bemutatta Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődésének* Ra-

dzinszkij írta színpadi változatát, melyet Guszev és Turián fordított magyarra Legszívesebben azonban filmforgatókonyveken dolgozik

– Mintegy otven filmet fordítottam A legkedvesebbek a *Honfoglalás*, a *Fekete város* meg a *Kulonos házasság* Művészi értékuk megítélésére nem vagyok hivatott, az a kritikusok dolga, nekem orom volt ez a munka Ilyenkor nemcsak fordítónak, hanem egy kicsit színésznek is érzem magam A szinkronnak pontosnak kell lennie, ezert a szoveget olvasva hogy úgy mondjam, belebújok a szereplők bőrébe

Vagyim Guszev az otvenes évek kozepén próbálkozott először az írással Magyarországról és a szovjet–magyar kapcsolatokról számos cikket írt, számtalan konyvet, brosúrát szerkesztett

– Életem úgy alakult, hogy 1943-tól szoros kapcsolatok fűztek Magyarországhoz Harminchat évvek ezelőtt a Corvina Kiadó orosz szerkesztőségének felelős szerkesztője lettem, s több mint tíz évig végeztem ezt a munkat Ebben az időben jelentek meg a Corvinánál Petőfi Sándor válogatott versei három kotetben, Arany János balladái és a Botticelli, Toulouse-Lautrec, Csontváry, Munkácsy és Domanovszky munkásságát bemutató művészeti konyvek A szovjet és az oroszul tudó magyar olvasóközonség a szó szoros értelmében szétkapkodta ezeket az igényes, szépen illusztrált konyveket Amig a Corvinánál voltam, tobb mint száz konyv ment át a kezemen

Életében voltak sikeres és kevesbé sikeres időszakok Volt, hogy kedvvel dolgozott, volt, hogy csak pénzért Az általa fordított konyvek kozott a szépirodalomtól meglehetősen távol álló, szociológiai, orvosi, jogtudományi, történelmi és sport témájú könyv is van Ha ilyesmit fordított, igyezekett alaposabban megismerni az adott szakteruletet Szívesen vállalt politikai vagy történelmi tárgyú munkat A Progressz Kiadó 1982-ben az ő fordításában adta ki Ruzsa József *Szociálpolitika Magyarországon* című művét, és kozreműkodott Józsa Antal és Milei Gyorgy *A rendíthetetlen százezer Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban es a polgárháborúban* című konyve fordításában is, amit 1977-ben ugyancsak a Progressz Kiadó jelentetett meg Az Iszkussztvo Kiadó 1969-ben kiadta Nemeskurty István *A magyar film történetét*, melynek egyik fordítója volt 1975-ben a Corvina Kiadó felkérésére lefordította Esti Béla *Dokumentumok Magyarország felszabadításáról* 1944–45 című kotetét A felsorolás korántsem teljes Akadtak persze kudarcok is, olyan munkák, melyek az asztalfióknak készultek. Ilyen volt a sokkotetes *Magyarország történetének* fordítása, mely sok időt és energiát igényelt, de a szerzőtől fuggetlen okok miatt végul is nem jelent meg

– Ezzel egyutt nagyon érdekes munka volt, aminek később, egész életemben hasznát vehettem Megismerhettem belőle az ország múltját, a magyar nép történetének leghősiesebb lapjait, s így jobban megerthettem a lejátszódott eseményeket A cikkírásban később ez nagyon sokat segített

Magyarország felszabadulása harmincadik évfordulójára a Mezsdunarodnije Otnosenyija Kiadó meg kívánt jelentetni egy olyan konyvet, amely bemutatja, milyen utat tett meg a szocialista Magyarország, milyen gazdasági, tudományos és kulturális eredményeket ért el, hogyan alakult a Szovjetunióval és a tobbi szocialista országgal

való együttműködése. A könyv megírására Vagyim Guszevet kérték fel, azzal, hogy kis terjedelmű, érdekes, életközeli írásra van szükség.

– Sok fejtörés után végül úgy döntöttem, két ember szemszögéből ábrázolom az eseményeket: Raffinger András nevű ismerősöm lesz az egyik, a másik jómagam, hiszen életem szorosan Magyarországhoz köt. A könyv 1944 őszén azzal a jelenettel indul, amikor az 1. magyar hadsereg vezérkara, élén Dálnoki Miklós Bélával átállt a Vörös Hadsereg oldalára. Történelmi dokumentumok és saját emlékeim segítségével megpróbáltam bemutatni Magyarország három évtizedes fejlődését. A könyv a *Magyarország: harminc évnyi harc a békéért és a szocializmusért* címen jelent meg 1975-ben.

Vagyim Guszev nem távolodott el Magyarországtól: a szovjet rádió magyar adásainak osztályát vezeti, a Szovjet–Magyar Baráti Társaság aktív tagja, elnökségi tag. Emellett továbbra is fordít, és magyar szerzők könyveit készíti elő kiadásra. A magyar kultúrát és a magyar irodalmat – úgy véli – nemcsak fordítással népszerűsítheti a Szovjetunióban, hanem azzal is, hogy közreműködik az egyes kötetek összeállításában. Az utóbbi években két antológiát állított össze, Mikszáth Kálmán kisregény- és elbeszéléskötetét, valamint az *Egy nap története* címet viselő, magyar elbeszéléskötetet. Mindkét könyv a Pravda Kiadónál jelent meg, 1983-ban, illetve 1987-ben. Előkészületben van egy magyar népmesegyűjteménye, amely előreláthatólag még ebben az évben a boltokba kerül.

Ma is szívesen fordít forgatókönyveket. 1987-ben Málnai Levente *Krízis* és Mihályfi Imre *Egységben az erő* című tévéfilmjén dolgozott, melyek korunkról s az országainkat érintő problémákról szólnak: előbbi a magánvállalkozásokról, utóbbi pedig az új környezetbe kerülő emberek elszigeteltségéről s arról is, hogyan lehet összefogni az embereket, hogyan lehet életüket szebbé, érdekesebbé tenni. Esténként fordít, napközben pedig a szovjet rádió magyar adását vezeti, melynek feladata a szovjet–magyar kapcsolatok bemutatása a magyar hallgatóknak. Vagyim Guszev így járul hozzá a szovjet–magyar barátság fejlődéséhez.

THIERY HENRIETTE fordítása

TATYJANA IRINYINA

Adigeföld kincsei

Az Adige Autonóm Területen 1981 óta dolgozik a kaukázusi régészeti expedíció Alekszandr Mihajlovics Leszkov, a történettudomány doktora irányításával. A munka eredménye ezer meg ezer lelet, amely ősi népek életéről, hitvilágáról, mindennapjairól regél.

Adigea gyönyörű vidék: büszke hegycsúcsok, termékeny völgyek, bővízű folyók.

A folyók ivóvizet adtak, az árterületek legelőkkel és vadászterületekkel szolgáltak, a világ legtermékenyebb feketeföldje kedvezett a földművelésnek, így már a legrégibb időkben megjelent itt az ember. Ezért is oly fontosak az adigék földjének leletei a szovjet régészet számára.

Ezen az előnyös földrajzi fekvésű területen, ahol jól járható, alacsony hágók kötik össze a végtelen eurázsiai sztyeppeket a legősibb civilizációk, Kisázsia, Közel-Kelet, Egyiptom területével, fontos kereskedelmi és hadiutak húzódtak keresztül. Így hát az itt feltárt régészeti emlékek révén az egész ókori világ művészetéről szerezhetünk benyomást.

Majkopban, az Adige Autonóm Terület székhelyén van egy Kurgán utca, mely természetesen, nem véletlenül viseli ezt a nevet. A múlt században egy óriási, mintegy tizenegy méter magas halomsír (kurgán) magasodott itt. Az i. e. III. évezredből származó majkopi halomsír az egyik leggazdagabb volt az Európában valaha is feltártak közül (Görögországot nem számítva). A múlt század végén Nyikolaj Veszelovszkij orosz régész kutatta. A Veszelovszkij feltárta leletek nyitják meg a leningrádi Ermitázs Arany Kincstárának kiállítását.

S melyek a kaukázusi régészeti expedíció ásatásainak eredményei?

Az antik művészet sok ezer alkotása: arany-, ezüst-, bronz- és kerámiatárgyak, átlátszó és átlátszatlan, kék, lila és sokszínű üvegholmi. Amforák, serlegek, tőrök, pálcák, nyakékek és függők, mécsesek és szobrocskák.

Az i. e. V. század második feléből származó, fekete alakos Panathénaia-amforákat a Pallasz Athéné tiszteletére rendezett sportversenyek győztesei kapták. E játékokon, amelyek az olimpiai játékok után a második helyen álltak, kizárólag csak athéniek vehettek részt. Nem csoda hát, ha a Szovjetunióban az elmúlt kétszáz évben mindössze nyolc Panathénaia-amfora került napvilágra. Moszkva múzeumaiban egy sem volt, most kettő is van.

A kaukázusi régészeti expedíció legértékesebb lelete egy táltost (Pegazust) ábrázoló aranyozott ezüst ivókürt (rhüton).

A Pegazus erőteljes szárnyait eredetileg kiterjesztette, majd, miután letörtek, az edényhez szegecselték őket. Szeme borostyánkő berakású volt, de nem maradt épen, a régészek csupán elporlott borostyánt találtak. A ló nyakán kidagadnak az erek, aranyozott sörényének minden szála ki van emelve. Az edényt öt centiméter magas aranyozott lemez – fríz – övezi, rajta a gigantomakhia, az istenek és az óriások harca jelenetei láthatók, csodásan kidolgozott részletekkel. Sajnos nem ismerjük a remekművet megalkotó mester nevét.

Ez a rhüton hajdan királyi asztalt ékesített, a hatalom jelvénye volt. Elkészítésének idejét az i. e. V. sz. közepére teszik. Hérodotosz, Euripidész, Aiszkhülosz kora volt ez, az antik kultúra virágzásának időszaka.

A szkíta művészetben gyakoriak az állatfigurás fémlemezek, a plasztikus ábrázolás – a szobor – viszont nagyon ritka. Annál érdekesebb az 1981-ben feltárt vadkan- és szarvasszobor. A szarvas büszke és nemes tartású. Úgy vélnénk, hogy egy ilyen szarvasszobrocska elkészítése nem nagy dolog: egy-egy kis kör a két szem, félkör a száj, s egy-egy hétágú apró agancsot kétoldalt a fejhez illeszteni – mi sem könnyebb ennél. E szerény eszközökkel bámulatos kifejező erejű művet alkotott a művész.

A vadkan szobra két nehéz ezüstlemezből készült. Faalapra helyezték, és apró ezüst szögekkel erősítették össze. Minden egyes szögfejre arany gombocskát forrasztottak, a fül, a szem és az agyar aranyberakású.

A vadkan maga alá húzza a lábát, fejét előre szegezi. Lábizmai megfeszülnek, farkát behúzza, magabiztos pillantással tekint előre – szinte várjuk, hogy felpattanjon!

Első ízben került elő egy szentélyből két elhasznált bronz dombornyomó dúc. Egyikkel gyöngyöket, a másikkal lépő párducot ábrázoló fémlapocskákat készítettek. A lelet eldöntötte a több mint száz éve nyitott kérdést, hogy melyek voltak azok az ókori központok, ahol a helyi törzsek megrendelésére aranydíszeket nyomtak. Ma már tudjuk, hogy jelentős részük helybeli mesterek munkája. Főleg állatfigurákkal díszített lapocskákat készítettek. A legnépszerűbb díszítőmotívum az oroszlán, a kacsa és a nyúl volt.

A domborított fémlapok lehettek simák vagy áttörtek, és kivitelezés, ábrázolás és forma szempontjából egyaránt sokfélék. Kitűnik két fekvő oroszlánt ábrázoló szobrocska, amelyeken a szem és a sörény apró gömbökből, a farok pedig fonott fémdrótból készül.

Vannak emberi arcot ábrázoló, valamint geometrikus és növényi ornamentikájú díszítőlemezek is.

Ritkaságszámba megy az a végtelenül vékony ezüstből készült, vésett edény, melynek karimáján jelenet látható: oroszlán üldöz valamilyen patás állatot. Sajnos, nem maradt meg teljes épségben. Az edény alakja és díszítése arra enged következtetni, hogy kapcsolatban áll az Akhaimenidák korának Perzsiájával: valószínűleg az Akhaimenida birodalom egyik Kaukázuson túli provinciájában készült. Igen rossz állapotban találtak rá, így nemcsak restaurálását, hanem tisztítását is laboratóriumban végezték. Helyreállítása egy évnél is tovább tartott: a körülbelül tizennyolc centiméter magas edényt négyszáz helyen kellett forrasztani.

Sokáig nézegethetnénk a kancsókat, tálakat, fazekakat, ivóedényeket, amelyeknek egy része még korong nélkül készült, s magán viseli az ötezer évvel ezelőtt élt fazekas keze nyomát, a későbbiek azonban már korongon nyertek végleges formát.

Ezek az edények meleget, eleganciát, életet árasztanak. Kedvünk lenne használatba venni őket.

S itt vannak a gyöngyök is. Manapság ilyesmit műkereskedésekben árulnak. Ám a felirat tanúsága szerint meotiszi szkíta kori, i. e. IV. századból való holmik. Itt egy kerek, türkizkék gyöngyszemekből készült nyaklánc, amott egy másik kerek meg szögletes gyöngyökből, a harmadikat pedig kettőskúp, illetve gúla alakú gyöngyökből fűzték. Mennyi szín, anyag, forma és méret ... Amott maszkot ábrázoló gyöngyök hevernek, a maszkok, hajdani úrnőikkel együtt bennünket, XX. századi embereket néznek komor, ijedt, tágra nyílt szemmel.

A kutatócsoport minden nyáron elutazik Adigéba. A munka folytatódik, s minden újabb ásatás új felfedezéseket hoz.

A laikus nehezen különbözteti meg a kurgánt a dombtól, s már felismerhetetlen, hogy hol van emberkéz emelte kurgán és hol természet alkotta halom. Az i. e. V–IV. században a már akkor kétezer éves kurgánokat az ott élők halomnak nézték, s temetőnek használták. A kurgán, mint tudjuk, afféle leveles tészta, melynek egyes rétegei egy egész korszakról tanúskodnak. A régi kurgánok tetején áldozati helyet alakítottak ki, ahol rendkívül ritka ókori emlékekre bukkantak. Találtak nehéz arany nyakékeket, ivókürtöket, ezüst ivócsészét (phialét), kulacsot. E lelet felbukkanásáig úgy tartották, hogy a kulacs középkori találmány. A tárgyak csupán negyven centi mélyen feküdtek, s szántáskor elkerülhetetlenül megsemmisültek volna, de a régészek szerencsére megelőzték a szántóvetőket. Tudjuk, a leleteknek nemcsak abban rejlik az értékük, hogy nemes fémből készültek, hanem mindenekelőtt egyedülálló szépségű műtárgyak.

A régészek már eddig is hatalmas munkát végeztek. De az új ásatási idény javában folyik, s a tudomány természetéből adódóan egy-egy probléma megoldása nyomán újabb, még mélyrehatóbb problémák merülnek fel.

BAIK ÉVA fordítása

Áprily-díj

Idén hatodik alkalommal osztotta ki a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat és a Szovjet Irodalom szerkesztősége az Áprily-díjat Az idei kitüntetettek Katona Erzsébet és Képes Géza

Képes Géza Rimma Kazakova, Alekszandr Kusnyer, Borisz Paszternak és Alekszandr Puskin verseit fordította a folyóirat 1987-es évfolyamába Tizenhárom év alatt csaknem félszáz költőt szólaltatott meg a lapban magyarul Majakovszkijról, Sesztalovról, Szmeljakovról és Voznyeszenszkijről írott esszéi költői személyességgel és irodalomtudósi tárgyismerettel gazdagítják a szovjet líráról szóló magyar szakirodalmat

Katona Erzsébet a folyóiratnak indulása óta legtöbbet foglalkoztatott fordítói közé tartozik. A szovjet–orosz próza klasszikusát, Dmitrij Furmanovot s a napjaink legkarakterisztikusabb prózaírói közé sorolható Borisz Vasziljev és Georgij Szemjonov stílusát egyaránt híven tolmácsolja. Vardgesz Petroszjan *Örmény vazlatok* és Vlagyimir Szangi *Őseim emlékezete* című művének fordításával azt bizonyította kellő műgonddal és azonosulási készséggel orosz közvetítő nyelv esetében is megőrizhetők a soknemzetiségű szovjet próza eredeti ízei Legutóbb Alekszandr Bek regényét, az *Új megbízatást* fordította magyarra

Oleg Gromov magyar kitüntetése

Május 18-án a Magyar PEN Club emlékéremmel tuntette ki Oleg Gromovot, a Szovjet Irodalom magyar kiadásának szerkesztőjét, műfordítót

Oleg Gromov több évtizedes munkássága során számos neves magyar író – koztuk Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Csiky Gergely, Mesterházi Lajos – műveit tolmácsolta a szovjet olvasóknak. A mostani kitüntetés ennek a fáradságos, sok tehetséget és fogékonyságot igénylő munkának az elismerése

Kulturális kapcsolatok

Hároméves együttműködési szerződést kötött a magyar Interkoncert és a szovjet Goszkoncert. Ennek az egyezménynek az új, kísérleti jellegéről számol be hasábjain a Pravda Orosz László, az Interkoncert igazgatója elmondta, hogy szeretnék emelni a kulturális együttműködés színvonalát, e. célt szolgálja az új szerződés, mely jogot ad a magyar félnek arra, hogy szovjet művészeket léptessen fel bármely harmadik országban. Az Interkoncertnek kiterjedt kapcsolatai vannak azokban az országokban, ahol szovjet művészek ritkán vagy egyáltalán nem szerepelnek. Így új lehetőségek nyílnak a szovjet kultúra exportja előtt.

*

Március végén Magyarországon járt Jelena Umnyakova irodalomtörténész, a magyar irodalom orosz fordítója, áprilisban pedig Gennagyij Lejbutyin műfordító

A Grúz Írószovetség meghívására Grúziában tett látogatást magyar írók egy csoportja. A küldöttség tagjai Ágh István, Baka István, Bella István, Pete György, Tóth Bálint és Veress Miklós voltak.

*

Az Inosztrannaja Lityeratura 1988 3 számának Vendégeink rovata kozli Larisza Vasziljeva interjúját Harsányi Évával, aki műfordítói munkájának elismeréseként tavaly Áprily-díjat kapott. A Hónapról hónapra rovatban a Móra Kiadó *Nálatok laknak-e állatok?* című verseskötetéről olvashatunk. A konyvben a címadó Rigó Béla-versen kívül Petőfi Sándor, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Tandori Dezső, Kányádi Sándor, Szamuil Marsak, Jean-Luc Moreau és Jacques Charpenteau költeményei szerepelnek. A kötetet Horvát Mária illusztrációi színesítik. A folyóirat ugyanitt egy másik Móra-kiadványról is hírt ad· Borbély Sándor *Így élt Nagy Lajos* című életrajzáról Nagy Lajost a szovjet olvasók is ismerik, hiszen a Hudozsesztvennaja Lityeratura 1976-ban műveiből összeállított kotetet jelentetett meg.

*

A Knyizsnoje Obozrenyije 1988. március 11-i száma beszámol olvasóinak arról, hogy Magyarországon gyermekkonyv-klubot alakítottak a Móra Kiadó védnöksége alatt. A klub a tervek szerint be fogja hálózni az egész országot, több ezer gyereket szeretne munkájába bevonni. Legfőbb feladatának tekinti, hogy elősegítse a falusi könyvtárak, a kis településeken működő gyermekintézmények ellátását a legújabb gyermekkönyvekkel, s hogy megszervezze a konyvek csereakcióját.

*

Az Iszkusszstvo című képes havi folyóirat márciusi száma *Vecsési Sándor festészete* címmel kozolt cikket, melyben a művész 1960-ban indult pályafutását méltatja. Az írás rámutat, hogy az évek során Vecsési stílusa megváltozott: egyre nagyobb szerephez jutottak a tájképek, a korai képek síkszerűségét felváltotta a térbeli ábrázolásmód, s egyre gazdagabbá vált a festmények színskálája is, visszaadva így a világos-levegős kornyezet színárnyalatait

*

Kazimír Károly rendezővel, a Thália Színház igazgatójával készult beszélgetést kozolt Magyarország felszabadulásának 43. évfordulója alkalmából a Szovjetszkaja Kultura április eleji száma *A remény orokosei* címmel Kazimír Károly annak idején sokáig dolgozott Leningrádban, ahol – elmondása szerint – igen

sokat tanult Ő és az általa igazgatott színházi társulat tobb alkalommal vendégszerepelt a Szovjetunióban, Budapesten pedig a leningrádi Nagy Drámai Színházat látták vendégül A leningrádi színház főrendezője, Georgij Tovsztonogov már 1958-ban is rendezett a Tháliában Vszevolod Visnyevszkij *Optimista tragédiá*ját állította színpadra.

Kazimír Károly elmondta, hogy a Thália Színházban bemutatják Alekszandr Misarin *Ezustlakodalom* című darabját Oleg Jefremov és Roza Szirota rendezésében A díszleteket David Borovszkij tervezte

*

A Magyarország felszabadulásának 43 évfordulója alkalmából megrendezett magyar filmhéten a szovjet tévénézők is megismerkedhettek a magyar rendezők újabb munkáival A rendezvény Moszkvában és Leningrádban zajlott A bemutatott filmek kozott voltak korábban már nemzetkozi sikert aratott alkotások – például Szabó István *Redl ezredese*, Mészáros Márta *Napló szerelmeimnek* és Simó Sándor *Isten veletek, barátaim* című filmje – és egészen új munkák is, mint Kovács András *Valahol Magyarországon*, Palásthy Gyorgy *Szeleburdi vakáció* és Vitézy László *Úgy érezte, szabadon él* című alkotása

*

Az Inosztrannaja Lityeratura 1988 4 száma rovidítve kozolte Gervai Andras Mészáros Márta *Napló gyermekeimnek* és *Napló szerelmeimnek* című filmjeiről szóló cikkét, mely eredetileg a Film, Színház, Muzsikában jelent meg

*

A kijevi, rigai és minszki komolyzene-rajongók áprilisban meghallgathatták a Bartók-vonósnégyes koncertjét, a moszkvaiak pedig az ott koncertező Hegedus Endre zongoraművész játékában gyönyorködhettek.

*

Az orosz ortodox egyház kincseiből nyílt kiállítás május kozepén Budapesten Az orosz kereszténység ezereves jubileuma alkalmából megrendezett tárlaton egyházi műkincseket, kultikus tárgyakat, kegyeleti eszkozoket láthattak az erdeklődők A kiállítást Varlaam volhini és rovnói érsek nyitotta meg, jelen voltak az Állami Egyházugyi Hivatal, a Szovjetunió budapesti nagykovetsége képviselői, valamint a magyar egyházi és felekezeti vezetők

*

Immár hagyománnyá vált, hogy a május 5-i szovjet sajtonap előtt a Szovjet Újságírók Szovetsége megjutalmazza a legjobb munkákat Idén Várnai Ferenc, a Magyarország főszerkesztő-helyettese is a Vorovszkij-díj kituntetettjei kozött volt Az elismerést mindig a nemzetkozi újságírás az évi legjobbjai kapják Várnai Ferenc a szovjet bel- és kulpolitikával kapcsolatos cikkeiért, aktuális interjúiért részesult a kituntetésben

*

Becsuletes elmezavar címmel kozölt beszélgetést a Pravda Vlagyimir Ognyevvel abból az alkalomból, hogy *Az emlékezet szemével* címmel nemrégiben új könyve jelent meg, melyben mélyrehatóan foglalkozik Illyés Gyula, Nicolas Guillén, Wladyslaw Broniewski, Leon Kruczkowski, Jarosław Iwaszkiewicz, Laco Novomeský és Branko Ćopić munkásságával. Vlagyimir Ognyev vezeti jelenleg a Szovjet Írószovetség vezetőségének a szocialista országok irodalmával foglalkozó bizottságát, egyben ő a Horizont című irodalmi-művészeti almanach főszerkesztője A lap célja, hogy

közölje a szocialista országokban alkotó írók legjobb műveit.

A beszélgetés során Vlagyimir Ognyev beszámolt az almanach feladatairól és az írószövetségi bizottságban folyó munkáról, kitért a szocialista országok irodalmában lejátszódó legfontosabb változásokra, a legerőteljesebb tendenciákra. Amikor a történelmi igazságnak az irodalomban való megjelenítéséről esett szó, kiemelte a magyar írók műveit – köztük Cseres Tibor *Hideg napok* című regényét –, melyek a valósághoz híven, lényeglátóan és nyíltan ábrázolják az élet jó és rossz oldalát, a történelem tanulságait.

*

Hogy unokáink is lássák címmel a Szovjetszkaja Kultura nagy terjedelmű cikkben számol be arról a magyar társadalmi mozgalomról, melynek célja a történelmi és kulturális emlékek védelme. Kiemeli a Magyar Televízió szerepét is, mely néhány éve indította Ráday Mihály szerkesztésében *Unokáink sem fogják látni...* című városvédő sorozatát.

*

Magyar népmesegyűjteményt jelentetett meg a moszkvai Pravda Kiadó. Az 500 ezer példányban napvilágot látott kötetet Vagyim Guszev állította össze.

A Pravda Kiadó *A kalandok világa* című sorozatában jelentette meg Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond elbeszéléséből válogatott, *Kísértet Lublón* című kötetét. A könyvet Oleg Gromov állította össze, és az utószót is ő írta.

*

Gábor Andor *Doktor Senki* című regényét jelentette meg 20 ezer példányban grúzul a tbiliszi Szabcsota Szakartvelo Kiadó.

*

Az ashabadi Turkmenisztán Kiadó 10 ezer példányban jelentette meg Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című kötetét. A válogatásban – mely türkmén nyelven most jelenik meg először – a címadó regényen kívül az író legjobb elbeszélései szerepelnek.

*

Berkesi András *Szerelem három tételben* című regényét jelentette meg Georgij Afanaszjev fordításában a szovjet Katonai Kiadó, a Vojenizdat. A mű sokszínű képet ad a második világháború kezdetétől az ötvenes évek végéig terjedő kor Magyarországáról. A kötethez, amely 65 ezer példányban jelent meg, Oleg Gromov írt előszót.

A Magyar Népköztársaság Művelődési Minisztériuma és a Szovjet Írószovetség folyóirata. Megjelenik havonta Főszerkesztő: Szavva Dangulov és Király István. A magyar kiadás szerkesztősége: 1075 Budapest VII., Tanács krt. 13–15. Kiadja a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat – 1906 –, Budapest VII., Lenin krt 9–11 Felelős kiadó: Siklósi Norbert, a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat vezérigazgatója. Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem 887136/20. Készíti a Petőfi Nyomda, Kecskemét (88/80061). Vezérigazgató: Birkás Béla HU ISSN 0133–0713

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj negyedévre: 39,– Ft, fél évre: 78,– Ft, egész évre: 156,– Ft. Előfizetés külföldről: a Kultúra Kulkereskedelmi Vállalatnál (1389 Bp. 62. Pf. 149) vagy a Kultúra Külföldi Képviseleténél. INDEX: 25783

Ivókürt (rhüton). Mecitszi szkita korszak, i.e. V. sz.

Fémlapocskák – textilre felvarrt díszek. Meotiszi szkíta korszak, i. e. IV. sz. első fele

Panathinai amfora. Meotiszi szkíta korszak, i. e. V. sz. második fele

Boroskehely (külix). Meotiszi szkíta korszak, i. e. V. sz. első fele

Fedeles edények. Meotiszi szkíta korszak, i. e. V. sz. második negyede

Álarcot ábrázoló gyöngyszemek. Meotiszi szkíta korszak, i. e. IV. sz. első fele

Páros feszítő ág zablán, amelyet a ló pofáján kétoldalt helyeztek el.
Meotiszi szkíta korszak, i. e. IV. sz.

Fejedelmi pálca felső végének díszítménye. Meotiszi szkíta korszak, i. e. V. sz.

Számunk szovjet szerzői

DANYIIL GRANYIN, TATYJANA IRINYINA, NYINA KANAJEVA,
MIHAIL SATROV, JEVGENYIJ SZIDOROV

Magyar szerzők és fordítók

BAIK ÉVA, A. FODOR ÁGNES, S. NYÍRŐ JÓZSEF, THIERY HENRIETTE,
TÖRÖK ZSUZSA, WINTERMANTEL ISTVÁN